

KOŚCIUSZKO W HARCERSTWIE

pod redakcją
Mieczysława Rokosza
i Janusza Wojtyczy

**KOŚCIUSZKO
W HARCERSTWIE**

INAUGURACJA KONFERENCJI: KOŚCIUSZKO W HARCERSTWIE

Za stołem prezydyjnym hm. dr hab. Janusz Wojtycza, przemawia pfm. Mieczysław Rokosz – prezes Komitetu Kopca Kościuszki. Na ścianie podobizna chorągwi Pierwszej Krakowskiej Drużyny Harcerzy im. Tadeusza Kościuszki założonej w 1911 roku

KOŚCIUSZKO W HARCERSTWIE

Praca zbiorowa

POD REDAKCJĄ
MIECZYŚŁAWA ROKOSZA I JANUSZA WOJTYCZY

Komitet Kopca Kościuszki
Kraków 2023

© Copyright by Komitet Kopca Kościuszki & individual authors, 2023

Recenzent: prof. dr hab. Adam Massalski

Opracowanie redakcyjne: Piotr Łozowski

Projekt okładki: Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8138-037-9 (druk)

ISBN 978-83-8368-015-6 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788383680156>

Na okładce: Obóz 1 Lwowskiej Drużyny Skautowej
w Żydatyczach (1917 r.) oraz krzyż harcowski

Zdjęcia zamieszczone w publikacji pochodzą ze zbiorów autorów.

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

<https://akademicka.pl>

Spis treści

Kościuszek w harcerstwie. Wprowadzenie.....	7
JANUSZ WOJTYCZA, Tadeusz Kościuszek jako patron drużyn skautowych w Galicji w latach 1910–1918.....	11
LESŁAW DALL, 1 Lwowska Drużyna Harcerska im. Tadeusza Kościuszki.....	23
LESŁAW DALL, Czesław Jan Pieniążkiewicz (1881–1945), pierwszy drużynowy 1 Lwowskiej Drużyny Skautowej im. Tadeusza Kościuszki.....	41
BARTOSZ RZOŃCA, Początki 1 Krakowskiej Drużyny Harcerzy im. Tadeusza Kościuszki i jej sztandar.....	51
MICHAŁ KACPRZAK, 2 Płocka Drużyna Harcerska im. Tadeusza Kościuszki w latach 1915–1921 i zarys jej dalszych dziejów.....	65
MARIAN MISZCZUK, Udział drużyn harcerskich w uroczystościach kościuszkowskich, Moskwa 1917, Warszawa 1919.....	85
JANUSZ WOJTYCZA, Tadeusz Kościuszek jak patron drużyn harcerzy Krakowskiej Chorągwi Męskiej/Harcerzy w latach 1920–1939.....	117
EUGENIUSZ ŁOSKA, Drużyny harcerskie im. Tadeusza Kościuszki na Górnym Śląsku 1920–1939.....	125
MARTA SZYMAŃSKA, Tadeusz Kościuszek w drużynach harcerek.....	157
DARIUSZ SZCZECINA, Tadeusz Kościuszek patronem pomorskich harcerzy.....	161
KRZYSZTOF WOJTYCZA, Kościuszek – bohater Chorągwi Krakowskiej ZHP.....	167
KRZYSZTOF WOJTYCZA, Podgórskie szczepy im. Tadeusza Kościuszki.....	181
ANDRZEJ GACZOREK, 5 Krakowska Drużyna Harcerska i Szczep „Dzieci Pioruna” im. Tadeusza Kościuszki.....	193
PAWEŁ BEZAK, Sztandary kościuszkowskich środowisk harcerskich w zbiorach Muzeum Harcerstwa w Warszawie.....	205
LESŁAW DALL, Sztandar harcerski 2 Męskiej Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki w Płocku.....	217
JACEK J. NAWROCKI, Harcerskie odznaki i medale kościuszkowskie.....	223
TADEUSZ PERZANOWSKI, Postać Tadeusza Kościuszki – aspekty pracy metodycznej z bohaterem jako wzorcem osobowym w drużynach harcerskich.....	241
Noty o autorach.....	261
Indeks nazwisk.....	265

Kościuszko w harcerstwie

Wprowadzenie

W imieniu Komitetu Kopca Kościuszki, jako gospodarz miejsca, i w imieniu Komisji Historycznej przy Komendzie Chorągwi Krakowskiej ZHP im. Tadeusza Kościuszki witam wszystkich przybyłych na tę w gruncie rzeczy harcerską konferencję pod Kopcem Kościuszki. Witam przede wszystkim referentów z Warszawy, Płocka, Wrocławia, Katowic, Zakopanego – jest też referat z Gdańska – i tych, którzy mieli najbliżej – bo z Krakowa. Witam naszych braci z ZHR. Witam wszystkich bardzo serdecznie.

Witam pod tą symboliczną mogiłą wzniesioną jako pomnik dla generała Kościuszki, „pomnik prosty a trwały”, „z ojczyściej ziemi i głazu krajowego”, pomnik, który „jest prawdziwie narodową własnością, bo każdą bryłkę ziemi na tę mogiłę dłoń polska zaniósł”¹.

Pomnik ten – przypomnijmy – zaczęto wznosić 16 października 1820 r., a budowano go ofiarą pieniężną i wysiłkiem rąk Polaków ze wszystkich zaborów przez kolejne trzy lata, ale już od założenia jego podstawy zaistniał on w świadomości narodu.

Jesteśmy więc w trakcie trzyletniego jubileuszu 200-lecia Kopca Kościuszki i 200-lecia Komitetu, który nadzorował jego budowę i cały czas sprawuje opiekę konserwatorską nad tą cenną narodową pamiątką.

W te obchody 200-lecia Kopca Kościuszki i Komitetu, nad którymi swój wysoki patronat honorowy sprawuje Prezydent Rzeczypospolitej Andrzej Duda, wpisuje się nasza konferencja.

¹ Cytaty z *Postanowienia Senatu Rządzącego Wolnego Miasta Krakowa o wzniesieniu Mogiły za Pomnik* i z aktu *Senatu Rządzącego Wolnego Miasta Krakowa o ustanowieniu Komitetu zarządzającego budową Pomnika* – zob. *Pamiętnik budowy Pomnika Tadeusza Kościuszki przez Komitet zarządzający tą budową*, Kraków 1825–1826. Dowody V i VIII na stronach bez paginacji.

Kopiec Kościuszki jest obok Wawelu pełną symbolicznych znaczeń subdominantą w krajobrazie kulturowym starej stolicy, jest zabytkiem przeszłości uznanym za Pomnik Historii, jest ważnym miejscem w tej naszej polskiej „serdecznej” geografii, ale też jest ważnym i znanym punktem na globie jako „znak niepodległości i solidarności narodów w imię dobra ludzkości”².

Spotykamy się więc w wyjątkowym miejscu i w wyjątkowym dniu – w rocznicowym dniu zgonu nieśmiertelnego Kościuszki. Dziś rano złożyliśmy hołd ceniom Bohatera u jego grobu w krypcie św. Leonarda w katedrze wawelskiej. I wierzymy, że jego duch jest tu z nami. Skoro harcerstwo to skauting + niepodległość, to nie mogło i nie może nie być w harcerstwie ducha Kościuszki.

Walczył o wolność i niepodległość w Ameryce. Walczył z Moskalami w obronie Konstytucji 3 Maja. Jako Naczelnik Insurekcji był ostatnim obrońcą niepodległości Rzeczypospolitej i z wiarą w „nieśmiertelność Polski” wytyczył bojowy szlak polskich dziejów do niepodległości. Jego dewizą OMNIA RELIQUIT SERVARE REMPUBLICAM i harcerstwo w swych dziejach w czasach wojen i w czasie pokoju dowiodło wierności tej Kościuszkowskiej dewizie.

Jest też Kościuszek wzorcem osobowościowym. Od najmłodszych lat kształtował swój charakter w myśl zasady, że najwyższym rodzajem władzy jest panowanie nad sobą samym: IMPERARE SIBI MAXIMUM IMPERIUM EST. Zapatrywał się w najlepsze przykłady, czytając *Żywoty sławnych mężów Grecji i Rzymu*. Synowi przyjaciela doradzał m.in., by wstawał wcześniej rano, porą zimową trochę później, i by zaczynał dzień od kilkuminutowego wzniesienia myśli do Istoty Najwyższej – czyli od modlitwy. Sam utalentowany żołnierz, inżynier wojskowy i wódz miał duszę artysty, kochał piękno, a nade wszystko bliźniego. Dokonywał rzeczy wielkich, a ujmował niebywałą skromnością. Jego trumnę – jak sobie życzył – do grobu nieśli biedacy, a spoczął wśród królów.

Konferencja nasza ma charakter historyczny, ale jej program jest bardzo fragmentaryczny i daleki od wyczerpania problemu. Nie wszystkie komisje historyczne w Polsce odpowiedziały na nasze zaproszenie. Szkoda, że nasi „Bracia Skauci” z Poznania nie przypomnieli o swych wspaniałych obchodach 100-lecia zgonu Kościuszki w 1917 r. Do zbadania jest np. problem harcerskich drużyn kościuszkowskich na litewskich, białoruskich i ukraińskich kresach dawnej Rzeczypospolitej, w środowiskach zesłańczych aż po Daleki Wschód i na uchodźstwie. Jest do zbadania zagadnienie ducha Kościuszki w działaniach bojowych harcerzy w czasie wielkiej wojny, w czasie obrony Lwowa i w wojnie polsko-rosyjskiej, a także w działaniach szaroszeregowych harcerzy w latach drugiej wojny. Warto

² Cytat z tablicy pamiątkowej u stóp Kopca.

by przypomnieć obóz „Kościuszek” w Niagara-on-the-Lake w Kanadzie na granicy ze Stanami Zjednoczonymi, w którym systemem skautowym młodzież z polskiego uchodźstwa sposobila się do walki o Polskę w latach 1917–1918 r., a miał w tym też swój udział Andrzej Małkowski. Mamy tu na razie tylko pojedyncze obrazy i świadectwa – przysłowiowe kamyki do mozaiki, którą warto by odtworzyć. Chcemy mieć nadzieję, że nasze sympozjum zachęci do dalszego drążenia tematu. Ale chodzi też o wzbudzenie ducha Kościuszki w harcerstwie dziś. Imię Kościuszki nie może być tylko dodatkiem do numeru drużyny. O tym będzie mówił harcmistrz Tadeusz Perzanowski, bo fenomen Kościuszki jest wciąż aktualny. Jest on bohaterem wciąż potrzebnym, wciąż można go na nowo odczytywać i nie da się go zamknąć w muzeum.

A teraz życzę wszystkim samych pięknych przeżyć.

Mieczysław Rokosz

15 października 2021 r.

Tadeusz Kościuszko jako patron drużyn skautowych w Galicji w latach 1910–1918

Andrzej Małkowski, jeden ze współtwórców polskiego skautingu, interesował się postacią Tadeusza Kościuszki już w czasie studiów we Lwowie¹. Napisał o nim, że jako „najlepszy uczeń Szkoły Rycerskiej J. K. Mości i Rzeczypospolitej, Tadeusz Kościuszko, wśród powstania narodowego był wskrzesicielem uczuć bohaterskich, które po rozbiciu wydały legiony”².

Jeszcze przed powstaniem pierwszych sokolich drużyn skautowych uczniowie seminarium nauczycielskiego w Zaleszczykach 14 października 1910 r. zawiązali przy tamtejszym „Sokole” Pułk Żakowski im. Naczelnika Kościuszki, który z czasem liczył 56 członków. W ciągu roku pułk odbył 33 spotkania, obejmujące program zbliżony do skautowego: wycieczki, szkolenie samarytańskie, strzelanie, oraz zakupił wyposażenie polowe. W październiku 1911 r. przekształcił się w 1 Zaleszczycką Drużynę Skautową im. T. Kościuszki złożoną z ośmiu patroli. 26 października wzięła ona udział w uroczystym wieczorze ku czci Tadeusza Kościuszki³.

22 maja 1911 r. została utworzona 1 Lwowska Drużyna Skautowa im. naczelnika Kościuszki. Wcześniej jej członkowie ćwiczyli w „Sokole-Macierzy” od 20 marca do końca czerwca tego roku. Trzech członków drużyny z drużynowym Czesławem Pieniążkiewiczem na czele odbyło podczas wakacji kilkunastodniową wyprawę skautową z Turki do Zakopanego. We wrześniu drużyna liczyła 78 członków, w tym 56 ochotników, 19 wywiadowców i trzech instruktorów. Patrole odbyły 19 wycieczek. Drużyna posiadała już pewną ilość sprzętu polowego⁴.

¹ A. Kamiński, *Andrzej Małkowski*, Warszawa 1979, s. 21.

² A. Małkowski, *O wychowanie skautowe* [Chicago 1915], [w:] A. Małkowski, O. Małkowska, *Archiwalia. Wybór tekstów*, Kraków 1988, s. 101.

³ *Przegląd Ruchu*, „Skaut”, nr 5 z 12 XII 1911 r., s. 12.

⁴ *Kronika*, „Skaut”, nr 1 z 15 X 1911 r., s. 16.

W pierwszym roczniku lwowskiego „Skauta”, pod redakcją Andrzeja Małkowskiego⁵, nazwisko Kościuszki pojawia się 20 razy⁶. Już w pierwszym numerze z 15 października 1911 r. ogłoszono konkurs na polską odznakę skautową. Nadesłano szereg propozycji. Po trzech miesiącach redakcja przyznała I nagrodę – książkę Henryka Sienkiewicza *W pustyni i w puszczy* – 4 Krakowskiej Drużynie Skautowej Bartosza Głowackiego za projekt przedstawiający herb Kościuszki – Roch. Dopiero III nagrodę zdobył ks. Kazimierz Lutosławski, późniejszy autor projektu krzyża harcerskiego. Ten jego pierwszy projekt wśród innych elementów również zawierał wizerunek krzyża *Virtuti Militari*⁷.

W numerze drugim odnotowano odbyte 15 października obchody rocznicy śmierci naczelnika. Napisano tam m.in.:

My równie pragniemy Naczelnikowi hołd złożyć. Krótkim ma być nasz głos; powtórzeniem ślubów w ręce najdostojniejsze. Szermierzami dobrej sprawy być chcemy i czynić chcemy tak, aby dobro szło za nami. Niczem dla nas trudy i cierpienia, gdy chodzi o spełnienie obowiązku, który się zaczynać musi i kończyć w szczęściu Ojczyzny. W zwycięstwo sprawy, której służymy, wierzymy i wiary naszej nic nie zachwieje. W równych szeregach nam iść, w karności i baczności to wiemy. Hasłem naszym – hasło świecące Naczelnikowi – „Tobie, Matko Ojczyzno!”⁸.

Wtórował mu Ignacy Koziulewski w artykule *Zagadnienia moralności*:

Miłość natchnęła Kościuszkę. Przybył sam jeden do Ojczyzny. Nie miał wojska, nie miał pieniędzy. Ale miał moc większą nad armaty. Niepodległość Ojczyzny kochał nad życie i miał wiarę w dobrą sprawę. Z tymi potęgami wydał wojnę Moskwie i znalazł ludzi, broń i pieniądze. W imię Miłości Ojczyzny i w imię Wolności – dwóch potęg rządzących Polską, wydał uniwersał połaniecki i kosami krakowskiego ludu pobił zasobnych, doskonale zorganizowanych Moskali. Jakiż samolub mógłby to przypuścić? Jakiż samolub by nie rzekł: „Szalony! Głupiec! Gdzie on goni? Po co te awantury? Nie lepiej to żyć w spokoju?”. To też nie samolub dokonał tego!⁹

⁵ Z dniem 21 września 1912 r. redaktorem „Skauta” został mianowany Ignacy Koziulewski, wcześniej zastępca Andrzeja Małkowskiego. Ostatnim numerem zredagowanym przez Małkowskiego był nr 1 (23) tomu II (1912–1913) z 15 września 1912 r. Zmieniła się też winietka „Skauta”. *Urzędowe, Od Redakcji*, „Skaut”, nr 2 z 1 X 1912 r., s. 31.

⁶ *Skaut – Skaut lwowski 1911 – Marek & Marek Popiel – HPAN*, [on-line:] <https://isba.skaut.tarnow.pl/isba/1911/index.php5> – 4 V 2021.

⁷ *Co „Skaut” przynosi. Wynik konkursu I*, „Skaut”, nr 8 z 1 II 1912 r., s. 13.

⁸ *W rocznicę Kościuszkowską*, „Skaut”, nr 2 z 1 XI 1911 r., s. 2.

⁹ I. Koziulewski, *Zagadnienia moralności*, „Skaut”, nr 4 z 1 XII 1911 r., s. 9–10.

Kościuszkę jako wzór osobowy wskazują także autorzy innych artykułów, pisząc w jednym z nich:

(...) jak też wojsko, czy wszelka podobna instytucja, wymaga w najszlachetniejszym rozumieniu obywatelskiego ducha. Taki człowiek to żołnierz najwyższego, naprawdę szczytnego typu i obywatel tym silniejszy, że posiadał hart, siłę, dzielność i tęgi, rycerski charakter. Takimi byli nasi narodowi święci, bohaterowie styczniowego powstania, a z dawnych wymienimy tylko kilka nazwisk największych: Żółkiewski, Czarniecki, Kościuszko, Książe Józef Poniatowski¹⁰.

A w innym:

Czego ode mnie Ojczyzna wymaga, na jaką drogę pracy niechybnej, przez „potrzeby” wiekowe wypróbowanej, mnie wzywa? Przeszłość Polski, jednolita wola najwyższych w narodzie – określiła tę drogę niechybnie. Myśl twórców Konstytucji ostateczna, myśl i trudy Kościuszki, Słowackiego, Traugutta, Szczepanowskiego i legionu innych – w jedno je skupiła, ścieśniła, jak promień w ognisku soczewki, jednym głębokim rwie nurtem¹¹.

W numerze kwietniowym z 1912 r. zrelacjonowano przebieg pierwszego zjazdu drużynowych i plutonowych skautowych we Lwowie w dniach 24 i 25 marca, w czasie którego z okazji rocznicy przysięgi T. Kościuszki na rynku krakowskim „odśpiewano w podniosłym stanie ducha, po krótkim, a jędrnym i pięknym przemówieniu Dha Wyrzykowskiego, pieśń Legionów...”¹².

Ponadto na łamach „Skauta” znajdujemy wzmianki o działalności drużyn im. T. Kościuszki: 1 Mieleckiej pod kierunkiem Franciszka Siorka i 1 Zaleszczyckiej kierowanej przez Adolfa Skopowskiego (dwie notatki, w tym jedna obszerna dotycząca wyprawy do Czerwonogrodu, gdzie odbyło się poświęcenie sztandaru drużyny) oraz informacje, że w 1 Drużynie Skautowej w Prokocimiu, pracującej pod kierunkiem Stanisława Pigionia, szczegółowo referowano i przedyskutowano treść książki Tadeusza Korzona *Kim i czym był Kościuszko* (Warszawa 1907) i że drużynowym 1 Krakowskiej Drużyny im. T. Kościuszki został mianowany Jan Marian Dobrowolski¹³.

¹⁰ T. Si., *O duchu skautowym*, „Skaut”, nr 15 z 15 V 1912 r., s. 9.

¹¹ Podchorąży [S. Pigóń], *Patryjotyzm czynny*, „Skaut”, nr 17–19 z 15 VI–5 VII 1912 r., s. 26.

¹² *Pierwszy Zjazd Drużynowych i plutonowych Skautingu polskiego we Lwowie*, „Skaut”, nr 13 z 15 IV 1912 r., s. 11.

¹³ *Przegląd Ruchu*, „Skaut”, nr 8 z 1 II 1912 r., s. 14; *Urzędowe*, „Skaut”, nr 13 z 15 IV 1912 r., s. 15; *Przegląd Ruchu*, „Skaut”, nr 14 z 1 V 1912 r., s. 16; *Przegląd Ruchu*, „Skaut”, nr 15

W numerze 7 z 15 grudnia 1912 r. Jan Mazur, opisując pieśni z czasów powstania styczniowego, cytuje następujący tekst:

ODEZWA DO POWIATU SŁONIMSKIEGO

Niech dzisiaj przemówi do was wspomnienie Kościuszki. Szczęśliwi jesteście, że się pomiędzy wami urodził kochanek narodu.

Ożywieni wspomnieniem Jego żywota, poświęconego wyzwoleniu Ojczyzny, uzbrojeni w kosy i strzelby, podążcie za Jego cieniem przeciw wrogom, na ich zagładę, na bitwy Dubieńskie i Raławickie¹⁴.

W Krakowie zajęcia i uroczystości w terenie organizowano w bliższym lub dalszym otoczeniu Kopca Kościuszki. 3 maja 1913 r. uroczystości rocznicy Konstytucji odbyły się na Sikorniku, a w dniach 25–29 czerwca na krakowskich Błoniach obozowała reprezentacja polskiego skautingu przed wyjazdem na Wszechbrytyjski Zlot Skautowy w Birmingham. Zachowały się zdjęcia z tych wydarzeń¹⁵.

1. Raport drużyny reprezentacyjnej na zlot skautów brytyjskich w Birmingham, 29 czerwca 1913 r.

z 15 V 1912 r., s. 15; *Przegląd Ruchu. Poświęcenie sztandaru Drużyny Zaleszczyckiej*, „Skaut”, nr 20–22 z I VII–I VIII 1912 r., s. 22–23.

¹⁴ J. Mazur, *Śpiewy obozowe z r. 1863*, „Skaut”, nr 7 (29) z 15 XII 1912 r., s. 104.

¹⁵ Muzeum Krakowa, Kolekcja Harcerska, sygn. MHK 106/H, 107/H; *Wycieczka skautów polskich na trzeci zjazd skautowy angielski do Birmingham*, „Skaut”, nr 1–3 (44–46) z I IX 1913 r., s. 12.

2. Winiетка lwowskiego „Skauta”, nr 6 z 15 X 1913 r.

3. Przyrzeczenie w okolicy Kopca Kościuszki, 3 maja 1914 r.

Winiетка numeru 6 „Skauta” z 15 października 1913 r.¹⁶ została ozdobiona portretem Kościuszki dla uczczenia 130. rocznicy mianowania go decyzją Kongresu generałem brygady armii amerykańskiej¹⁷. Fakt ten przypomniano

¹⁶ „Skaut”, nr 6 (49) z 15 X 1913 r., s. 81.

¹⁷ 150. rocznicę uczczono wydaniem amerykańskiego znaczka pocztowego o nominale pięć centów.

w kolejnym numerze, pisząc: „13 listopada 1783 r. Tadeusz Kościuszko został odznaczony w armji Washingtona, w czasie wojny za wolność Ameryki północnej, stopniem generała brygady, orderem Cincinati i nagrodą materjalną, której użył na cele publiczne”¹⁸.

W latach 1911–1914 na terenie Galicji na 141 istniejących męskich drużyn skautowych 19 wybrało na swojego patrona Tadeusza Kościuszkę. Wśród innych popularnych patronów należy wymienić: ks. Józefa Poniatowskiego – 15 drużyn, Stanisława Żółkiewskiego – 10, Romualda Traugutta – dziewięć, Stefana Czarnieckiego – sześć, Zawiszę Czarnego, Kazimierza Pułaskiego i Michała Wołodyjowskiego – po cztery. Również powstała w listopadzie 1911 r. 1 Drużyna Skautek w Przemyśle wybrała sobie Kościuszkę na patrona¹⁹.

Zgodnie z zasadami metodyki harcerskiej w drużynach była stale prowadzona tzw. praca z bohaterem polegająca na propagowaniu informacji o nim, odwoływaniu się do tego wzoru osobowego w gawędach, organizowaniu obchodów rocznic z nim związanych, a także wymaganiu znajomości życiorysu i osiągnięć patrona od kandydatów na stopnie harcerskie.

Tab. 1. Męskie drużyny skautowe im. Tadeusza Kościuszki podległe Związkowemu Naczelniectwu Skautowemu działające na terenie Galicji w latach 1911–1914 (do wybuchu I wojny światowej)

Lp.	Numer	Miejscowość	Działalność od
1.	1	Biała	III 1912
2.	2	Bochnia	VI 1912
3.	2	Brzozów	1913
4.	•	Kęty	4 V 1913
5.	1	Kolbuszowa	12 XII 1912
6.	3	Kołomyja	10 IX 1913
7.	1	Kraków	16 XI 1911
8.	1	Krosno	IX 1912
9.	1	Lwów	22 V 1911
10.	1	Mielec	15 XI 1911
11.	1	Myślenice	VI 1912

¹⁸ *Ku czci Ojców. Poznanie prawdy jest napomnieniem dla żyjących*, „Skaut”, nr 7 z 1 XI 1913 r., s. 111.

¹⁹ A. Pankowicz, J. Wojtycza, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Skauting polski w Galicji w latach 1911–1918*, red. H. Mađurowicz-Urbańska, Kraków 2000, s. 53–57, 60, *Informatory Statystyczne do Dziejów Społeczno-Gospodarczych Galicji*, 14.

Lp.	Numer	Miejscowość	Działalność od
12.	1	Podgórze	I połowa 1912
13.	•	Śniatyn	11 IX 1913
14.	•	Tarnobrzeg	21 V 1912
15.	4	Tarnopol	9 III 1912
16.	5	Tarnów	15 IV 1912
17.	1	Zaleszczyki	X 1911
18.	2	Złoczów	VI 1912
19.	•	Żywiec	19 XI 1912

Źródło: A. Pankowicz, J. Wojtycza, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Skauting polski w Galicji w latach 1911–1918*, red. H. Madurowicz-Urbańska, Kraków 2000, s. 53–57, *Informatory Statystyczne do Dziejów Społeczno-Gospodarczych Galicji*, 14.

Uwagi: kropka (•) – brak danych

W momencie wybuchu I wojny światowej znaczna liczba niezmobilizowanych do wojska instruktorów i skautów galicyjskich wstąpiła do Legionów. Spośród drużyn noszących imię naczelnika mamy potwierdzenie, że pochodzili z następujących środowisk: Bochnia, Brzozów, Kraków, Lwów, Mielec (z drużynowym Franciszkiem Siorkiem na czele), Myślenice (m.in. Tadeusz Strojny), Tarnobrzeg (16 skautów), Tarnów²⁰. Później dołączali do nich następni i tak np. do Legionów z 1 Tarnobrzesckiej Drużyny Skautowej im. T. Kościuszki wstąpiło łącznie 25 skautów, z czego zginęło ośmiu²¹. Z końcem 1916 r. do Legionów zaciągnął się drużynowy 1 Lwowskiej Drużyny Harcerskiej im. T. Kościuszki – Leonard Rajewski. 22 listopada 1915 r. poległ pod Kostiuchnówką Stanisław Mitera, chor. 6 Pułku Piechoty Legionów, kawaler VM z 1 Podgórskiej Drużyny Harcerskiej im. T. Kościuszki²². To tylko wybrane przykłady, gdyż trudno byłoby przeprowadzić dokładniejszą analizę.

W latach wojny, wśród patronów 81 męskich drużyn skautowych istniejących na terenie Galicji w latach 1914–1918, nadal najpopularniejszy był Tadeusz Kościuszko, który patronował 11 drużynom. Stanisława Żółkiewskiego wybrało pięć drużyn, ks. Józefa Poniatowskiego – cztery, Jana III Sobieskiego, Stefana Czarneckiego i Dionizego Czachowskiego – po dwie. Nadal prowadziła działalność

²⁰ J. Wojtycza, *Skauting polski w Galicji i na Śląsku Cieszyńskim w latach 1910–1919*, Kraków 2000, s. 71–72.

²¹ A. Baran, *Skauting tarnobrzescki 1912–1920*, „Harcerstwo” 1989, nr 10, s. 17.

²² J. Wojtycza, *op. cit.*, s. 87–88.

żeńską drużyną im. T. Kościuszki w Przemyślu²³. Ponadto w Krakowie od roku 1915/1916 istniała żeńska drużyna im. T. Kościuszki przy seminarium²⁴.

Tab. 2. Męskie drużyny skautowe im. Tadeusza Kościuszki podległe Związkom Naczelniectwu Skautowemu działające na terenie Galicji w latach 1914–1918 (od wybuchu I wojny światowej do odzyskania przez Polskę niepodległości)

Lp.	Numer	Miejscowość	Działalność od
1.	•	Biadolino Radłowskie	11 IX 1917
2.	•	Bobowa	VI 1916
3.	2	Bochnia	10 IV 1918
4.	•	Ciężkowice	V 1918
5.	•	Kołomyja	1916/1917
6.	1	Lwów	28 I 1915
7.	1	Mielec	15 XI 1911
8.	•	Myślenice	VI 1912
9.	•	Rudnik	25 IX 1918
10.	1	Ryglice	VI 1917
11.	•	Tuchów	7 X 1917
12.	•	Wieliczka	1915/1916 i od IX 1917

Źródło: A. Pankowicz, J. Wojtycza, *op. cit.*, s. 196–199.

Uwagi: kropka (•) – brak danych

Setną rocznicę śmierci naczelnika skauci galicyjscy uczcili m.in. obchodem w lwowskim „Sokole”, pierwszą wystawą skautową w Krakowie – na której prezentowano prace skautów lwowskich, krakowskich i tarnowskich – a w Tarnowie udziałem w pochodzie, w czasie którego pełnili również służbę porządkową.

W „Sokole” lwowskim obchód rozpoczął prezes dr Ksawery Fiszer, który nazwał Kościuszkę patronem sokolstwa. Swoje wystąpienie zakończył słowami: „Dzisiaj nam należy brać przykład z Jego czynów, stać tak silnie przy ideałach, jak On stał, być gotowym do ofiar, jak On był! Patrz, Kościuszeko, na nas z nieba, wlej w nas poczucie obowiązku, poczucie solidarności, daj nam nowe Raclawice, lecz ochroń nas przed Maciejowicami!”. Chór skautek i chór skautów wykonały

²³ A. Pankowicz, J. Wojtycza, *op. cit.*, s. 196–200.

²⁴ E. Grodecka, *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii*, cz. 3: *Służba wojenna II*, Warszawa 1938, s. 15.

szereg pieśni. Skauci i skautki przedstawili deklamacje oraz odegrali sztukę pt. *Krwawy chrzest*. Całość zakończyło odśpiewanie *Roty*²⁵.

Wystawa w gmachu krakowskiego „Sokoła” od 23 września do 4 października 1917 r. prezentowała modele pionierskie i techniczne, okazy przyrodnicze i mineralne, prace plastyczne, fotografie, szkice, mapy plastyczne oraz modele wodne, kołowe i latające – efekty pracy skautów lwowskich, krakowskich i tarnowskich. Uwagę zwracała ośmioosobowa łódź, będąca dziełem 4 zastępu 6 Krakowskiej Drużyny Skautowej, oraz starannie wykonane prace kartograficzne i modele geoplastyczne, z których część zakupiły szkoły do swoich zbiorów pomocy dydaktycznych. Wystawę zwiedziło ok. 1600 osób. Dochód z wystawy został przekazany na kościuszkowski fundusz litewski²⁶.

4. Wystawa w gmachu krakowskiego „Sokoła”, nad drzwiami widoczne popiersie T. Kościuszki, wrzesień–październik 1917 r.

²⁵ M.U., *Z życia skautów. Obchód Kościuszkowski w Sokole lwowskim*, „Skaut”, nr 19 (105) z 1 XI 1917 r., s. 159.

²⁶ *Wystawa skautowa w Krakowie*, „Nowości Illustrowane”, nr 44 z 3 XI 1917 r., s. 10; B. Leonhard, *Kalendarium z dziejów harcerstwa krakowskiego 1910–1950*, Kraków 2001, s. 41.

5. Wystawa w gmachu krakowskiego „Sokoła”, zastęp „Kozłów” 4 Podgórskiej, wrzesień 1917 r.

W Tarnowie miejski komitet kościuszkowski zwrócił się do skautów o pomoc i powierzył im szereg funkcji pomocniczych. Skauci sprzedawali odznaki kościuszkowskie, z których dochód był przeznaczony na szkoły średnie, pocztówki, nalepki i broszury. Skautki natomiast chorągiewki o barwach narodowych i pocztówki. Rozniesiono też ponad 200 listów i zawiadomień. 14 października 1917 r. pomagali w zbiórce „na Litwę”. Po nabożeństwie w czasie pochodu tworzyli kordon, a 50 skautów pod komendą Jerzego Brauna pełniło służbę porządkową. Pozostali, ze sztandarem pod komendą Czesława Boratyńskiego, uczestniczyli w pochodzie.

Wieczorem na boisku „Sokoła” odbyła się uroczystość, w czasie której drużyny ustawione w czworobok odśpiewały *Jeszcze Polska...*, po czym J. Braun przedstawił życiorys T. Kościuszki. Po odśpiewaniu *Wszystko, co nasze* odbyło się przyrzeczenie ośmiu skautów. Następnie odśpiewano *Rotę* i *Boże, coś Polskę*. Mianowano nowych chorążych. Uroczystość zakończyła defilada²⁷.

²⁷ Sokole Oko, *Z życia skautów. Tarnów*, „Skaut”, nr 19 (105) z 1 XI 1917 r., s. 159–160; M. Żychowska, *Harcerstwo ziemi tarnowskiej 1910–1939*, Tarnów 1992, s. 42.

Na podstawie powyższego można stwierdzić, że postać Tadeusza Kościuszki była ważnym elementem systemu wychowawczego polskiego skautingu, wykorzystywanym jako wzór osobowy. Potwierdza to m.in. fakt wyboru jego osoby na patrona drużyn skautowych – 1 Krakowskiej i 1 Lwowskiej. Organizowane obchody z nim związane przypominały o nim nie tylko wszystkim skautom, ale także miejscowemu społeczeństwu.

1 Lwowska Drużyna Harcerska im. Tadeusza Kościuszki

Dzieje 1 Lwowskiej Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki można podzielić zasadniczo na dwa odrębne, ale uzupełniające się okresy. Okres pierwszy to powstanie i działalność 1 Drużyny Skautowej (Harcerskiej) im. T. Kościuszki w latach 1911–1939, okres drugi to działalność Kręgu Byłych Skautów-Harcerzy Najstarszej Polskiej Drużyny Harcerskiej 1 Lwowskiej im. T. Kościuszki w latach 1976–2002.

1 Lwowska Drużyna Skautowa im. Tadeusza Kościuszki w latach 1911–1920

Rozkazem dziennym z 22 maja 1911 r., podpisanym przez Andrzeja Małkowskiego, powstała z dniem 21 maja Komenda Scoutowa (Skautowa) we Lwowie. W trakcie trwającego pierwszego kursu skautowego powołała cztery drużyny:

- 1 Lwowską Drużynę Naczelnika Kościuszki,
- 2 Lwowską Drużynę Hetmana Chodkiewicza,
- 3 Lwowską Drużynę Pułkownika Platerówny,
- 4 Lwowską Drużynę Mohorta¹.

Były to pierwsze drużyny skautowe na ziemiach polskich. Numer pierwszy drużyny i imię Tadeusza Kościuszki nie były przypadkowe. Jej początek wywodzi się od założonej 1 stycznia 1911 r., w bursie uczniowskiej mieszczącej się w Domu im. T. Kościuszki we Lwowie przy ul. Dwernickiego 1, Drużyny Młodzieży Sokolej, liczącej ok. 30 uczniów. Wychowankami bursy byli uczniowie c.k. Gimnazjum VIII i c.k. I Wyższej Szkoły Realnej we Lwowie. Pamiętnik drużyny za okres styczeń–czerwiec 1911 r. rozpoczyna się słowami:

¹ M. Popiel, *Rozkaz dzienny – pierwszy dokument harcerski*, „Skaut. Harcerskie Pismo historyczne” [Tarnów] 2016, nr 3 (42), s. 5–6.

Pierwsza lwowska powstała właściwie 1 stycznia 1911 r. Członek grona nauczycielskiego „Sokoła-Macierzy” Czesław Pieniążkiewicz, korzystając z życzliwości dyrektora bursy im. Tadeusza Kościuszki profesora Jana Szczepańskiego, zawiązał w tym dniu z wychowanków bursy, uczniów lwowskich szkół średnich tzw. drużynę młodzieży sokolej. Celem tej drużyny było wdrażać się do karności, obowiązkowości, wzrastać w siłę przez gimnastykę w „Sokole-Macierzy”, przez wycieczki w pole, poznając kraj i lud w wycieczkach krajoznawczych. Podjętą do założenia takiej drużyny był dla dh. Pieniążkiewicza kurs wychowania fizycznego w Skolem w lecie 1910 r. – urządzony przez Związek Sokół².

Od 20 marca 1911 r. prawie cała drużyna wraz z drużynowym Czesławem Pieniążkiewiczem uczestniczyła w pierwszym kursie skautowym prowadzonym przez Andrzeja Małkowskiego. Tak wspomina ten okres Franciszek Usarz:

Bardzo dobrze było nam w drużynie gimnastyczno-sportowej im. Tadeusza Kościuszki pod komendą druha Czesława Pieniążkiewicza. Gimnastyka, gry i zabawy ruchowe oraz wycieczki wypełniały cały czas naszych zajęć w drużynie zarówno w lecie, jak i w zimie. [...] Najgorzej było jednak z drużynowym. Cesio nasz nie uznawał żadnych niemożliwości, żadnych przeszkód, żadnych chorób. „Wszystkie te wykręty dobre dla szkoły – mówił zawsze – u nas trzeba pracować”. I pracowało się nieraz w pocie czoła po śniegu, deszczu, lodzie i błocie..., aż nadeszła wiosna r. 1911. [...] Kwiecień i maj upłynął nam w jakimś dziwnym nastroju. Nie byliśmy już drużyną młodzieży sokolej, a i nie byliśmy jeszcze drużyną skautową, jakkolwiek rozpoczęliśmy już pracę na zasadach głoszonych przez Andrzeja Małkowskiego, na zasadach ściśle angielskiego scoutingu.

Dopiero w połowie maja 1911 r. została nasza drużyna przemianowana w drużynę skautową młodzieży sokolej im. Tadeusza Kościuszki i odtąd zaczęła się prawdziwie skautowa praca w drużynie. Właściwie nie w drużynie, lecz w jej poszczególnych patrolach, których było wówczas 5 liczących w sumie około 50 członków³.

Na podstawie rozkazu z 22 maja 1911 r. komendę 1 Lwowskiej Drużyny Skautowej im. T. Kościuszki tworzyli: Czesław Pieniążkiewicz – drużynowy, Jerzy Lewakowski – zastępca, Edward Mróz – plutonowy I plutonu, Brunon Szymański – plutonowy II plutonu, Czesław Krassowski – plutonowy III plutonu, Jan Lewandowski – plutonowy IV plutonu. W maju 1911 r. stan drużyny,

² *Pamiętnik 1 Lwowskiej Drużyny Skautowej [1911–1925]*, zbiory Muzeum Archidiecezjalnego we Wrocławiu s. 9, odpis maszynowy w zbiorach Zakładu Naukowego im. Osso-lińskich we Wrocławiu; F. Morawski, B. Broś, *Pierwsza Lwowska 1911–1996*, red. B. Broś, K. Kołodziejczyk, Wrocław 1996, s. 5.

³ F.M. Usarz, *1911–1931. Garść wspomnień osobistych*, „Skaut” [Lwów] 1931, nr 7–8 (257–258), s. 140.

1. 1 Lwowska Drużyna Skautowa, 1911 r.

podzielonej na osiem patroli (zastępów), wynosił 71 członków⁴. Drużynowy Czesław Pieniążkiewicz 21 maja wszedł w skład pierwszej Komendy Skautowej, a od 12 grudnia 1911 r., po zmianie nazwy, w skład Związkowego Naczelnictwa Skautowego we Lwowie.

25 czerwca 1911 r. 1 Lwowska uczestniczyła w zlocie doraźnym „Sokoła-Macierzy” w Zawadowie, gdzie Andrzej Małkowski przeprowadził pokaz musztry skautowej.

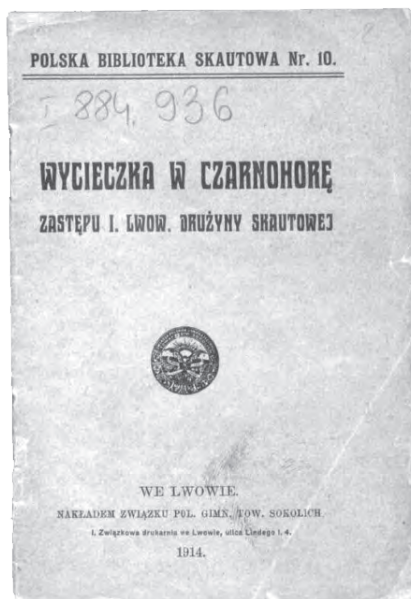
W czasie wakacji, od 5 do 20 sierpnia 1911 r., Czesław Pieniążkiewicz zorganizował dla sześciu skautów 1 Lwowskiej, pozostających we Lwowie, obóz wędrowny z miejscowości Turka do Zakopanego. Trasa biegnąca wzdłuż granicy galicyjsko-węgierskiej liczyła ok. 350 km. Drużyna posiadała dwa namioty, jeden kociołek cynowy, dwie łopatki saperskie i jedną siekierę⁵.

⁴ M. Popieł, *Skauti I Lwowskiej Drużyny Skautowej od stycznia do czerwca 1911 roku*, „Skaut. Harcerskie Pismo Historyczne” [Tarnów] 2020, nr 2 (60), s. 2–9 (imienna lista skautów: s. 8–9).

⁵ *I. Lwowska Drużyna Skautowa naczelnika Kościuszki*, „Skaut” [Lwów], nr 1 z 15 X 1911 r., s. 16; *Wyprawa w Tatry I Lw.*, „Skaut” [Lwów], nr 3 z 15 XI 1911 r., s. 14; *Z wędrowek pieszych po kraju. Lwów – Zakopane*, „Słowo Polskie” [Lwów], nr 382 z 17 VIII 1911 r., s. 9; *Lwów – Zakopane*, „Słowo Polskie” [Lwów], nr 392 z 23 VIII 1911 r., s. 9; *Pamiętnik...*, s. 30.

W listopadzie 1911 r., w czasie obchodów rocznicy powstania listopadowego, czterech skautów 1 Lwowskiej złożyło ślubowanie na wierność prawu skautowemu⁶. Lokal drużyny mieścił się w budynku „Sokoła-Macierzy”.

W 1912 r. uczczono rocznice narodowe: powstania styczniowego i Konstytucji 3 maja, zorganizowano wycieczkę do Żółkwi. Wprowadzono w drużynie jednolite popielate koszule mundurowe.

2. Publikacja opisująca wycieczkę 1 Lwowskiej w Czarnohorze

W latach 1912–1913 drużynowy Czesław Pieniążkiewicz zorganizował i prowadził, na zasadach samowystarczalności, dwa robocze obozy skautowe 1 Lwowskiej: w Ostałowicach na południe od Przemyślan (lato 1912) i w Machnówku pod Bełzem (lipiec 1913). Uczestnicy byli ważeni przed i po obozie, spali w namiotach, mieli własną kuchnię, w której na zmianę sami gotowali. Praca fizyczna w lesie czy w polu trwała 5–8 godz. dziennie, z wyjątkiem niedziel i świąt. Pozostały czas wykorzystywano na obowiązkową gimnastykę, ćwiczenia skautowe i naukę strzelania⁷. W lipcu 1913 r. przyboczny Stanisław Dobrzański zorganizował obóz

⁶ F.M. Usarz, *1911–1931...*, Skaut” [Lwów] 1931, nr 7–8 (257–258), s. 140; *Obchód listopadowy w Sokole-Macierzy*, „Skaut” [Lwów], nr 5 z 15 XII 1911 r., s. 18–19; *Pamiętnik...*, s. 30.

⁷ *Pamiętnik...*, s. 30–41, 58–69; *Obóz roboczy w Machnówku pod Bełzem*, „Przewodnik Gimnastyczny Sokół” [Lwów] 1913, nr 10, s. 78–79; *Jak powinien wyglądać wewnętrzny*

wędrownym w Czarnohorze na trasie: Worochta – Howerla – Turkuł – Pop Iwan – Klauzura Szybeny – Żabie – Ardżeluża – Worochta. Opis wyprawy ukazał się drukiem w ramach „Polskiej Biblioteki Skautowej”, nr 10⁸.

Obóz stały w Krościenku pod Chyrowem (1–21 lipca 1914) miał już charakter szkoleniowy i został zakończony obozem wędrownym z Rymanowa do Zakopanego⁹.

Każdy obóz był dokumentowany za pomocą fotografii. Fotografie z obozu w Ostalowicach były reprodukowane w „Skaucie” i wydawane w formie pocztówek. Przyniosły one drużynie kilkaset koron dochodu.

Po wybuchu I wojny światowej, już 10 sierpnia 1914 r., ogłoszono we Lwowie mobilizację Polskich Drużyn Strzeleckich i Drużyn Bartoszewskich. Wielu skautów wstąpiło ochotniczo do plutonu skautowego 1 kompanii Legionu Wschodniego. Po zajęciu przez Rosjan Lwowa i Galicji Wschodniej oraz rozwiązaniu Legionu Wschodniego (21 września) część skautów pod komendą Czesława Pieniążkiewicza schroniła się na Podhalu i w 1915 r. podjęła działalność w 1 Zakopiańskiej Drużynie Skautowej im. ks. Józefa Poniatowskiego.

W czasie okupacji Lwowa¹⁰ działalność 1 Lwowskiej została zawieszona aż do jesieni 1915 r. Pracę drużyny utrudniały ciężkie warunki wojenne, powszechna bieda, a szczególnie odejście starszych skautów i funkcyjnych do Legionów Polskich i pobór do wojska austriackiego¹¹. Pracę oparto na młodszych rocznikach, dwa razy w tygodniu odbywały się zajęcia z gimnastyki, a w niedziele ćwiczenia polowe lub wycieczki poza miasto. W listopadzie 1916 r. znaczna część skautów uczestniczyła w kursie zastępowych. W wakacje 1917 r. drużyna zorganizowała trzy obozy: kolonię roboczą w Żydaticzach (28 czerwca–31 lipca), obóz wędrowny do Uherzec (1–7 sierpnia) i obóz roboczy w Siedliskach koło Starego Sioła (7–26 sierpnia)¹².

regulamin obozu skautowego (regulamin obozu roboczego I Lw. Dr. sk. Im. Tadeusza Kościuszki w Machnówku pod Bełzem), „Skaut” [Lwów], nr 19–21 z 25 VI 1913 r., s. 326–328; F.M. Usarz, 1911–1931..., „Skaut” [Lwów] 1932, nr 1 (261a), s. 8; idem, 1911–1931..., „Skaut” [Lwów] 1932, nr 2 (260b), s. 23.

⁸ *Wycieczka w Czarnohorę zastępu I. Lwow. Drużyny Skautowej*, Lwów 1914, *Polska Biblioteka Skautowa*, 10; *Pamiętnik...*, s. 57.

⁹ *Pamiętnik...*, s. 88–117; F.M. Usarz, 1911–1931..., „Skaut” [Lwów] 1932, nr 4 (260d), s. 66.

¹⁰ Lwów był pod okupacją wojsk rosyjskich od 3 września 1914 do 22 czerwca 1915 r.

¹¹ 8 sierpnia 1915 r. zginął pod Ostrowcem nad Wieprzem Stanisław Dobrzański, były drużynowy 1 LDS.

¹² J. Dobiecki, *Moje wspomnienia o I Lwowskiej Drużynie Harcerzy*, „Harcerstwo” 1983, nr 8 (283), s. 29.

3. 1 Lwowska Drużyna Skautowa, 1916 r.

4. Obóz 1 Lwowskiej Drużyny Skautowej w Żydaticzy, 1917 r.

5. Obóz 1 Lwowskiej Drużyny Skautowej w Żydatyczach, 1917 r.

6. Obóz 1 Lwowskiej Drużyny Skautowej w Żydatyczach, 1917 r.

100. rocznicę śmierci naczelnika Tadeusza Kościuszki, 15 października 1917 r., drużyna uczła wydaniem bonów 10-koronowych na budowę stancy 1 Lwowskiej Drużyny Skautowej im. T. Kościuszki w Krościenku pod Chyrowem. Bon podpisany był przez drużynowego Mikołaja Wójtowicza, komendanta lwowskich drużyn skautowych Czesława Pieniążkiewicza i prezesa „Sokoła-Macierzy” Kazimierza Czarnika. Zebrano na ten cel 500 koron. Drużyna liczyła 65 skautów i posiadała znaczny majątek: 16 płacht namiotowych, dwa namioty angielskie małe i jeden duży, kilkanaście saperek i kilofów, dwie apteczki polowe, bibliotekę składającą się z 300 tomów¹³.

W maju 1918 r. ukazała się drukiem niewielka praca Czesława Pieniążkiewicza *Zasady i regulamin skautowego obozu roboczego*, będąca podsumowaniem kilkuletnich doświadczeń obozowych 1 Lwowskiej¹⁴.

7. 1 Lwowska Drużyna Skautowa, 1918 r.

¹³ *Pamiętnik...*, s. 210–234; J.D., *Obóz roboczy 1. Lw. w Siedliskach. Sprawozdanie z 1 Lw. dr. sk. im. T. Kościuszki – Lwów*, 27 XI 1917 r., „Skaut” [Lwów], nr 23–24 (109–110) z 15 XII 1917 r., s. 191; *Pierwsza Lwowska...*, s. 6–7; *Lwów. 1 Lw. Dr. Sk.*, „Skaut” [Lwów], nr 9 (119) z 1 V 1918 r., s. 67.

¹⁴ C. Pieniążkiewicz, *Zasady i regulamin skautowego obozu roboczego*. (Polecone przez Naczelną Komendę Skautową), Lwów 1918, *Polska Biblioteka Skautowa*, 14.

W 1918 r. drużyna wyjechała na obóz roboczy do Łupkowa k. Zagórza pod komendą przybocznego Stanisława Morawieckiego (7–31 lipca), obóz roboczy w Jezierzanach k. Buczacza pod komendą przybocznego Zdzisława Szydlowskiego (7–31 lipca) oraz na obóz wędrowny do Uherzec pod komendą drużynowego Mikołaja Wójtowicza (16–22 sierpnia)¹⁵.

1 listopada 1918 r., z chwilą wybuchu wojny polsko-ukraińskiej i obrony Lwowa, praca drużyny ustała, a skauci zgłosili się pod komendę Jerzego Grodyńskiego, który pełnił funkcję oficera łącznikowego przy Naczelnej Komendzie Wojsk Polskich we Lwowie. Część brała udział w bezpośrednich walkach, reszta pełniła służbę łączników i gońców. W walkach zginęli: w listopadzie Władysław Kinałski, 12 grudnia 1918 r. – Adam Terlikowski, 11 stycznia 1919 r. – Leonard Rajewski (były drużynowy), 19 stycznia 1919 r. – Ludwik Kornella, 22 lutego 1919 r. – Stanisław Kossowski, 24 marca 1919 r. – Jan Korwin Kochanowski i Zbigniew Paygert, 30 maja 1919 r. – Mikołaj Wójtowicz (były drużynowy), a ponadto Stanisław Karśnicki i Wiesław Klisz¹⁶.

8 lutego 1919 r. drużyna wznowiła działalność pod komendą Józefa Dobieckiego. Praca początkowo ograniczała się do pogadanek i musztry. W lipcu i sierpniu 1 Lwowska zorganizowała wspólnie z 2 Lwowską Drużyną Skautową kolonię skautową w Budzowie w Beskidzie Makowskim. Kolonia pod komendą Aleksandra Szczęścikiewicza, zakwaterowana w miejscowej szkole, miała charakter wypoczynkowy oraz krajoznawczy i trwała 50 dni. Zwiedzono Zakopane, Kalwarię Zebrzydowską, Kraków, Wieliczkę i Częstochowę¹⁷.

W styczniu 1920 r. ukazał się pierwszy numer „Wywiadowcy”, pisemka wydawanego wspólnie przez 1 i 2 Lwowską Drużynę Skautową. W maju 1920 r. nastąpiło ich połączenie. Powstała drużyna liczyła 90 skautów w trzech plutonach i dziewięciu zastępach. W czerwcu uczestniczyła w dwudniowej wycieczce do Janowa i brała udział w popisie drużyn hufca na boisku „Pogoni”. Z uwagi na wojnę z Rosją bolszewicką i walki wokół Lwowa nie zorganizowała obozu. W czasie wojny harcerze lwowscy zgrupowali się w kompanii harcerskiej Ochotniczej Legii. W walkach tych zginął Marian Piątkiewicz z 1 Lwowskiej¹⁸.

¹⁵ *Pamiętnik...*, s. 234–235; *Drużyny lwowskie*, „Skaut” [Lwów], nr 15 (125) z 1 IX 1918 r., s. 116.

¹⁶ *Pamiętnik...*, s. 246–250; I. Kozimała, *Polski skauting męski w Galicji wschodniej w latach 1911–1920*, Kraków 2009, s. 50–52.

¹⁷ *Pamiętnik...*, s. 250–265.

¹⁸ *Ibidem*, s. 265–272; *Pierwsza Lwowska...*, s. 7.

1 Lwowska Drużyna Harcerska im. Tadeusza Kościuszki w latach 1921–1939

Zjednoczenie skautingu z terenów dawnej Galicji z ogólnopolskim Związkiem Harcerstwa Polskiego, powstałym w dniach 1–2 listopada 1918 r. w Lublinie, opóźniły sprzeciw Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, któremu podlegała Naczelna Komenda Skautowa, wojna polsko-ukraińska 1918–1919 i wojna z Rosją bolszewicką z 1920 r. Dopiero w maju 1920 r. uzgodniono z władzami ZHP podział dawnej Galicji na dwie jednostki organizacyjne: Chorągwie Lwowską i Krakowską. 1 października 1920 r., po wygaśnięciu władzy Związkowego Naczelnictwa Skautowego we Lwowie, nastąpiło formalne zjednoczenie w ramach ZHP. Pierwsze dziesięć lat działalności 1 Lwowskiej pod patronatem TG „Sokół” przypadło na okres niewoli oraz walk o odzyskanie niepodległości Polski i jej granice. Kolejne lata – działalność w ramach ZHP.

W czasie trzydniowego Zlotu Harcerstwa Lwowskiego, zwołanego przez Chorągiew Lwowską w dniach 30 czerwca–2 lipca 1921 r., z okazji 10-lecia harcerstwa lwowskiego, drużyna pełniła funkcję drużyny przybocznej komendy zlotu, dała popis strażacki na boisku „Sokoła” i uczestniczyła w ćwiczeniach polowych koło Grot Miodowych. Po zlocie zorganizowała w lipcu obóz wędrowny w Pieniny, Gorce i Tatry pod komendą Józefa Dobieckiego. Siedziba drużyny mieściła się w III Gimnazjum, tutaj też prowadziła ona kram harcerski z przyborami szkolnymi.

W wakacje 1922 r. urządzono obóz wędrowny w Gorgany i Czarnohorę pod komendą Józefa Dobieckiego. Część harcerzy 1 Lwowskiej uczestniczyła w obozie hufca w Gdańsku-Wrzeszczu. W 1923 r. przy drużynie istniał zespół teatralny, który wystawił kilka sztuk, a nawet trzy sceny z *Kordiana* Juliusza Słowackiego. W lipcu drużyna przebywała na obozie wypoczynkowym w Ujsołach, a następnie na obozie wędrownym na trasie Babia Góra – Tatry. Jednocześnie sześciu harcerzy udało się w dniach 5–19 lipca na wycieczkę rowerową na Spisz.

Rozkazem Hufca Lwowskiego z dnia 15 maja 1924 r. numer 1 Lwowskiej otrzymała 21 Drużyna Harcerska im. Andrzeja Małkowskiego, działająca przy VIII Gimnazjum. Drużynowym został phm. Aleksander Szczęciakiewicz. Siedziba drużyny znajdowała się w budynku gimnazjum przy ul. Dwernickiego 17. 15 czerwca w czasie uroczystości poświęcenia sztandaru Hufca Lwowskiego drużyna pełniła obowiązki drużyny sztandarowej. Po powrocie z I Narodowego Zlotu Harcerzy w Warszawie udała się na obóz w Stynawie Niżnej w powiecie skolskim.

8. Proporzec 1 Lwowskiej Drużyny Harcerskiej im. T. Kościuszki,
poświęcony i wręczony 23 czerwca 1929 r.

W 1925 r. zorganizowano obóz w Średniej Wsi pod komendą przybocznego Władysława Medyńskiego oraz wędrowkę „Dookoła Polski” pod komendą Aleksandra Szczęścikiewicza. Trasa przebiegała następująco: Lwów – Kraków – Pieskowa Skała – Katowice – Poznań – Gniezno – Kruszwica – Toruń – Grudziądz – Bydgoszcz – Gdynia – Puck – Wilno – Lublin – Lwów.

W kolejnych latach drużyna organizowała obozy:

- w 1926 r. w Pistyniu pod komendą Franciszka Morawskiego,
- w 1927 r. w Siankach w Bieszczadach i wędrowni w Tatrach pod komendą Franciszka Morawskiego,
- w 1928 r. w Ścianie nad Dniestrem pod komendą drużynowego Szczęsnego Gnatowskiego oraz wędrowni – wodny Dniestrem do Zaleszczyk i dalej pieszy Krzywcz – Iwanie Puste pod komendą Władysława Pisarskiego,
- w 1929 r., po II Narodowym Zlocie Harcerzy w Poznaniu, wędrowni przez Kaszuby do Pucka i na Hel,
- w 1930 r. na Neriedowie w Gorganach pod komendą Franciszka Morawskiego i wędrowni Gorgany – Czarnohora – Huculszczyzna,
- w 1932 r. w Dźwinogrodzie nad Dniestrem na Podolu pod komendą Antoniego Pawłowskiego oraz wędrowni Kaszuby – Bałtyk,
- w 1933 r. wędrowni w Pieniny i Tatry pod komendą Franciszka Morawskiego,
- w 1934 r. w Iłemni w Gorganach pod komendą drużynowego Franciszka Morawskiego,
- w 1936 r. w czasie ferii zimowych 1935/1936 zimowisko w Nowym Zagórzu w Bieszczadach pod komendą Tadeusza Brylaka oraz w sierpniu udział w Zlocie Narodowym w Braşov (pol. Braşów) w Rumunii pod komendą drużynowego Tadeusza Brylaka,
- w 1937 r. w Czerwonogrodzie k. Zaleszczyk na Podolu pod komendą drużynowego Tadeusza Brylaka,
- w 1938 r. w Mamai w Rumunii pod komendą drużynowego Tadeusza Brylaka¹⁹.

Udział drużyny w zlotach ogólnopolskich

Ambicją 1 Lwowskiej był udział w ogólnopolskich zlotach krajowych, które mobilizowały drużynę do lepszego wyszkolenia, dawały możliwość pokazania swojej sprawności i porównania z innymi środowiskami harcerskimi.

¹⁹ *Pierwsza Lwowska...*, s. 9–11.

W 1920 r. ośmiu skautów z 1 Lwowskiej zgłosiło swój udział w I Zlocie Międzynarodowym Skautów (Jamboree) w Anglii. Przez cały czerwiec trwały przygotowania zastępu zlotowego w zakresie technik skautowych i ćwiczeń lekkoatletycznych. 30 czerwca nastąpił wyjazd ze Lwowa na dwutygodniowy obóz przygotowawczy do Jabłonny k. Warszawy, który miał wyłonić czterdziesto-osobową delegację ZHP. Po tygodniu ćwiczenia i wykłady zostały przerwane z powodu odwołania wyprawy ze względu na trwającą wojnę z Rosją bolszewicką. Po szybkim powrocie do Lwowa skauci zgłosili się do harcerskiej kompanii Ochotniczej Legii.

W 1924 r. 1 Lwowska uczestniczyła w I Narodowym Zlocie Harcerzy zorganizowanym w dniach 3–9 lipca w Warszawie na Siekierkach nad Wisłą. W zlocie pod komendą Aleksandra Szczęścikiewicza wzięło udział 32 harcerzy. 5 lipca w czasie uroczystości otwarcia zlotu drużyna, jako najstarsza, dzierżyła sztandar ZHP. W czasie zawodów sportowych na Agrykoli prezydent RP Stanisław Wojciechowski wpisał się do pamiętnika drużyny.

W dniach 14–23 lipca 1929 r. drużyna wzięła udział w II Narodowym Zlocie Harcerzy w Poznaniu, wcześniej pod komendą drużynowego Antoniego Pawłowskiego uczestnicząc w obozie przygotowawczym w Borkach Dominikańskich pod Lwowem.

Kilku harcerzy reprezentowało drużynę w Międzynarodowym Zlocie Skautów Wodnych w Garczynie k. Kościerzyny w sierpniu 1932 r. i w I Zlocie Starzych Harcerzy w Żabim w dolinie nad Ilcią w Czarnohorze w 1934 r.

W dniach 10–15 lipca 1935 r. 1 Lwowska wzięła udział w Jubileuszowym Zlocie Związku Harcerstwa Polskiego w Spale. Komendantem drużyny zlotowej był Franciszek Morawski. Wcześniej, na początku lipca, odbył się obóz przygotowawczy w Parchaczu w powiecie sokalskim²⁰.

Proporzec 1 Lwowskiej Drużyny Harcerskiej

Od 23 czerwca 1929 r. 1 Lwowska Drużyna Harcerska im. T. Kościuszki posiadała własny proporzec, ufundowany przez Koło Rodzicielskie Uczniów Gimnazjum VIII we Lwowie. Uroczystość poświęcenia i wręczenia proporca rozpoczęła się mszą św. w kościele Sióstr Klarysek, a następnie, już przed budynkiem gimnazjum przy ul. Dwernickiego, ks. biskup Franciszek Lisowski

²⁰ *Pamiętnik...*, s. 273–277, 348–352; *Pierwsza Lwowska...*, s. 7, 9, 10; *Pierwszy ogólny zlot narodowy*, „Tygodnik Ilustrowany” [Warszawa], nr 29 z 19 VII 1924 r., s. 482–483.

poświęcił proporzec. Po wbiciu w drzewce pamiątkowych gwoździ dyrektor gimnazjum Bronisław Duchowicz przekazał proporzec drużynowemu Antoniemu Pawłowskiemu. W uroczystości uczestniczyli nauczyciele i młodzież gimnazjalna wraz z rodzicami, przedstawiciele wojewody, kuratorium, magistratu oraz harcerstwa wraz z komendantem Lwowskiej Chorągwi Harcerzy hm. Janem Wąsowiczem²¹.

Po wojnie i ustaleniu nowych granic Polski proporzec został w 1945 r. przywieziony ze Lwowa do Opolą przez Ryszarda Szpalę, ostatniego przybocznego 1 Lwowskiej. Po jego śmierci był on w posiadaniu hm. PL Władysława Kręglewskiego, członka Komisji Historycznej Hufca w Opolu. Był dwukrotnie ekspozycyjny na wystawach w Opolu: *70-lecia powstania Harcerstwa* w 1981 r. i *Harcerstwa Polskiego 1911–1991* w 1991 r. Jego dalsze losy są nieznane.

Drużynowi

Decydujący wpływ na działalność i jakość drużyny zawsze mieli drużynowi, ale także wytworzona tradycja, do której można było się odwoływać w trudnych chwilach. Tradycją, która ukształtowała się już na początku pod komendą Czesława Pieniążkiewicza, było obozownictwo. Były to samodzielne obozy wędrownie, robocze i wypoczynkowe. Obozy drużyny, których w ciągu wakacji często było kilka, prowadzili drużynowi, przybocznicy, a także byli instruktorzy. Wprowadzono dokumentowanie ich poprzez fotografowanie i wpisy do *Pamiętnika*.

Sytuacja kadrowa w drużynie była trudna. W latach 1911–1939 funkcje drużynowych sprawowało 28 skautów-harcerzy, czterech z nich kilkakrotnie. W sumie w ciągu 27 lat, z krótką przerwą wojenną, były to 34 mianowania. Mimo tych trudności zdołano zachować ciągłość pracy drużyny.

Z 1 Lwowskiej wywodzili się: członek Związkowego Naczelnictwa Skautowego we Lwowie (1911–1918) i redaktor naczelny „Skauta” (1916–1918) Czesław Pieniążkiewicz; dwaj komendanci Lwowskiej Chorągwi Harcerzy: Aleksander Szczęścikiewicz (1931–1933, 1935–1939, styczeń–czerwiec 1940 jako zastępca komendanta Obszaru Wschodniego Szarych Szeregów)

²¹ *Chorągiew lwowska*, „Skaut” [Lwów] 1929, nr 6 (27), s. 124; *Uroczystość poświęcenia proporca I. Lwowskiej im. T. Kościuszki*, „Słowo Polskie” [Lwów], nr 172 z 25 VI 1929 r., s. 9; *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum VIII im. Króla Kazimierza Wielkiego we Lwowie za rok szkolny 1928/9*, Lwów 1929, s. 16, 23; M. Popiel, *Poświęcenie sztandaru I Lwowskiej Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki*, „Skaut. Harcerskie Pismo Historyczne” [Tarnów] 2019, nr 4 (58), s. 12–13.

i Franciszek Usarz (1933–1935), oraz komendanci hufców: Józef Dobiecki (Hufiec Lwowski, wiosna 1921–1922, Hufiec w Chodorowie 1930–1934), Stanisław Nowakowski (3 Hufiec Lwowski 1920/1921).

Tab. 1. Drużynowi I Drużyny Harcerskiej im. T. Kościuszki w latach 1911–1939

Imię i nazwisko	Okres sprawowania funkcji
Czesław Pieniążkiewicz	I 1911–VIII 1914 ^a
Czesław Krassowski ^b	XII 1912–V 1913 ^c
Henryk Ciupek	IX–XII 1913 ^c
Adam Adam	jesień – XII 1915
Czesław Pieniążkiewicz	I–10 IV 1916
Stefan Engel	10 IV – jesień 1916
Leonard Rajewski	jesień – XII 1916
Mikołaj Wójtowicz	XII 1916–31 X 1918
Marian Wolańczyk ^d	IX–30 X 1918
Józef Dobiecki	8 II 1919 – jesień 1920
Witold Kowalczewski	1919
Jerzy Gigiel	1919
Tadeusz Köhler	jesień 1920
Józef Dobiecki	IX 1921 – wiosna 1922
Kazimierz Kocowski	wiosna 1922
Władysław Żeleski	IX 1922–14 I 1923
Aleksander Szczęścikiewicz	14 I–4 III 1923
Henryk Holstorp	4–29 III 1923
Józef Dobiecki	29 III–X 1923
Feliks Grochowalski	XI–XII 1923
Mieczysław Szayna	I–V 1924
Aleksander Szczęścikiewicz	V–VIII 1924
Franciszek Morawski	IX 1924–V 1928
Zygmunt Kleszczyński	1928
Szczęsny Gnatowski	1928
Antoni Pawłowski	1929–1930
Mieczysław Fangor	1930
Franciszek Morawski	1931
Władysław Kwaśniewicz	1931–VIII 1932
Jerzy Jurkiewicz	IX 1932–1933
Tadeusz Koś	1933–1934

Imię i nazwisko	Okres sprawowania funkcji
Franciszek Morawski	1934–1935
Jan Ohly	1935–1936
Tadeusz Brylak	1936–IX 1939 ²²

Źródła: *Pamiętnik I Lwowskiej Drużyny skautowej* [1911–1925], zbiory Muzeum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, odpis maszynowy w zbiorach Zakładu Naukowego im. Ossolińskich we Wrocławiu; F. Morawski, B. Broś, *Pierwsza Lwowska 1911–1996*, red. B. Broś, K. Kołodziejczyk, Wrocław 1996.

Uwagi: a – mianowany drużynowym I Lwowskiej Drużyny Skautowej Naczelnika Kościuszki 22 maja 1911 r.; b – przyboczny; c – w zastępstwie; d – po zawieszeniu M. Wójtowicza

W okresie 1911–1939 przez drużynę przewinęło się około 1000 harcerzy. Po latach udało się ustalić imienną ewidencję wraz z latami służby dla 817 harcerzy²³. Przez cały czas działalności I Lwowską wyróżniały skautowe kapelusze, noszone także w II Rzeczypospolitej, kiedy to w męskich drużynach dominowały rogatywki.

Wybuch II wojny światowej i zajęcie Lwowa przez Rosję radziecką zakończyły działalność I Lwowskiej Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki. Część harcerzy przeszła do konspiracji.

Krąg Byłych Skautów-Harcerzy Najstarszej Polskiej Drużyny Harcerskiej I Lwowskiej im. T. Kościuszki

Od 1976 r. z inicjatywy Józefa Dobieckiego odbywały się w niewielkich grupach regularne spotkania byłych skautów-harcerzy I Lwowskiej Drużyny Harcerskiej, noszące oficjalnie charakter spotkań koleżeńskich: I – Wrocław 1976, II – Jelenia Góra-Sobieszów 1977, III – Turawa k. Opola i Nowy Sącz 1979, IV – Jelenia Góra-Sobieszów 1980. Wzorem dla nich był zjazd dawnych harcerzy, który odbył się 7 listopada 1937 r. we Lwowie. Na V spotkaniu w Rzeszowie 23 czerwca 1980 r. podjęto decyzję o założeniu „Kręgu – Klubu b. Skautów i Harcerzy Najstarszej Polskiej Drużyny Harcerskiej”. Przewodniczącym został wybrany 82-letni Józef Dobiecki, były drużynowy I Lwowskiej w latach 1919–1923. Krąg obejmować miał członków I Lwowskiej Drużyny Harcerskiej im. T. Kościuszki oraz innych członków drużyn z dawnej Małopolski Wschodniej, rozsianych po całym

²² *Pierwsza Lwowska...*, s. 12; *Pamiętnik...*

²³ *Pierwsza Lwowska...*, s. 13–32.

kraju. Wystąpiono ze zgłoszeniem do Głównej Kwatery ZHP, która w odpowiedzi 24 listopada 1981 r. objęła patronat nad kręgiem i poleciła rejestrację w Komendzie Chorągwi ZHP w Jeleniej Górze. Rejestracja nastąpiła dopiero 15 stycznia 1982 r., już w stanie wojennym. Po likwidacji Chorągwi Jeleniogórskiej Krąg od stycznia 1992 r. przynależał do Dolnośląskiej Chorągwi ZHP.

Na VII spotkaniu Kręgu w 1984 r. w Bystrej Śląskiej zatwierdzono Regulamin Kręgu, w którym zapisano:

Celem kręgu jest podtrzymywanie więzi pomiędzy jego członkami, pielęgnowanie najlepszych ideałów i metod pracy drużyn lwowskich – i po zgodzie obecnych władz ZHP – pomagać w zastosowaniu ich w pracy dzisiejszych drużyn.

Krąg zrzesza: byłych skautów i harcerzy 1 Lwowskiej Drużyny Harcerskiej, byłych harcerzy innych lwowskich męskich drużyn harcerskich, byłych członków komend harcerskich we Lwowie, byłych członków lwowskich Szarych Szeregów (do 15 VII 1945 r.)²⁴.

Na VIII spotkaniu Kręgu we Wrocławiu w 1985 r., w którym uczestniczyło 32 członków oraz liczni goście, Józef Dobiecki, z uwagi na wiek i stan zdrowia, zrezygnował z funkcji przewodniczącego Kręgu. W podziękowaniu za jego pracę zebrani wybrali go honorowym, dożywotnim przewodniczącym Kręgu. Nowym przewodniczącym został Marek Zakrzewski, były harcerz 1 Lwowskiej w latach 1936–1939. Po jego śmierci w 1996 r. funkcję przewodniczącego Kręgu sprawował Jan Reutt, były harcerz 1 Lwowskiej w latach 1933–1938.

Od 1990 r. Krąg posługiwał się nazwą: Krąg Byłych Skautów-Harcerzy Najstarszej Polskiej Drużyny Harcerskiej 1 Lwowskiej im. Tadeusza Kościuszki. Na XVI spotkaniu Kręgu w 1993 r. w Sobótce k. Wrocławia uzupełniono Regulamin Kręgu, umożliwiając wstępowanie do niego członkom Ochotniczej Harcerskiej Kompanii Obrony Lwowa z 1939 r., którzy nie należeli do lwowskich drużyn harcerskich.

Jednym z głównych celów działania Kręgu było zbieranie wspomnień i materiałów historycznych dokumentujących działalność 1 Lwowskiej w latach 1911–1939, zabezpieczenie ocalałych pamiątek dla przyszłych pokoleń²⁵, opracowanie dziejów drużyny²⁶.

²⁴ ArchiwumHarcerskie.pl, Kolekcja XVIII – I Lwowska Drużyna Skautowa, AH/Kol.XVIII/8.

²⁵ Pamiątki zostały przekazane do Muzeum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, Muzeum Miejskiego Wrocławia, Muzeum Harcerstwa w Warszawie.

²⁶ Staraniem Kręgu ukazały się drukiem dwa opracowania: *Szkic historii I Lwowskiej Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki (1911–1939)*, red. M. Zakrzewski, Wrocław 1993, s. 28; *Pierwsza Lwowska...*, s. 76.

W 1998 r. Krąg wystąpił do Dyrekcji Muzeum Historycznego – Oddziału Miejskiego we Wrocławiu z inicjatywą utworzenia Muzeum Harcerstwa. W jej następstwie Muzeum Miejskie Wrocławia i Komenda Dolnośląskiej Chorągwi ZHP zawarły 10 stycznia 2000 r. porozumienie o współpracy dotyczącej utworzenia i prowadzenia kolekcji historycznej harcerstwa w ramach Muzeum. Krąg wystąpił do wielu osób i instytucji z apelem o konieczności stworzenia Muzeum Historii Harcerstwa oraz przekazywanie pamiątek. Znaczna część pamiątek będących w posiadaniu członków Kręgu została oddana do zbiorów Muzeum Miejskiego Wrocławia. Przewodniczącym powstałej w 2000 r. Rady Programowej Muzeum Harcerstwa był przedstawiciel Kręgu Bolesław Bros²⁷. Niestety stała ekspozycja muzealna dotycząca harcerstwa we Wrocławiu dotychczas nie została zrealizowana.

Podczas XXV spotkania Kręgu (25–27 września 2002 r.) w Kudowie Zdroju podjęto decyzję o formalnym zamknięciu działalności Kręgu. W latach 2003 i 2004 odbyły się w Sobótce dwa ostatnie już spotkania koleżeńskie.

Archiwalia Kręgu były przechowywane przez jego wieloletniego sekretarza prof. Bolesława Brosia. Po jego śmierci w 2006 r. rodzina profesora przekazała je za pośrednictwem wrocławskiego instruktora ZHR Pawła Szindlera do ArchiwumHarcerskiego.pl na ręce Jarosława Błoniarza.

Dokumenty i materiały historyczne Kręgu Byłych Skautów-Harcerzy Najstarszej Polskiej Drużyny Harcerskiej 1 Lwowskiej im. Tadeusza Kościuszki, dotyczące lat 1975–2005, przechowywane są od 2016 r. w zbiorach ArchiwumHarcerskiego.pl jako Kolekcja XVIII (42 teczek). Obejmuje ona:

- relacje, sprawozdania, korespondencję i fotografie z corocznych spotkań członków Kręgu,
- pamiątki i materiały historyczne, będące wspomnieniami byłych harcerzy z lat 1911–1945,
- materiały historyczne dotyczące powstania i działalności Rady Programowej Muzeum Harcerstwa w latach 1989–2005²⁸.

²⁷ ArchiwumHarcerskie.pl, Kolekcja XVIII – I Lwowska Drużyna Skautowa, AH/Kol.XVIII/42, Rada Programowa Muzeum Harcerstwa we Wrocławiu.

²⁸ *Inwentarz archiwalnych materiałów harcerskich. ArchiwumHarcerskie.pl*, Warszawa 2019, s. 183.

Czesław Jan Pieniążkiewicz (1881–1945), pierwszy drużynowy 1 Lwowskiej Drużyny Skautowej im. Tadeusza Kościuszki

Czesław J. Pieniążkiewicz urodził się 22 października 1881 r. w Sołotwinie (dawny powiat bohorodczański, województwo stanisławowskie, obecnie Ukraina). Był synem Jana, poczmistrza, i Heleny z Gromnickich. Miał brata Stanisława, kapitana c.k. armii austro-węgierskiej (zginął w sierpniu 1914 r. w bitwie pod Kraśnikiem).

W latach 1893–1901 uczył się w c.k. gimnazjum w Złoczowie, gdzie w 1901 r. zdał maturę¹. Tutaj też działał w Towarzystwie Szkoły Ludowej. Studiował prawo, a następnie filozofię we Lwowie, gdzie był członkiem Czytelni Akademickiej, oraz w Pradze, gdzie był członkiem Ogniska Polskiego². W latach 1907–1921, z przerwami spowodowanymi wydarzeniami wojennymi, pracował jako urzędnik w Banku Hipotecznym we Lwowie. Mieszkał przy ul. Kordeckiego 1.

W latach 1906–1918 należał do Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego (PTG) „Sokół-Macierz” we Lwowie, od 1911 r. był kandydatem, a od 1912 r. członkiem grona nauczycielskiego (czyli instruktorem, prowadzącym ćwiczenia)³. W czasie V Zlotu Sokolstwa Polskiego w Krakowie, w lipcu 1910 r., zorganizowanym z okazji obchodów 500. rocznicy zwycięstwa pod Grunwaldem, był jednym z sędziów sportowych zawodów sokolich, które odbyły się na krakowskich Błoniach⁴. W sierpniu 1910 r. uczestniczył w Skolem w trzytygodniowym kursie gier i zabaw, połączonym z lekkoatletyką oraz gimnastyką, zorganizowanym przez Związek Polskich Gimnastycznych Towarzystw

¹ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum w Złoczowie za rok szkolny 1901*, Złoczów 1901, s. 76.

² Biblioteka Jagiellońska, Dz. Rękopisów, sygn. rkps 9933 II, Fragment korespondencji Lucjana Rydla z literatami czeskimi z lat 1903–1915.

³ *Sprawozdanie Wydziału Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół-Macierz” we Lwowie za rok czterdziesty piąty 1911*, Lwów 1912, s. 41, 123.

⁴ *Pamiętnik V. Zlotu Sokolstwa Polskiego w Krakowie w dniach 14–16 lipca 1910*, Lwów 1911, s. 113.

1. Czesław Pieniążkiewicz

Sokolich⁵. W 1912 r. wszedł w skład Wydziału (zarządu) PTG „Sokoła-Macierzy”⁶. Wraz z Józefem Hallerem był jednym z organizatorów Stałych Drużyn Sokolich (SDS) we Lwowie i inicjatorem szkoły podoficerskiej SDS przy „Sokole-Macierzy”, od października 1912 do 30 kwietnia 1913 r., którą ukończył w stopniu sierżanta⁷. Był komendantem plutonu w 1 SDS⁸.

Od samego początku zaangażował się w powstający w 1911 r. we Lwowie ruch skautowy. Był organizatorem i pierwszym drużynowym 1 Lwowskiej Drużyny Skautowej im. Tadeusza Kościuszki, wywodzącej się z powstałej 1 stycznia Drużyny Młodzieży Sokolej⁹.

Począwszy od 20 marca 1911 r., uczestniczył wraz z drużyną w pierwszym kursie skautowym prowadzonym we Lwowie przez Andrzeja Małkowskiego. 21 maja 1911 r. został powołany do Komendy Skautowej, od 12 grudnia, po zmianie nazwy, do Związkowego Naczelnictwa Skautowego we Lwowie. 22 maja tego samego roku rozkazem Andrzeja Małkowskiego mianowano go drużynowym 1 Lwowskiej Drużyny Skautowej Naczelnika Kościuszki¹⁰.

W czasie wakacji, od 5 do 20 sierpnia 1911 r., Pieniążkiewicz zorganizował i prowadził – dla pięciu skautów pozostających we Lwowie – obóz wędrowny

⁵ *Kurs gier i zabaw*, „Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»”. Organ Związku Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich” [Lwów] 1910, nr 9, s. 78–79.

⁶ *Sokół Macierz*, „Kurjer Lwowski” [Lwów], nr 249 z 1 VI 1912 r., s. 1–2; *Tow. „Sokół-Macierz”*, „Słowo” [Lwów], nr 252 z 1 VI 1912 r., s. 4.

⁷ Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (dalej: CAW), Akta Personalne, sygn. AP 8672, Akta odznaczeniowe, Odrzucono 2 IV 1936; W. Rzymowski, *General Józef Haller*, „Żołnierz Polski”, nr 56 z 18 IX 1921 r., s. 9; *Z dokumentów chwili*, „Ojczyzna i Postęp”, nr 2 z 4 I 1917 r., s. 40. Te cztery źródła potwierdzają i wzajemnie się uzupełniają w zakresie współpracy Czesława Pieniążkiewicza z Józefem Hallerem.

⁸ *Sprawozdanie Wydziału Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół-Macierz” we Lwowie za rok czterdziesty szósty 1912*, Lwów 1913, s. 21.

⁹ M. Popiel, *Skauci I Lwowskiej Drużyny skautowej od stycznia do czerwca 1911 roku*, „Skaut. Harcerskie Pismo Historyczne” [Tarnów], nr 2 (60) z 23 IV 2020 r., s. 3.

¹⁰ *Pamiętnik...*, III. styczeń–czerwiec 1911 r.

z miejscowości Turka koło Lwowa do Zakopanego. Trasa biegnąca wzdłuż dawnej granicy galicyjsko-węgierskiej liczyła ok. 350 km¹¹.

W latach 1912–1913 Pieniążkiewicz zorganizował i poprowadził, na zasadach samowystarczalności, dwa robocze obozy skautowe 1 Lwowskiej Drużyny Skautowej (1 LDS): w lecie 1912 r. w Ostałowicach, na południe od Przemyślan, i w lipcu 1913 r. w Machnówku pod Bełzem¹².

2. Obóz roboczy 1 Lwowskiej Drużyny Skautowej w Ostałowicach, z prawej Czesław Pieniążkiewicz

Obóz stały w Krościenku pod Chyrowem, zorganizowany od 1 do 21 lipca 1914 r., miał już charakter szkoleniowy i zakończony został obozem wędrownym z Krościenka do Zakopanego w dniach 22–23 lipca 1914 r.¹³

¹¹ *Z wędrówek pieszych po kraju. Lwów – Zakopane*, „Słowo Polskie” [Lwów], nr 382 z 17 VIII 1911 r., s. 9; *Lwów – Zakopane*, „Słowo Polskie” [Lwów], nr 392 z 23 VIII 1911 r., s. 9.

¹² *Pamiętnik...*, VII. Obóz stały w Ostałowicach – lipiec 1912 r., XII. Obóz roboczy w Machnówku – lipiec 1913; *Obóz roboczy w Machnówku pod Bełzem*, „Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»” [Lwów], nr 10 z X 1913 r., s. 78–79; *Jak powinien wyglądać wewnętrzny regulamin obozu skautowego (Regulamin obozu roboczego I Lw. Dr. Sk. im. Tadeusza Kościuszki pod Bełzem)*, „Skaut. Pismo Młodzieży Polskiej” [Lwów], nr 19–20–21 z 25 VI 1913 r., s. 326–328; F.M. Usarz, *1911–1931. Garść wspomnień osobistych (Ciąg dalszy)*, 9. *Pierwszy w Polsce obóz roboczy*, „Skaut. Czasopismo Polskiej Młodzieży Harcerskiej” [Lwów], nr 1 (261a), styczeń 1932 r., s. 8; idem, *Garść...*, 2. *Drugi obóz roboczy*, „Skaut. Czasopismo Polskiej Młodzieży Harcerskiej” [Lwów], nr 2 (260b), luty 1932 r., s. 23.

¹³ *Pamiętnik...*, XV. Obóz stały w Krościenku 1–21 VII 1914 r.; F.M. Usarz, *Garść...*, 19. *Obóz w Krościenku koło Chyrowa*, „Skaut. Czasopismo Polskiej Młodzieży Harcerskiej” [Lwów], nr 4 (260d), kwiecień 1932 r., s. 66.

Robocze obozy skautowe wysoko oceniał Andrzej Małkowski:

Również i w zakresie obozowania Czesł. Pieniążkiewicz wprowadził u nas ogromnie praktyczną, a nie znaną w Anglii, formę obozów „roboczych”, w czasie których chłopcy pracują pół dnia w lesie albo w polu, drugą zaś połowę dnia spędzają na ćwiczeniach i zabawach. Życzliwi właściciele lasów i rolnicy chętnie dają im za ich półdniową pracę jadło i nieco grosza do kasy drużyny. W ten sposób letni obóz nic chłopców nie kosztuje, jest zaś dostępny dla najuboższej młodzieży¹⁴.

W czasie pełnienia funkcji drużynowego 1 LDS, od stycznia 1911 do sierpnia 1914 r., dwukrotnie był urlopowany: od 16 grudnia 1912 do kwietnia 1913 r., kiedy powodem było organizowanie Stałych Drużyn Sokolich i kursu podoficerskiego SDS we Lwowie, oraz od września do grudnia 1913 r., kiedy w zastępstwie pełnił funkcję inspektora Lwowskich Drużyn Skautowych.

Był niezwykle popularnym i lubianym instruktorem skautowym, nazywanym przez podkomendnych Cesiem. Po latach tak wspominał swojego drużynowego Franciszek Usarz:

Na tle tych trzyletnich wspólnych prac i trudów postać Cesia Pieniążkiewicza wydawała się nam czemś nadludzkim! Drużynowy, któryby ciało i duszę zaprzedał skautingowi, mógłby marzyć o dorównaniu Cesiowi.

Szczupły, drobny i nerwowy w ruchach, był dla każdego z nas ideałem instruktora. O wszystkim zawsze wiedział: o postępach w nauce, o zachowaniu się w domu, o zachowaniu się w szkole i na zbiórce, o upodobaniach itp., jednym słowem nic przed Jego przenikliwym spojrzeniem nie ukryło się. To też nie dziwicie się wcale, że przeznaczeni do raportu karnego woleli w ogóle wystąpić z organizacji, niż stanąć przed Cesiem. Serca ni litości nie okazywał nikomu! Karał bez najmniejszych wyjątków; ostrzej zastępowych niż skautów.

Przy egzaminach na młodzika, wywiadowcę i ćwika mocno wymagający, dzięki swej intuicji stale zapytywał tylko o to właśnie, czego dany delikwent nie wiedział. I nie było takiego, któryby Go oszukał!

Słabą Jego stroną było wychowanie fizyczne. Uważając, że trzeba Polsce przede wszystkim zdrowych i dzielnych obywateli, wprowadził w drużynie przymusowe dwa razy do roku badanie lekarskie. Przyjmował do drużyny tylko zupełnie zdrowych, a ci musieli dwa razy w tygodniu uprawiać gimnastykę, prowadzoną przez samego Cesia. Wszyscy musieli brać udział we wszystkich ćwiczeniach polowych, które odbywały się stale w soboty i niedziele, oraz dnie wolne od nauki szkolnej bez względu na pogodę. Ale też i sam był bezwzględnie na wszystkich

¹⁴ A. Małkowski, *O wychowanie skautowe*, Chicago 1915, s. 27.

ćwiczeniach obecnym, prowadził je osobiście lub tylko kierował pracą zastępowych i kontrolował wyniki.

Niczem nie znużony, był inicjatorem wszelkich poczynąń drużyny, poczynąń, które następnie przyjęły się w całym Związku. Na przykład: opracował książeczkę dla zastępowych, zorganizował administrację drużyny, wprowadził księgę rozkazów, raportów i kroniki – opracowywał stałe roczne programy pracy drużyny i wiele innych.

Dzięki wszystkim tym zaletom cieszył się olbrzymim poważaniem wśród lwowskich instruktorów skautowych, a przez nas był kochany szczerze i prawdziwie, choć po cichu mówiliśmy sobie nieraz, że Cesio nie ma serca...!¹⁵

Po wybuchu wojny światowej, z polecenia władz sokolich, Czesław Pieniążkiewicz utworzył spośród ochotników pluton liczący 52 skautów, który wszedł w skład 1 kompanii Legionu Wschodniego. Pluton pod jego komendą został podzielony na cztery zastępy i przez kilkanaście dni był intensywnie szkolony:

(...) rozpoczęliśmy całodzienne ćwiczenia, w pełnym rynsztunku bojowym, który za tanie pieniądze nabywaliśmy u magazynierów armii austriackiej. Wyposażenie nas w [karabiny – przyp. L.D.] Werndle, jakie w drodze łaski w Sokole otrzymaliśmy – zamienia się kolejno w coraz większej ilości na nowoczesne, a niektóre nawet zupełnie nowiutkie Mannlichery. Cesio, robiąc srogie miny w czasie przeglądu broni, bardzo był zadowolony, gdy pewnego razu cały pluton okazał modele Mannlicherów wz. 95.

Teraz okazała się również wyższość naszego wyszkolenia nad skautami innych drużyn. W czasie ćwiczeń okazywało się stale, że członkowie I Lwowskiej wykonują prawie wszystko daleko lepiej niż skauci innych drużyn. To też nic dziwnego, że my zostaliśmy zastępowymi i ich zastępcami, a niektórzy drużynowi i przyboczni byli zwykłymi szeregowcami. I tak praca nad ujednoliceniem wyszkolenia postępowała raźnie naprzód. Zaczęto nas używać jednak i do szkolenia szeregowców innych plutonów, a zwłaszcza zgłaszających się tłumnie ochotników, którzy żadnego pojęcia o służbie wojskowej jeszcze nie mieli. Rano więc ćwiczyliśmy we własnym plutonie, a całe popołudnie spędzaliśmy na szkoleniu w sali „Sokoła-Macierzy” lub na boisku ochotników. Czasami ponadto ćwiczenia wieczorne i nocne oraz ostre strzelanie na strzelnicy miejskiej przy ul. Kurkowej¹⁶.

¹⁵ F.M. Usarz, *Garść...*, 15. Cesio, „Skaut. Czasopismo Polskiej Młodzieży Harcerskiej” [Lwów], nr 3 (260c), marzec 1932 r., s. 38–39.

¹⁶ F.M. Usarz, *Garść...*, 23. Legion Wschodni, „Skaut. Czasopismo Polskiej Młodzieży Harcerskiej” [Lwów], nr 7 (260g), wrzesień 1932 r., s. 117.

Wobec zajęcia przez wojska rosyjskie znacznej części Galicji Wschodniej i zagrożenia Lwowa, sztab austriacki wydał rozkaz wymarszu Legionu Wschodniego ze Lwowa na zachód. Cztery tysiące ochotników, słabo uzbrojonych, bez zaplecza kwatermistrzowskiego i sanitarnego, opuściło Lwów 29 sierpnia 1914 r. Po trzech tygodniach marszu oddziały dotarły do Mszany Dolnej. Tutaj w wyniku intryg politycznych endecji większość legionistów odmówiła złożenia przysięgi wojskowej na wierność cesarzowi. Legion Wschodni został 21 września rozwiązany, poborowi wcieleni do armii austriackiej, a pozostali, wobec zajęcia przez Rosjan Lwowa¹⁷, udali się na tułaczkę.

Pieniążkiewicz zebrał kilkunastu skautów ze swego plutonu, którzy nie mieli gdzie pójść, i pozostał na Podhalu. Początkowo w Nowym Targu, a następnie w leśniczówce na Kośnych Hamrach koło Poronina. Skauci, zachowując „zwartość i uzbrojenie”, pracowali ciężko na swoje utrzymanie przy wyrębie i zwózce drewna oraz w tartaku Józefa Uznańskiego, właściciela tatrzańskich lasów. Wobec zagrożenia aresztowaniem i rozbrojeniem przez żandarmerię austriacką, kolonia skautowa została przed Bożym Narodzeniem zlikwidowana i wszyscy schronili się w Zakopanem¹⁸.

W 1915 r. Pieniążkiewicz zaangażował się wraz ze swoimi skautami w działalność 1 Zakopiańskiej Drużyny Skautowej im. ks. Józefa Poniatowskiego (1 ZE). W maju tegoż roku został drużynowym 1 ZE, a jego przybocznymi byli Franciszek Usarz i Michał Kucharski, skauci lwowskiej „Jedynki”. Drużyna oprócz ćwiczeń skautowych i gimnastyki w „Sokole” brała udział w publicznych wystąpieniach: w czerwcu w manifestacji z okazji odzyskania Przemyśla z rąk Moskali, w sierpniu w pokazie skautowym na boisku Sokoła, a we wrześniu w pogrzebie artysty malarza i krytyka Stanisława Witkiewicza¹⁹.

Latem 1915 r., jako członek Związku Naczelnictwa Skautowego, Pieniążkiewicz uczestniczył w uroczystości przyrzeczenia 10 skautów biorących udział w kolonii skautowej w Rabie Wyżnej k. Nowego Targu. Byli to synowie uchodźców polskich przebywających w Wiedniu²⁰. Od 1 czerwca do 15 listopada

¹⁷ Lwów był okupowany przez wojska rosyjskie od 3 września 1914 do 22 czerwca 1915 r.

¹⁸ M. Rokosz, L. Dall, *Harcerstwo zakopiańskie w latach 1913–1945*, Zakopane 2013, s. 99; F.M. Usarz, *Garść...*, 27. *Rozwiązanie Legionu Wschodniego*, 28. *Tułaczka*, „Skaut. Miesięcznik Młodzieży Harcerskiej” [Lwów], nr 1, styczeń 1933 r.; M. Miszczuk, *Usarz Franciszek Marian (1895–1954)*, [w:] *Harcerski słownik biograficzny*, red. J. Wojtycza, t. 5, Warszawa 2019, s. 222.

¹⁹ M. Rokosz, L. Dall, *op. cit.*, s. 106–109; F.M. Usarz, *Garść...*, 31. *Drużyna Zakopiańska*, „Skaut. Miesięcznik Młodzieży Harcerskiej” [Lwów], nr 1, styczeń 1933 r., s. 8.

²⁰ *Kolonia wakacyjna w Rabie Wyżnej*, „Życie Nowe. Pismo Młodzieży Polskiej” [Wiedeń], nr 1 z 15 X 1915 r., s. 12–13.

1915 r. pracował jako nauczyciel gimnastyki w Prywatnym Gimnazjum Realnym w Zakopanem²¹.

W listopadzie 1915 r. wrócił do Lwowa, gdzie przystąpił do odbudowy drużyn skautowych rozwiązanych w wyniku inwazji rosyjskiej. Ponownie powołał do życia 1 LDS w składzie prawie przedwojennym, która w szybkim czasie osiągnęła stan ponad 100 członków. 10 kwietnia 1916 r. drużynę, jako zastępcę drużynowego, przejął Franciszek Usarz²². W maju było już we Lwowie osiem drużyn męskich. Większość instruktorów wywodziła się spośród studentów i starszych uczniów gimnazjów. Pracę drużyn utrudniały ciężkie warunki wojenne, a szczególnie pobór do wojska wśród funkcyjnych. Z inicjatywy Pieniążkiewicza powstała 28 lutego 1916 r. Bratnia Pomoc Skautowa, mająca za zadanie pomagać biedniejszym skautom w zdobywaniu środków do życia i w poszukiwaniu pracy²³.

1 stycznia 1916 r. Pieniążkiewicz wznowił, po półtorarocznej przerwie wojennej, wydawanie „Skauta. Dwutygodnika Młodzieży Polskiej”. Był jego naczelnym redaktorem do 1918 r. Pismo wydawano w nakładzie 2000 egzemplarzy; pomimo ciężkich warunków wojennych oraz powszechnej biedy utrzymywało się z prenumeraty drużyn i abonamentów²⁴. Miało ono charakter prolegionowy. Z materiałów historycznych ukazywały się krótkie korespondencje skautów z frontu i wspomnienia pośmiertne o poległych.

Dopiero 2 kwietnia 1916 r. odbyło się we Lwowie, pierwsze od wybuchu wojny, posiedzenie Naczelnej Komendy Skautowej (NKS), do której Naczelny Komendant Kazimierz Panek powołał, jako swojego zastępcę, Pieniążkiewicza²⁵.

²¹ W czerwcu w wymiarze 10 godz. tyg. (zob. *Prywatne Gimnazjum Realne w Zakopanem, posiadające prawa szkół publicznych, w roku szkolnym 1914/15*, Zakopane 1915, s. 11); od września do 15 listopada w wymiarze 12 godz. tyg. (zob. *Prywatne Gimnazjum Realne w Zakopanem, posiadające prawa szkół publicznych, w roku szkolnym 1915/16*, Zakopane 1916, s. 21).

²² Archiwum PAN Warszawa (dalej: APAN), sygn. III-97, t. 57, II Posiedzenie Naczelnej Komendy Skautowej, k. 69; *Pamiętnik...*, XVII. wrzesień 1914–sierpień 1916 r.; J. Dobiecki, *Moje wspomnienia o I Lwowskiej Drużynie Harcerzy*, „Harcerstwo” 1983, nr 8 (283), s. 29; W. Błażejowski, *Z dziejów harcerstwa polskiego (1910–1939)*, Warszawa 1985, s. 80.

²³ F.M. Usarz, *Garść...*, 33. *Bratnia Pomoc i Kram Skautowy*, „Skaut. Miesięcznik Młodzieży Harcerskiej” [Lwów], nr 3 (264), marzec 1933 r., s. 46.

²⁴ *Sprawozdanie Przewodnictwa Związku Sokolego przedłożone Wydziałowi Związku w dn. 8 grudnia 1917 r.*, „Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»” [Lwów], nr 3, marzec 1918 r., s. 3; *Przewodnictwo Związkowe*, „Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»” [Lwów], nr 11–12, listopad–grudzień 1918 r., s. 43; L. Dall, *Jan Kasprówicz. Rozkaz*, „Skaut. Harcerskie Pismo Historyczne” [Tarnów], nr 2 (46), kwiecień 2017, s. 8–10.

²⁵ APAN, sygn. III-97, t. 57, I Posiedzenie Naczelnej Komendy Skautowej, 2 kwietnia 1916 r., k. 68.

Skład NKS został zatwierdzony przez Wydział Związku Sokolego. Na II posiedzeniu NKS, 10 kwietnia 1916 r., Pieniążkiewicz został mianowany komendantem miejscowym we Lwowie (inspektorem lwowskich drużyn skautowych)²⁶.

W 1917 r., z uwagi na brak funkcyjnych, z jego inicjatywy zorganizowano we Lwowie trzymiesięczny kurs dla zastępowych (listopad–styczeń), który ukończyło 32 skautów. W tym czasie ukazało się pod jego redakcją pięć numerów pisma „Zastępowy. Tygodnik dla lwowskich zastępowych”, będącego swoistym kursowym podręcznikiem²⁷. W wakacje 1917 r. skauci lwowscy, dzięki pomocy Pieniążkiewicza, uczestniczyli w kolonii roboczej 1 LDS w Żydaczyczach (26 czerwca–31 lipca), odbyli obóz wędrowny z Krościenka do Uherzec (lipiec–sierpień) oraz obóz roboczy 1 LDS w Siedliskach pod Lwowem (sierpień).

W listopadzie 1917 r. Pieniążkiewicz, na własną prośbę, został przez Naczelną Komendę Skautową bezterminowo urlopowany z funkcji komendanta miejscowego we Lwowie. Jego następcą został mianowany profesor szkoły realnej Marian Wolańczyk²⁸, który niestety nie miał doświadczenia w pracy z drużynami skautowymi.

W maju 1918 r. ukazała się drukiem niewielka broszura Czesława Pieniążkiewicza *Zasady i regulamin skautowego obozu roboczego*²⁹. Wydana nakładem Związku Polskich Towarzystw Gimnastycznych Sokolich była podsumowaniem kilkuletnich doświadczeń obozowych 1 LDS.

Od 29 do 30 czerwca 1918 r. Pieniążkiewicz uczestniczył w Krakowie w Zjeździe Polskich Pracowników Skautowych oraz w posiedzeniu Związkowego Naczelnictwa Skautowego, na którym wygłosił sprawozdanie o stanie skautingu we Lwowie³⁰. Ostatni „Skaut” przez niego zredagowany ukazał się 1 września tego samego roku.

²⁶ APAN, sygn. III-97, t. 57, II Posiedzenie..., k. 69; *Urzędowe*, „Skaut. Dwutygodnik Młodzieży Polskiej” [Lwów], nr 8 (75) z 15 IV 1916 r., s. 1; G. Nowik, *Polskie związki skautowe i harcerskie 1909–1922. Zarys organizacyjny*, Warszawa 2019, s. 68–69.

²⁷ F.M. Usarz, *Garść...*, 40. *Od „Wýwiadowcy” do „Skauta”*, „Skaut. Miesięcznik Młodzieży Harcerskiej” [Lwów], nr 4 (265), kwiecień 1933 r., s. 69; *Pamiętnik...*, XXIII. wrzesień 1917–czerwiec 1918 r.; M. Miszczuk, *Bibliografia prasy harcerskiej 1911–1939*, Warszawa 2020, s. 277–278.

²⁸ APAN, sygn. III-97, t. 57, Protokół posiedzenia wydziału pracy wewnętrznej męskiej NKS, 16 XI 1917 r., k. 64.

²⁹ *Urzędowe*, „Skaut. Dwutygodnik Młodzieży Polskiej” [Lwów], nr 11 (121) z 1 VI 1918 r., s. 78.

³⁰ *Posiedzenie Związkowego Naczelnictwa Skautowego*, „Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»” [Lwów], nr 10, październik 1918 r., s. 38.

W 1918 r. doszło też we Lwowie do konfliktu między młodymi instruktorami skautowymi a władzami „Sokoła-Macierzy” i Naczelną Komendą Skautową. „Sokół” przeciwstawiał się zajęciom wojskowym w drużynach skautowych, a także dążeniom zjednoczeniowym harcerstwa. We wrześniu 11 lwowskich instruktorów złożyło do Wydziału „Sokoła-Macierzy” pismo domagające się przywrócenia Pieniążkiewicza na stanowisko inspektora lwowskich drużyn skautowych oraz nawiązanie porozumienia z naczelnictwem ZHP w Warszawie. W odpowiedzi na list wszyscy zostali zawieszeni za niesubordynację i brak karności. Nastąpił kryzys w lwowskim skautingu, liczebność skautów spadła do 130 członków. Dopiero 31 października Kazimierz Wyrzykowski, ponownie zamianowany naczelnikiem skautowym, przywrócił do służby zawieszonych instruktorów³¹.

Dwumiesięczne zawieszenie instruktorów i ich drużyn uniemożliwiło sprawną mobilizację drużyn skautowych w przededniu wojny polsko-ukraińskiej o Lwów. Walki w obronie Lwowa, trwające od 1 do 22 listopada 1918 r., które zapoczątkowały wojnę polsko-ukraińską, zastały Pieniążkiewicza poza Lwowem. Dopiero po 22 listopada przedostał się do miasta i wziął udział w walkach z Ukraińcami oblegającymi Lwów, za co otrzymał odznakę pamiątkową „Orlęta”.

Z początkiem 1919 r. wstąpił ochotniczo jako szeregowy do 11 pułku ułanów Wojska Polskiego. Został awansowany 18 marca 1919 r. do stopnia wachmistrza, a 11 maja mianowany podchorążym. Był kolejno szefem kancelarii sztabu pułku (do 8 maja 1919 r.), szefem kancelarii szwadronu (do 1 października 1919 r.) i adiutantem szwadronu zapasowego 11 pułku ułanów (do 20 czerwca 1920 r.). Ze względów rodzinnych urlopowany został na przeciąg jednego roku. Wobec bezpośredniego zagrożenia niepodległości ze strony Rosji bolszewickiej już 28 lipca 1920 r. zgłosił się ponownie do WP i służył do 14 października 1920 r.³² W niepodległej Polsce otrzymał, rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 14 z 3 lipca 1921 r., odznakę „Za Zasługę”³³.

Od 1 kwietnia 1921 r. pracował w Warszawie jako zastępca inspektora filii w Syndykacie Rolniczym Warszawskim S.A., a następnie od 1 czerwca 1930 r. jako inspektor i szef centralnego biura Komitetu Floty Narodowej, aż do jego rozwiązania 30 września 1933 r. Przez dłuższy czas pozostawał bez stałego

³¹ F.M. Usarz, *Garść...*, 43. *Zgryzty...!*, 44. *Upadek*, „Skaut. Miesięcznik Młodzieży Harcerskiej” [Lwów], nr 5 (266), maj 1933 r., s. 89; J. Dobiecki, *op. cit.*, s. 29–30.

³² CAW, sygnatura: AP 8672; Odrzucono 2 kwietnia 1936 r.

³³ CAW, Akta pracowników cywilnych sygn. 170 – dyplom; T. Sikorski, *Harcerskie odznaki honorowe 1916–1988*, Kraków 1991, s. 93.

zatrudnienia. Od 1 sierpnia 1938 r. pracował jako urzędnik cywilny w Generalnym Inspektoracie Sił Zbrojnych w Warszawie³⁴.

7 listopada 1937 r. wziął udział w „Święcie dawnych harcerzy” we Lwowie zorganizowanym przez lwowski Zarząd Okręgowy Koła Harcerzy z Czasów Walk o Niepodległość. W czasie uroczystości został udekorowany, wraz z innymi dawnymi drużynowymi, „Odznaką Pamiątkową 25-lecia powstania pierwszych drużyn skautowych w Małopolsce – za pracę harcerską w latach niewoli”. Przez kilka dni był goszczony w Lelechówce koło Lwowa przez Józefa Dobieckiego, byłego podkomendnego z 1 LDS³⁵.

Od 1929 r. mieszkał w Brwinowie we własnej willi przy ul. Grodziskiej 43. Z tego okresu zachowała się opinia miejscowej policji: „Wymieniony prowadzi się moralnie, w życiu politycznym i społecznym udziału nie bierze, o działalność antypaństwową i antyrządową podejrzany nie jest, z osobami podejrzanymi nie styka się, nie karany”³⁶. W czasie okupacji niemieckiej mieszkał w Grodzisku Mazowieckim. Tam też zmarł 13 maja 1945 r., a pochowany został w Brwinowie, obok grobu swojej matki³⁷.

³⁴ CAW, Akta pracowników cywilnych, sygn. 170.

³⁵ *Święto dawnych skautów we Lwowie*, „Skaut. Ilustrowany Dwutygodnik Harcerski” [Lwów], nr 5 (348) z 20 XI 1937 r., s. 55; W. Błażejowski, *op. cit.*, s. 313–314.

³⁶ CAW, Akta pracowników cywilnych, sygn. 170.

³⁷ Archiwum parafii św. Floriana w Brwinowie, Akt metrykalny zgonu.

Początki 1 Krakowskiej Drużyny Harcerzy im. Tadeusza Kościuszki i jej sztandar

W 1935 r. doszło do kilku ważnych wydarzeń. Dwa na pewno przeszły do historii: uchwalenie konstytucji kwietniowej oraz śmierć marszałka Józefa Piłsudskiego. Można jeszcze dodać, że w 1935 r. Adolf Hitler wypowiedział traktat wersalski, a prezydent Stanów Zjednoczonych Franklin Delano Roosevelt wprowadził New Deal, program łagodzący skutki kryzysu gospodarczego.

W Krakowie natomiast w 1935 r. najstarsza krakowska drużyna harcerska obchodziła swoje 25-lecie. W ramach świętowania jubileuszu, które wyznaczono na 6 i 7 kwietnia, odbyły się główne uroczystości. Pierwszego dnia w sali Zjednoczenia Kolejowców Polskich przy ul. św. Filipa 6 odbył się pokaz tańców narodowych zorganizowany przez „Jedynkę” i „Siedemnastkę” oraz drużyny z Nowego Sącza i Katowic. Znaczny procent dochodu z tej imprezy został przeznaczony na budowę gmachu Muzeum Narodowego w Krakowie. Drugiego dnia, w niedzielę 7 kwietnia, odbyła się uroczysta msza św. w kościele oo. Franciszkanów, którą celebrował ks. bp dr Stanisław Rospond. Po mszy hierarcha dokonał poświęcenia sztandaru. Następnie drużyna przemaszerowała na ul. św. Filipa z nowym sztandarem, gdzie odbyła się akademicka z wbijaniem pamiątkowych gwoździ do drzewca. 25-lecie odbyło się pod patronatem pani wojewodziny Zofii Kwaśniewskiej, dyrektora Kolei Państwowych w Krakowie inż. J. Wołkowskiego oraz prezesa Rodziny Kolejowej w Krakowie dr. Augusta Chana.

Nowy sztandar towarzyszył drużynie aż do rozpoczęcia II wojny światowej. W trakcie wojennej zawieruchy cały majątek drużyny, inwentarz oraz większa część archiwum przepadła. Sztandar ocalał, gdyż jako zawierający na jednym z płatów wizerunek Matki Bożej był zawieszony jak obraz w prywatnym mieszkaniu. W *Historii Jedynki Krakowskiej* można przeczytać: „Bezpośrednio po wypędzeniu Niemców z Krakowa, w lutym 1945, gdy Harcerstwo Krakowskie

podjęło pracę na nowo, pod ocalałym sztandarem I. Drużyny poczęło się zbierać młode pokolenie Jedyńki”¹.

1. Sztandar I Krakowskiej Drużyny Harcerzy, wręczony 7 kwietnia 1935 r.

W marcu 1947 r. „Jedynka” połączyła się z 17 Krakowską Drużyną Harcerzy (KDH) i od tego czasu sztandar był przechowywany w gablocie w świetlicy harcerskiej przy ul. Wiślniej 8. Pod koniec 1948 r. atmosfera polityczna wokół Związku Harcerstwa Polskiego zaczęła się gwałtownie zmieniać. Na początku roku 1949 funkcjonariusze UB likwidowali świetlice harcerskie i zabierali m.in. sztandary, by je niszczyć. W tym czasie pożar strawił w znacznej mierze wyposażenie świetlicy przy ul. Wiślniej. Sytuację tę wykorzystał druha Roman Greggio, który schował sztandar „Jedyńki” u siebie w domu, a funkcjonariuszom UB zeznał, że spłonął.

W drugiej połowie lat pięćdziesiątych, po ponownym odrodzeniu się drużyny, sztandar był sporadycznie wypożyczany od druha Greggio na uroczystości przyrzeczeń w drużynie. Oficjalnie do drużyny już nie wrócił. W latach osiemdziesiątych z pomocą druha Mariana Dziechciowskiego udało się odzyskać sztandar od rodziny Greggio. W 1989 r. został przekazany w depozyt do kościoła św. Idziego. Z tej okazji odbyła się w tym kościele uroczystość w obecności kilku dawnych

¹ M. Kornecki, *Historia Jedyńki Krakowskiej*, Kraków 1947, s. 32; wydruk komputerowy w posiadaniu autora.

członków 1 Drużyny. Sztandar nadal jest w depozycie w kościele, a ostatnio był eksponowany na uroczystościach 100-lecia harcerstwa w 2010 r.

Nie byłoby tego sztandaru, gdyby przeszło 100 lat temu grupa chłopców nie zdecydowała się na wspólną zabawę inspirowaną wskazówkami Roberta Baden-Powella. I właśnie o początkach 1 Drużyny w Krakowie będzie teraz mowa. Tekst obejmuje okres do lat dwudziestych XX w., kiedy to „Jedynka”, po zakończeniu działań wojennych i okrzepnięciu struktur ZHP, działała już w innej rzeczywistości.

Na długo przed dotarciem informacji na temat powstania skautingu na ziemiach wszystkich trzech zaborów dorastało pokolenie, wśród którego zaczęły się budzić nastroje i dążenia niepodległościowe. Ograniczony zakres wolności zmuszał młodzież do organizowania się w różnego rodzaju tajnych kołach samokształceniowych i stowarzyszeniach. Najlepiej sytuacja wyglądała w zaborze austriackim, gdzie Polacy korzystali z szerokich swobód politycznych i kulturalnych. W pozostałych dwóch zaborach polska społeczność była prześladowana, a działalność niepodległościowa często kończyła się aresztowaniami, więzieniem i wywózkami.

Wśród organizacji, które w dużej mierze stały się podłożem ideowym i organizacyjnym przyszłego skautingu polskiego, trzeba wymienić przede wszystkim Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, Organizację Młodzieży Niepodległościowej „Zarzewie” oraz Stowarzyszenie „Eleusis”.

Galicja, a przede wszystkim Lwów, była kolebką polskiego skautingu. Pierwsze informacje o zorganizowaniu przez Baden-Powella drużyn skautowych dotarły do szerszego grona dzięki artykułom opublikowanym w lwowskim „Słowie Polskim”. Ich autor, Edmund Naganowski, nawiązał korespondencję z angielskim generałem i z jego pomocą przekazał sekretarzowi „Sokoła” Stanisławowi Biedzie egzemplarz pierwszego podręcznika dla skautów pt. *Scouting for Boys*. Następnie podczas obchodów rocznicy bitwy pod Grunwaldem 15 lipca 1910 r. w Krakowie na łamach „Przeglądu Sokolego” ukazało się wezwanie do tworzenia organizacji na wzór angielskiego skautingu:

W roku tym, ani chwili nie zwlekając, musimy z początkiem nauki stworzyć dla niej [młodzieży – przyp. B.R.] organizację na swojskich motywach opartą, wzorując się przy tem na organizacyi angielskich «Boys-Brigade» i «Boy-Scout», w którejby się – na dzielnych i w zżyciu codziennem radę sobie dających, hartownych i dzielnych obywateli, a w potrzebie dzielnych szermierzy wolności – wychowała².

² B.W., *Nam czuwać i z żywymi naprzód kroczyć nakazano*, „Przegląd Sokoli” 1910, nr 14, s. 1.

Wkrótce, niezależnie od siebie, na terenie zaboru austriackiego zaczęły pojawiać się pierwsze grupy, które wzorowały się na angielskim skautingu. W latach 1909–1910 powstały tzw. drużyny harcower w Stanisławowie, Bieczu i Stryju.

W Krakowie z inicjatywy Feliksa Gacka, ucznia Gimnazjum św. Anny, powstał we wrześniu 1910 r. zastęp „Kruków”. Inspiracją dla Gacka była gazetka „Pfadfinder”, którą przywiózł z wakacji. Na czele zastępu stanął Władysław Smolarski. Oprócz nich do zastępu należeli jeszcze Witold Gąsiorowski, Antoni Lange, Sławomir Patoczka, Tadeusz Stecki, Antoni Uziębło oraz Józef Wójcik³. W trakcie wspólnych spotkań inspirowali się opisywanymi w gazetce zajęciami, szkoląc się m.in. z tropienia, sygnalizacji, musztry, terenoznawstwa itd.

Momentem przełomowym dla tworzonego przez różne ośrodki ruchu skautowego na ziemiach polskich była adaptacja książki Baden-Powella przez Andrzeja Małkowskiego, członka „Eleusis”, „Zarzewia”, „Strzelca” i „Sokoła”, który otrzymał wiosną 1910 r. polecenie jej przetłumaczenia. Po zapoznaniu się z treścią dzieła stał się gorącym entuzjastą i propagatorem idei skautowej.

W początkach 1911 r. na posiedzeniu grona nauczycielskiego „Sokoła-Macierzy” wysłuchano referatu Małkowskiego o skautingu i jednomyślnie podjęto uchwałę mającą na celu organizację drużyn skautowych pod opieką „Sokoła”. 22 maja 1911 r. spośród rozwiązanych dzień wcześniej Drużyn Młodzieży Sokolej utworzono drużyny skautowe z Komendą Skautową na czele. Pierwszy rozkaz podpisany przez Małkowskiego powołał cztery drużyny: 1 Lwowską Drużynę Skautową Naczelnika Kościuszki z Czesławem Pieniążkiewiczem jako drużynowym, 2 Lwowską Drużynę Skautową Hetmana Chodkiewicza z Franciszkiem Kapałą na czele, 3 Lwowską Drużynę Pułkownika Platerówny z drużynową Olgą Drahonowską i 4 Lwowską Drużynę Mohorta⁴.

Nowy ruch znajdował wielu zwolenników, do czego przyczynił się kolejny, tym razem wakacyjny, kurs skautowy. Odbył się on w sierpniu 1911 r. w Skolem. Z Krakowa wzięli w nim udział m.in. dr Zygmunt Wyrobek i Stanisław Pigoń.

Po roku działalności zastęp „Kruków” przekształcił się w 1 Krakowską Drużynę Skautową. Doszło do tego na spotkaniu zorganizowanym przez nauczyciela Gimnazjum św. Anny Bronisława Piątkiewicza 16 września 1911 r. Drużyna przyjęła za swojego patrona Tadeusza Kościuszkę, a drużynowym

³ B. Leonhard, *Z dziejów najstarszej drużyny Krakowa*, „Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa” 2011, t. 7, s. 200; idem, *Kalendarium z dziejów harcerstwa krakowskiego 1910–1950*, Kraków 2001, s. 15.

⁴ Dokładna liczba powołanych wtedy drużyn budzi kontrowersje, ponieważ część rozkazu – dotycząca czwartej drużyny – została przekreślona.

został Zygmunt Wyrobek, absolwent wakacyjnego kursu skautowego. Naczelna Komenda Skautowa we Lwowie oficjalnie mianowała Wyrobka drużynowym 16 listopada tego samego roku⁵, informując jednocześnie, że siedzibą 1 Drużyny jest budynek „Sokoła” na ul. Wolskiej 27⁶.

Pomiędzy władzami „Sokoła”, szkołami krakowskimi a rodzącym się skautingiem był jednak duży rozdźwięk. Zaangażowanie się Wyrobka czy Piątkiewicza, którzy byli jednocześnie nauczycielami, niwelowało uprzedzenia. W listopadzie, po cyklu wykładów na temat skautingu wygłoszonych przez Wyrobka w budynku „Sokoła”, założono kolejne drużyny skautowe.

O przydatności pracy skautowej władze krakowskiego „Sokoła” mogły przekonać się w lutym 1912 r., kiedy to skauci z 1 Drużyny podczas zbiórki prowadzonej przez Wyrobka uchronili budynek „Sokoła” przed pożarem⁷. W marcu nastąpiła zmiana na funkcji drużynowego. Naczelnictwo Skautowe mianowało Jana Mariana Dobrowolskiego, a Wyrobek został komendantem wszystkich drużyn krakowskich⁸.

2. 1 Krakowska Drużyna Skautowa w czasie ćwiczeń, 1912 r.

⁵ „Skaut” [Lwów], nr 4 z 1 XII 1911 r., s. 16.

⁶ Obecnie ul. Piłsudskiego.

⁷ „Skaut” [Lwów], nr 9 z 15 II 1912 r., s. 15.

⁸ „Skaut” [Lwów], nr 13 z 15 IV 1912 r., s. 15.

Władze szkolne zaczęły przychylniej patrzeć na skauting po decyzji Wyrobka, żeby udzielać urlopu skautom zaniedbującym obowiązki szkolne. Przyczyniło się to m.in. do wyrażenia zgody przez c.k. Radę Szkolną Krajową na założenie drużyn skautowych w szkołach średnich i nadanie im numerów zgodnych z numeracją szkoły⁹.

W kwietniu 1912 r. odbył się nocny marsz na azymut z Krakowa do Kalwarii, w którym wzięła udział 1 Drużyna. Co ciekawe, drużynę prowadził Piątkiewicz, a nie Dobrowolski. Marsz zyskał pozytywny oddźwięk ze strony uczestników i dlatego był w późniejszym okresie wielokrotnie powtarzany.

3. 1 Krakowska Drużyna Skautowa z Bronisławem Piątkiewiczem, ok. 1913 r.

W czerwcu zakończyła się reorganizacja drużyn krakowskich. 1 Drużyna skupiała od tej pory tylko uczniów z I Gimnazjum św. Anny, ale jej siedzibą nadal był budynek „Sokoła”. W lipcu z funkcji drużynowego zrezygnował Dobrowolski, który zajął się organizacją Drużyn Strzeleckich¹⁰. Nowym drużynowym we wrześniu 1912 r. został Piątkiewicz¹¹.

⁹ B. Leonhard, *Kalendarium z dziejów...*, s. 19.

¹⁰ W. Hausner, *Krakowski skauting 1910-1914*, Kraków 1994, s. 93.

¹¹ B. Leonhard, *Z dziejów najstarszej...*, s. 203.

W niedzielę 22 grudnia, pod wodzą nowego drużynowego, 1 Drużyna wzięła udział w ćwiczeniach hufca w Kostrzu prowadzonych przez Wyróbka. Całodzienne manewry sprawdzały umiejętności samarytańskie, sygnalizacyjne i ogólnowojskowe. Najlepiej spisała się 3 Drużyna kierowana przez Władysława Kołomłockiego¹².

4. 1 Krakowska Drużyna Skautowa w czasie ćwiczeń strzeleckich w pomieszczeniach bractwa kurkowego, ok. 1913 r.

W tamtym okresie 1 Drużyna była drugą co do wielkości w Krakowie. Na dzień 1 lutego 1913 r. liczyła 80 skautów zgrupowanych w dziewięciu zastępach¹³. Jednak tylko połowa stanu posiadała kompletne umundurowanie. Lepiej pod tym względem wyglądały 3, 6 i 7, które były w całości wyposażone¹⁴.

Zdobywanie środków na mundury i sprzęt opisał Smolarski:

sprzedawaliśmy pischingerowskie delty, kupowane w sklepie przy ul. Łobzowskiej 9 w większych pudłach. Krzywo patrzył na naszą inicjatywę tercjan szkolny p. Kutymba, bo robiliśmy mu konkurencję. Ale w końcu wyruszyliśmy z prof. Piątkiewiczem na 2-tygodniowy obóz wędrowny w Tatry, nocując (i marznąć!)

¹² „Skaut” [Lwów], nr 8 z I 1913 r., s. 124.

¹³ „Skaut” [Lwów], nr 11 z 15 II 1913 r., s. 171. Najbardziej liczna była III Drużyna z 82 skautami.

¹⁴ „Skaut” [Lwów], nr 15 z 15 IV 1913 r., s. 239.

w namiotach (dwuosobowych, pożyczonych z Sokoła) nad Zielonym Stawem. Wszystko, co ćwiczyliśmy wówczas w harcerstwie – przydało się później w legionach. Znajomość map, określanie szerokości rzek, budowa przepraw, ćwiczenia polowe – prowadzone były z myślą o walce o Polskę niepodległą...¹⁵

W maju 1913 r. drużyna wzięła udział w uroczystym nabożeństwie z okazji rocznicy uchwalenia Konstytucji, które odbyło się w katedrze wawelskiej. W relacji z tego wydarzenia można przeczytać:

Po nabożeństwie ustawiliśmy się potężnym prostokątem na dziedzińcu zamkowym. Druh komendant w krótkiej a dobitnej przemowie przypomniał nam znaczenie rocznicy 3-go Maja, oraz objaśnił nas, jak my skauci mamy czcić uroczystości narodowe. Odśpiewaniem *Roty* zakończyliśmy nasz skautowy obchód 3-go Maja. Nie był on szumny ze sztandarami i muzyką, ale skromny i przez to właśnie taki „nasz”, że całkiem nie żałowaliśmy, że nam zabroniono wziąć udział w uroczystości Trzeciego Maja urządanej corocznie przez Komitet obywatelski¹⁶.

W uroczystości wzięło udział 320 skautów ze wszystkich drużyn krakowskich.

W czerwcu odbyła się wycieczka 1, 2, 3, 4 i 6 drużyny do Niepołomic. Skauci udali się pod kopiec, który był sypany dla uczczenia 500. rocznicy bitwy pod Grunwaldem¹⁷. W *Historii Jedyńki Krakowskiej*¹⁸ Marian Kornecki błędnie podał, że skauci wzięli udział w sypaniu Kopca Jagiełły w Niepołomicach. Chodziło oczywiście o Kopiec Grunwaldzki, o czym zresztą można przeczytać w „Skaucie”:

Drużynami rozbiliśmy obozy. Drużyna III, IV i VI została na górze, I zeszła na polankę u stóp. Rozbito namioty, zatknięto chorągiewki, rozstawiono strażę, wyznaczono linie ogniska. [...] Zabrzęczały topory, zadudniła ziemia, w taczach zaskrzyphiały koła, łańcuch taczek pełny zjawił się na pomoście, wiodącym na szczyt kopca i nie znikał aż do samego odjazdu. Zastęp zmieniał zastęp, drużyna drużynę [...]. Byli tacy – co wynieśli ponad 30 pełnych ziemi taczek na górę. – Nic dziwnego, że kopiec przez tych 3 godzin naszego pobytu wzrósł o przeszło ½ metra w górę. [...] O godz. IV przybyła wycieczka Eleuterji, a równocześnie zagrała trąbka pobudkę – zwijanie obozu. Odwołano strażę, zwinięto namioty. Drużyny zebrały się pod kopcem, utworzyły kwadrat i odśpiewały *Rotę*, poczem żegnane przez miejscowy komitet za niespodziewaną pracę – odeszły w stronę dworca w Podłężu¹⁹.

¹⁵ *Początki harcerstwa w Krakowie*, „Tygodnik Powszechny”, nr 25 z 18 VI 1972 r.

¹⁶ „Skaut” [Lwów], nr 19–21 z 25 VI 1913 r., s. 330.

¹⁷ Sypanie rozpoczęto 3 III 1910 r., a zakończono w 1915 r.

¹⁸ M. Kornecki, *op. cit.*, s. 5.

¹⁹ „Skaut” [Lwów], nr 19–21 z 25 VI 1913 r., s. 330–331.

Według *Historii Jedynki...* M. Korneckiego na jesieni 1913 r. drużyna liczyła 71 członków w czterech plutonach po dwa zastępy²⁰, natomiast w *Raporcie za czas 1 września 1913 do 31 stycznia 1914*²¹, wysłanym do Naczelnej Komendy Skautowej we Lwowie, podano, że liczyła 55 skautów w ośmiu zastępach oraz pięciu instruktorów.

19 października 1913 r. odbyła się uroczystość z okazji 100. rocznicy śmierci ks. Józefa Poniatowskiego. Skauci krakowscy, m.in. 1 Drużyna, brali udział w zlocie I Okręgu Sokolego. Rankiem przeprowadzono ćwiczenia polowe, a następnie drużyny skautowe i sokole udały się na mszę św. na krakowskie Błonia. Po południu na placu wyścigów miał miejsce pokaz sprawności skautowej. W ciągu 32 minut skauci wybudowali 18-metrowy most. Do łączenia konstrukcji użyto wyłącznie sznurów. Po moście przeszedł cały hufiec, a most równie szybko rozebrano²². Pokaz sprawności skautów został doceniony przez mieszkańców Krakowa, o czym napisała prasa²³.

5. 1 Krakowska Drużyna Skautowa na biwaku pod murami klasztoru w Tyńcu

²⁰ M. Kornecki, *op. cit.*, s. 5.

²¹ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Raporty drużyn skautowych przy Polskim Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” za rok 1913–1914, sygn. 2/76/0/1.1, *1 Krakowska drużyna skautowa im. Tad. Kościuszki, Raport za czas od 1 września 1913 do 31 stycznia 1914*, k. 123–125.

²² „Skaut” [Lwów], nr 8 z 15 XI 1914 r., s. 123–124.

²³ „Czas”, nr 485 z 20 X 1913 r., s. 1–2.

W styczniu 1914 r. drużyna liczyła 50 skautów zorganizowanych w trzy plutony. Drużynowym wciąż był Piątkiewicz, a przybocznym Józef Wójcik. Pierwszym plutonem kierował Władysław Smolarski, drugim Feliks Gacek, trzecim Józef Wójcik²⁴.

W marcu drużyna uczęła 120-lecie przysięgi Tadeusza Kościuszki na Rynku krakowskim. W czerwcu Feliks Gacek został oddelegowany do prowadzenia 4 Drużyny. W lipcu Bronisław Piątkiewicz wraz z Zygmuntem Wyrobkiem, Stanisławem Thunem i Marianem Luzarem prowadził kurs skautowo-wojskowy w miejscowości Zarębki k. Dobczyc. W kursie wzięli udział m.in. skauci z 1 Drużyny.

Wraz z wybuchem I wojny światowej wynikł w skautingu spór o udział w czynie niepodległościowym. Władze skautowe były przeciwne wstępowaniu młodzieży do wojska, natomiast drużynowi i starsi skauci uważali to za obowiązek i kontynuację służby.

Pobór do wojska austriackiego osłabił pracę skautową, nadto starsi chłopcy powyżej 16. roku życia wstąpili do Legionów. Sytuacja na froncie zmusiła Naczelnictwo Skautowe do rozwiązania drużyn lwowskich. Natomiast w Krakowie na czele skautowej komendy miejskiej stanął Bronisław Piątkiewicz, który zachęcił skautów do wstępowania do służb pomocniczych. Krakowscy skauci zaangażowali się w pomoc przy różnych pracach, np. przy transporcie rannych, pomocy w gospodarstwach, zbieraniu porzuconej broni; byli też łącznikami i kurierami.

We wrześniu 1914 r. Piątkiewicz mianował drużynowym 1 Drużyny Mariana Luzara, dotychczasowego plutonowego. W październiku skauci z 1 Drużyny: Feliks Gacek, Władysław Smolarski, Tadeusz Stecki i in. rozpoczęli szlak bojowy w 2. pułku piechoty Legionów. Toczyli ciężkie boje na froncie karpackim. Jak napisał M. Kornecki w *Historii Jedynki*, „praca [...] w pierwszych miesiącach wojny uległa zahamowaniu”²⁵.

Regularną pracę 1 Drużyna wznowiła w styczniu 1915 r. Nowym drużynowym został Antoni Sarna²⁶. „Jedynka” brała udział w kursie oprawy książek przy Franciszkańskiej 1, gdzie swoją siedzibę miała 4 Drużyna. 5 marca zmarł instruktor 1 Drużyny Feliks Gacek. Został ciężko ranny pod Tłumaczem w trakcie działań 11. kompanii 2 pp Legionów.

²⁴ B. Leonhard, *Z dziejów najstarszej...*, s. 205; M. Kornecki, *op. cit.*, s. 5.

²⁵ M. Kornecki, *op. cit.*, s. 6.

²⁶ Według Korneckiego (*op. cit.*, s. 6) Antoni Sarna był drużynowym już od początku 1914 r. Ustalenia Leonharda w *Z dziejów najstarszej drużyny Krakowa* (s. 206) przeczą tej informacji. Podaje on, że Sarna mógł objąć drużynę dopiero z początkiem 1915 r. Z raportu przesłanego do Naczelnej Komendy Skautowej (zob. przyp. 20) wynika, że jeszcze na początku 1914 r. drużynowym był Piątkiewicz. Inne źródła również przeczą informacji Korneckiego.

Po kapitulacji Przemyśla, 22 marca 1915 r., ustabilizowała się sytuacja na froncie i do Krakowa wróciła część instruktorów skautowych. Dzięki temu już wkrótce w mieście pracowało osiem drużyn. W tamtym okresie 1 Drużyna wzięła udział w konkursie na upiększenie izby skautowej w „Sokole”, ogłoszonym przez jej członka Mariana Luzara, oraz kursie wojskowym prowadzonym przez komendanta miejscowego Piątkiewicza.

W maju rozpoczęła się wielka ofensywa wojsk niemieckich i austro-węgierskich pod Gorlicami. Wkrótce na wyzwolonych terenach wznowiły działalność drużyny skautowe. W sierpniu udało się im nawiązać kontakt z Naczelnictwem Skautowym we Lwowie, którym kierował dr Kazimierz Panek.

Od 1916 r. 1 Drużynę prowadził Juliusz Heitlinger, który wcześniej pełnił funkcję przybocznego. Niestety z tego okresu nie posiadamy żadnych informacji na temat działalności tej drużyny. Można jednak przyjąć, że pracowała podobnie jak inne, o czym donosił „Skaut”:

Otóż mamy w Krakowie sześć drużyn, a chociaż jedna z nich składa się tylko z jednego zastępu, to w każdym razie jest ich sześć. Wszystkie prawie mają wcale porządne wyekwipowanie, a oprócz tego cośkolwiek gotówki. [...] Utrzymują mniejsze lub większe biblioteczki, a byłaby ich o jedna więcej, gdyby się jedna właśnie nie była w czasie najazdu rosyjskiego spaliła. Są w tych biblioteczkach książki różne z zakresu beletrystyki, naukowe, wojskowe i skautowe, a więc można z nich czerpać wiele tematu do skautowania w pokoju i w polu. [...]

A jakże skautują skauci krakowscy? W polu, na wycieczkach, tak jak wszyscy inni²⁷.

W styczniu 1917 r. 1 Drużyna była jedną z czterech działających w Krakowie. Brała udział m.in. w zimowej grze terenowej za mostem na Rudawie oraz w jasełkach przygotowanych przez 4 Drużynę pod kierunkiem Jerzego Grodyńskiego²⁸.

Od 14 do 21 lipca 1917 r. skauci z 1 Drużyny wzięli udział w kursie dla instruktorów prowadzonym przez Piątkiewicza. Zajęcia obejmowały kartografię, sygnalizację, terenoznawstwo, administrację drużyn, musztrę i wyszkolenie strzeleckie. Kurs odbywał się w Porębie Wielkiej w budynku Towarzystwa Kolonii Wakacyjnych²⁹.

²⁷ „Skaut” [Lwów], nr 17 z 15 X 1916 r., s. 136.

²⁸ B. Leonhard, *Z dziejów najstarszej...*, s. 208; idem, *Kalendarium z dziejów...*, s. 38.

²⁹ A. Pankowicz, J. Wojtycza, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Skauting polski w Galicji w latach 1911–1918*, red. H. Madurowicz-Urbańska, Kraków 2000, s. 234, *Informatory Statystyczne do Dziejów Społeczno-Gospodarczych Galicji*, 14.

6. Kurs w Porębie Wielkiej, wykład terenoznawstwa prof. Bronisława Piątkiewicza, lipiec 1917 r.

We wrześniu otwarto wystawę skautową, do której przyczyniła się m.in. 1 Drużyna. Wystawa była eksponowana w pomieszczeniach „Sokoła”. Prezentowano na niej modele pionierki obozowej, modele samolotów startujących za pomocą nakręcaniej gumy lub sprężyny, modele łodzi, armatek itp., okazy prac stolarskich, szewskich, fotografie z obozów, kursów i wycieczek, literaturę skautową oraz zbiory geologiczne i przyrodnicze gromadzone na wycieczkach przez członków zastępu z 1 Krakowskiej Drużyny³⁰. Wystawę zwiedziło 1600 osób, a dochód przeznaczono na fundusz kościuszkowski na rzecz Litwy.

Od 18 grudnia 1917 r. drużynę prowadził Władysław Krzyżanowski. Zmiana nastąpiła prawdopodobnie z powodu powołania Heitlingera do wojska. W tym okresie „Jedynka” składała się z trzech plutonów po dwa zastępy – w sumie liczyła 49 skautów. Posiadała okrągłą pieczęć z orłem polskim i napisem: „I Krakowska Drużyna Skautowa im. T. Kościuszki – Czuwaj!”³¹.

Rok 1918 rozpoczął się dla skautów z 1 Drużyny od udziału w przedstawieniu Lucjana Rydla *Betlejem polskie* odegranym w „Sokole”. Dochód przeznaczono na pomoc uboższym skautom w skompletowaniu umundurowania.

³⁰ B. Leonhard, *Z dziejów najstarszej...*, s. 208.

³¹ M. Kornecki, *op. cit.*, s. 7.

9 lutego 1918 r. w Brześciu nad Bugiem państwa centralne podpisały traktat pokojowy z Ukraińską Republiką Ludową (URL), włączając do niej Chełmszczyznę i część Podlasia. Tajna klauzula układu przewidywała przekazanie państwu ukraińskiemu części Galicji i Bukowiny. Po podpisaniu traktatu brzeskiego ludność polska wszystkich trzech zaborów zbojkotowała jego postanowienia, uznając układ państw centralnych z URL za czwarty rozbiór Polski. Wyrazem sprzeciwu wobec decyzji państw centralnych było zorganizowanie wiecu w Krakowie – w innych miastach również. 18 lutego uchwalono rezolucję „Przysięga na Rynku Krakowskim dnia 18 lutego 1918 r.”, która głosiła konieczność bojkotu postanowień traktatu brzeskiego. W wiecu wzięli udział starsi skauci ze wszystkich krakowskich drużyn, którzy zajmowali się pilnowaniem porządku³².

W trakcie urlopu wojskowego Krzyżanowskiego, od 24 lutego do 12 marca 1918 r., drużyną kierował ponownie Heitlinger³³. 19 marca znowu wrócił z urlopu Krzyżanowski, a 8 kwietnia Naczelna Komenda Skautowa mianowała go przybocznym z prawem prowadzenia 1 Krakowskiej Drużyny³⁴.

Kornecki podaje według raportu 3 zastępu z tamtego okresu: „Stan 9 członków. Odbyło się 5 zbiórek o solidnym programie, 1 wycieczka z rozbięciem obozu, gotowaniem i ćwiczeniami, udział w 2-ch zbiórkach Drużyny w tym miesiącu. Kasa zastępu wynosiła 27 koron”³⁵.

We wrześniu 1 Drużyna połączyła się z 6, licząc odtąd łącznie 69 skautów pod kierownictwem Krzyżanowskiego. 31 października Władysław Krzyżanowski, Władysław Piątkowski, Tadeusz Bilikiewicz i inni skauci z 1 Drużyny brali udział w rozbrajaniu wojska austriackiego na ulicach Krakowa. Po wyzwoleniu Krakowa starsi skauci zgłosili się do Wojska Polskiego, natomiast młodzi zostali skierowani do Gwardii Narodowej strzegącej urzędów wojskowych, składów broni i sprzętu wojskowego³⁶.

Listopad 1918 r. był dla ruchu skautowego przełomowy. Na zjeździe w Lublinie w dniach 1–2 listopada połączyły się polskie organizacje skautowe w jeden

³² B. Leonhard, *Kalendarium z dziejów...*, s. 46; idem, *Z dziejów najstarszej...*, s. 209.

³³ W źródłach nie ma żadnej informacji, skąd taka decyzja. Leonhard podał w swoim *Kalendarium* (s. 46), że Krzyżanowski odszedł do Legionów i dlatego Heitlinger, będąc wtedy w Krakowie w czasie swojego urlopu, prowadził drużynę. Jest to na pewno błędna informacja, ponieważ Krzyżanowski objął drużynę po miesiącu, a w kwietniu Naczelna Komenda Skautowa mianowała go przybocznym z prawem prowadzenia drużyny. Nie mógł więc służyć wtedy w Legionach.

³⁴ „Skaut” [Lwów], nr 120 z 15 V 1918 r., s. 69.

³⁵ M. Kornecki, *op. cit.*, s. 7.

³⁶ B. Leonhard, *Z dziejów najstarszej...*, s. 210.

Związek Harcerstwa Polskiego. Piątkiewicz, były drużynowy „Jedynki”, wszedł w skład nowo powołanej Naczelnej Rady Harcerskiej. Komendantem drużyn harcerskich w Krakowie został Władysław Kołomłocki.

14 listopada drużynowy „Jedynki”, Krzyżanowski, wstąpił do 4 pp Legionów, który pięć dni później został wysłany na front wojny polsko-ukraińskiej. Nowym drużynowym według Korneckiego został Tadeusz Gauschelbauer³⁷, natomiast Leonhard podaje za wspomnieniami Piątkowskiego, że drużyną kierował do tymczasowy zastępca Stanisław Binder³⁸.

Początek lat dwudziestych XX w. był dla 1 Drużyny okresem kryzysu. Ciągłe zmiany drużynowego oraz odejście starszych chłopców do wojska spowodowały regres. W 1928 r. „Jedynka” połączyła się więc z 15 Drużyną; liczyła wtedy 30 harcerzy w czterech zastępach. Działała przy IV Gimnazjum, miała Koło Przyjaciół Harcerstwa oraz Gromadę Zuchową.

We wrześniu 1929 r. „Jedynkę” przejął Zdzisław Bałabuszyński, który wyprowadził ją z kryzysu. Był to jeden z najlepszych okresów dla drużyny, która została drużyną sztandarową. Jej obozy i wycieczki dostawały najwyższe kategorie.

„Jedynka” była jedną z najbardziej wartościowych drużyn harcerskich. Miała bardzo duży wpływ na wychowanie młodych ludzi w duchu patriotycznym, wybitne zasługi w walce o niepodległość Polski. Przez lata swojej działalności zdobyła duży społeczny prestiż i zaufanie. Różnorodność form organizacyjnych i wychowawczych, przywiązanie do tradycji, wysoki stopień moralny instruktorów, wychowawców wpływały na specyfikę tego środowiska.

Pozostaje jedynie żałować, że nie dotrwała do obecnych czasów.

³⁷ M. Kornecki, *op. cit.*, s. 7.

³⁸ B. Leonhard, *Z dziejów najstarszej...*, s. 210.

2 Płocka Drużyna Harcerska im. Tadeusza Kościuszki w latach 1915–1921 i zarys jej dalszych dziejów

W ponadstuletniej historii polskiego skautingu, niemal od samego początku, istotną rolę odgrywało harcerstwo płockie¹. Jego początki sięgają końca 1912 r., kiedy w Gimnazjum Polskim Stefan Staszewski i przyszły poeta Władysław Broniewski założyli pierwszy zastęp „Orłów”. Zainteresowanie skautingiem było na tyle duże, że już w 1913 r. zastęp ten rozrósł się do drużyny, która przyjęła nazwę 1 Drużyny Harcerzy im. Szymona Mohorta. Z czasem zaczęły powstawać kolejne drużyny, zarówno męskie, jak i żeńskie².

Po wybuchu I wojny światowej Płock od lutego 1915 r. znalazł się pod okupacją niemiecką. Jednym z zarządzeń władz okupacyjnych była zgoda na otwarcie II Gimnazjum Polskiego. Szkoła ta powstała w miejscu o długiej tradycji edukacyjnej. Od przełomu XII i XIII w. działała tu szkoła kolegiacka, następnie kolegium jezuickie i szkoła podwydziałowa Komisji Edukacji Narodowej, a ostatecznie do 1914 r. rosyjskie gimnazjum gubernialne. W 1921 r. II Gimnazjum zostało upaństwowione i otrzymało imię Marszałka Stanisława Małachowskiego, a będące jego następcą liceum do dziś nazywane jest Małachowianką³.

¹ Zob. *Dzieje Harcerstwa Płockiego 1912–2012. Studia i materiały*, red. B. Sandomierski, M. Kacprzak, Płock 2013.

² Ł. Żelazowski, *Pierwszy zastęp skautów w Płocku – Staszewski, Broniewski, Betley i inni*, „Notatki Płockie” 1986, nr 4, s. 44; J. Wojtulanis, B. Sandomierski, *Chronologia ważniejszych wydarzeń harcerskich w Płocku 1912–1939*, [w:] *Dzieje Harcerstwa...*, s. 35.

³ W tradycji szkoły używany jest jako data założenia rok 1180, przyjęty w latach dwudziestych XX w. Zob. M. Kacprzak, *II Gimnazjum Polskie 1915–1921, czyli jak powstała Małachowianka*, Płock 2021; *Małachowianka. Dzieje najstarszej z istniejących polskich szkół Liceum Ogólnokształcącego im. Marszałka Stanisława Małachowskiego w Płocku*, red. W. Koński, Płock 2000; [on-line:] <http://malachowianka.edu.pl/> – 10 X 2021 r.

Wkrótce po utworzeniu II Gimnazjum została powołana przy nim drużyna im. Tadeusza Kościuszki. Otrzymała numer II, pod którym działała do 1931 r., kiedy po likwidacji Chorągwi Płockiej weszła w skład Chorągwi Mazowieckiej. Otrzymała wówczas numer 89⁴. Tadeusz Kościuszko w Chorągwi Płockiej był patronem nie tylko drużyny z Małachowianki. W latach dwudziestych XX w. patronował również jednostkom z Bielska, Bobrownik, Ligowa, Nowego Miasta, Płońska, Rypina, Skępego i Wyszogrodu⁵.

Historię harcerzy z Małachowianki w dwóch publikacjach przedstawił jej drużynowy z lat 1948–1949, Cezary Gedroyć⁶. Jako założyciela podał Zygmunta Wesołowskiego, co następnie powtarzano w kolejnych opracowaniach⁷. Nowe światło na początek jednostki rzuciła ankieta drużyny z 1921 r. odnaleziona w Archiwum Akt Nowych. Dokument został sporządzony 19 grudnia przez ówczesnego drużynowego Teodora Kobylińskiego i podpisany przez opiekuna ks. Henryka Godlewskiego. Z ankiety tej wynika, że w 1915 r. drużynę złożoną z dwóch zastępów założył Stanisław Podkowa-Kowalski, harcerz trzeciego stopnia⁸. Różnice w kolejności drużynowych pomiędzy tymi zestawieniami przedstawia tabela 1.

Tab. 1. Drużynowi 2 Płockiej Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki

Według ankiety drużyny		Według Cezarego Gedroycia	
Okres	Drużynowy	Okres	Drużynowy
1915–1917	Stanisław Podkowa-Kowalski	1915–1917	Zygmunt Wesołowski
1917	Zygmunt Wesołowski	1917	Bronisław Gloksin
Od 17 XI 1917	Bronisław Gloksin	1917	Jan Gloksin
Do 1919	Stanisław Kowalewski	1918	Józef Wronorowski
1919–1920	Edmund Kamiński	1918–1922	Stefan Górczyński
Od 11 I 1920	Witold Gąsiorowski		

⁴ Ł. Żelazowski, *op. cit.*, s. 44–45.

⁵ „Mazowsze Płockie i Kujawy” 1928, nr 2, s. 20.

⁶ C. Gedroyć, *Przyczynek do dziejów drużyny harcerskiej przy Gimnazjum i Liceum im. marsz. Stanisława Małachowskiego w Płocku*, [w:] *Dzieje Harcerstwa...*, s. 183–188; idem, *Szkic historii sztandaru drużyny harcerskiej przy Liceum im. marsz. Stanisława Małachowskiego w Płocku*, [w:] *Dzieje Harcerstwa...*, s. 189–196.

⁷ C. Gedroyć, *Przyczynek do dziejów drużyny harcerskiej...*, s. 183; T. Sobolewski, *Płocki Hufiec Harcerzy w latach 1912–1931*, [w:] *Dzieje Harcerstwa...*, s. 133.

⁸ Archiwum Akt Nowych, Zespół akt Związku Harcerstwa Polskiego (dalej: AAN, ZHP), sygn. 1317, k. 48. Dokument udostępniony autorowi przez dr. Grzegorza Gołębińskiego.

Według ankiety drużyny		Według Cezarego Gedroycia	
Od 13 IV 1920	Stefan Górzyński		
Do 31 X 1921	Wacław Kanigowski		
Od 31 X 1921	Teodor Kobyliński		

Źródła: Archiwum Akt Nowych, Zesp. akt ZHP, sygn. 1317, k. 55; C. Gedroyć, *Przyczynek do dziejów drużyny harcerskiej przy Gimnazjum i Liceum im. marsz. Stanisława Małachowskiego w Płocku*, [w:] *Dzieje Harcerstwa Płockiego 1912–2012. Studia i materiały*, red. B. Sandomierski, M. Kacprzak, Płock 2013, s. 188.

Początkowo na skutek aresztowań przez niemieckie władze okupacyjne przyjęto konspiracyjny system pracy. Przez pewien czas harcerze działali jako drugi pluton przy drużynie im. S. Mohorta⁹. Niestety nie zachowały się informacje na temat działalności drużyny w latach 1915–1917. Na początku 1917 r. Podkowę-Kowalskiego na funkcji drużynowego zmienił Wesołowski. W zasobach Archiwum Państwowego w Płocku znajduje się mianowanie z 1917 r., bez dokładnej daty, oznaczone jako L. 6, o treści: „Druh Zygmunt Wesołowski, dotychczasowy zastępowy, na zasadzie rozkazu Kmdta III A Okręgu został mianowany Komendantem II płockiej drużyny im. Tad. Kościuszki w szarży plutonowej”¹⁰.

Funkcję drużynowego od 3 marca łączył z członkostwem w komendzie okręgu, gdzie pełnił funkcję skarbnika, był również członkiem komisji egzaminacyjnej na trzeci stopień harcerski. Na pewien czas powierzono mu też drużynę im. Stefana Czarnieckiego w Rypinie, aby włączył ją do Okręgu III A oraz przeprowadził inspekcję i egzaminy na trzeci stopień¹¹. W opinii, jaką wystawił mu komendant okręgu Zygmunt Maciejowski, można było przeczytać:

Niniejszym świadczę, że druh Zygmunt Wesołowski harcerz II-go stopnia, Komendant 2 drużyny im. T. Kościuszki III A Okręgu Z.H.P. w ciągu swej służby odznaczał się sumiennością, pracowitością, a poziom jego moralny odpowiadał zawsze wysokim ideałom harcerskim.

Zaświadczam również, jako K. III A O. i jako nauczyciel gimnazjum, w którym kształcił się Wesołowski, iż prowadzenie się jego moralne w szkole i poza szkołą nie pozostawiało nic do życzenia¹².

⁹ AAN, ZHP, sygn. 1317, k. 54.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Płocku, Związek Harcerstwa Polskiego. Chorągiew Mazowiecka. Komenda Hufca Płockiego (dalej: APP, ZHP), sygn. 1, k. 25.

¹¹ APP, ZHP, sygn. 1, k. 30; „Głos Harcerza” 1917, nr 6, s. 95; nr 7, s. 107.

¹² APP, ZHP, sygn. 1, k. 128.

Kilka informacji na temat funkcjonowania drużyny znaleźć można na łamach ukazującego się w Płocku w 1917 r. „Głosu Harcerza”. Gazetę wydawali harcerze z I Gimnazjum wspierani przez dwóch, niestety nieznanych z nazwiska, druhów z II Gimnazjum¹³. Drużyna liczyła wówczas 39 harcerzy i składała się z dwóch plutonów (struktura pośrednia między zastępem a drużyną), którymi kierowali Stanisław Kowalewski i Franciszek Raniecki. Spośród płockich jednostek miała największe problemy z uzyskaniem własnej harcówki, którą dysponowała jedynie tymczasowo¹⁴.

Na początku roku na łamach „Głosu Harcerza” przetoczyła się dyskusja między anonimowym druhem Wściborem a Radą Drużyny wokół przyjmowania do drużyny. Wścibór postulował otwarcie się nie tylko na chłopców „dobrych”, ale i na tych o nieco gorszej reputacji. Odpowiedział mu Kowalewski, stwierdzając, iż jeden zły chłopiec może zepsuć opinię całemu skautingowi¹⁵.

Ważnym wydarzeniem dla całego harcerskiego Płocka była wizyta komendanta naczelnego ZHP ks. Jana Mauersbergera, która miała miejsce 28–29 kwietnia 1917 r. Komendant na spotkaniu z drużynowymi, oddzielnie harcerek i harcerzy, przedstawił sytuację ruchu skautowego na ziemiach polskich i wysłuchał sprawozdania z prac w Płocku. Następnego dnia, w niedzielę, ks. Jan Mauersberger odprawił mszę i przy dźwięku katedralnych dzwonów poświęcił sztandar 1 drużyny żeńskiej. W I Gimnazjum Żeńskim odbył się przegląd drużyn harcerek, a 28 druhen złożyło przyrzeczenie. Podobny przegląd harcerzy odbył się na terenie I Gimnazjum Męskiego. Przyrzeczenie złożyło około 66 druhów, wśród których nie zabrakło z pewnością członków drużyny im. T. Kościuszki¹⁶.

Działaczka społeczna i żona ówczesnego przewodniczącego Rady Miejskiej, Maria Macieszyna, w swym pamiętniku pisała o spotkaniu z harcerzami, w tym z I i II Gimnazjum. Wydarzyło się to 13 maja 1917 r.:

¹³ „Głos Harcerza” 1917, nr 7, s. 107.

¹⁴ *Ilość harcerzy w Płocku*, „Głos Harcerza” 1917, nr 3, s. 47; J.G. [J. Gałkowski], *Pobyty Naczelnego Kmdta Z.H.P. Ks. Mauersbergera w Płocku*, „Głos Harcerza” 1917, nr 9, s. 135; *Z chwili*, „Głos Harcerza” 1917, nr 9, s. 140.

¹⁵ „Głos Harcerza” 1917, nr 2, s. 31–32; nr 4, s. 64; nr 5, s. 78–79.

¹⁶ J.K. [J. Korewicka], *Wizyta ks. Komendanta w Płocku*, „Harcerz” 1917, nr 3, s. 93–94; J.G. [J. Gałkowski], *op. cit.*, s. 133–135; „Głos Harcerza”, nr 10, s. 147–148; J.G. [J. Gałkowski], *Pobyty... (Dokończenie)*, „Głos Harcerza” 1917, nr 11–12, s. 171–175; *Z chwili*, „Kurjer Płocki”, nr 101 z 2 V 1917 r., s. 2; *Z życia harcerstwa płockiego*, „Kurjer Płocki”, nr 105 z 8 V 1917 r., s. 3.

Było ich mnóstwo, ale zachowywali się spokojnie, ogromnie zajęci machaniem różnorodnymi chorągiewkami. Pewnie uczyli się sygnalizacji. Widzieliśmy ich jeszcze raz nad wieczorem, jak maszerowali z powrotem do Płocka z rozwiniętymi sztandarami. Na czele oddziałów szli ich oficerowie, komendując z upodobaniem i ponad miarę potrzeby¹⁷.

W połowie maja odbyła się dwudniowa wycieczka do Gostynina, w której wzięło udział ok. 60 płockich harcerzy. Uczestnicy zostali podzieleni na dwa plutony, jednym z nich dowodził Wesołowski. Harcerze z II Gimnazjum przeszli jedynie połowę trasy i zawrócili, ponieważ następnego dnia mieli zajęcia w szkole¹⁸.

Wydarzeniem, w którym ze względu na osobę patrona z pewnością nie zabrakło harcerzy z II Gimnazjum, była setna rocznica śmierci T. Kościuszki, przypadająca 15 października 1917 r. Komendant okręgu już 23 września wystosował pismo do patronatów drużyn, prosząc, by urządziły „jakiś odczyt specjalnie dla młodzieży”, ukazujący „szereg cnót harcerskich Naczelnika” i zachęcający do ich naśladowania¹⁹.

Zygmunt Maciejowski wystosował też do wszystkich drużyn okolicznościowy rozkaz. Zalecał w nim wzięcie udziału w obchodach i nabożeństwach oraz urządzenie uroczystej zbiórki, na której miała być odczytana odezwa i odśpiewana *Rota*. W odezwie tej napisał m.in.:

Przodkowie nasi zdumiewali świat swoją potęgą miłości kraju, ale mierzyli ją na krótkie porywy, my pokażmy innym, jak niewola stułetnia i zawierucha wojny nauczyła nas cnót wiary i ufności, wytrwania i przetrwania, a harcerstwo powinno nas nauczyć, jak najlepiej dla tej przyszłości pracować.

Zmieniona w swoim składzie, Komenda Okręgu – zachęca wszystką młodzież harcerską do pracy, a za przykład stanie wielka postać Tadeusza Kościuszki, którego setną rocznicę śmierci obchodzimy.

Patrz Kościuszek na nas z nieba... jak młodzież, wierna Twym ideałom, będzie pracować nad sobą, by stać się godną Twoich tradycji.

Czuwaj!²⁰

¹⁷ M. Macieszyna, *Pamiętnik Płocczanki*, oprac. A.M. Stogowska, Płock 1996, s. 210.

¹⁸ „Głos Harcerza” 1917, nr 10, s. 152–153.

¹⁹ APP, ZHP, sygn. 1, k. 95.

²⁰ Ibidem, k. 98–102. Zob. też: G. Gołębiewski, *Harcerskie uroczystości w latach 1917–1938*, [w:] *Dzieje Harcerstwa...*, s. 89.

1. Poczet sztandarowy 89 MDH (dawniej 2 DH), sierpień 1928 r.

W niedzielę 14 października dokonano poświęcenia lokalu komendy okręgu, a następnie w I Gimnazjum Żeńskim odbyła się uroczysta wieczornica harcerska. Po prelekcji Maciejowskiego nastąpiła część artystyczna, w której wystąpił m.in. członek 2 Drużyny Stefan Górczyński, deklamując wiersze *Bitwa racławicka* i *Na bój*. Nazajutrz po udziale w oficjalnych obchodach odbył się przegląd płockich jednostek i defilada²¹. Następnie drużyny urządziły własne zbiórki, na których odczytano rozkaz komendanta okręgu:

Długie lata czekał naród na tę chwilę, w której mógłby złożyć cześć największemu swemu Bohaterowi. Dziś dożyliśmy tej chwili. Dziś cała Polska ma się zjednoczyć we wspólnej czci dla Bohatera. Przymioty Jego mają być naszymi przymiotami. Uzbrojeni Jego miłością Ojczyzny, pracujemy dla Jej dobra. Wpatrzeni w Jego skromność i umiłowanie ideałów, kształcimy w sobie cnoty przyszłego, dzielnego obywatela kraju. Podziwiając Jego szczery i zupełny demokratyzm i budzenie ducha wśród warstw ludowych obiecujemy sobie wśród siermiężnych rzesz budzić poczucie narodu i przysparzać wiernych synów Ojczyźnie.

Niech ideały Naczelnika, niech duch Bohatera i obrońcy ludów przyświeca nam w pracy. Oby ten dzień setnej rocznicy był dniem, który natchnie nas nowymi siłami, aby nasze życie było naśladowaniem życia Kościuszki. To będzie nasz najlepszy hołd; przyrzeknijmy to Ojczyźnie i temu, co za nią krew przelał.

Cześć i Sława wielkiemu Duchowi, Bohaterowi Cześć, On bowiem nowe wskazał nam drogi.

Czuwaj!²²

²¹ G. Gołębiowski, *Harcerskie uroczystości...*, s. 88–90; T. Świecki, F. Wybult, *Mazowsze Płockie w czasach wojny światowej i powstania państwa polskiego*, Toruń 1932, s. 229–230.

²² APP, ZHP, sygn. 1, k. 108. Zob. też: G. Gołębiowski, *Harcerskie uroczystości...*, s. 90.

Nie zachowały się informacje, jak stulecie śmierci swojego patrona uczcili harcerze z II Gimnazjum. Biorąc pod uwagę działania okręgu oraz fakt, że w tym czasie w szkole odbyła się wystawa poświęcona Tadeuszowi Kościuszce, na której znalazły się m.in. portrety, plany bitew, ówczesne banknoty, tablice przedstawiające wojska kościuszkowskie itp.²³, można przypuszczać, że stanęli na wysokości zadania.

Pod koniec 1917 r. Wesołowski wyjechał do szkoły podchorążych. Na zbiórce rady drużyny 17 listopada doszło więc do zmiany drużynowego, którym został Bronisław Gloksin²⁴, a przybocznym Kowalewski. W piśmie do patronatu z 4 grudnia Maciejowski informował: „Sądzimy, że Szanowny Patronat jak również zarząd gimnazjum nie będą miały nic przeciwko tej zmianie i pomogą Mu w prowadzeniu pracy harcerskiej, udzielając sali gimnastycznej na zbiórki całej drużyny dwa razy w ciągu miesiąca w okresie zimowym”²⁵.

Od 7 października do 16 grudnia 1917 r. sierżant Marian Jackowski zorganizował tajne szkolenie wojskowe, które oficjalnie odbywało się jako „zajęcia gimnastyczne i gawędy egzaminacyjne”²⁶. Na tym tle doszło do nieporozumienia między prowadzącym zajęcia a nowym drużynowym, który kwestionował konieczność zdawania egzaminów. Instruktor domagał się od komendanta okręgu pouczenia Bronisława Gloksina o obowiązku zdania egzaminu. Harmonogram zaliczeń przekazał zastępcy drużynowego, Kowalewskiemu²⁷.

Z okresu pełnienia funkcji drużynowego przez wspomnianego Gloksina zachowały się w Muzeum Mazowieckim w Płocku dwa dokumenty. Pierwszym jest raport z pracy I zastępy II plutonu od 28 października do 6 grudnia 1917 r. Zastęp liczył dziewięciu członków (czterech miało zdobyty stopień trzeci), byli to: Adam Harkowski, Julian Leszczyński, Adam Sękowski, Zbyszko Kowalewski, Tadeusz Leszczyński, Henryk Grubecki, Bronisław Śniegocki, Zygmunt Zmysłowski i Edmund Kowalewski (?). W omawianym okresie z zastępy odeszło dwóch harcerzy, ale raport podawał nazwisko tylko jednego z nich, był to Sękowski.

Zbiórki przebiegały według stałego schematu. Po odebraniu raportu następowała gawęda. Tematami gawęd były: powstanie i cel skautingu, postać

²³ M. Kacprzak, *op. cit.*, s. 106.

²⁴ Bronisław Gloksin jako aktor używał później pseudonimu Bronisław Borski. *Małachowiaczy zwyczajni i niezwykli. 1180–2014*, oprac. M. Częstochowska-Jędrzejak, Płock–Warszawa 2015, s. 48–49.

²⁵ APP, ZHP, sygn. 1, k. 132; AAN, ZHP, sygn. 1317, k. 55.

²⁶ T. Sobolewski, *Płocki Hufiec Harcerzy w latach 1912–1931*, [w:] *Dzieje Harcerstwa...*, s. 136.

²⁷ APP, ZHP, sygn. 1, k. 135–136.

Kościuszki, przyrzeczenie skauta, II i III punkt prawa skautowego, powstania kościuszkowskie i listopadowe. Po gawędzie ćwiczone techniki harcerskie, takie jak: sygnalizacja, alfabet Morse'a, pionierka, planowanie wycieczek. Zbiórki kończyły się różnymi grami²⁸.

Drugim dokumentem jest rozkład zbiorów zastępów. Wynika z niego, że działało pięć zastępów, które miały zbiórki raz w tygodniu. Zastęp I spotykał się w szkole, natomiast pozostałe w siedzibie komendy Okręgu III A. Drużynowy prowadził ponadto jeszcze dwa rodzaje spotkań. Raz w tygodniu (w niedzielę) spotykały się szarże, a dwa razy w tygodniu odbywały się zbiórki grupy określonej w grafiku literą A (znaczenia tego skrótu nie udało się rozszyfrować). Dokument ten datowany był na 23 kwietnia 1918 r., podpisany przez sekretarza drużyny Tomasza Bobera oraz opatrzony okrągłą pieczęcią z wizerunkiem krzyża harcerskiego i napisem na obwodzie: „II PŁOCKA DRUŻYNA SK. IM. TAD. KOŚCIUSZKI”²⁹. Niestety pieczęć ta zaginęła podczas bolszewickiej inwazji na Płock³⁰.

Kapelanem drużyny był prefekt II Gimnazjum ks. Godlewski. Opiekunami z ramienia rady pedagogicznej byli: nauczyciel historii Zygmunt Niklewski (1917–1918) oraz późniejszy hufcowy, wuefista Wacław Kulesza³¹. Przy drużynie działał też patronat złożony z rodziców i nauczycieli. Jego zadaniem było wspieranie „radą i wskazówką”, a także „materjalnie i moralnie”. Miał delegować jednego przedstawiciela do patronatu na poziomie okręgu. Jego członków zapraszano na uroczystości i zabawy harcerskie. Należeli do nich m.in. nauczyciel języka polskiego i historii, a zarazem komendant okręgu Maciejowski oraz Czesław Zambrzycki, nauczyciel przedmiotów technicznych³².

Zachowało się niewiele informacji na temat działań w roku 1918. Wiadomo jedynie, że drużyna uczestniczyła 2 czerwca w zbiórce płockich jednostek, po której odbyła się msza polowa, rozdanie świadectw zdobycia trzeciego i drugiego stopnia oraz krzyży harcerskich³³.

Od września 1918 r. na czele płockich harcerzy stanął Wacław Lenkiewicz, który jednocześnie dowodził miejscową Polską Organizacją Wojskową. Harcerstwo oficjalnie nie zaangażowało się w walki, ale w dwóch kompaniach szkolnych POW biorących udział w rozbrajaniu Niemców w listopadzie 1918 r. nie

²⁸ Muzeum Mazowieckie w Płocku, sygn. S/7527.

²⁹ Muzeum Mazowieckie w Płocku, sygn. S/7562.

³⁰ AAN, ZHP, sygn. 1317, k. 48.

³¹ C. Gedroyć, „Ślad harcerski” w *płockiej Małachowiance w 1990 roku*, „Z Dziejów Harcerstwa w Płocku” 2000, z. 9, s. 11.

³² APP, ZHP, sygn. 1, k. 37–38, 95, 118, 121, 125, 132; *Małachowiaczy zwyczajni...*, s. 256.

³³ AAN, ZHP, sygn. 1317, k. 55.

zabrakło harcerzy, a wśród nich zapewne uczniów II Gimnazjum. Na liście członków kompanii szkolnej znalazło się nazwisko Gloksin, niestety bez imienia. Być może chodziło tu o Bronisława lub Jana Gloksina, harcerzy z II drużyny³⁴.

Z pewnością do II Gimnazjum uczęszczał wymieniony na liście Tadeusz Grabski, dwudziestoletni harcerz, uczeń VIII klasy. Wraz z młodszym o dwa lata bratem Janem, również harcerzem, uczniem klasy VI (którego nie ma na liście), wziął udział w akcji POW. Tadeusz uzbrojony był w karabin, a Jan w rewolwer³⁵. Tak opisywała to ich matka, Maria Karolina Grabska:

Serce rosło, patrząc na zebranych w domu naszym chłopców, podkomendnych Tadeusza. Od godz. 2 popołudniu czekali do 11 wieczorem rozkazu, który miał ich powołać na śmierć może, nie martwili się tem jednak, tylko zachowywali się tak, jakby ich czekała jaka zabawa. Na dany rozkaz uszykowali się i nie żegnając się prawie z nami (bo nie było czasu na to), pomaszerowali na miasto. Byli to prawie sami uczniowie gimnazjum i mieli na 12 ludzi dwie dubeltówki, karabin bez kul, stary pałasz, młotki, kawałki żelaza i t. p.³⁶

2. 89 MDH z Małachowianki ze sztandarem, 1934 lub 1935 r.

³⁴ A. Maciesza, *Gimnazjum im. Władysława Jagiełły w Płocku. 1906–1931*, Płock 1931, s. 252; A.J. Papierowski, *Powstanie i działalność w Płocku Polskiej Organizacji Wojskowej*, „Notatki Płockie” 2009, nr 2, s. 21; G. Gołębiewski, *Płoccy harcerze w walce o niepodległość i granice Polski w latach 1914–1921*, [w:] *Dzieje Harcerstwa...*, s. 44–46; M. Biłska-Ciećwierz, *Kiedy stała się wolność... Płock w latach 1918–1921*, Płock 2018, s. 13–17.

³⁵ *Bohaterowie Ziemi Płockiej. Tadeusz, Jan i Halina Dołęga-Grabscy*, „Mazowsze Płockie i Kujawy” 1927, nr 4, s. 33; J. Białynia-Chołoddecki, *Tadeusz, Jan i Halina Dołęga-Grabscy*, „Panteon Polski” 1926, nr 23, s. 9–10; G. Gołębiewski, *Lwowskie Orleńta z Płocka – Tadeusz, Jan i Halina Grabscy*, „Notatki Płockie” 2002, nr 1, s. 13.

³⁶ *O uczniu żołnierzu*, oprac. K. Konarski, Warszawa 1922, s. 184.

Po odzyskaniu niepodległości obaj bracia wrócili na krótko do ław szkolnych, jednak wkrótce zgłosili się jako ochotnicy do wojska. Pierwszy na front galicyjski wyjechał Jan, który 15 kwietnia 1919 r. „poległ przy obsłudze karabinów maszynowych” pod Rawą Ruską. Cztery dni wcześniej we Lwowie zginęła jego siostra Helena, pełniąca służbę wartowniczą na dworcu kolejowym. Pochowano ją na cmentarzu Łyczakowskim. Obydwoje zostali odznaczeni pośmiertnie Krzyżami Walecznych, a w 1924 r. ich ciała zostały ekshumowane i przewiezione do Płocka. W uroczystym pogrzebie udział wzięli m.in. harcerze. Tadeusz podczas walk pod Czystkami w Galicji w styczniu 1919 r. został kontuzjowany i po pobycie w szpitalu odesłany do domu, gdzie 28 lutego 1920 r. zmarł na skutek doznanych obrażeń³⁷. W 2004 r. Rada Miasta Płocka, na wniosek Zarządu Obwodu Płockiego Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej, nadała imię Heleny, Jana i Tadeusza Grabskich rondu na osiedlu Skarpa³⁸.

Przełom lat 1919 i 1920 przyniósł bardzo ważne zmiany w funkcjonowaniu 2 Płockiej Drużyny Harcerskiej. Zamiast w siedzibie okręgu, od 12 listopada 1919 r. wszystkie zbiórki mogły się już odbywać w budynku macierzystej szkoły, gdzie pozyskana została harcówka. Było to jedno ze szkolnych mieszkań o wymiarach 5,25 × 6,46 m, składające się z pokoju, kuchni, zachowanka i nieopalanego sieni³⁹.

Kolejnym przełomem w historii drużyny było nadanie sztandaru. Uroczystość została starannie zaplanowana, dzień wcześniej informował o niej na swych łamach „Kurjer Płocki”. Pieniądze na ten cel pozyskano, urządzając wieczornicę. Sztandar nie był haftowany, ale został namalowany na płótnie przez uznanego płockiego artystę, nauczyciela rysunków w II Gimnazjum, Czesława Idźkiewicza⁴⁰.

Kompozycja na obu stronach składała się z trzech części. Od strony drzewca znalazły się dwa mniejsze elementy umieszczone jeden nad drugim, a obok nich duże kwadratowe pole z głównym przedstawieniem. Po jednej stronie w mniejszych polach ukazane zostały: u góry wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej, poniżej ukoronowany symbol maryjny w laurowym wieńcu. W głównej części na polu czerwonym ukoronowany orzeł biały otoczony napisem

³⁷ Co do daty i miejsca śmierci Jana Grabskiego istnieją rozbieżności w literaturze. M. Kacprzak, *op. cit.*, s. 145–149.

³⁸ Archiwum Obwodu Płockiego Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej, wniosek o nadanie ulicy imienia Heleny, Jana i Tadeusza Grabskich; P. Gryszpanowicz, *Leksykon nazw płockich ulic*, Płock 2016, s. 91.

³⁹ AAN, ZHP, sygn. 1317, k. 52.

⁴⁰ Ibidem, k. 55; *Poświęcenie sztandaru II męskiej drużyny harcerskiej im. „Tadeusza Kościuszki”*, „Kurjer Płocki”, nr 19 z 24 I 1920 r., s. 3.

„Bogurodzica Dziewica Bogiem sławiena Maryja...”. Niestety na skutek niewłaściwego przechowywania część napisów uległa zatarciu. Po drugiej stronie od strony drzewca, podobnie jak poprzednio, portret Tadeusza Kościuszki i ukoronowany krzyż harcerski w wieńcu laurowym. W głównej części w polu czerwonym krzyż harcerski otoczony koncentrycznie liliami. Wokół krzyża znajdował się napis, dziś częściowo zatarty, „Bóg i Ojczyzna, ... drużyna harcerska, w Płocku 22 stycznia 1920 r.”⁴¹.

W niedzielę 25 stycznia 1920 r. o godzinie 9.00 ks. Godlewski odprawił w kaplicy szkolnej mszę świętą, po której odbyła się ceremonia. Po poświęceniu sztandaru „wygłosił gorące okolicznościowe przemówienie”. Prawdopodobnie pierwotnie uroczystość była zaplanowana na trzy dni wcześniej, bo na sztandarze znalazła się data 22 stycznia, nawiązująca do rocznicy wybuchu powstania styczniowego. Ksiądz kapelan zwrócił uwagę harcerzy na fakt, iż termin nadania nawiązywał nie tylko do powstania, ale zbiegał się również z reaktywowaniem Kapituły Orderu Virtuti Militari i odzyskiwaniem ziem zachodnich. Życzył, by słowa „Bóg i Ojczyzna” oraz „Czuwaj!” były dla nich „jak gwiazdy przewodnie”.

Po wyjściu z kaplicy na dziedzińcu szkolnym sformowano czworobok, w którym stanęły drużyny harcerskie i zaproszeni goście. Okolicznościowe przemówienie wygłosił dyrektor Mieczysław Olszowski, który zaprosił przedstawicieli władz, instytucji i prasy do wbijania w drzewce pamiątkowych gwoździ oraz podpisania uroczystego aktu. Następnie hufcowy Leon Romanowski ucałował skraj sztandaru, po czym odbyła się defilada. Na zakończenie uroczystości siedmiu nowych druhów złożyło przyrzeczenie⁴². Zostali do niego dopuszczeni po zdaniu egzaminu, który przeprowadzono 18 stycznia 1920 r.⁴³

Nowy sztandar z pewnością dumnie był prezentowany na zlocie Okręgu Płockiego 2 maja 1920 r. Oprócz drużyn miejscowych w wydarzeniu tym udział wzięli skauci z Gostynina, Lipna, Płońska, Rypina, Sierpea i Włocławka. Po mszy świętej odprawionej przez byłego prefekta II Gimnazjum ks. Stanisława Jaźwińskiego, oraz okolicznościowych przemówieniach, odczytany został rozkaz i odbyła się defilada. Po południu na placu ćwiczeń za rogatkami warszawskimi nastąpiły pokazy sprawnościowe, gimnastyczne, harcerskiego Czerwonego Krzyża i kolarzy. Dużym zainteresowaniem cieszył się pokaz musztry z bronią, zakończony przejściem do tyraliery i pozoracją natarcia,

⁴¹ Sztandar w muzeum Małachowianki.

⁴² Poświęcenie sztandaru harcerskiego, „Kurjer Płocki”, nr 21 z 27 I 1920 r., s. 3.

⁴³ AAN, ZHP, sygn. 1317, k. 52–55.

prowadzony przez jednego z oficerów plockiego garnizonu⁴⁴. Niestety, nie zachowały się informacje o tym, co poszczególne jednostki przygotowały na zlotowe pokazy.

W lipcu 1920 r. członkowie drużyny, którzy ukończyli 17 lat, tak jak pozostali uczniowie II Gimnazjum Polskiego zgłosili się do Armii Ochotniczej gen. Józefa Hallera. Wśród inicjatorów wezwania kolegów spełniających kryterium wieku był harcerz Stanisław Niździński. On też, wraz z Górzyńskim, znalazł się wśród sygnatariuszy podjętej przez uczniów uchwały zobowiązującej wszystkich do służby wojskowej. Losy ochotników z II Gimnazjum nie zostały, jak dotąd, dostatecznie zbadane. W opracowaniu Władysława Nekrasza, które dotyczy udziału harcerzy w walkach w latach 1914–1921, znajdują się informacje o plockich drużynach (1, 3, 4 i 5), ale niestety brak danych dotyczących 2 Drużyny⁴⁵. Wiadomo jedynie, że Górzyński przedstawiony został „do odznak wojskowych za odwagę przez dowództwo 201 pułku szwoleżerów”. Odznaczono go Krzyżem Walecznych⁴⁶.

Starsi uczniowie opuścili Płock, by wyruszyć na front, więc gdy 18–19 sierpnia bolszewicy zaatakowali miasto, wśród obrońców znaleźli się jedynie młodociani druhowie z drużyny im. T. Kościuszki. W sposób szczególny odznaczyli się 11-letni Tadeusz Jeziorowski i 14-letni Józef Kaczmarski⁴⁷.

Młodszy z nich, urodzony 15 listopada 1908 r., Jeziorowski, uczeń klasy II, pochodził z Cierszewa nad Skrwą, gdzie jego rodzina miała gospodarstwo z młynem wodnym i olejarnią. Krótką charakterystykę wystawił mu dyrektor Mieczysław Olszowski: „niespokojny duch, zawadiaka i kawaler, który, jak mówią, wchodził wszędzie tam, gdzie go nie posieli [...] 18 sierpnia 1920 r. zostawił w domu kartkę, na której napisał: Kochani rodzice! Z własnej woli wychodzę co chwila na ulicę. Proszę nie mieć żadnej pretensji do nikogo”. Trafił do punktu sanitarno-amunicyjnego w Gimnazjum Żeńskim im. Hetmanowej Reginy Żółkiewskiej, gdzie komendantka Narodowej Służby Kobiet Polskich Marcelina

⁴⁴ *Dzień harcerza*, „Kurjer Płocki”, nr 108 z 5 V 1920 r., s. 3.

⁴⁵ M. Kacprzak, *op. cit.*, s. 152–158; W. Nekrasz, *Harcerze w bojach. Przyczynek do udziału młodzieży polskiej w walkach o niepodległość ojczyzny w latach 1914–1921*, t. 2, Warszawa 1931, s. 64–66. Zob. M. Olszowski, *Ruch ochotniczy 1920 roku wśród młodzieży 2-go Gimnazjum Koła Polskiej Macierzy Szkolnej w Płocku (w 15-tą rocznicę czynu)*, „Życie Mazowsza” 1935, nr 8, s. 9–10.

⁴⁶ *Chwała Mazowsza Płockiego*, „Kurjer Płocki”, nr 70 z 26 III 1921 r., s. 3; G. Gołębiewski, *Płocki harcerze...*, s. 67.

⁴⁷ Zob. G. Gołębiewski, *Obrona Płocka przed wojskami bolszewickimi 18–19 sierpnia 1920 r.*, Płock 2015; idem, *Płockie Orleńskie 1920 r. Najmłodsi obrońcy Płocka odznaczeni Krzyżem Walecznych*, Płock 2021, *Niezapomniani Płocczanie z Urodzenia i Wyboru*.

Rościszewska miała problemy z rozdysponowaniem amunicji. Wynikały one z różnorodności użytkowanej broni: rosyjskiej, austriackiej, francuskiej, niemieckiej. Młody harcerz szybko przejął inicjatywę: „A to ładna komendantka, co się nie zna na broni! Wstyd! Dawać tu karabiny i pasy z nabojami! Już ja będę wiedział, co podać!”. Następnie przez kilka godzin roznosił na poszczególne pozycje odpowiednie zaopatrzenie⁴⁸.

Potem „przez pięć godzin, oblewając się potem z przemęczenia, pod kulami, bez najmniejszej trwogi, owszem z zaciętrzewieniem i zapalęm pędzi od barykad do arsenału, od arsenału do barykad i roznosi amunicję. [...] Smyk Jeziorowski wędchem czerwonoskórego, w którego się jeszcze może bawił, rozpoznaje w mig wszelkie zawiłości w tej mierze i ani razu się nie myli. Z walki wyszedł cało”⁴⁹.

Nad ranem 19 sierpnia znalazł się przy opuszczonej właśnie przez Polaków barykadzie na ul. 1 Maja, przy budynku poczty. Zauważył pozostawiony karabin maszynowy Maxim zamocowany na podstawie z kółkami i pod ostrzałem nieprzyjacielskim przeciągnął go około 150 m na plac Floriański, gdzie broń przejęli żołnierze. „Pędzony był przez konnych kozaków i w ostatnim momencie ciałem swym przykrył karabin. Bohaterskim tym czynem i przykładem zniewolił oddalających się żołnierzy do powrotu na linię bojową, zaś karabin maszynowy uratował”⁵⁰.

Józef Kaczmarek, urodzony 20 kwietnia 1906 r., uczeń klasy III, zdaniem dyrektora Olszowskiego był: „W gimnazjum powszechnie lubiany za złoty charakter i sympatyczne obęście z kolegami”. Zgłosił się na ochotnika i został przydzielony jako łącznik do batalionu zapasowego 6 pułku piechoty Legionów, który rankiem 18 sierpnia otrzymał zadanie zaatakowania folwarku w Trzepowie. Mieczysław Olszowski twierdził, że Józek dostał na to zgodę i błogosławieństwo matki, natomiast Władysław Nekrasz i Adam Grzymała-Siedlecki pisali, że „bez wiedzy rodziców wymknął się w przeddzień inwazji”. Zaskoczony przez przeważające siły kawalerii bolszewickiej batalion niemal rozniesiono na szablach.

⁴⁸ G. Gołębiowski, *Płocki harcerze...*, s. 59–60; idem, *Tadeusz Jeziorowski i Józef Kaczmarek – bohaterscy obrońcy Płocka w 1920 r.*, „Notatki Płockie” 1998, nr 1, s. 24–25; E.L. Matusiak, *Jeziorowscy – historią naznaczeni. Opowieść rodzinna*, Płock 2020, s. 67–69; *A było tak... Wspomnienia pogodne Marceliny Rościszewskiej*, oprac. M. Biłska-Ciećwierz, B. Rydzewska, Płock 2020, s. 257; M. Olszowski, *Ruch ochotniczy 1920 roku wśród młodzieży 2-go Gimnazjum Koła Polskiej Macierzy Szkolnej w Płocku (w 15-tą rocznicę czynu) (dokończenie)*, „Życie Mazowsza” 1935, nr 9-10, s. 238.

⁴⁹ A. Grzymała-Siedlecki, *Drugi Lwów*, „Kurjer Płocki”, nr 211 z 7 IX 1920 r., s. 1–2.

⁵⁰ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), akta odznaczeniowe T. Jeziorowskiego, sygn. KW 45/J – 1352, kopia w archiwum Małachowianki; G. Gołębiowski, *Płocki harcerze...*, s. 61.

Próbujący dostarczyć meldunek do Płocka Józef Kaczmarek został czterokrotnie ranny. Otrzymał cięcia szablą w głowę i w usta oraz postrzały w szyję i lewy bok. Kiedy po walce bolszewicki sanitariusz zaczął go opatrywać, jeden z żołnierzy stwierdził, że należy chłopca dobić. Sanitariusz jednak na to nie pozwolił, nazywając go bohaterem (według różnych relacji, używając słowa *gieroj* lub *maladiec*). Razem z innymi rannymi trafił do szpitala w Sierpcu i tam został przez bolszewików pozostawiony⁵¹.

Zrozpaczony ojciec, nie mając żadnych informacji o synu, zamieścił 27 sierpnia ogłoszenie w „Kurjerze Płockim”. Prosił o wiadomość, gdyby ktoś „wiedział cośkolwiek o zaginionym”. Następnego dnia otrzymał z Sierpca wiadomość, że syn żyje i jest pod opieką lekarską⁵².

Relacje z obrony Płocka publikowane w „Rzeczypospolitej” i „Tygodniku Ilustrowanym”, przedrukowane następnie przez inne gazety, przyniosły rozgłos obrońcom, wśród których do rangi symbolu urosli dwaj harcerze z II Gimnazjum⁵³.

Po raz pierwszy chłopcy zostali uhonorowani 15 listopada 1920 r. Otrzymali wówczas od ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego Macieja Rataja książki Artura Śliwińskiego pod tytułem *Hetman Żółkiewski* ze specjalną dedykacją⁵⁴.

Kolejne wyróżnienie nastąpiło 20 maja 1921 r. Kapituła Krzyża za Męstwo i Odwagę, ustanowionego przez dowództwo 206 ochotniczego pułku piechoty, przyznała 42 ordery. Odznaczono harcerzy: Kaczmarek, który otrzymał krzyż nr 23, i Jeziorowskiego (nr 24) oraz kapelana drużyny, ks. Godlewskiego (nr 26). Przyznano również odznaczenia zbiorowe, wśród których znalazły się miasto Płock (nr 11) i II Gimnazjum Polskie (nr 13)⁵⁵.

Największym wyróżnieniem, jakie spotkało Jeziorowskiego i Kaczmarek, było odznaczenie 10 kwietnia 1921 r. Krzyżem Walecznych przez marszałka Józefa Piłsudskiego. Uroczystość odbyła się przed płockim kościołem

⁵¹ CAW, akta personalne J. Kaczmarek, sygn. 14821, kopia w archiwum Małachowianki; A. Grzymała-Siedlecki, *Drugi Lwów...*, s. 1; idem, *Jak ludność Płocka broniła miasta i ojczyzny*, „Żołnierz Polski” 1921, nr 21, s. 3–5; W. Nekrasz, *op. cit.*, s. 60; *O uczeniu...*, s. 167; G. Gołębiowski, *Płocki harcerze...*, s. 61–62.

⁵² „Kurjer Płocki”, nr 201 z 27 VIII 1920 r., s. 4; *O uczeniu...*, s. 167; G. Gołębiowski, *Płocki harcerze...*, s. 62.

⁵³ W. Koński, *Echa obrony Płocka w sierpniu 1920 r. w ówczesnej prasie*, „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1995, t. 1, s. 35.

⁵⁴ *Ojczyzna najmłodszym swym obrońcom*, „Kurjer Płocki”, nr 271 z 18 XI 1920 r., s. 3.

⁵⁵ *Chwała Mazowsza Płockiego. Rozdanie „Krzyża za męstwo i odwagę”*, „Kurjer Płocki”, nr 69 z 25 III 1921 r., s. 2; K.J. Waluś, J.H. Waluś, *Krzyż za Męstwo i Odwagę*, „Notatki Płockie” 2010, nr 1, s. 31–33.

garnizonowym⁵⁶. Dyrektor II Gimnazjum Mieczysław Olszowski opisał incydent, w którym uczestniczył najmłodszy kawaler Krzyża Walecznych, do którego doszło na uroczystym obiedzie wydanym na cześć Naczelnika Państwa:

Oczywiście znalazł się tam, chociaż nieproszony wszędobylski Tadeusz Jeziorowski. Zauważony i przywołany przez Naczelnika Państwa, zasiadł Mu najlepsze [sic!] na kolanach – i rozpoczęła się przyjacielska gawęda o przygodach chłopaka w dniach obrony Płocka. Krzyż harcerski, przypięty na jego mundurze wojskowym obok świeżo nadanego Krzyża Walecznych, wywołał ze strony Naczelnika Państwa uwagę, że i On jest harcerzem. W parę minut później, odpowiadając na jakiś toast, Naczelnik podniósł do ust kielich wina. Rezulutny bąk, nie zdając sobie sprawy ze swych słów, natychmiast na to zareagował: „Harcerzowi pić nie wolno!” Gdy Naczelnik odpowiedział mu, że z konieczności musi jednak nieraz wychylić kielich, malec zawołał: „Taki to i harcerz, co pije!” Salwa śmiechu nieco zaskoczyła gorliwego obrońcę przykazań harcerskich, któremu dopiero po chwili dobrotliwie wytłumaczono, dlaczego Naczelnik Państwa mimo używania wina ma prawo do miana harcerza⁵⁷.

Po niewątpliwym zamieszaniu, jakie wywołało odznaczenie dwóch harcerzy i kapelana, Drużyna im. T. Kościuszki powróciła do normalnej pracy. Na początku maja 1921 r. zorganizowała wyjście do pobliskiego Cierszewa. Skauci zostali tam przyjęci przez rodziców Jeziorowskiego. Nie zachowały się informacje o przebiegu wycieczki, można jedynie przypuszczać, że zorganizowano jakieś zajęcia z pionierki (budowy elementów wyposażenia obozu). W ogłoszeniu w „Kurjerze Płockim” skauci dziękowali państwu Jeziorowskim za przyjęcie, a panu Kamińskiemu za użyczenie desek⁵⁸.

Kolejnym ważnym wydarzeniem w życiu drużyny było tzw. Święto Harcerzy obchodzone w dniach 14–16 maja 1921 r. z okazji dziesięciolecia płockiego skautingu. Oprócz miejscowych druhen i druhow w zlocie brali udział goście z Bodzanowa, Kutna, Sierpca, Warszawy, Włocławka, Żuromina, a nawet z Kresów Wschodnich, w sumie około tysiąca osób. Oprócz tradycyjnej defilady i pokazów prezentujących płocczanom harcerskie wyszkolenie, odbyła się uroczystość upamiętniająca rocznicę egzekucji Zygmunta Padlewskiego, patrona

⁵⁶ *Naczelnik Państwa w Płocku*, „Kurjer Płocki”, nr 82 z 12 IV 1921 r., s. 2; A.M. Stogowska, *Pobyty Naczelnika Państwa marszałka Józefa Piłsudskiego w Płocku – 10 kwietnia 1921 r.*, „Notatki Płockie” 1994, nr 1, s. 19–26; G. Gołębiowski, *Wizyty dostojników państwowych, wojskowych i kościelnych w Płocku 1918–1939*, Płock 2008, s. 61–76; M. Bilska-Ciećwierz, *op. cit.*, s. 151–154.

⁵⁷ M. Olszowski, *Ruch ochotniczy... (dokończenie)...*, s. 339–340.

⁵⁸ *Podziękowania*, „Kurjer Płocki”, nr 109 z 15 V 1921 r., s. 2. Zob. E.L. Matusiak, *op. cit.*

płockiego hufca harcerzy. W ostatnim dniu zlotu udekorowano Krzyżami Walecznych groby poległych w obronie Płocka druhów z drużyny im. S. Mohorta: Stefana Zawidzkiego i Antoniego Gradowskiego. Za udział w zlocie 2 Drużyna im. T. Kościuszki otrzymała pochwałę⁵⁹.

3. 89 MDH na dziedzińcu Małachowianki, na tle sztandaru drużyny hufcowy hm. Ładysław Żelazowski (x), lata trzydzieste XX w.

Latem 1921 r. płocky harcerze obozowali na terenie majątku Karola Zielińskiego w Srebrnej. Na zakończenie, rano 15 sierpnia, uczestniczyli w odsłonięciu statui wolności w Białej, a po południu na terenie obozu odbyła się uroczystość, na którą przybyli zaproszeni goście. Podczas apelu został odczytany rozkaz, dwóm druhom przyznano stopień młodzika, a 68 stopień wywiadowcy. Wśród wymienionych do pochwały znalazł się jeden z członków 2 Drużyny, Janusz Przyborowski. Po wręczeniu upominków gospodarzom terenu odbyła się defilada. Następnie harcerze pod wodzą Górzyńskiego „popisywali się ćwiczeniami gimnastycznymi i piramidami”. Po pokazie nastąpiła inscenizacja odparcia ataku wojsk nieprzyjacielskich. Przy wieczornym ognisku komendant obozu Stefan Łoś opowiedział gawędę, a dwaj nowi młodzicy złożyli przyrzeczenie⁶⁰.

Na podstawie ankiety znajdującej się w AAN można opisać stan drużyny na koniec 1921 r. W skład starszyny wchodził: zastępca drużynowego Teodor Kobyliński (18 lat), przyboczny Janusz Przyborowski (15 lat), skarbnik Wacław

⁵⁹ AAN, ZHP, sygn. 1317, k. 55; G. Gołębiewski, *Harcerskie uroczystości...*, s. 94–98.

⁶⁰ *Święto obozu harc. w Srebrnej*, „Kurier Płocki”, nr 199 z 2 IX 1921 r., s. 3; *Małachowiaczy zwyczajni...*, s. 89–90, 199.

Kanigowski (19 lat) oraz zastępowi Kazimierz Kobyliński (15 lat) i Józef Krzemiński (15 lat). Wszyscy mieli stopień wywiadowcy. Dane dotyczące całej drużyny przedstawia tabela 2.

Tab. 2. Statystyka 2 Drużyny Harcerzy im. Tadeusza Kościuszki

	Czynnych	Urlopowanych	Razem
Stopień Harcerza Rzeczypospolitej	–	–	–
I stopień (ćwik)	–	–	–
II stopień (wywiadowca)	5	–	5
III stopień (młodzik)	7	13	20
Bez stopnia	4	2	6
Ogółem w drużynie	16	15	31
Z przyrzeczeniem	12	13	25
Zuchów	–	–	–
Zastępów	2	2	4
Harcerzy bez sprawności	11	15	26
Harcerzy drugorocznych w klasie	1	–	1

Źródło: Archiwum Akt Nowych, Zesp. akt ZHP, sygn. 1317, k. 50.

Strukturę wiekową drużyny przedstawia tabela 3.

Tab. 3. Struktura wiekowa harcerzy 2 Drużyny Harcerzy im. Tadeusza Kościuszki

Zastęp	Wiek									Klasa				
	10	11	12	13	14	15	16	17	razem	I	II	III	IV	V
I	–	–	1	–	–	4	–	1	6	–	–	1	4	1
II	1	2	2	–	–	–	–	–	5	3	2	–	–	–

Źródło: Archiwum Akt Nowych, Zesp. akt ZHP, sygn. 1317, k. 51.

W okresie od 1 września do 19 grudnia 1921 r. pierwszy zastęp miał 12, a drugi 14 zbiórek, odbyło się też 6 zbiórek drużyny, wszystkie w harcówce. W drużynie szwankował system zdobywania sprawności. Jedyne ich przykłady to: pionier – cztery, mistrz do wszystkiego – jedna, prac – jedna, samarytanin – jedna, kucharz – jedna, tłumacz – jedna. Wszystkie były zdobyte przez funkcyjnych, a szeregowi harcerze nie mieli ani jednej sprawności. Źle wyglądało też wyposażenie, na stanie znajdowały się jedynie cztery łopatki i jeden oskard.

Za to harcerze posiadali 56 lasek skautowych. W bibliotece znajdowało się 20 książek harcerskich, 20 beletrystycznych i 14 naukowych. Brak było zainteresowania ze strony rodziców, na zebranie przyszły tylko dwie osoby.

Przyjęcie do drużyny następowało po podpisaniu przez rodziców lub opiekunów karty zgłoszeniowej, następnie kandydat przychodził na zbiórkę drużyny, gdzie był przyjmowany rozkazem. Również rozkazem następowało zwolnienie, w omawianym okresie zwolnieni zostali za ocenę ze sprawowania: Aleksander Bober, Stefan Dzierżanowski, Jerzy Falkowski, Kazimierz Kiełbiński, Mieczysław Kłosiński, Henryk Paśniewski, K. Przyborowski, Wetmański i Tadeusz Zapaśnik. Żaden z nich nie miał jeszcze zdobytego stopnia⁶¹.

W ankiecie znalazła się opinia komendanta Okręgu Płockiego Klemensa Jędrzejewskiego, o treści: „Il pł. po długim okresie dezorganizacji bierze się poważniej do pracy. Zaliczyć ją trzeba by do harcerskiej”. Jednak niżej ktoś inny dopisał: „Jeszcze nie przyjmować”⁶².

Dezorganizacja pracy drużyny mogła wynikać z zaangażowania starszych harcerzy na froncie w 1920 r. Po powrocie z wojska harcerstwo nie było dla nich już atrakcyjne, a brak przykładu ze strony starszych kolegów mógł zniechęcać młodszych do wstępowania na skautową ścieżkę.

Ważnym wydarzeniem dla szkoły i harcerzy było odsłonięcie 10 czerwca 1922 r. tablicy upamiętniającej pięciu uczniów poległych w walkach w latach 1919–1920: Jana i Tadeusza Grabskich, Stanisława Niżdzińskiego, Artura Rychtera i Ignacego Szczepkowskiego⁶³. Istnieją rozbieżności, ilu z nich było harcerzami.

Nekrasz wśród poległych harcerzy wymienił wszystkich pięciu. Miesięcznik „Mazowsze Płockie i Kujawy” nie wspominał jedynie o Tadeuszu Grabskim, co można tłumaczyć faktem, że nie zginął na polu walki, a zmarł dopiero po powrocie do domu⁶⁴. Jednak komendant Okręgu Płockiego Jędrzejewski podczas uroczystości odsłonięcia tablicy wspominał, że wśród pięciu upamiętnionych czterech było harcerzami. Stwierdzenie przełożonego, który mógł ich znać osobiście, wypowiedziane w obecności członków drużyny i rodzin, wydaje się najbardziej wiarygodne. Potwierdził to dyrektor Olszowski, który wymieniając poległych w 1920 r. jako harcerzy, wspominał jedynie Niżdzińskiego i Rychtera⁶⁵.

⁶¹ AAN, ZHP, sygn. 1317, k. 48–56.

⁶² Ibidem, k. 48.

⁶³ Tablica w auli LO im. Marszałka. S. Małachowskiego.

⁶⁴ W. Nekrasz, *op. cit.*, s. 385–386; „Mazowsze Płockie i Kujawy” 1928, nr 2, s. 1.

⁶⁵ *Odsłonięcie tablicy*, „Kurjer Płocki”, nr 131 z 13 VI 1922 r., s. 3; M. Olszowski, *Odrodzenie i wolność*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła Płoczan*, Warszawa 1931, s. 49.

Natomiast w ankiecie z AAN w rubryce „polegli” widnieje tylko nazwisko Niędzyńskiego, co wydaje się raczej niedopatrzeniem⁶⁶.

Historia Gimnazjum im. Marszałka S. Małachowskiego po 1921 r. nie została dotąd szczegółowo opracowana. Dotyczy to również działającej przy nim drużyny, o której zachowały się jedynie szczątkowe informacje. Istnieje lista drużynowych, którą sporządził Cezary Gedroyć. Według niej funkcję tę pełnili kolejno: Jan Buse (1922–1926), Michał Bucza (1927), Wacław Czerwonko (1928–1929), Józef Zientara (1930–1932), Lech Bachurzewski (1933), Jerzy Michalik (1934), Witold Hejke (1935–1936), Jerzy Szymczewski (1937–1938), Mirosław Lekis (1939), Stanisław Tomaszewski (1945), Szczepan Matysiak (1945), Andrzej Franke (1945–1946), Edward Forysiak (1946–1947), Cezary Gedroyć (1948–1949), Jerzy Wasiński (1949), Wojciech Borkowski (1949–1950), Wiesław Kołodziejowski (1956–1961), Tatiana Mańko (1988), Artur Daniłow (1989–1990), Cezary Szczutowski (1990)⁶⁷. Lista ta jednak jest niekompletna i wymaga weryfikacji.

W połowie lat dwudziestych XX w. płockie harcerstwo przechodziło wyraźne przesilenie. Pod koniec 1924 r. rozpadła się komenda hufca, a jednostki przeszły bezpośrednio pod komendę chorągwi⁶⁸. Podobny los spotkał 2 Drużynę, której działalność została zawieszona na trzy lata. Reaktywacja nastąpiła w kwietniu 1927 r.⁶⁹. Dane dotyczące liczebności odtworzonej drużyny przedstawia tabela 4.

Tab. 4. Liczba harcerzy 2 Drużyny Harcerzy im. Tadeusza Kościuszki w latach 1928–1929

Data	Drużynowy	Bez stopnia	Młodzik	Wywiadowca	Ćwik	Razem
II 1928	Michał Bucza	25	7	3	1	36
IV 1928	Michał Bucza	–	26	4	1	31
III 1929	Wacław Czerwonko	18	17	5	–	40

Źródła: „Mazowsze Płockie i Kujawy” 1928, nr 2, s. 20; nr 3, s. 34, 44;
Z Gimnazjum im. St. Małachowskiego, „Głos Płockiej Młodzieży” 1928, nr 2, s. 24–25.

W 1931 r. po likwidacji Chorągwi Płockiej Drużyna im. T. Kościuszki weszła w skład Chorągwi Mazowieckiej jako 89 Mazowiecka Drużyna Harcerska⁷⁰.

⁶⁶ AAN, ZHP, sygn. 1317, k. 56.

⁶⁷ C. Gedroyć, *Przyczynek...*, s. 183.

⁶⁸ T. Sobolewski, *op. cit.*, s. 144–145.

⁶⁹ *Z Gimnazjum im. St. Małachowskiego*, „Głos Płockiej Młodzieży” 1928, nr 2, s. 24–25.

⁷⁰ Ł. Żelazowski, *op. cit.*, s. 44–45.

II wojna światowa przerwała działalność drużyny. Dwóch jej członków, Leszek Bachurzewski i Lech Hejke, zginęło w powstaniu warszawskim. Już w marcu 1945 r. Tomaszewski reaktywował drużynę⁷¹. Przy szkole powstał też krąg starszoharcerski, z którego następnie wyłoniła się drużyna artystyczna. Jej założycielem był Wacław Milke. Drużyna do dziś kontynuuje działalność jako Harcerski Zespół Pieśni i Tańca „Dzieci Płocka” im. Druha W. Milke⁷².

Podczas II wojny światowej sztandar drużyny przechowywany był przez druhów Zdzisława Kisiela i Lucjana Majewskiego. Nie był haftowany, a malowany na płótnie, toteż ukrywany w złych warunkach uległ znacznemu uszkodzeniu. Pod koniec 1945 r. wrócił do drużyny i służył do 1949 r. Wobec przemian zachodzących w harcerstwie ówczesny drużynowy Gedroyć ponownie ukrył sztandar, by uchronić go przed zniszczeniem. Niewłaściwe przechowywanie doprowadziło do poważnego uszkodzenia warstwy malarskiej. Po reaktywowaniu Związku Harcerstwa Polskiego, za pośrednictwem hufca, trafił do szkolnej izby pamięci. W latach 1981–1982 poddany został gruntownej odnowie w pracowni konserwacji zabytków w Warszawie⁷³.

Obecnie w LO im. Marszałka S. Małachowskiego nie funkcjonuje żadna drużyna harcerska, jednak do szkoły uczęszczają uczniowie należący do ZHP i ZHR.

⁷¹ C. Gedroyć, *Przyczynek...*, s. 185–186.

⁷² Zob. C. Gedroyć, *Niektóre dane o składzie osobowym 89 Mazowieckiej Drużyny Harcerzy dotyczące lat 1945–1950*, [w:] *Dzieje Harcerstwa...*, s. 298–303; A. Milke, *Historia zespołu dh. Wacława Milkego*, [w:] *Dzieje Harcerstwa...*, s. 294–297; [on-line:] <https://www.dzieciplocka.pl/> – 10 X 2021 r.

⁷³ C. Gedroyć, *Szkic historii sztandaru...*, s. 189–194; L. Dał, *Sztandar II Męskiej Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki w Płocku z 1920 roku*, „Skaut” 2020, nr 4, s. 7–9.

MARIAN MISZCZUK

Udział drużyn harcerskich w uroczystościach kościuszkowskich, Moskwa 1917, Warszawa 1919

Przedślowie

Tematem wiodącym tego opracowania są uroczystości kościuszkowskie, które odbyły się w 1917 i 1919 r. Na terenie całego kraju i na wychodźstwie wojennym niezliczone akademie, nabożeństwa, pochody, ale także liczne wydawnictwa i oznaki pamiątkowe rozbudzały uczucia patriotyczne, poczucie więzi narodowych i gorący patriotyzm. Warto tu przypomnieć, że Polska była ciągle pod zaborami i chociaż Rosjanie wycofali się z Królestwa Polskiego, to zastąpił ich nie mniej okrutny zaborca pruski.

Wybrałem z tych licznych wydarzeń obchody odbywające się w Moskwie w 1917 r. oraz w Warszawie w 1919 r. Dzieli je czas i miejsce, ale łączą ich uczestnicy – harcerze, którzy byli obecni zarówno w Moskwie, jak i podczas wielkich uroczystości w Warszawie. W Moskwie świętowali uchodźcy (*bieżeńcy*), a w stolicy dumni ze świeżo odzyskanej niepodległości obywatele Rzeczypospolitej. W obu wydarzeniach dominowały wielkie emocje, czego dowodem są zachowane relacje prasowe.

W skautingu polskim od samych początków jego istnienia naczelnik Kościuszkowski zajmował szczególne miejsce. Wyobraźnię skautów przygotowujących się do boju o niepodległość rozpaliała jego postawa, niegasnąca woła walki, liczne patriotyczne obrazy i pocztówki oraz sam wizerunek Bohatera – bezkompromisowego żołnierza walki o wolność naszą i waszą.

Jeszcze w połowie lat dwudziestych w Organizacji Męskiej Związku Harcerstwa Polskiego przytłaczająca liczba drużyn nosiła jego imię i to on był dla harcerzy wzorem do naśladowania.

CZĘŚĆ I

W nowej Rosji

Wielka migracja

Ofensywa państw centralnych z 1915 r. rzuciła w głąb państwa carów około trzech milionów uchodźców z Królestwa, Galicji i Wileńszczyzny, wysiedlonych na skutek rozkazów rosyjskich władz wojskowych, a także uciekających z powodów ekonomicznych i politycznych. Władze rosyjskie starały się rozmieścić uchodźców równomiernie na olbrzymich terenach Imperium, wskutek czego rozsiani byli na terenie całej Rosji, od Smoleńska po Władywostok.

Przed wybuchem wojny światowej działalność skautingu polskiego koncentrowała się na Kijowszczyźnie. Ze Lwowa przemycano tam wydawnictwa: „Skaut. Pismo Młodzieży Polskiej”, *Scouting jako system wychowania młodzieży* Andrzeja Małkowskiego z 1911 r., *Harce młodzieży polskiej* Mieczysława Schreibera i Eugeniusza Piaseckiego wydane w połowie 1912 r.

Pod wpływem tych lektur student Politechniki Kijowskiej Władysław Nekrasz wspólnie z Józefem Dybowskim, kolegą „ze szkolnej ławy”, utworzył w listopadzie pierwszy polski zastęp skautowy „Kruków” (godło Kruki), pierwszy na terenie Cesarstwa Rosyjskiego, i był to w zasadzie zastęp akademików¹. Nekrasz przybrał pseudonim Władysław Kruk i został pierwszym zastępowym, a Dybowski jego zastępcą². Do skautingu przyjmowano wyłącznie sprawdzonych kolegów, głównie byłych członków Korporacji Studentów Polaków Uniwersytetu i Politechniki³. Było to absolutnie zrozumiałe, bowiem za tworzenie konspiracyjnej, polskiej organizacji groziło pewne relegowanie z uczelni, a także kary policyjne. W 1913 r. Kruk utworzył również zastęp żeński – „Kukulek”. Ten okres pracy konspiracyjnej tak opisał w 1918 r. na łamach kijowskich „Harców”: „W latach 1913 i 1914 zaczęły powstawać samorzutnie zastępy

¹ Szerzej o tej postaci zob. M. Miszczuk, *Władysław Nekrasz*, Warszawa 2020, *Bohaterowie Niepodległej*.

² Harcerstwo Polskie. Legitymacja instruktorska. Nekrasz Władysław, Archiwum Akt Nowych, Zesp. akt ZHP (dalej: AAN, ZHP), sygn. 139, s. nłb.

³ Korporacja Studentów Polaków Uniwersytetu i Politechniki – głęboko zakonspirowana organizacja polskich studentów. Jej główne pola działalności to samokształcenie, rozwój polskiej oświaty, oddziaływanie na społeczność polską w celu budzenia świadomości narodowej. Organizacja dysponowała poważnymi środkami finansowymi pochodzącymi ze składek korporantów oraz jej byłych członków, przeważnie ludzi zamożnych o ugruntowanej pozycji społecznej i materialnej.

skautowe i poza Kijowem, na prowincji, gdzie ruch ten stwarzali bywalcy w Galicji lub w Królestwie, choć szczupłe to były garstki młodzieży, silnie jednak rwały się do życia skautowego, które poznawały nieco z opowiadań i książek”⁴.

26 listopada 1914 r. powołana została w Kijowie polska Związkowa Komenda Skautowa (ZKS) na Rusi, o której pisał Nekrasz, że była to potrzebna „inicjatywa stworzenia ogniwa któreby luźne wysiłki w pracy skautowej, połączyło w jedną zorganizowaną całość”⁵. W momencie powstania ZKS podlegało 82 skautów i skautek w ośmiu miastach na Rusi, jak wówczas określano Ukrainę. Jak zawsze w pracy skautowej, szczególnie w konspiracji, brakowało instruktorów. Ta sytuacja zmieniła się diametralnie wraz z napływem polskich uchodźców. W tej masie było wielu skautów i skautek z Warszawy, Wilna, Lwowa, Radomia, Piotrkowa i innych miejscowości Królestwa oraz Galicji, którzy wyjeżdżali z rodzinami, byli przesiedlani przymusowo lub aresztowani przez carską policję i wywożeni w głąb Rosji.

Potężnym zastrzykiem starszyny skautowej była duża grupa doświadczonych skautmistrzów z Galicji i Królestwa, która znalazła się w Kijowie, a także w różnych miastach Imperium. Byli to między innymi Eugeniusz Piasecki⁶, Stanisław Sedlaczek, Bolesław Biega, Alojzy Pawełek, Stanisław Gibess, Tadeusz Maresch (w niepodległej Polsce zmienił pisownię nazwiska na Maresz) w Kijowie, w Moskwie ks. Kazimierz Lutosławski i Jadwiga Falkowska, oboje czynni w skautingu od samych lwowskich początków. W Petersburgu skauting tworzył Franciszek Skąpski, jednocześnie peowiak, sokół i działacz społeczny. Jednak, jak pisał Nekrasz: „Skauci, rozsiedleni po całej Rosji okazali wielką przysługę organizując w skautingu miejscową młodzież polską, przeważnie bardzo zrusyfikowaną”⁷.

⁴ W. Nekrasz, *Początki Ruchu Harcerskiego na Rusi*, „Harce. Pismo Młodzieży Polskiej, założone w r. 1916 p. n. «Młodzież». Organ Oficjalny Naczelnictwa Harcerskiego” R. 2, 1918, nr 2–3, s. 22–23.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Przewodniczył podsekcji Lekarskiej Sekcji Szkolnej Kijowskiej Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny (PTPOW). Sekcja Pomocy Kulturalnej Rady Okręgowej Kijowskiej wydała podręcznik Piaseckiego, *Podręcznik do gier i zabaw młodzieży*, który został rozesłany do nauczycieli. Wydział Letnisk Rady Okręgowej PTPOW w Kijowie zorganizował latem 1916 r. 14 letnisk dla 378 dzieci i dwie półkolonie dla 208 dzieci. Piasecki posiadał stopień Harcmistrza Rzeczypospolitej. Zob. J. Kornecki, *Oświata polska na Rusi w czasie wielkiej wojny*, „Pamiętnik Kresowy” 1937, z. 2, s. 65; E. Piasecki, *Sprawozdanie z letnisk młodzieży, założonych w czasie wakacji 1916 r. przez Radę Okr. Kijowskiego Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny*, Kijów 1916, s. 42. Szerzej o Piaseckim zob. K. Toporowicz, *Eugeniusz Piasecki (1872-1947). Życie i dzieło*, Warszawa–Kraków 1988.

⁷ W. Nekrasz, *op. cit.*

Do Moskwy przybyła znaczna liczba polskich uchodźców (w Moskwie i guberni osiadło ich ok. 72 tys.), w tym wielu działaczy politycznych i kulturalnych, artystów, dziennikarzy, którzy wzmocnili osiadłą tam Polonię i ożywili polską działalność kulturalno-oświatową oraz stare spory polityczne.

Moskwa – harcerstwo

W Moskwie pierwszy pluton polskich skautów został utworzony w Szkole Handlowej Zybina przez skautów z Królestwa i Galicji na początku roku szkolnego 1915/1916⁸. Zimą 1915 r. powstał drugi pluton ze skautów pochodzących z Wilna. W styczniu 1916 r. oba te plutony połączyły się i utworzyły 1 Moskiewską Drużynę Skautów (MDS) im. T. Kościuszki. Kolejna, 2 MDS im. R. Traugutta, powstała na terenie Szkoły Realnej i Bursy Polskiego Komitetu Pomocy Ofiarom Wojny. Jak pisał kronikarz: „Była to drużyna najlepsza, gdyż prawie całkowicie składała się ze skautów w kilkuletniej służbie”⁹. 3 MDS im. H. Dąbrowskiego i 4 MDS im. ks. J. Poniatowskiego powstały przy szkole Centralnego Komitetu Obywatelskiego (CKO), a ich dowódcą był ks. Kazimierz Lutosławski. Drużynowymi w pierwszym okresie byli: Mieczysław Młynarski (1 MDS), Władysław Siedlanowski¹⁰, a następnie Jan Litauer¹¹ (2 MDS), Kazimierz Lutosławski (3 MDS) i Stanisław Węśławski¹² (4 MDS). W styczniu 1916 r. ks. Lutosławski utworzył Komendę Miejscową Hufca Moskiewskiego, której został przewodniczącym¹³. W skład Hufca wchodziły dwie drużyny żeńskie, prowadzone przez Jadwigę Falkowską i Zofię Karpińską. Oczywiście

⁸ A. M-s. [A. Maczunas], *Z Moskwy*, „Harcierz. Organ Chorągwi Harcerskiej w Piotrogradzie”, nr 3–4 z 10 VII 1918 r., s. 22.

⁹ *Ibidem*, s. 23.

¹⁰ Władysław Piotr Siedlanowski (1891–1941), instruktor skautowy, adwokat, oficer WP, absolwent Wydziału Prawa UW. W 1914 r. uczestniczył w „Rebelii”, czyli wypowiedzeniu posłuszeństwa warszawskiej Naczelnej Komendzie Skautowej przez 13 z 16 drużynowych warszawskich. Wywieziony przymusowo do Moskwy. Tam studiował na uniwersytecie i działał w Moskiewskiej Chorągwi Harcerskiej. Powołany do Armii Imperialnej, wstąpił do I Korpusu Polskiego. Zob. W. Szyszkowski, *Siedlanowski W.P.*, w: PSB, 1996, t. 36, z. 4 (151), s. 529–530.

¹¹ Jan Karol Litauer (1897–1918), skaut, żołnierz I Korpusu Polskiego. *Śp. Jan Litauer*, „Skaut. Dwutygodnik Młodzieży Polskiej. Organ Urzędowy Związkowego Naczelnictwa Skautowego” 1918, t. 6, nr 9, s. 82. Wzmianka w życiorysie ojca. Zob. E. Muszański, *Litauer Jan Jakub*, PSB, 1972, t. 18, z. 4 (75), s. 482–483.

¹² P. Dąbrowski, *Wileńska działalność społeczno-kulturalna i oświatowa Stanisława Węśławskiego (1896–1942) – przyczynek do biografii*, „Res Historica” 2015, nr 39, s. 192–204.

¹³ A.M-s. [A. Maczunas], *op. cit.*, s. 23.

praca toczyła się konspiracyjnie, a próby legalizacji skautingu polskiego podejmowane przez Lutosławskiego napotykały nieprzychylnie stanowisko władz rosyjskich, które uznały „za zbyteczne i niepotrzebne tworzenie odrębnego ruchu polskiego, gdyż istnieje podobna organizacja rosyjska”¹⁴.

Wielką rolę w animowaniu życia polskiego w Moskwie odegrali bracia Lutosławscy: Marian, Józef, Jan i ks. Kazimierz¹⁵. Marian Lutosławski był przedstawicielem CKO Królestwa Polskiego w Moskwie, organizacji pomagającej uchodźcom z Królestwa. Jan zajął się uruchomieniem szkoły średniej, w której prefektem został ks. Kazimierz i to on miał decydujący wpływ na sprawy wychowawcze. Bracia, gorący zwolennicy Narodowej Demokracji, byli sprawnymi organizatorami, dzięki czemu już 1 października 1915 r. nastąpiło otwarcie szkoły średniej męskiej CKO w lokalu przy Zaułku Milutynskim (*Milutinskij Pierieulok*). Jej dyrektorem został znany podróżnik, przyrodnik i dziennikarz Kazimierz Kulwieć¹⁶, a dyrektorem administracyjnym Jan Lutosławski. Zasadniczym celem, a także tradycją szkoły, zarówno w Moskwie, jak i w pierwszych latach w Warszawie, „było ratowanie młodzieży nie z własnej winy wykołejonej przez wojenną zawieruchę”¹⁷. W pierwszym roku nauki do szkoły uczęszczało 450 uczniów, z których 39% było wojennymi sierotami, a blisko

¹⁴ M. Mucha, *Działalność harcerska ks. Kazimierza Lutosławskiego w latach 1911–1924*, Warszawa 1998, s. 49.

¹⁵ Ojciec braci – Franciszek Dionizy Lutosławski, absolwent Instytutu Agronomicznego w Marymoncie (pierwsza wyższa szkoła rolnicza na ziemiach polskich i jedna z pierwszych w Europie), człowiek niezwykle inteligentny, energiczny i pracowity – objął majątek w Drozdowie po śmierci swego ojca w 1855 r. Wprowadził nowoczesne metody gospodarowania, poznane na studiach i praktykach w Polsce i za granicą. Rozwinął mleczarstwo i zbudował browar, z którego piwo otrzymywało najwyższe nagrody na wystawach światowych. W ciągu kilku lat doprowadził Drozdowo do rozkwitu, który pozwolił na wykształcenie sześciu wybitnych synów. Z małżeństwa z Marią Szczygielską urodziło się dwóch: Wincenty i Stanisław. Po śmierci Marii poślubił jej siostrę, Paulinę, z którą miał kolejne dzieci; dorosłości doczekało czterech synów: Marian, Jan, Kazimierz i Józef. Szerzej zob. [on-line:] <http://www.drozdowo.pl/lutoslawscy.html> – 1 V 2015 r.

¹⁶ Kazimierz Jakub Kulwieć (ur. 1871 r. w Turbiszkach, pow. kalwaryjski, zm. w 1941 r. w rejonie Archangielska, były ZSRR). Absolwent gimnazjum w Suwałkach; studiował nauki przyrodnicze na Uniwersytecie Warszawskim i na Uniwersytecie w Odessie. Badacz flory i fauny – od obszaru Morza Śródziemnego po Archangielsk. Współzałożyciel Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (poprzednik PTTK), red. naczelny organu PTK „Ziemia”, od 1922 r. filister honorowy Korporacji „Sparta”. W 1939 r. wraz z rodziną deportowany w głąb ZSRR, gdzie zmarł.

¹⁷ Z. Jętkiewiczowa, *Z dziejów szkoły im. św. Kazimierza*, [w:] *Na obczyźnie i u siebie. Z przeżyć jednej szkoły*, Warszawa [1925], s. 31–32, 126.

18% pól sierotami. Dla nich szkoła otworzyła internat dla 70 uczniów. Placówka miała doskonałą kadrę nauczycielską liczącą 30 osób¹⁸.

Niemal od pierwszych dni istnienia szkoły działała tam założona przez ks. Kazimierza Lutosławskiego drużyna skautowa, która nosiła numer 3. Był on jej drużynowym, ale nade wszystko charyzmatycznym przywódcą. Wkrótce drużyna stała się tak liczna, iż podzielono ją na 3 i 4 Moskiewską Drużynę Skautów. Ks. Lutosławski był postacią bardzo znaną w skautingu polskim. Zaprojektował krzyż harcerski, napisał kilka książek o zasadach pracy skautowej, wydał pierwszy śpiewnik harcerski, a przede wszystkim działał w wielu środowiskach (Warszawa, Kraków, Lwów) i brał udział w międzyzaborowych kursach instruktorskich, które Związkowe Naczelnictwo Skautowe we Lwowie prowadziło przed wybuchem wojny w Karpatach Wschodnich, w Skolem. Był człowiekiem o niezwyklej charyzmie, ale jego zdecydowane, narodowodemokratyczne poglądy polityczne prowadziły do konfliktów, także na gruncie skautowym.

1. Ks. Kazimierz Lutosławski, komendant hufca i Chorągwi Moskiewskiej w czasie dwumiesięcznej kolonii (obozu) harcerskiego w Odyńce pod Moskwą, lato 1916 r.

¹⁸ *Sprawozdanie z działalności Centralnego Komitetu Obywatelskiego Królestwa Polskiego wśród wygnańców w Rosji. Za czas od 1-go sierpnia 1915 r. do dnia 1-go października 1916 r.*, Piotrogród 1918, s. 121.

Skauting polski miał już wówczas wypracowane metody działania, bogatą literaturę i, co najważniejsze, wielu oddanych idei skautowej instruktorów i skautów. Dla wielu z nich skauting był nie tylko organizacją, ale przede wszystkim wyborem drogi życiowej. W czasie pierwszej dużej wycieczki drużyn męskich „wielka liczba skautów złożyła przyrzeczenie”¹⁹. Latem 1916 r. ks. Kazimierz Lutosławski urządził dwumiesięczny obóz skautowy we wsi Odyńcewo (Odincowo) pod Moskwą²⁰. W obozie uczestniczyło 140 chłopców, a skautowy charakter przedsięwzięcia maskowała nazwa „kolonia”. Także w 1917 r. Lutosławski przeprowadził dwumiesięczną „kolonię” męską w Tatjanowie (Tatianinie), w której wzięło udział ponad 100 skautów, i żeńską w Subajłowie z 20 uczestniczkami²¹.

Dla braci skautek i skautów moskiewskich niezapomnianym przeżyciem było poświęcenie 29 stycznia 1917 r. sztandaru skautowego darowanego hufcowi przez Patronat, któremu przewodniczył przemysłowiec Władysław Lachert. Na jednej stronie widniał napis: „Skauci polscy na wygnaniu w Moskwie 1915–1917”, a na drugiej wyhaftowany został orzeł biały i słowa: „Wszystko co nasze Ojczyźnie oddamy”²². Kronikarz tak tę uroczystość opisał:

Były ćwiczenia w mustrze, gimnastyce, sygnalizacji; telegrafowaniu i telefonowaniu przy pomocy aparatów zrobionych przez samych skautów; ratownictwie, budownictwie mostu linowego, biegu itp. Pomiedzy ćwiczeniami były śpiewy drużynami lub hufcem. Ale najuroczystszą chwilą tego obchodu było poświęcenie sztandaru ofiarowanego Hufcowi przez Patronat Skautowy i złożenie przed nim Przyrzeczenia przez znaczną liczbę skautów²³.

Autor sprawozdań z pracy skautów w Moskwie ukrywał się pod pseudonimem A. M-s. W Archiwum Akt Nowych znalazłem list następującej treści:

Byłem w Moskwie w organizacji „Harcerstwa Polskiego w Rosji” i po powrocie na Litwę [do – tu i dalej przyp. M.M.] m[iasta] Szawle powziąłem zamiar tworzenia organizacji skautowej litewskiej. Naturalnie pierwsza trudność jest brak

¹⁹ A. M-s. [A. Maczunas], *op. cit.*, s. 22. AAN, ZHP, sygn. 148, s. 141–147. Heidrich Adolf, Moskwa [teczka osobowa]. M. Mucha, *op. cit.*, s. 52.

²⁰ M. Mucha, *op. cit.*, s. 56, podaje za „Gazetą Polską”: „Natomiast obozy harcerskie zorganizowane tamtego lata przez ks. Lutosławskiego miały miejsce w Tabjaninie dla 110 chłopców oraz w Pawszynie pod Moskwą dla 30 dzieciąt”.

²¹ Al. M-s. [A. Maczunas], *Korespondencje* [Z Moskwy], „Harcierz. Organ Chorągwi Harcerskiej w Piotrogradzie”, nr 5 z 24 VII 1918 r., s. 11.

²² M. Mucha, *op. cit.*, s. 54.

²³ A. M-s., [A. Maczunas], *Z Moskwy*, „Harcierz. Organ Chorągwi Harcerskiej w Piotrogradzie”, nr 3–4 z 10 VII 1918 r., s. 22.

ludzi do pracy. Mówię tu o ludziach przygotowanych, tj. ze skautingiem tak lub inaczej obznajomionych. Jeszcze by temu ostatniemu można by zaradzić, ale brak nam literatury skautowej. Ja przywiozłem z Moskwy kilka podręczników polskich i angielskich, ale to dla naszej pracy nie wystarcza. Zwróciłem się przez okazję z prośbą o literaturę rosyjską do Hufcowego i jednego z inicjatorów rosyjskiej organizacji skaut[owej]. p. Popowa, ale jeszcze nie otrzymałem. Korzystając z okazji przez pośrednictwo oddawcy proszę bardzo o literaturę polską. Przyszła organizacja litewska będzie za to bardzo wdzięczna. Jak tylko będą jakieś owoce naszej pracy, postaram się [o tym] donieść „Skautowi” lub innemu pismu skaut[owemu] w Warszawie. Czuwaj – Budek Al. Maczunas²⁴.

2. Harcerki i harcerze w Moskwie, 1917 r.

W pierwszej połowie 1917 r. na terenie Moskwy działały trzy drużyny męskie (1, 3 i 4) oraz dwie żeńskie, liczące łącznie 282 harcerzy i 166 harcerek i tworzące hufiec moskiewski²⁵. Dowódcą powstałego hufca moskiewskiego i moskiewskiej Chorągwi został ks. Kazimierz Lutosławski. 2 MDS, dowodzona przez instruktora warszawskiego Jana Litauera, wypowiedziała podległość ks. Lutosławskiemu i w tym okresie działała niezależnie. 1 MDS im. T. Kościuszki

²⁴ AAN, ZHP, sygn. 215. List Aleksandra Maczunasasa do Głównej Komendy Skautowej w Warszawie, Schaulen [Szawle, litewskie Šiauliai], Marktstrasse 2, 26 IX 1918 r.

²⁵ AAN, ZHP, sygn. 147, s. 153, 158.

liczyła wówczas 133 skautów w 12 zastępach. Dowodził nią Mieczysław Młynarski. Członkowie drużyny prenumerowali imponującą liczbę 33 egzemplarzy wydawanego w Kijowie pisma „Młodzież”²⁶.

Drużyny regularnie urządzały całonocne wycieczki w okolice miasta, w czasie których uczono się tropienia, sygnalizacji, budowy kuchni polowych, szafasów i poznawano przyrodę.

Ks. Kazimierz Lutosławski już w 1916 r. czynił starania o legalizację skautingu, jednakże władze rosyjskie stale odwlekały podjęcie decyzji, a *ochrana* – carska policja polityczna – bacznie śledziła pracę skautową. Sytuacja zmieniła się diametralnie, kiedy w lutym następnego roku car abdykował i w Rosji zaczęły się demokratyczne zmiany. Harcerstwo mogło legalnie prowadzić swoją pracę. Drużyny harcerskie powstawały wszędzie tam, gdzie była polska młodzież – od Władywostoku po europejską część Rosji.

Skautów moskiewskich kształtowała polska szkoła oraz podniosłe uroczystości patriotyczne, jakie organizowano po śmierci Henryka Sienkiewicza w 1916 r. i w 100. rocznicę śmierci naczelnika Kościuszki w 1917 r. Obie te uroczystości były niezapomnianym przeżyciem dla polskiej młodzieży. Ze względu na trudności komunikacyjne – wynikające z dużych odległości pomiędzy poszczególnymi dzielnicami Moskwy i rozrzucenie Polaków po całym tym rozległym mieście z coraz gorzej funkcjonującym transportem miejskim – znacznie łatwiej było urządzać wspólne imprezy i pokazy, na które chętnie przybywali rodzice, niż organizować cotygodniowe zbiórki.

Tak opisywał warunki życia Bronisław Młynarski, który ukończył w Moskwie Szkołę Handlową Zyбина i rozpoczął studia na tamtejszym uniwersytecie (Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова):

Moskwa, 1917 rok, rewolucja październikowa. Mam lat siedemnaście. Jesteśmy tu z całą rodziną jako „bieżeńcy” z Polski spod ofensywy niemieckiej. Walki uliczne, transparenty, trupy, ranni. Z okien naszego mieszkania na piątym piętrze widzimy co noc pociski artyleryjskie, świetlistym łukiem łączące Arbat i Straszny Płacz – z placem Teatralnym, hotelem Metropol, Kreml. Kula rykoszetowa rozbija szybę i spada bezwładna na moje łóżko²⁷.

²⁶ AAN, ZHP, sygn. 147, s. 153, 158; S. Sedlaczek, *op. cit.*

²⁷ Emka, *Hej- Kto-Polak!*, [on-line:] <http://hej-kto-polak.pl/wp/?p=73872#comment-51872> – 1 V 2016 r.

Wielki obchód skautowy na cześć naczelnika Tadeusza Kościuszki

W Moskwie stałym elementem pracy skautowej były pokazy sprawności skautowej dla szerokiej publiczności oraz uroczystości patriotyczne. Chorągiew Moskiewska urządziła 1 listopada 1917 r. (starego stylu = kalendarz juliański) wielki „Obchód skautowy na cześć Naczelnika Tadeusza Kościuszki” (z okazji 100. rocznicy śmierci naczelnika). Obchód odbył się w pomieszczeniach użytkowanych przez ewakuowany z Warszawy cyrk Adolfa Salamońskiego przy bulwarze Cwietnym (Цветной бульвар).

Pokaz był starannie przygotowany i przeprowadzony, a jego celem było pokazanie skautingu polskiej społeczności. W drukowanym programie zapowiadano taki scenariusz (pisownia oryginalna):

CZĘŚĆ I.

1. Raporty jedenastu drużyn moskiewskich (15 minut).
2. Ślimacznica dwójkami – całego hufca – w biegu.
3. Śpiew: „Święta Miłości Kochanej Ojczyzny”.
4. „Idea Kościuszkowska – w harcerstwie polskim”, przemówienie dowódcy Chorągwi Moskiewskiej [ks. K. Lutosławskiego].
5. Śpiew: „Wszystko, co nasze, Ojczyźnie oddamy!”

CZĘŚĆ II.

1. Budowa i zwinięcie dwóch mostów linowych. (Zawody między dwoma oddziałami pionierskimi).
2. Jednocześnie pokazy: sygnalizacji optycznej, ratownictwa, piramid z chłopców i inne²⁸.

Aleksander Maczunas, ps. Budek, naoczny świadek tej uroczystości, tak ją opisał:

Na obchodzie Kościuszkowskim Hufiec wystąpił uszykowany w jedenastu drużynach. Ks. Lutosławski wygłosił gawędę „Skauting i idea Kościuszkowska”. Po prześpiewaniu kilku piosenek i opuszczeniu przez drużyny sali na przerwę, rozpoczęły się popisy: dwa oddziały pionierskie budowały dwa mosty linowe na wyścigi; zastępy samarytańskie pokazały ratownictwo, I-sza drużyna żeńska przerobiła lekcję szwedzkiej gimnastyki; pluton drużyny wilcząt – musztrę. Prócz tego były pokazy z sygnalizacji, budowy masztu dla chorągiewki, rozbijania obozu, gier skautowych i ruchowych. Na korytarzu była urządzona loteria wyrobów skautowych (każden skaut przed obchodem musiał dostarczyć 3 przedmioty

²⁸ *Obchód skautowy na cześć Naczelnika Tadeusza Kościuszki* [program], Moskwa, 1 XI 1917 r. Pisownia oryginalna. W zbiorach autora.

do tej loterii), a w jednej z sal bufet urządzony przez drużyny żeńskie. Potem była uroczystość Przyrzeczenia, przejście drużyn przez salę cyrku ze śpiewami; śpiewy Hufcem i „Rota”. Obchód zaznajomił z naszą pracą szersze koła polskie w Moskwie a także wzmocnił nas finansowo²⁹.

3. Okładka programu harcerskich obchodów kościuszkowskich w Moskwie, 1917 r.

W programie zaznaczono: „Wstęp dla wszystkich przyjaciół skautów dobrowolny, dla nieprzyjaciół przymusowy, żeby nas poznali i pokochali. Smutkowi wstęp wzbroniony!”. Kolejny naoczny świadek, Zygmunt Denter, nauczyciel w szkole CKO, wspominał: „Obchód wypadł wspaniale, zgromadził tysiące rodaków i cudzoziemców, przemawiał poza urzędowymi referatami Konsul Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej w języku angielskim, życząc odrodzonej Polsce pomyślnego rozwoju”³⁰.

²⁹ Al. M-s. [A. Maczunas], *Korespondencje...*, s. 11.

³⁰ Z. Denter, *Z przeżyć moskiewskich*, [w:] *Na obczyźnie i u siebie...*, s. 31–32.

O skali harcerskich imprez świadczą dane o wielkim popisie harcerzy moskiewskich 8 grudnia 1917 r., także w cyrku Salamońskiego, który oglądało ponad 4000 widzów. Jeszcze raz Denter: „Ćwiczeniami kierował osobiście ś. p. ks. K. Lutosławski. Popis był wprost imponujący sprawnością i precyzją wykonania, jak i różnorodnością ćwiczeń wykonanych na przyrządach i bez przyrządów na arenie cyrkowej”³¹.

W wielkim pokazie drużyn całej chorągwi moskiewskiej ponownie wzięło udział 11 drużyn harcerek i harcerzy. Można postawić pytanie, jak oceniali te pokazy i obchody młodzi uczestnicy. Mieczysław Siewierski we *Wspomnieniach ucznia* zapisał w 1925 r.:

Dość wspomnieć owe obchody listopadowe, czy styczniowe, na które prócz starszej młodzieży przybywali rodzice, więcej może jeszcze od niej spragnieni żywego słowa polskiego. Taką podniosłość nastrojów przeżywamy już dzisiaj rzadko, zepsuci trwali radością niepodległego bytu państwowego Rzeczypospolitej. Wówczas był to narkotyk dla serc, przeżartych tęsknotą, która dodawała sił w uporze wytrwania³².

Te uroczystości opisywała prasa polska wydawana wówczas w Moskwie, ale w zbiorach publicznych zachowały się jedynie pojedyncze egzemplarze, niestety nie z tych miesięcy³³.

Także Naczelnictwo Kijowskie natychmiast zareagowało na powiew wolności, jaki przyniosła rewolucja lutowa, zlecając Władysławowi Nekraszowi wydanie w kwietniu 1917 r. pocztówek z „wizerunkami bohaterów narodowych walk o niepodległość, serja 10 sztuk”, zatytułowanych: „Józef Piłsudski, Jan Kiliński 1794 r., Ignacy Prądzyński – kwatermistrz sztabu powstania 1830 r., Józef Chłopicki, dyktator powstania 1831 r., Tadeusz Kościuszko 1794 r., Kś. Józef Poniatowski 1915 r., Kaźmierz Pułaski 1768 r., Romuald Traugutt – Naczelnik Rządu Narodowego w r. 1863”.

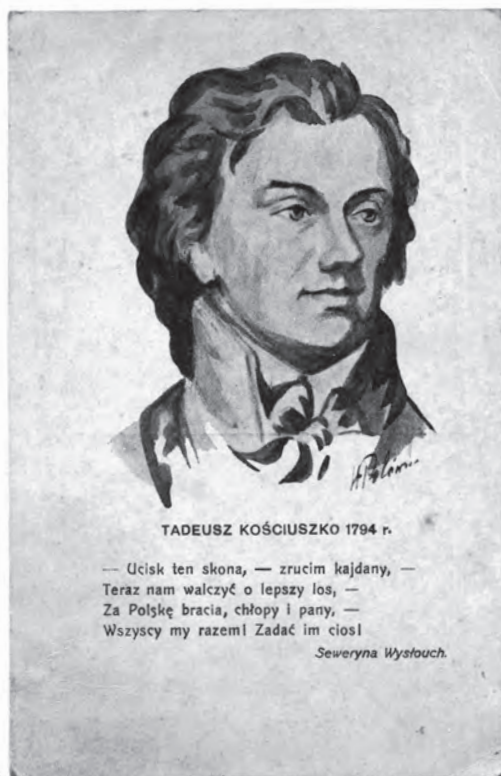
Pocztówki wydała „Komisya Wydawnicza przy Naczelnictwie Harcerskim. Kijów” kierowana przez Władysława Nekrasza, a „Cały dochód przeznaczony

³¹ *Ibidem*, s. 31.

³² M. Siewierski, *Szkoła polska na wygnaniu (wspomnienia ucznia)*, [w:] *Na obczyźnie i u siebie...*, s. 35.

³³ Andrzej Ślisz w swej pracy *Prasa polska w Rosji w dobie wojny i rewolucji (1915–1919)*, Warszawa 1968, pisał: „Żadna z bibliotek zarówno polskich jak i radzieckich nie posiada wszystkich czasopism i w najlepszym razie dysponuje jedynie częścią tytułów, i to zazwyczaj bardzo zdekompletowanych”. *Ibidem*, s. 11.

[był – przyp. M.M.] na cele Harcerstwa Polskiego”. Każdy portret – malowany w sepii – uzupełniono patriotycznymi czterowierszami Seweryny Wysłouch³⁴.

4. Pocztówka z serii wielkich Polaków i Polek,
 wydana przez Naczelnictwo Harcerskie w Kijowie w połowie 1917 r.

Łączny nakład całej serii wynosił 20 870 kart, a można było zamówić 1 sztukę, 100, 500 lub 1000. Autora(-ki) rysunków nie udało mi się ustalić. Pocztówki zostały wznowione we Lwowie w Drukarni Polskiej w 1920 r., seria składała się z 14 postaci.

Zestawiona przeze mnie liczba publikacji związanych z postacią naczelnika, a wydanych w 1917 r. w Rosji, liczy kilkanaście pozycji i wielokrotnie więcej artykułów w prasie polskiej tam wychodzącej.

³⁴ Seweryna Wysłouch ze Skarżyńskich h. Bończa (1869–1918) – działaczka społeczna, poetka, pisarka, znawczyni języka polskiego, autorka podręczników do nauki języka polskiego, malarka.

5. Okładka książki Zofii Grzymałowskiej, redaktorki pisma „Młodzież” (później „Harce”), wydanej w Kijowie w 1917 r.

W Moskwie:

Ogólna liczba skautów i skauetek dosięgła w lutym 1918 r. cyfry 600, komenda zaś tamtejsza spodziewa się, że w najbliższym czasie, a więc może już obecnie, cyfra ta jeszcze się podniesie. Jeżeli weźmie się pod uwagę rozległość tak dużego miasta jak Moskwa i jednocześnie brak komunikacji wszelkiej, gdyż obecnie jest tam równie trudno się do tramwaju jak i do pociągu, co utrudnia ogromnie zbiórki chłopcom, mieszkającym w odległych dzielnicach, dalej drożyznę, uniemożliwiającą zakupno munduru, butów i przyborów, wreszcie wrogi stosunek ciemnej ludności rosyjskiej do organizacji, to cyfra 600 członków jest wprost ogromna na 60 000 Polaków, zamieszkujących Moskwę³⁵.

³⁵ S. Thun, *Z życia skautów. Moskwa*, „Skaut. Dwutygodnik Sokolej Młodzieży Skautowej. Pismo Urzędowe Związkowego Naczelnictwa Skautowego”, nr 10 z 15 V 1918 r., s. 74–75.

6. Ks. K. Lutosławski z uczniami szkoły CKO, Moskwa, wiosna 1918 r.,
kilku chłopców ma na piersiach krzyże harcerskie

Na zakończenie opisu wydarzeń roku 1918 dodajmy kilka fragmentów z pracy drużyn na terenie byłego imperium Romanowów.

W Żytomierzu:

Starsze społeczeństwo coraz przychylniej odnosi się do nas: dostaliśmy nawet podziękowanie od Komisarjatu za pomoc w urządzaniu i utrzymywaniu porządku na obchodzie Kościuszkowskim. Zapraszają nas na wszystkie uroczystości do pomocy, na straż honorową. Polską Szkołę wewnątrz prawie całą urządziliśmy my³⁶.

„Druhny z Odesy” pisały o polskich dziewczętach:

Wiele z pomiędzy nich, mieszkając stale w Odesie, z trudnością mówiły po polsku, inne znowu były zupełnie nieświadome historii polskiej i literatury. Ból ściszał nam serca; trzeba było jaknajprędzej „coś z nimi zrobić”: dać im poznać Ojczyznę, obudzić w nich poczucie narodowe. Jedna z kierowniczek rzuciła taką myśl: „niech te, co mają tyle, co chodzą do polskiej szkoły – dadzą swoim

³⁶ Żytomierz, „Harce. Pismo Młodzieży Polskiej, założone w r. 1916 p. n. «Młodzież». Organ Oficjalny Naczelnictwa Harcerskiego” R. 3, 1918, nr 1, s. 11.

siostram. Nauka z książek jest trudna, sucha, a tak trzeba poznać dobę ostatnią, tak bliski sercu okres walki o niepodległość. Więc te, które to znają i mają skarb mowy, będą pisały referaty, z których reszta korzystać będzie i w ten sposób wspólnie będziemy się kształcić narodowo”. Mała grupka organizatorek zapisywała się na niedzielki i każda po kolei miała obmyśleć i przygotować jeden poranek. Program był ułożony z góry: zaczęłyśmy od powstania Kościuszki³⁷.

Oddajmy jeszcze raz głos skautowi z Moskwy, który pisał:

Wypadki w Rosyi tak obfite w najnieprawdopodobniejsze zdarzenia, sprawiły, że nie jeden ze skautów polskich przeżył przygody, jakie tylko w powieści wydają się możliwe. Na ogół skauting w Rosyi wśród wygnańców rozwija się mimo uciążliwych warunków dość silnie i śmiało można przypuszczać, że za powrotem do kraju wygnańcy nasi wniosą do Ojczyzny ładny dorobek na polu skautowem³⁸.

Znany nam już „Budek” dodawał:

Teraz gdy już przyświeca koniec naszego wygnania i naszej pracy skautowej w Moskwie staramy się wszystko skończyć tak ażeby każdego z nas mógł powiedzieć że wszystko co mógł dla dobra Ruchu wykonał. Przygotowujemy się do pracy znacznie większej i szerszej w wolnej Ojczyźnie³⁹.

Skautki i skauci jako „element kontrewolucyjny” starali się jak najszybciej wydostać z ogarniętej straszną wojną domową Rosji i przedostać do kraju. Tu stawką było życie. W Kijowie obaj Naczelnicy Naczelnictwa Kijowskiego – Stanisław Sedlaczek i Henryk Glass – byli poszukiwani przez sowiecką Komisję Nadzwyczajną do Walki z Kontrewolucją (*Czeka*) i wydano na nich zaocznie wyroki śmierci⁴⁰. Także ks. Kazimierz Lutosławski był poszukiwany, a jego dwaj bracia zostali zamordowani przez bolszewików. Dodajmy, że bolszewicy prześladowali członków wszystkich organizacji skautowych (polskich, rosyjskich, ukraińskich, żydowskich).

³⁷ Druhny z Odesy, *Z życia skautów. Odesa*, „Skaut. Dwutygodnik Młodzieży Polskiej. Pismo Urzędowe Związku Naczelnictwa Skautowego”, nr 16–18 z 15 X 1918 r., s. 128–129.

³⁸ S. Thun, *op. cit.*, s. 75.

³⁹ Al. M-s. [A. Maczunas], *Korespondencje...*, s. 12.

⁴⁰ H. Glass, *Na szlaku Chudego Wilka. Z podziemi ku Polsce*, Poznań [1932], s. 342; M. Miszczuk, *Stanisław Marian Sedlaczek, Naczelnik*, [w:] S. Sedlaczek, *Gawędy o prawie harcerskiem. Harcerz służy Bogu*, Kraków 2016, s. 68.

CZEŚĆ II

Warszawa 1918/1919

W Moskwie i w Warszawie

Walenty Łukasz Miklaszewski, doktor medycyny, podróżnik, publicysta, który lata 1915–1918 spędził w Moskwie, w swych ciekawych pamiętnikach tak opisuje sytuację w tym mieście w połowie 1918 r.: „Moskwa wyludnia się. Wyjeżdżają nie tylko przybysze, lecz i dużo ludności stałej przenosi się na wieś lub na południe, gdzie łatwiej się wyżywić. [...] Napady na mieszkania i rabunki są na porządku dziennym”⁴¹.

Dalej Miklaszewski opisuje anarchię w mieście i szyderczo konkluduje:

Ażtam kogo na ulicy ograbią, w biały dzień zastrzelą, to wszak zdarzało się i za caratu i zdarza w burżujskiej Europie i Ameryce. Dużo żołnierzy przywiozło sobie na pamiątkę rewolwery i karabiny, nawet mitraliezy [karabiny maszynowe – przyp. M.M.]. Taka to już natura ludzka: przywiązuje się do pamiątek. Tych narzędzi nie można trzymać bez użytku, bo zardzewieją, trzeba od czasu do czasu przetrzeć lufę kulą⁴².

Zarówno uchodźcy (*bieżeńcy*), jak i Polacy mieszkający w Rosji na stałe rozpaczliwie szukali możliwości wyjazdu do ojczyzny. Z Moskwy odchodziły do Warszawy dwa pociągi tygodniowo, czyli – jak wylicza Miklaszewski – mogło wyjechać około 6000 osób miesięcznie. W szkole CKO pospiesznie zakończono zajęcia na początku maja i w lipcu cała placówka (600 osób personelu i uczniów) szczęśliwie ewakuowała się do Polski.

Zajęcia zostały wznowione w Warszawie 22 września 1918 r. Dyrektorem pozostał Kazimierz Kulwieć, prefektem natomiast nadal był ks. Kazimierz Lutosławski. Głównym celem działania Ośmioklasowej Szkoły Męskiej Rady Głównej Opiekuńczej, od końca 1919 r. prywatnego Gimnazjum Kazimierza Kulwiecia pod wezwaniem św. Kazimierza, było ratowanie młodzieży „od ostatecznego wykołajenia i stopniowe doprowadzenie jej do poziomu normalnego”⁴³. Praktycznie wszyscy uczniowie albo wrócili z emigracji w Rosji, albo pochodzili

⁴¹ W. Miklaszewski, *Diaspora (tulaczka w Rosji 1915–1918 r.)*, Warszawa 1929, s. 302.

⁴² *Ibidem*, s. 303.

⁴³ Memoriał dyrektora Gimnazjum RGO w Warszawie, Kazimierza Kulwiecia w sprawie egzaminów maturalnych, odbytych w czerwcu 1919 r., złożony p. Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, [w:] *Na obczyźnie i u siebie...*, s. 143.

z Kresów. Szkoła mieściła się przy placu Trzech Krzyży 8, czyli w centrum stolicy, w potężnej kamienicy, jednak nieprzystosowanej do potrzeb szkolnych. Trudne warunki lokalowe i brak pomocy naukowych znacznie utrudniały pracę. Szkoła powszechnie zwana była w Warszawie „Kulwieciową grandą”. Jak wspominał jej ówczesny uczeń:

Nie byli to chłopcy, którzy mogliby świecić innym przykładem wzorowego zachowania lub postępami w nauce. Przeciwnie, warunki ich wychowania tak się składały, że nieraz nie o książce, lecz o zdobyciu jedzenia lub o bezpieczeństwie własnym myśleć musieli. Wypadki, jakie widzieli, a czasem udział w nich brali, wyrobiły w nich samodzielność nadmierną i wczesną znajomość ujemnych stron życia. Trudności, z jakimi walczyć musieli, odbiły się na ich wykształceniu, toteż w tej dziedzinie ustępowali znacznie swym kolegom ze szkół warszawskich. Lecz górowali nad nimi znajomością życia, byli zawsze pierwszymi tam, gdzie trzeba było dać dowód czynnego poświęcenia lub trudu życiowego⁴⁴.

Dla tej młodzieży, tak bardzo dotkniętej wojną, szkoła była ośrodkiem wychowania patriotycznego, a dla niektórych także domem. Wychowankowie zdali swój życiowy egzamin w czasie wojny polsko-bolszewickiej. Oni dokładnie wiedzieli, co nadciąga od wschodu.

Niepodległość – spełnienie harcerskich marzeń

19 września 1918 r., a więc na trzy dni przed rozpoczęciem zajęć w szkole Kulwiecia, powstała 20 Warszawska Drużyna Harcerska im. Franciszka Pększyca-Grudzińskiego⁴⁵. Jej założycielem i pierwszym drużynowym był Stanisław Gibess, ostatni hufcowy w Białej Cerkwi pod Kijowem, a w szkole Kulwiecia nauczyciel gimnastyki⁴⁶. Większości uczniów to właśnie szkoła i drużyna zastępowały utracone w czasie wojny rodziny, pomagały odnaleźć swoje narodowe korzenie i poznawać zupełnie nieznaną im Polskę. Nic więc dziwnego, że już w chwili

⁴⁴ J. Wejtko, *Byli wychowawcy*, [w:] *Na obczyźnie i u siebie...*, s. 80.

⁴⁵ AAN, ZHP, sygn. 2678, s. 1. Kronika 20 WDH z 1924–1925 r.

⁴⁶ Stanisław Cezary Gibess (ur. w 1890 r. w Piotrkowie – zm. w 1927 r. w Warszawie), jeden z pierwszych skautów lwowskich, w latach 1912–1914 drużynowy 4 Lwowskiej Drużyny Skautowej (LDS), ukończył kursy wojskowe Armii Polskiej i „Sokoła-Macierzy”, członek Naczelnictwa Harcerskiego w Kijowie, ochotnik 1920 r., w latach 1923–1926 zastępca męskiej Chorągwi Stołecznej. Szerzej zob. M. Miszczuk, *Gibess Stanisław Cezary (1890–1927)*, [w:] *Harcerski słownik biograficzny*, red. J. Wojtycza, t. 4, Warszawa 2016, s. 75–78.

założenia drużyna liczyła ok. 200 członków, którzy powrócili z emigracji w Moskwie, Petersburgu i Kijowie⁴⁷. Dla tych chłopców harcerstwo było jednym z ważniejszych elementów życia. Traktowali swoje harcowanie niezwykle poważnie i z wielkim oddaniem. Dlatego „Dwudziestka” pączkowała i dała harcerstwu warszawskiemu dwie nowe świetne drużyny, działające przy gimnazjum Kulwiecia.

7. 20 Warszawska Drużyna Harcerska

Jesień 1918 r. była okresem, który nie sprzyjał regularnej nauce. 1 listopada rozpoczęły się polsko-ukraińskie walki o Lwów, powstawały lokalne ośrodki władzy polskiej na terenach wszystkich zaborów: lewicowy rząd ludowy Ignacego Daszyńskiego w Lublinie, Polska Komisja Likwidacyjna w Krakowie (na jej czele stał znany chłopski polityk Wincenty Witos), Rada Narodowa na Śląsku Cieszyńskim, poznańska Naczelna Rada Ludowa. 10 listopada 1918 r. do Warszawy powrócił Józef Piłsudski, po ponadrocznym pobycie w niemieckim więzieniu. Na dworcu witało go tylko kilka osób, ale dla warszawiaków jego przybycie było znakiem odrodzenia się niepodległej Polski.

W początkach listopada 1918 r. władze harcerskie w Warszawie powołały Pogotowie Młodzieży, które działało na terenie całego Królestwa Polskiego.

⁴⁷ AAN, ZHP, sygn. 435, s. 75. Do Naczelnictwa ZHP. Wniosek o przyjęcie do ZHP 20 WDH. 19 XII 1921. Historia drużyny, s. 145.

W Warszawie w ciągu kilku dni starsi harcerze sformowali pełnoetatowy, elitarny Batalion Harcerski Wojsk Polskich. Młodszy wypełniali zadania pomocnicze: wystawiali warty przy gmachach publicznych, strzegli magazynów, organizowali służbę łączności i roznosili listy. W wielu mniejszych miejscowościach harcerze byli jedyną zorganizowaną i zdyscyplinowaną grupą. Adolf Heidrich był jednym z kierowników Pogotowia Młodzieży w swojej szkole. W dniach 10 i 11 listopada 1918 r. brał udział w rozbrajaniu Niemców. O atmosferze tamtych dni doskonale świadczą wspomnienia Józefa Sosnowskiego, w latach trzydziestych XX w. sekretarza generalnego ZHP. Jako czternastoletni harcerz, członek Pogotowia Młodzieży, także uczestniczył w rozbrajaniu Niemców:

Pomnę, że z wysokości wojskowego samochodu ciężarowego, który przystawał w miejscach skupiania się mieszkańców Warszawy, wygłaszałem płomienne przemówienia patriotyczne (chorowałem w młodości na „krasomówstwo”), zaczynające się od słów, że spełnia się marzenie naszych dziadów i ojców o Niepodległej, a kończące się zwykle okrzykiem: „Niech żyje wolna Polska!”, powtarzanym następnie kilkakrotnie przez przechodniów⁴⁸.

Dla harcerzy odzyskanie niepodległości i udział w tych wydarzeniach były zarówno spełnieniem marzeń, jak i osiągnięciem głównych celów dotychczasowej pracy harcerskiej. W grudniu 1918 r. sytuacja polityczna w Królestwie zaczęła się stabilizować. Uczniowie wrócili do szkół, a władze harcerskie rozpoczęły porządkowanie struktur organizacyjnych ZHP.

20 Warszawska Drużyna Harcerska im. Andrzeja Małkowskiego

20 Warszawska Drużyna Harcerska (WDH) na początku grudnia 1918 r. liczyła 200 harcerzy. Kierowanie tak dużą grupą chłopców, stosowanie systemu zastępowego – a więc praca w kilkusobowych grupach, dotarcie do każdego harcerza przez instruktorów, było praktycznie niemożliwe. Dlatego 15 grudnia ta wielka drużyna została podzielona na dwie mniejsze: na 20 WDH, która obrała na patrona twórcę skautingu polskiego Andrzeja Małkowskiego, oraz 38 WDH, która w lutym 1920 r. otrzymała liczbę 13, zamiast dawnej 38, oraz imię Józefa Sułkowskiego⁴⁹. Adolf Zbigniew Heidrich, absolwent kursu instruktorskiego zorganizowanego w połowie 1918 r. przez Naczelnictwo Kijowskie, został

⁴⁸ J. Sosnowski, *Wspomnienia 1904–1975*, mps, s. 46, w zbiorach autora.

⁴⁹ AAN, ZHP, sygn. 2393, s. 124. Raport L. 6 za okres I V do I VI 1919 r. 38 WDH; AAN, ZHP, sygn. 2393, s. 178. Raport za czas od I I 15 III 1920 r. 13 WDH.

mianowany komendantem „Dwudziestki” i całkowicie poświęcił się pełnieniu tej funkcji. W początkach 1919 r. jego drużyna liczyła 102 harcerzy w 11 zastępach. Pomagali mu w pracy Władysław Ćwikiel, Kazimierz Makowski oraz Stanisław Kulwieć i Ludomir Wagner. Wszyscy z harcerstwa w Rosji, mieli wówczas po 18–19 lat i byli absolwentami kursu związkowego w Zwierzyńcu Zamojskim, który odbył się latem 1919 r.⁵⁰ Z Ćwikiem i Makowskim połączyła Heidricha wieloletnia przyjaźń, która przetrwała II wojnę światową.

Władysław Ćwikiel urodził się w Warszawie 17 czerwca 1900 r.⁵¹ Uczył się najpierw w Szkole Realnej im. S. Staszica w Warszawie, a klasę piątą i szóstą ukończył w polskiej szkole w Moskwie. Walczył jako ochotnik w wojnie z bolszewikami, a po skończeniu gimnazjum Kulwiecia wstąpił do Wyższej Szkoły Handlowej (WSH).

Kazimierz Makowski urodził się 27 kwietnia 1902 r. w Bodaczówce na Podolu. Uczył się początkowo w Szkole Handlowej w Radomiu. Po wybuchu wojny rodzina przeniosła się do Kijowa, gdzie początkowo uczęszczał do szkoły rosyjskiej. W październiku 1915 r. otwarto polską szkołę męską i żeńską pod patronatem Komitetu Tatjanowskiego, które po rewolucji lutowej przejęła powstała w lipcu 1917 r. Polska Macierz w Kijowie⁵². W tej szkole Makowski uczył się w latach 1916–1918⁵³. Po przyjeździe do Warszawy wznowił naukę w szkole Kulwiecia. W czasie wojny bolszewickiej wstąpił do 201 ochotniczego pułku piechoty. W bitwie pod Paprocią Szlachecką 4 sierpnia został ranny i uznany za niezdolnego do służby wojskowej. Zdał maturę i wstąpił do WSH⁵⁴.

Drużyna miała obszerną, trzypokojową świetlicę (termin „harcówka” jeszcze wtedy nie funkcjonował) przydzieloną przez dyrektora szkoły. W raporcie drużyny Adolf Heidrich pisał, iż izba jest: „ozdobiona mapami, pocztówkami, obrazami, dywanami itp.”⁵⁵. Służyła ona także kilku innym drużynom warszawskim oraz Naczelnictwu ZHP.

„Dwudziestka”, dowodzona przez Adolfa Zbigniewa Heidricha, regularnie odbywała wycieczki po Warszawie, wyruszała pod miasto. Niezapomnianym

⁵⁰ AAN, ZHP, sygn. 435, s. 162. Do Naczelnictwa ZHP. Wniosek o przyjęcie do ZHP 20 WDH, 19 XII 1921. Starszyzna.

⁵¹ Archiwum Szkoły Głównej Handlowej (dalej: ASGH), Ćwikiel Władysław, sygn. 1817/WSH.

⁵² J. Kornecki, *Oświata polska na Rusi w czasie wielkiej wojny*, „Pamiętnik Kresowy” 1937, z. 2, s. 13.

⁵³ *Ibidem*, s. 27.

⁵⁴ ASGH, Makowski Kazimierz, sygn. 1913/WSH.

⁵⁵ AAN, ZHP, sygn. 2393, s. 86. Raport L. 8 za okres od 1 V do 1 VI 1919 r. XX WDH.

przeżyciem dla młodego drużynowego było utrzymywanie przez jego drużynę warty w trakcie inauguracyjnego posiedzenia Sejmu 10 lutego 1919 r.⁵⁶ Pierwsza całonocowa wycieczka odbyła się w niedzielę 16 lutego i pomimo niepogody została uznana przez uczestników za udaną, może dlatego, że wielu chłopców po raz pierwszy zwiedzało okolice Warszawy⁵⁷.

Jednak w pierwszym okresie, w latach 1918–1919, harcerze warszawscy, jak czytamy w „Dwudziestce”: „przyjęli nas zimno i nieufnie. Niejeden z nas czuł, że wypędzony kozackim knutem z Polski, tam właśnie żył, pracował i dążył do celu nie przez rangi i zaszczyty, lecz przez ciągłą szarżyznę codzienną. Tu zaś, do swego kraju przyjechał jakby na rzeczywiste wygnanie do obcych”⁵⁸.

Drużynowy stawiał na nowe metody pracy, a także na samowystarczalność finansową drużyny. Dlatego zorganizował warsztat elektrotechniczny wykonujący usługi dla ludności i rozwinął produkcję pasty do butów oraz atramentu, za co „Dwudziestka” otrzymała dyplom „za przemysł harcerski”⁵⁹.

W środowisku harcerzy reemigrantów krytycznie oceniano poziom drużyn warszawskich. W kwietniu 1919 r. w „Dwudziestce” pisał anonimowy Z.P., najprawdopodobniej Adolf Heidrich:

Podczas gdy młodzież warszawska próchniała pod naciskiem okupantów i coraz więcej pacyła przepiękny typ polskiego harcerza, młodzież harcerska wygnana pod jarzmem carskiego batoga i rozszalałej bolszewickiej bestii kształciła się moralnie i „jednością silna” poszła ku odrodzeniu ducha, by się nie poddać wpływom wschodu. Stąd też według autora: „Dwudziestka” po usunięciu zgnilizny, jaka zawsze koło drużyny harcerskiej się gromadzi, zamknęła się niejako w sobie i zwartymi szeregami ruszyła do pracy nad sobą. Jesteśmy XX WARSZAWSKĄ drużyną i jeśli warszawiacy z nami żyć nie potrafią, to my im pokażemy, co znaczy prawdziwe braterstwo polskich harcerzy⁶⁰.

Była to ocena mocna, choć niesprawiedliwa, bowiem harcerstwo warszawskie oddawało kolejne pokolenia walce o niepodległość. Pobrzmiwała jednak w tych słowach duma z własnej drużyny, silna motywacja do jak najlepszej pracy,

⁵⁶ *Z życia drużyn*, „Harcierz. Tygodnik Młodzieży Harcerskiej” R. 3, 1919, nr 10, s. 7.

⁵⁷ *Kronika*, „Dwudziestka. Pismo XX Warsz[awskiej]. Dr[użyny]. Harc[erskiej]” R. 1, 1919, nr 4, s. 14.

⁵⁸ Z.P., x x x, „Dwudziestka. Pismo XX Warsz[awskiej]. Dr[użyny]. Harc[erskiej]” R. 1, 1919, nr 11, s. 4.

⁵⁹ Adam C. [A. Ciołkosz], *Druga wystawa harcerska Warszawy*, „Harcierz. Tygodnik Młodzieży Harcerskiej” R. 3, nr 18 z 9 V 1919 r., s. 3–4.

⁶⁰ Z.P., *op. cit.*, s. 4.

do przodowania wśród drużyn stołecznych, i to się Heidrichowi i „Dwudziestce” udało, a szybko zostało docenione przez harcerzy z pozostałych drużyn.

W pracy z harcerzami drużynowy położył nacisk na punktualność i regularne uczęszczanie całej drużyny oraz poszczególnych zastępów na zbiórki i wszelkie inne imprezy harcerskie. Jej pierwszym publicznym wystąpieniem był udział w obchodach kolejnej rocznicy powstania styczniowego: „doszliśmy do Cytadeli. Stoki jej zalane są tysięcznym tłumem. Tylko wkoło krzyża Dyktatora wojsko otoczyło plac przeznaczony dla weteranów i delegacji. Sztandary koalicyjne przy krzyżu Traugutta – a ongiś nikt Polski znać nie chciał. Lekceważono jej drgnienia przedśmiertne. Nie, nie przedśmiertne, bo Polska żyje i żyć będzie”⁶¹.

„Przeżyliśmy wczoraj jeden z tych dni uroczystych,
których się nie zapomina”

24 marca 1919 r. na Rynku Głównym w Krakowie Tadeusz Kościuszko złożył narodowi uroczystą przysięgę i objął formalnie przywództwo insurekcji jako Najwyższy Naczelnik Siły Zbrojnej Narodowej:

Ja, Tadeusz Kościuszko, przysięgam w obliczu Boga całemu Narodowi Polskiemu, iż powierzonej mi władzy na niczyj prywatny ucisk nie użyję, lecz jedynie jej dla obrony całości granic, odzyskania samowładności Narodu i ugruntowania powszechnej wolności używać będę. Tak mi Panie Boże dopomóż i niewinna męka Syna Jego.

W walczącej o niepodległość i granice Rzeczypospolitej postanowiono uroczystie uczcić 125. rocznicę przysięgi i nadano jej bardzo wysoką rangę wydarzenia państwowego. W Warszawie obchodzono ją w różny sposób. Jak donosiła „Gazeta Poranna 2 Grosze”, w Teatrze Letnim w sobotę 22 marca wieczorem miał się odbyć pokaz sceniczny „ku uczczeniu 125-ej rocznicy Kościuszkowskiej: «Za ukochanego Naczelnika»”⁶², a 23 marca w Operze: „przedstawienie uroczyste «Kościuszko pod Racławicami» (2 akty)”⁶³.

⁶¹ Z.Z. [A. Heidrich], *Obchód styczniowy*, „Dwudziestka. Pismo XX Warsz[awskiej]. Dr[uzyny]. Harc[erskiej]” R. 1, 1919, nr 1, s. 6.

⁶² *Teatr i muzyka*, „Gazeta Poranna 2 Grosze”, nr 80 z 22 III 1919 r., s. 6.

⁶³ *Teatr i muzyka*, „Gazeta Poranna 2 Grosze”, nr 83 z 25 III 1919 r., s. 5.

Obchód postanowiono przenieść na 25 marca, wtorek, bowiem było to święto Zwiastowania Najświętszej Maryi Pannie, co jako dzień wolny od pracy dawało możliwość udziału szerszej publiczności.

Program „w porozumieniu z władzami kościelnymi wojskowymi” ułożono, jak następuje:

W dniu 25 marca o godzinie 10 i pół rano nabożeństwo uroczyste w kościele archikatedralnym św. Jana z udziałem przedstawicieli Sejmu, władz państwowych, miejskich, wojska, instytucji społecznych, sokolstwa i cechów. Przemówienie wygłosi poseł ks. Arcybiskup Teodorowicz. Bilety do prezbiterjum w liczbie 200 będą rozesłane reprezentantom Sejmu, Rządu i władz miejskich oraz wojskowych. Nawy boczne zarezerwowano dla młodzieży szkolnej, środkową – dla cechów i przedstawicieli instytucji, stowarzyszeń, związków i publiczności bez biletów.

Po nabożeństwie na placu Zamkowym rewja wojskowa z udziałem wszystkich rodzajów broni pod dowództwem generała wyższej rangi. W rewii oraz w uroczystości przyjmie udział sokolstwo ziemi warszawskiej.

Wieczorem tegoż dnia zaplanowano w Teatrze Wielkim przedstawienie galowe z następującym programem: „polonez Kościuszkowski, żywy obraz Przysięga Kościuszki na rynku Krakowskim, hymn Konfederatów Barskich, tańce polskie i opera *Verbum Nobile*”.

Dochód, czyli „osiągnięta z przedstawienia przewyżka cen z biletów «po cenach podwójnych» przeznaczona będzie na pomoc dla żołnierza polskiego”⁶⁵. Również Teatr Praski przygotował „specjalne widowisko popularne, które poprzedzi hymn narodowy i wiersz p. T. Kończyca «W rocznicę» wygłoszony przez p. Aldonę Jasińską”⁶⁶.

Nowo powołany „Komitet uroczystości 125-iej rocznicy przysięgi Kościuszki na Rynku Krakowskim” opublikował dokładny scenariusz wydarzeń 25 marca⁶⁷.

Dziennikarze bardzo popularnej „Gazety Porannej 2 Grosze” tak opisywali uroczystości kościuszkowskie:

Przeżyliśmy wczoraj jeden z tych dni uroczystych, których się nie zapomina. Warszawa, stolica wyzwalającej się Ojczyzny naszej, poważnym, solennym obchodem uczciła imię jednego z tych, którzy choć nie zdołali odwalić zapadającego coraz

⁶⁵ *Ibidem*, s. 2.

⁶⁶ *Obchód Kościuszkowski*, „Kurjer Warszawski”, nr 84 z 25 III 1919 r., s. 5.

⁶⁷ *Program obchodu rocznicy Kościuszkowskiej*, „Gazeta Poranna 2 Grosze”, nr 81 z 23 III 1919 r., s. 7.

mocniej wieka trumny nad Polską – ocalił honor ginącej Rzeczypospolitej – uczciła 125-ą rocznicę przysięgi Naczelnika w sukmanie, słonecznej pamięci Tadeusza Kościuszki, który wobec ludu i wojska ślubował na rynku krakowskim użyć swej władzy jedynie dla obrony całości granic oraz odzyskania samodzielności narodu.

W niezwyklej dobie przypadła ta uroczystość, jak niezwyklej był trud Kościuszki, którego poczynaniom po wiekowej dopiero udręce ziścić się było sądzonem. Tem poważniej wypadła, tem głębsze miała znaczenie, była bowiem żywym zadokumentowaniem, iż śluby Kościuszkowskie żywią w narodzie, żywią w sercach ludu warszawskiego i żyć będą – dopokąd mowa polska nie zaginie, dopokąd choć jedno serce w polskiej piersi bije.

Obchód wczorajszy rozpoczął się nabożeństwem w archikatedrze św. Jana. Na długo przed oznaczoną godziną, na przestrzeni od Miodowej do Piwnej i na przeciwnych chodnikach poczęły się gromadzić tłumy, dalej bowiem nie puszczano, rezerwując wolne przejścia do świątyni dla delegacji. Plac Zamkowy przywdział szatę niezwyklej, odświętną. Dzień był szary i mroźny, lecz z twarzy ludu, od zbrojnych szeregów piechoty, barwnych szwadronów ułańskich szedł jakiś powiew wiosenny. Środkiem sunęły delegacje cechów, korporacji i stowarzyszeń ze sztandarami.

Wchodzimy do świątyni. Las sztandarów i morze głów, prezbiterium zapelnia się przedstawicielami rządu z p. prezydentem ministrów I. Paderewskim na czele, władz wojskowych, miejskich i Sejmu.

Celebryje nabożeństwo J. E. arcybiskup Rakowski w asystencji duchowieństwa. Przed podniesieniem na ambonę wchodzi ks. kanonik Szlagowski. Płyną natchnione słowa.

Kaznodzieja przeprowadza paralelę między dobą insurekcji Kościuszkowskiej a chwilą obecną, podkreśla jej znaczenie dla potomnych i dla nas współczesnych, wskazuje niebezpieczeństwa grożące wyzwalamącej się Polsce i kończy błaganiami Boga o pomoc i moc wytrwania.

Na krótko przed końcem nabożeństwa opuszczamy świątynię, by zająć odpowiednie miejsca na placu Zamkowym, gdzie ma się odbyć rewja.

Uszykowane długimi szeregami kompanie piechoty z orkiestrą na czele, szwadron ułanów i bateria artylerji oczekują ukazania się dowódcy. Wreszcie rozlega się gromkie „Baczność! prezentuj broń!” i przed frontem ukazuje się min. wojny gen. Leśniewski w otoczeniu sztabu i przedstawicieli koalicji. Dyżurny oficer zdaje raport i generał obchodzi poszczególne oddziały. Śród postępujących za nim oficerów wyróżniają się czaka oficerów francuskich, salutujących naszych żołnierzy. Za nimi postępuje prezyd[ent]. min[istrów]. Ignacy Paderewski.

Wzruszającym był moment, kiedy gen. stanął przed szarym frontem Sokołów, którym po raz pierwszy danem było dostąpić tak niezwyklej zaszczytu, już nie jako organizacji tajnej, ale Sokołom o rozwiniętych wolno do lotu skrzydłach...

Po przeglądzie gen. Leśniewski wraz z otoczeniem udał się przed gmach Re-sursy obywatelskiej, tam też uszykowały się sztandary cechowe oraz uczestnicy nabożeństwa z prezbiterjum, poczem rozpoczęła się defilada.

Przy dźwiękach marsza szły kompanje piechoty, szły jak mur ceremonialnym marszem, wpatrzone w pogodną twarz ministra, jakby chciały powiedzieć, że w takimż marszu pójdą walczyć i ginąć za Ojczyznę. Ale oto orkiestra bierze piano i wysuwają się ułani. Na rosłych koniach, przy furkocie żółtobiałych chorągiewek szwadron zda się płasnąć. Z tłumu rozlega się gromkie: „Niech żyją ułani!” Okrzyk ten tłumi turkot artylerji i jaszczków, na których zda się zastęgli marsowi artylerzyści.

Pochód zamykają Sokoli. Kroczą rytmicznie i sprawnie, ze sztandarem na czele, salutowanym przez generalicję.

Defilada skończona. Za wojskiem sunie wielotysięczny tłum. Tworzy się wspaniały pochód, który staje przed „Bristolem”, gdzie następuje burzliwa manifestacja na cześć Paderewskiego i Ententy. Ukazanie się I. Paderewskiego na balkonie potęguje okrzyki, pochylają się sztandary, wreszcie stłoczona fala ludzka rozplywa się powoli⁶⁸.

Prasa warszawska donosiła także obszernie o obchodach w innych miastach:

Prastary Kraków święci dziś nader uroczyste rocznicę powstania Kościuszkowskiego. Stają przed nami jeszcze potężne postaci Naczelnika Kościuszki, Bartosza Głowackiego, Stacha Świszackiego, Hugona Kołłątaja – i tylu innych, co oręż podnieśli przeciwko przemocy w imię samodzielności Polski. Wielkość ruchu Kościuszkowskiego tkwi w powołaniu do obrony Polski szerokich mas włościańskich, które do tego czasu do odpowiedzialności za losy kraju nie były powoływane. Kościuszko, rozszerzając ich prawa, wkładał na nie obowiązek troski o całość państwa. Rozszerzał przeto pojęcie narodu na wszystkie stany. Polska stawiała się ojczyzną nie pewnej wybranej klasy, ale wszystkich warstw całego narodu⁶⁹.

Podsumowaniem obchodów stały się 18 obrady Sejmu 26 marca 1919 r. Otwierając je, marszałek Wojciech Trąpczyński

Przemówił w te słowa: W ostatnich dniach cała Polska święciła 125 rocznicę przysięgi Kościuszki na krakowskim rynku. Od wieku już cały naród w owej historycznej chwili uznawał swe prawdziwe narodziny. Bo dopiero od tej chwili cały naród powołany został do bronięcia krwią swoją Ojczyzny, a co zatem iść musiało dopiero odtąd Ojczyzna polska stała się matką równo kochającą wszystkich swych synów⁷⁰.

⁶⁸ *Warszawa-Kościuszcze. Z wczorajszej uroczystości*, „Gazeta Poranna 2 Grosze”, nr 84 z 26 III 1919 r., s. 8.

⁶⁹ *Szlakiem Bartosa*, „Gazeta Poranna 2 Grosze”, nr 81 z 23 III 1919 r., s. 2.

⁷⁰ *Sojusz Polski z Ententą. 18-te posiedzenie Sejmu*, „Gazeta Poranna 2 Grosze”, nr 85 z 27 III 1919 r., s. 1. Pisownia oryginalna.

Natomiast reporter „Gazety Porannej 2 Grosze” pisał:

Sejm polski był wczoraj widownią aktów niezwykle podniosłej i budującej jedności. Wszyscy posłowie, wszelkie grupy – stanęły ławą przy wielkiej sprawie Ojczyzny. Zgrzytów nie było, mówców z lewicy okłaskiwała prawica, przemówienia przedstawicieli prawicy znalazły oddźwięk żywego potakiwania na lewicy. Potężne, szlachetne i mądre słowa prezesa ministrów Paderewskiego wniosły w Izbę nastrój namaszczenia i radosnej powagi. Debata wczorajsza należy bezsprzecznie do chwil historycznych⁷¹.

„Rosła, tęga i liczna 20 «reemigracyjna»”

W czasie obchodu kościuszkowskiego 25 marca 1919 r. 1600 harcerzy z 36 drużyn przemaszzerowało przez centrum Warszawy na Rynek Starego Miasta. 20 WDH wystąpiła w pełnym składzie i tak została oceniona na łamach „Harcera”: „Na przedzie «waliła» rosła, tęga i liczna 20 «reemigracyjna» z drużyn na wygnaniu pozbierana. Nie obyla się ona jeszcze z Warszawą, ale już za pas zatknęła wiele drużyn, idąc o lepsze z najlepszymi”⁷². Dodać tu należy, że także 31 WDH im. Józefa Chłopickiego, założona 29 września 1918 r., działająca przy Gimnazjum Wojciecha Giżyńskiego, składała się z chłopców z harcerstwa w Rosji i wkrótce założyli oni 39 WDH w bursie na Grzybowskiej, prowadzonej przez wydział reemigracyjny Rady Głównej Opiekuńczej.

Zacznijmy jednak od początku. Hufce harcerskie zbierały się w ogrodzie Wahla, „marznąc na mrozie, stojąc w błocie, tłocząc się na przepełnionym placu”. Chłopcy, w zniszczonych ubraniach i jeszcze bardziej zniszczonych butach, czekali cierpliwie na sygnał do wymarszu. Wyjaśnijmy tutaj, że teren ten był jednym z popularniejszych warszawskich parków rozrywki, z kortami tenisowymi, ślizgawką, torem rowerowym i rozległym sadem. W końcu lat trzydziestych zabudowano go gmachami Muzeum Narodowego. To stamtąd harcerze ruszyli na Rynek Starego Miasta:

czwórkami długim nieskończonym węzem ciągnęły drużyna za drużyną dokoła placu i wylewały się w aleję 3-go Maja. Tu robiły „w lewo front” i rozwiniętym [szykiem – przyp. M.M.] maszerowały do Nowego Świata. To trzeba było widzieć jakie równanie, jaki krok utrzymywały – wojsko tak nie chodzi!

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Drużynowy, *Drużyny Warszawy na obchodzie rocznicy*, „Harcera. Tygodnik Młodzieży Harcerskiej”, nr 14 z 8 IV 1919 r., s. 3. Wszystkie poniższe cytaty pochodzą z tego artykułu.

Potem znów czwórki ciągnęły się zajmując pół ulicy na długości kilkuset kroków. No bo też było 36 drużyn, w ogólnej ilości do 1600 harcerzy. Na czele szedł sztandar eskortowany przez 3 dr-nę im. księcia Józefa Poniatowskiego; przed nim trębacze, dobosze i kolarze służbowi. Oddział cały na cztery hufce podzielony prowadził Inspektor Okręgu Stołecznego dh. Stanisław Rudnicki.

Drużyny podzielone na cztery hufce maszerowały według liczb początkowych:

Poza trzecią bezsprzecznie najlepszą i najliczniejszą, szła młodsza, kuso ubrana, ale barwna i wyćwiczona I-sza Warszawska im. Traugutta, niosąc najładniejsze chorągiewki. Drużyna ta niegdyś sławna potem bardzo podupadła, a obecnie na nowo sięgająca po sławę. Coś niecoś już zrobiła skoro d-h S. Rudnicki zawołał: „Pierwsza dr-na dawno już tak nie chodziła jak dzisiaj!”

Dalej maszerowała „Rejtana” stara i zasłużona wiara i te trzy pierwsze drużyny były bezsprzecznie ozdobą oddziału. Oddzielona jakąś pomniejszą drużyną maszerowała imienia Dąbrowskiego – niezła drużyna.

W drugim hufcu na czele kroczyła im. Puławskiego najlepsza w tym hufcu, dalej nieco Łukasińskiego, dziś jedna z najdzielniejszych drużyn. W tłumie innych wyróżniał się nieliczny jak zwykle, ale zasłużony „Zawisza Czarny”. Rzucała się w oczy z dziesięciu różnych kawałków złożona dr-na 10-ta.

W trzecim hufcu było na co spojrzeć. Oto na przedzie „waliła” rośła, tęga i liczna 20-ta «reemigracyjna» z dr-n na wygnaniu pozbierana. Nie obyla się ona jeszcze z Warszawą ale już za pas zatknęła wiele drużyn, idąc o lepsze z najlepszemu. Dalej 21-a im. Prądzyńskiego całkowicie uzbrojona w kije, dając pod tym względem przykład wszystkim innym. Nie tyle zewnętrznie co wewnętrznie, skupiała oczy 23-cia „seminaryjna” z wychowanców seminarjów nauczycielskich Warszawy i Ursynowa złożona. Dalej szedł „Chodkiewicz” i „Żółkiewski” niegdyś tak sławni. Wyróżniała się im. Kołtąja (z „bursy”), bo ubrała się w plecaki i powrozy.

Czwarty hufiec prowadziła 31-a im. Chłopskiego bardzo liczna i bardzo młoda drużyna, za nią szła między innymi 38 im. Grudzińskiego, 39-ta im. Wybickiego, wreszcie 40-ta dzielnych Wilniaków. Pochód zamykała „przygotowawcza” jeszcze bez liczby i patrona, ale dwa pełne plutony licząca. Zarówno pierwszy z nich harcerski, jak drugi zuchów, liczebnie dorównują całej drużynie.

Marsz wywoływał natłok publiczności na chodnikach, niemniej dr-ny szybko dotarły do Starego Miasta, wlewając się przy odgłosie trąb i bębnow na Stary Rynek. To była chwila z chwil, co się nie zapominają na całe życie. Cały Rynek był pełen harcerzy ustawionych w czworobok: drużyna przy drużynie w szyku rozwiniętym. Za nimi znieruchomiał tłum widzów przejęty tą samą co i drużyny ciszą i powagą. Na historyczny „wodotrysk na Starym Mieście” wyszedł d-h. Plattner, aby odczytać „rozkaz dzienny”. Po trąbce cisza się zrobiła przejmująca, że głos czytającego słychać było w najdalszym kącie – prócz tego echo starych murów Rynku powtarzało słowa całym głosem, jakoby wyrazi własnej wiary i przyświadczenia tych staropolskich murów.

Fryderyk Plattner⁷³, harcerski komendant miasta stołecznego Warszawy, donośnym głosem czytał:

Harcerze!

Wczoraj oto minęło 125 lat od onej wielkiej chwili, gdy na prastarym rynku krakowskim Tadeusz Kościuszko składał uroczystą przysięgę jako Naczelnik Narodu. Chwila to pamiętna, radosna, która słonecznym blaskiem legła na krwawych szlakach dziejów naszych, krzepiąc polskie serca w wierze i hartując w miłości dusze.

Ileć późniejsze pokolenia „urodzone w niewoli, okute w powiciu” pod brzmieniem klęsk, pod ciosami nieszczęść traciły wiarę i upadały na duchu – tyleć światlane wspomnienie Kościuszkowskiej przysięgi budziło zamrąłą nadzieję w rychłe Wyzwolenie.

A zwłaszcza dla nas harcerzy dzień 24 marca był, jest i będzie uroczystym świętem, dniem wewnętrznego obrachunku, w którym każdy harcerz winien zdać przed duchem ukochanego Naczelnika raport ze swego młodego życia, ze swej harcerskiej służby. W tym dniu każdy z nas harcerze we własnej duszy przed majestatem odrodzonej, zjednoczonej Polski złożyć synowskie ślubowanie, iż wytrwa karnie w naszych bratnich szeregach, że dochowa wierności naszemu prawu, boć w jego prostych, a głębokich słowach wyryta jest duchowa spuścizna bohatera z pod Raławic.

Czuwaj!

Po odczytaniu rozkazu przemawiał Wacław Sieroszewski, a następnie zagrzymiała *Rota*:

Pierwszy raz, pierwszy raz po latach tylu oczekiwania zabrzmiał w Starym Rynku chórny śpiew tysiąca harcerskich piersi, nieskrępowanych obawą żadnego ucisku, lecących myślą w przeszłość pełną miłości Ojczyzny i chwały i wiążących ją z teraźniejszością jeszcze większą dziejowo i piękniejszą. I niechby teraz powiedział kto, że harcerstwo pochyliło się ku upadkowi – niechby przyszedł w ową rocznicę przysięgi Kościuszki i spojrzał na młode drużyny harcerskie maszerujące w szeregach karnie, a dumnie z podniesioną głową czując za sobą zasługę pracy i sławę nieskalaną harcerskiego imienia.

⁷³ Fryderyk Plattner (ur. w 1890 r., majątek Biała, powiat Czortków – zm. w 1928 r. w Zamościu), podharcemistrz, działacz Związku Młodzieży Wiejskiej, absolwent Zakładu oo. Jezuitów w Chyrowie, student Lwowskiej Szkoły Politechnicznej, sokół w „Sokole-Macierzy”, skaut, przyboczny I Lwowskiej Drużyny Skautowej im. T. Kościuszki w 1915 r., drużynowy 3 LDS im. D. Czachowskiego (1916–1917), drużynowy DH im. T. Kościuszki w Biłgoraju (1917–1918) i w Pułtusk (1918), członek Wydziału Harcerskiego Pogotowia Młodzieży przy Naczelnym Inspektoracie Harcerstwa Polskiego (od maja 1918 do wiosny 1919 r. najwyższej władzy harcerskiej), współpracownik „Harcera”, członek Komisji Osobowej Głównej Kwatery Męskiej (1921–1922), instruktor komend hufców męskich (Biłgoraj 1921–1923 i Zamość 1923–1926). Redaktor „Ziemi Zamojskiej” (1924–1928).

Szkoda, że pochód harcerzy, najliczniejszej grupy biorącej udział w obchodach, nie został zauważony przez prasę warszawską.

W 1919 r. Stanisław Sedlaczek, jeden z wybijających się instruktorów tamtych czasów, pisał:

Niema w szerokich sferach miłości Ojczyzny, w jej miejsce krzewi się partyjniectwo, sobkostwo, egoizm. Wielu obywateli szuka tylko dobra osobistego, ochłapy datku rzucając czasem na odczepnego w puszki kwestarzy na cele publiczne. Tymczasem młoda organizacja państwowa i nieliczne grona pracowników społecznych nie mogą zadośćuczynić potrzebom życia zbiorowego. Szerzy się przekupstwo i protekcyjizm⁷⁴.

Ratunek widział w wychowaniu młodzieży i tu specjalną rolę przypisywał harcerstwu, które tak charakteryzował:

Harcerstwo jest to wielkie środowisko braterskie, w którym starsi i doświadczeni pragną stworzyć zdrowe i uszlachetniające otoczenie dla swych młodszych braci i sióstr.

Harcerstwo daje młodzieży pociągające, a kształcące zarazem rozrywki i zajęcia w godzinach wolnych od nauki i od pracy zawodowej, chroniąc młodzież od złych wpływów, a zaprawiając do pracy nad sobą i do pomocy bliźnim.

Harcerstwo jest to znakomity system wychowawczy, uznany za taki przez światowe powagi naukowe. Harcerstwo rozporządza bardzo bogatym zasobem środków wychowawczych, którymi pragnie uzupełnić naukę i wychowanie szkolne, kładąc nacisk zwłaszcza na wyrobienie charakteru, zdrowie fizyczne, przygotowanie do służby obywatelskiej. Do urzeczywistnienia zasad Chrystusowych w świecie, współpracując w tej sprawie z zreszczeniami skautowemi całego świata, liczącami przeszło dwa miliony członków⁷⁵.

Harcerze i harcerki biorący udział w uroczystościach narodowych, w codziennej pracy harcerskiej, z własnej woli, z poczucia gorącego patriotyzmu te zadania w następnych latach, dziesiątkach lat, w czasie pokoju i prób wojennych, zniewolenia ideowego, wypełniali.

Wszyscy tu wspomniani instruktorzy w 1920 r. znaleźli się jako ochotnicy w szeregach Wojska Polskiego.

⁷⁴ S. Sedlaczek, *Kilka myśli o zadaniach harcerstwa. W Polsce będzie lepiej!*, Kraków 2014, s. 17, *Przywrócić Pamięć*.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 20–21.

Tadeusz Kościuszko jak patron drużyn harcerzy Krakowskiej Chorągwi Męskiej/Harcerzy w latach 1920–1939

Poniższa, z konieczności pobieżna i jedynie ilościowa analiza, została dokonana głównie na podstawie zachowanych dokumentów, zebranych w serii edycji źródeł do dziejów harcerstwa krakowskiego: *Rozkazy i okólniki Krakowskiej Chorągwi Męskiej/Harcerzy z lat 1920–1939* oraz *Sprawozdania harcerstwa krakowskiego z lat 1920–1939*¹. Były one kompletowane w okresie ponad 20 lat działalności Komisji Historycznej Chorągwi Krakowskiej ZHP i chociaż stanowią ok. 80%, to jednak nie zawierają pełnych danych. Wykazy drużyn były zamieszczane w rozkazach komendy Krakowskiej Chorągwi Męskiej/Harcerzy oraz przesyłane do władz naczelnych ZHP jako załączniki do rocznych sprawozdań lub jako osobne listy drużyn. Ponadto wykazy drużyn publikowano jako wpisy drużyn do ZHP, w rozkazach głównych kwater zamieszczanych w „Wiadomościach Urzędowych” Naczelnictwa ZHP lub jako załączniki do tychże.

Nie ulega wątpliwości, że Tadeusz Kościuszko był najpopularniejszym patronem drużyn harcerzy; najczęściej tych o numerze pierwszym w danej miejscowości.

Już w pierwszym wykazie drużyn Krakowskiej Chorągwi Męskiej, opublikowanym w rozkazie komendy Krakowskiej Chorągwi Męskiej L. 1 z 1 grudnia 1920 r., wymieniono 36 drużyn, wśród których znalazło się osiem posiadających

¹ *Rozkazy i okólniki Krakowskiej Chorągwi Męskiej/Harcerzy z lat 1920–1939*, zebr. i oprac. J. Wojtycza, Kraków 2017 [płyta CD], *Źródła do Dziejów Krakowskiego Harcerstwa* (dalej: *Rozkazy i okólniki*); *Sprawozdania harcerstwa krakowskiego z lat 1920–1939*, zebr. i oprac. J. Wojtycza, Kraków 2020 [płyta CD], *Źródła do Dziejów Krakowskiego Harcerstwa*. Dane znajdujące się w tabelach mogą się różnić od danych zamieszczonych w tekście, co wynika z wykorzystania poza wskazanymi tu wykazami, uwzględniającymi wszystkie drużyny chorągwi w danym momencie, również innych źródeł, a nawet drobnych wzmianek wskazujących na działalność drużyn mających za patrona Kościuszkę.

jako patrona Tadeusza Kościuszkę. Były to drużyny o numerze pierwszym z Andrychowa, Krakowa, Mielca, Myślenic, Rudnika nad Sanem, Wieliczki i Zatora oraz druga drużyna z Rzeszowa. Po trzy drużyny wybrały na swoich patronów Stefana Czarnieckiego, Kazimierza Pułaskiego i Zawiszę Czarnego².

Z kolejnego roku posiadamy spis drużyn męskich znajdujący się w zespole akt ZHP w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Wśród 33 drużyn wymieniono siedem imienia Tadeusza Kościuszki, wśród pozostałych drużyn cztery nosiły imię Pułaskiego, trzy – Stefana Czarnieckiego i dwie – Romualda Traugutta³. W wykazie 46 drużyn męskich z 1923 r. znajdujemy dziewięć drużyn imienia Kościuszki, sześć – Pułaskiego, pięć – Czarnieckiego, cztery – Żółkiewskiego i dalsze, łącznie wymieniono 20 patronów drużyn⁴. W spisie z 1924 r. na 60 drużyn jako patrona Kościuszkę podało 12, wśród pozostałych najbardziej popularni byli: ks. Józef Poniatowski i Pułaski – po pięć drużyn oraz Czarniecki – cztery⁵.

W kolejnym – 1925 r. – nie nastąpiły zmiany, jeśli chodzi o łączną liczbę drużyn, a także drużyn im. Kościuszki, i podobnie kolejnych najbardziej popularnych patronów. Posiadamy z tego roku kilka wykazów, w których dane nieco się różnią, co może być spowodowane stanem ilościowym z różnych miesięcy, ale nie dotyczy to interesujących nas danych⁶. W roku 1926 było ok. 57 drużyn, a wśród nich ok. 10 imienia Tadeusza Kościuszki. Nadal poza nim do najpopularniejszych należeli Józef Poniatowski i Kazimierz Pułaski⁷.

Następny wykaz pochodzi z 1928 r. Wówczas na 67 drużyn 12 nosiło imię Kościuszki, dziewięć – ks. Poniatowskiego, pięć – Czarnieckiego, a po cztery Pułaskiego i Zawiszy Czarnego, inni patroni byli jeszcze mniej popularni⁸.

² Rozkaz komendy Krakowskiej Chorągwi Męskiej L. 1 z 1 XII 1920 r., [w:] *Rozkazy i okólniki*.

³ Archiwum Akt Nowych, zesp. akt ZHP (dalej: AAN, ZHP), t. 1401, k. 123, 126.

⁴ AAN, ZHP, t. 1323, k. 110–111.

⁵ AAN, ZHP, t. 1326, k. 31–32.

⁶ Rozkaz komendy Krak. Chor. Męskiej L. 44 z 1 II 1925 r. [w:] *Rozkazy i okólniki; Wpis drużyn Męskich do Z.H.P. na rok 1925*, „Wiadomości Urzędowe” 1925, nr 8–9, s. 39–40; wykaz drużyn męskich [z Raportu rocznego komendy chorągwi za rok 1925], AAN, ZHP, t. 1334, k. 6–7.

⁷ Rozkaz komendy Krak. Chor. Męskiej L. 3 z 30 IV 1926 r., „Rozkazy i okólniki” 1926, nr 2, s. 2–4; *Wpis drużyn Męskich do Z.H.P. na rok 1926*, Listy № 1, 5 [fragmenty], „Wiadomości Urzędowe” 1926, nr 6 i dod. do spisu treści rocznika 1926, bez paginacji; Spis drużyn [załącznik do Raportu rocznego Chorągwi Męskiej Krakowskiej za rok 1926], AAN, ZHP, t. 1339, k. 10.

⁸ Wykaz drużyn Krakowskiej Chorągwi Męskiej w roku 1928, AAN, ZHP, t. 1354, k. 39–42.

1. Defilada harcerska na Błoniach, w tle Kopiec Kościuszki, lata trzydzieste XX w.

Wykaz drużyn Krakowskiej Chorągwi Męskiej na dzień 1 stycznia 1932 r. wymienia 95 drużyn harcerzy, w tym 15 imienia Kościuszki, 10 – ks. Poniatowskiego, osiem – Czarnieckiego, siedem – Pułaskiego, sześć – Zawiszy Czarnego⁹. Natomiast kwalifikacja drużyn za rok 1931, zamieszczona w rozkazie komendy Krakowskiej Chorągwi Harcerzy L. 24 z 23 lutego 1932 r., przy tej samej liczbie drużyn podaje: 16 – imienia Kościuszki, 11 – ks. Poniatowskiego, osiem – Czarnieckiego i po sześć – Pułaskiego i Zawiszy Czarnego¹⁰.

W kwalifikacji drużyn chorągwi za rok 1932 znajdują się 133 drużyny harcerzy, wśród nich 27 miało jako patrona Kościuszkę, 11 – ks. Poniatowskiego, osiem – Czarnieckiego, po sześć – Pułaskiego i Zawiszę Czarnego¹¹. W Schemacie organizacyjnym w roku 1933 wśród 172 drużyn 32 nosiły imię Kościuszki, 13 – ks. Poniatowskiego, 11 – króla Jana Sobieskiego, 10 – Zawiszy Czarnego, dziewięć – Czarnieckiego i sześć – Pułaskiego, inni patroni byli mniej popularni¹².

⁹ Wykaz drużyn Chorągwi Krakowskiej Męskiej, stan na 1 I 1932 r., AAN, ZHP, t. 1411, k. 40–43.

¹⁰ Rozkaz komendy Krak. Chor. Harcerzy L. 24 z 23 II 1932 r., [w:] *Rozkazy i okólniki*.

¹¹ Kwalifikacja drużyn Chorągwi za rok 1932 (załącznik do rozkazu Kom. Chor. I. 34), [w:] *Rozkazy i okólniki*.

¹² Schemat organizacyjny Krakowskiej Chorągwi Harcerzy wraz z wykazem kwalifikacyjnym jednostek harcerskich na terenie Krakowskiej Chorągwi Harcerzy w roku 1933, [w:] *Rozkazy i okólniki*.

W kolejnym Schemacie organizacyjnym, prezentującym stan jednostek na dzień 1 marca 1935 r., znajdujemy 219 drużyn harcerzy, a wśród nich 39 imienia Tadeusza Kościuszki, 17 – ks. Poniatowskiego, 12 – Leopolda Lisa-Kuli, Andrzeja Małkowskiego i Zawiszy Czarnego, 11 – kr. Jana Sobieskiego i Czarnieckiego oraz osiem – im. Żwirki i Wigury, cztery – Franciszka Żwirki i jedna – Stanisława Wigury¹³.

W roku 1936 w Chorągwi prowadziło pracę 212 drużyn harcerzy, nadal najbardziej popularnym patronem był Kościuszko – 31 drużyn. Do tych najczęściej wybieranych należeli także ks. Poniatowski – 18, Zawisza Czarny – 15, kr. Jan Sobieski – 13, Lis-Kula i Małkowski – po 11, Józef Piłsudski – 10, Czarniecki – osiem, Żwirko i Wigura – sześć oraz Żwirko – cztery¹⁴. W ostatnim przed wybuchem wojny Schemacie organizacyjnym z 1938 r. znajdujemy wśród 201 drużyn harcerzy 28 imienia Kościuszki, 17 – Zawiszy Czarnego, po 15 – ks. Poniatowskiego i Lisa-Kuli, 10 – kr. Jana Sobieskiego, osiem – Czarnieckiego, sześć im. Żwirki i Wigury i trzy – Żwirki, pięć – Żółkiewskiego¹⁵.

Patroni drużyn odnoszą się w większości przypadków do drużyn harcerzy, gdyż drużyny (gromady) zuchowe z zasady nie posiadały patronów (były wyjątki), a zrzeszenia starszoharcerskie posiadały je raczej rzadko. Również drużyny nowo powołane (próbne) nie miały jeszcze patronów. Załączone tabele prezentują drużyny harcerzy imienia Tadeusza Kościuszki oraz najpopularniejszych patronów. Zdarzało się, że zmieniały one patronów w okresie swojej działalności. Ponadto nie zawsze w rozkazach podawano pełne nazwy z uwzględnieniem patrona. O ile wykazy są dokładne, o tyle ciągłość pracy drużyn nie zawsze może być potwierdzona. Jednak tam, gdzie brak potwierdzenia w okresie tylko jednego roku, można przyjąć, że drużyna w tym czasie nadal działała, brakuje jedynie odpowiedniego dokumentu.

¹³ Schemat organizacyjny Krakowskiej Chorągwi Harcerzy wraz z wykazem kwalifikacyjnym jednostek harcerskich na terenie Krakowskiej Chorągwi Harcerzy w roku 1934 (Stan osobowy i jednostek organizacyjnych z dnia 1 marca 1935 r.), [w:] *Rozkazy i okólniki*.

¹⁴ Schemat organizacyjny Krakowskiej Chorągwi Harcerzy wraz z wykazem kwalifikacyjnym jednostek harcerskich na terenie Krakowskiej Chorągwi Harcerzy w roku 1935 (Stan osobowy i jednostek organizacyjnych z dnia 15 kwietnia 1936 r.), [w:] *Rozkazy i okólniki*.

¹⁵ Schemat organizacyjny Krakowskiej Chorągwi Harcerzy, stan z dnia 15 kwietnia 1938 r., [w:] *Rozkazy i okólniki*.

Tab. 1. Drużyny harcerzy im. T. Kościuszki w Krakowskiej Chorągwi Męskiej/Harcerzy w latach 1920–1939

Lp.	Miejscowość	Numer drużyny	Lata potwierdzonej działalności
1	Andrychów	1	1920, 1928–1929, 1931–1939
2	Balin	1	1932–1933, 1935–1936
3	Bestwina	1	1932–1933, 1935
4	Biała	1	1921–1925 ^a
5	Biała	4	1935–1939
6	Biała Lipnik/Lipnik	1	1935–1937 ^b
7	Bieżanów	1	1932
8	Bochnia	2	1923–1939
9	Brzesko	1	1921–1922, 1924 ^b , 1929–1931, 1934–1935, 1937
10	Byczyna	1	1932–1933, 1935–1937
11	Chrzanów	1	1921, 1923–1929 ^a , 1931–1939
12	Chrzanów	7	1938
13	Cieszyn	3	1922–1924 ^c
14	Dąbrowa	2	1935–1936, 1938
15	Frydman	1	1935–1936
16	Gorlice	2	1921, 1924–1926, 1928, 1931–1932 ^b
17	Gorzów	1	1933, 1935–1936
18	Grybów	1	1932–1933, 1935–1936, 1938–1939
19	Iwanowice	1	1933, 1935–1936
20	Jadowniki	1	1936, 1938–1939
21	Jasło	6	1938
22	Kęty	2	1932–1933, 1935–1936, 1938–1939
23	Kolbuszowa	1	1933, 1935–1936, 1938–1939
24	Kraków	1	1920–1921, 1923–1926, 1928–1938
25	Krosno	1	1921–1929, 1931–1939
26	Limanowa	1	1931–1933, 1935–1939
27	Maków/Maków Podhalański	1	1921, 1935 ^b
28	Marcinkowice Hufiec Nowy Sącz	3	1921 ^b
29	Mielec	1	1920–1921, 1924–1929, 1931–1933 ^b
30	Mielec ^d /Mielec	1/2 ^e	1924–1929, 1932 ^a
31	Milówka	1	1928–1929, 1931–1933, 1935–1936, 1938
32	Mościce	2	1936–1937

Lp.	Miejscowość	Numer drużyny	Lata potwierdzonej działalności
33	Myślenice	1	1920, 1922, 1926–1938
34	Niedzieliska	1/5 ^e	1933, 1935
35	Niegowić	1	1923
36	Nisko	1	1923–1926 ^b
37	Nowy Sącz	3	1924–1926, 1928–1930, 1932–1939
38	Nowy Targ	1	1923, 1925 ^a
39	Piaski Wielkie	1	1932–1935 ^b
40	Podgórze	15	1921
41	Podgórze	3	1932–1933, 1935–1939
42	Poręba Radlna	1	1933–1935
43	Rakowice	3	1922
44	Rudawa	1	1932–1933, 1935
45	Rudnik nad Sanem	1	1920, 1922
46	Rzeszów	2	1920–1921, 1924–1929, 1931–1933, 1935–1939
47	Słomniki	1	1935–1938
48	Sobniów	1/6 ^e	1932–1933, 1935–1936, 1938
49	Szczakowa	1	1932–1939
50	Szczucin	1	1938
51	Tarnów	10	1932–1936, 1938–1939
52	Trzebinia	2	1925–1929, 1931–1933, 1935–1939
53	Tuchów/Tarnowska	1/4 ^e	1923 ^b , 1924–1926 ^b
54	Wadowice	2	1921 ^b
55	Wadowice	3	1932–1935
56	Wieliczka	1	1920, 1923X, 1928–1939
57	Wola Duchacka	1	1932–1937, 1939
58	Zator	1	1920, 1933–1935
59	I Zbylitowska Góra	1	1932–1933, 1935
60	I Żabno	1	1933, 1935–1936, 1938
61	I Żarki	1	1936–1937, 1939
62	Żywiec-Zabłocie/ Żywiec	1/5/3 ^e	1935–1938

Źródła: *Rozkazy i okólniki Krakowskiej Chorągwi Męskiej/Harcerzy z lat 1920–1939*, zebr. i oprac. J. Wojtycza, Kraków 2017 [płyta CD], *Źródła do Dziejów Krakowskiego Harcerstwa; Sprawozdania harcerstwa krakowskiego z lat 1920–1939*, zebr. i oprac. J. Wojtycza, Kraków 2020 [płyta CD], *Źródła do Dziejów Krakowskiego Harcerstwa*.

Uwagi: a – zmiana patrona; b – drużynę rozwiązano; c – drużynę przekazano do Śląskiej Chorągwi Męskiej; d – drużyna wilcząt; e – zmiana numeru

Tab. 2. Liczba drużyn harcerzy im. T. Kościuszki
w Krakowskiej Chorągwi Męskiej/Harcerzy w latach 1920–1939

Lp.	Rok	Liczba drużyn im. T. Kościuszki	Liczba drużyn w chorągwi
1.	1920	8	36
2.	1921	12	33/34 ^a
3.	1922	7	34
4.	1923	11	46
5.	1924	14	60
6.	1925	14	51/60/58 ^a
7.	1926	14	42/56/58 ^a
8.	1927	8	•
9.	1928	13	67
10.	1929	13	•
11.	1930	6	•
12.	1931	13	101
13.	1932	30	95/133 ^a
14.	1933	34	174
15.	1934	16	•
16.	1935	41	219
17.	1936	34	212
18.	1937	21	•
19.	1938	28	201
20.	1939	19	•

Źródła: *Rozkazy i okólniki...*; *Sprawozdania harcerstwa krakowskiego...*

Uwagi: a – dane wg różnych źródeł/z różnych miesięcy roku; – kropka (•) – brak danych

Drużyny harcerskie im. Tadeusza Kościuszki na Górnym Śląsku 1920–1939

Zakończenie I wojny światowej przyniosło wielkie zmiany na mapie Europy. Pojawiło się wiele nowych państw, a wśród nich Polska. Był to dopiero początek drogi do ustalenia granic odrodzonego państwa. Wśród regionów, jakie powinny były wejść w skład terytorium Polski, znalazł się Górny Śląsk¹. W początkach XX w. region ten był podzielony pomiędzy monarchie niemiecką i austro-węgierską. Większa część, która zachowała swoją nazwę, wchodziła w skład Prus, związkowego państwa należącego do Cesarstwa Niemieckiego. Mniejszą określano Śląskiem Austriackim lub Cieszyńskim. Przy tym Górny Śląsk nigdy nie był pod zaborami, gdyż już w XIV w. znajdował się poza granicami Polski. Po I wojnie światowej swoje aspiracje do obu części Górnego Śląska zgłosiło odradzające się państwo polskie. Jednocześnie do Śląska Cieszyńskiego pretensje terytorialne zgłosili Czesi, a Niemcy zaprotestowali przeciwko utracie swoich ziem wschodnich.

Polska, na wschodzie uwikłana w konflikt z bolszewicką Rosją, zbyt mało uwagi poświęcała swojej granicy południowej. Efektem była rozpoczęta 23 stycznia 1919 r. agresja czeska na Śląsk Cieszyński. Do obrony regionu stanęła polska część społeczeństwa, w tym harcerze z drużyn: w Dąbrowie,

¹ M. Lis, *Górny Śląsk*, [w:] *Encyklopedia powstań śląskich* (dalej: EPS), red. F. Hawranek et al., Opole 1982, s. 154. Granice regionu w przybliżeniu wyznaczają: na południu – główny łańcuch Beskidów; na wschodzie – idąc od południa, Beskidy Morawsko-Śląskie do Herczawy, stąd na wschód, do szczytu Kikuli (to mniej więcej współczesna granica Słowacji i Czech), dalej na północ do szczytu góry Klimczok, a następnie rzeki: Białka, Biała, Wisła, Przemsza, a w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym rzeka Brynica; na północy – rzeki Liswarta i Stobrawa; na zachodzie, idąc od północy – rzeki Nysa Kłodzka i Ścinawa Niemodlińska do Płaskowyzu Głubczyckiego, dalej szczyty Gór Opawskich, a następnie rzeki Piotrówka, Odra i Ostrawica, aż do jej źródeł w Beskidzie Morawsko-Śląskim. Autor pomija czeskie części Górnego Śląska: Śląsk Opawski i Śląsk Hulczyński, jako nieistotne dla niniejszego tekstu.

gdzie w 1916 r. powstała drużyna skautów im. T. Kościuszki założona przez Stanisława Grabskiego, w Karwinie, gdzie Józef Kasperlik założył w 1917 r. drużynę skautów im. T. Kościuszki, w Łazach, gdzie w 1918 r. powstały 1 Drużyna Skautów im. T. Kościuszki, którą prowadził Emil Kaleta, oraz 2 Drużyna Skautów im. J. Piłsudskiego, którą kierował Emanuel Sukiennik². Harcerze w obronie swojej ziemi walczyli w szeregach Pułku Ziemi Cieszyńskiej³. Próby politycznego rozwiązania problemu spełzły na niczym. Ostatecznie zaanektowanie przez Czechów części ziem zamieszkałych w dużej mierze przez ludność polską zostało usankcjonowane przez Radę Ambasadorów w 1920 r.

Po zakończeniu 3 lutego 1919 r. walk o Śląsk Cieszyński pozostali w wojsku harcerze z początkiem marca wyjechali na front ukraiński. Tam w Batalionie Cieszyńskim uczestniczyli w walkach o oswobodzenie Lwowa i Małopolski Wschodniej, a następnie zostali przeniesieni na front bolszewicki, na Polecie i Podole⁴.

O losie niemieckiej części Górnego Śląska zdecydować miał plebiscyt, podczas którego ludność mogła opowiedzieć się za przynależnością państwową. Niemcy w obliczu możliwości utraty części swojego terytorium sięgnęli po środki nadzwyczajne, aby nie dopuścić do odłączenia Górnego Śląska od Rzeszy. Nie tylko władze administracyjne, ale także szeregowi obywatele stawili się wrogo wobec mówiących po polsku współmieszkańców. Powstawały organizacje i korpusy ochotnicze do obrony przed ewentualnym oderwaniem Górnego Śląska od państwa niemieckiego. W celu zwalczania polskich ruchów narodowych i społecznych został wprowadzony stan oblężenia, co dało pełną bezkarność Grenzschutzowi i korpusom ochotniczym w działaniach terroryzujących ludność nastawioną propolsko⁵. W wyniku wzrostu napięć

² Czuwaj. *Jednodniówka Harcerstwa Polskiego w Czechosłowacji* wydana z okazji dwudziestolecia I. Drużyny harcerskiej w Orłowej, Frysztat 1933, s. 20–21.

³ W. Dąbrowski, *Kwestja cieszyńska. Zbiór dokumentów z okresu walki o Śląsk Cieszyński 1918–1920*, Katowice 1923; J. Szczurek, *Z wielkich dni Śląska Cieszyńskiego*, t. 4: *Pułk Piechoty Ziemi Cieszyńskiej*, Cieszyn 1930; W. Nekrasz, *Harcerze w bojach. Przyczynek do udziału młodzieży polskiej w walkach o niepodległość ojczyzny w latach 1914–1921*, cz. 2, Warszawa 1931, s. 276; A. Przybylski, *Walka o Śląsk Cieszyński w styczniu 1919 roku*, Warszawa 1932, s. 41; Z. Syrokomski, *Z harcerskiej służby Polsce na Śląsku Cieszyńskim*, „Na Tropie harcerstwa polskiego za granicą” z 25 X 1938 r., bezpłatny dodatek do „Na Tropie” 1938, nr 19.

⁴ *XXV Sprawozdanie dyrekcji Państwowego Gimnazjum Polskiego w Cieszynie. Rok szkolny 1919–1920*, Cieszyn 1920; W. Nekrasz, *op. cit.*, s. 279; J. Szczurek, *op. cit.*, s. 26–98.

⁵ W. Dąbrowski, *op. cit.*, s. 10; J. Grzegorzek, *Pierwsze powstanie śląskie 1919 roku w zarysie*, Katowice 1935, s. 32, *Biblioteka Powstań Śląskich i Plebiscytu*, 1; C. Węgrzyn,

społeczno-politycznych podsycanych przez władze prowincji nastąpiła radykalizacja nastrojów ludności polskiej. W nocy z 16 na 17 sierpnia 1919 r. wybuchło powstanie⁶. Powstańców w walce wspierało ok. 200 zagłębiowskich harcerzy, m.in. z Drużyny im. T. Kościuszki z Sosnowca. Po upadku trwającego tydzień powstania wielu polskich działaczy oraz jego uczestników wraz z rodzinami zmuszonych było uchodzić z Górnego Śląska do Polski. ZHP podjął się pomocy w organizowaniu opieki nad uchodźcami po polskiej stronie granicy⁷.

W ramach realizacji postanowień traktatu wersalskiego 11 lutego 1920 r. w Bytomiu został powołany do życia Polski Komisariat Plebiscytowy⁸ z Wojciechem Korfantym na czele. Komisariat był oficjalną instytucją, której zadaniem było reprezentowanie interesów polskich mieszkańców Górnego Śląska i państwa polskiego na poddanym plebiscytowi obszarze. Działania Komisariatu obejmowały wszystkie dziedziny życia politycznego, społecznego i gospodarczego, a szerokie spektrum spraw ukształtowało jego strukturę organizacyjną, w której znalazły się wydziały podzielone na sekcje lub referaty. W całym aparacie administracyjnym znalazło się miejsce dla szeroko rozumianych spraw kulturalno-oświatowych, ujętych w wydział⁹, którego kierownictwo objął Maksymilian Wilimowski.

W dniach 3–5 stycznia 1920 r. IV Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej m.in. zajmował się problemami zbliżającego się plebiscytu na Górnym Śląsku. Naczelna Rada Harcerska podjęła poufną decyzję o zorganizowaniu latem na terenach plebiscytowych szeroko zakrojonej akcji społecznej przejawiającej się poprzez np. lokalizowanie tam obozów i kolonii harcerskich¹⁰. 23 stycznia Alfons Zgrzebnik w raporcie dowódcy POW Górnego Śląska o stanie organizacji i sytuacji

Stan oblężenia na Górnym Śląsku, [w:] EPŚ, s. 525; E. Wyglenda, *Stan doraźny na Górnym Śląsku*, [w:] EPŚ, s. 524.

⁶ J. Grzegorzek, *op. cit.*, s. 152; F. Hawranek, *Masakra w Mysłowicach 15 VIII 1919*, [w:] EPŚ, s. 293; idem, *Pierwsze powstanie śląskie*, [w:] EPŚ, s. 384–388; idem, *Strajk 11–15 VIII 1919*, [w:] EPŚ, s. 528–529.

⁷ J. Grzegorzek, *op. cit.*, s. 158; F. Hawranek, *Pierwsze...*, s. 384–388; M. Pionk, *Harcerze w Plebiscycie i w Powstaniach Śląskich*, „Pokolenia” 1971, nr 4, s. 26; A. Grajewski, *Harcerze w powstaniach śląskich*, „Gość Niedzielny”, nr 36 z 9 IX 1979 r., s. 4; M. Lis, *Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech (1922–1939)*, Opole 2003, s. 23–24.

⁸ W. Zieliński, *Polski Komisariat Plebiscytowy*, [w:] EPŚ, s. 424–428.

⁹ F. Hawranek, *Wydział Kulturalno-Oświatowy Polskiego Komisariatu Plebiscytowego*, [w:] EPŚ, s. 622–623.

¹⁰ *Zjazd Naczelnictwa Skautowego. Kronika*, „Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»” 1920, nr 3–4, s. 16; M. Haykowski, *Materiały do chronologii historii i tradycji ZHP*, cz. 1, „Harcerstwo” 1982, nr 1; M. Miszczuk, G. Nowik, *Poprawki i uzupełnienia do „Materiałów...” M. Haykowskiego*, „Harcerstwo” 1985, nr 6.

ogólnej napisał: „Planowane jest również zakładanie organizacji skautowych”¹¹. W tych warunkach doszło do porozumienia przedstawiciela Naczelnictwa ZHP warszawskiego Piotra Olewińskiego z Wilimowskim w sprawie wszczęcia pracy harcerskiej na Górnym Śląsku. Harcerstwo znalazło się w Sekcji Towarzystw Kulturalno-Oświatowych w dziale, który jednocześnie opiekował się: Towarzystwem Gimnastycznym „Sokół”, organizacjami sportowymi, Związkiem Towarzystw Wycieczkowych „Jaskółka”. Działem kierował Stefan Stęślicki¹².

Na mocy porozumienia Olewińskiego z Wilimowskim już w marcu odbył się w Warszawie pierwszy kurs informacyjny dla 12 działaczy śląskich, którzy po powrocie na Górny Śląsk mieli podjąć pracę nad tworzeniem drużyn harcerskich. Wsparcia finansowego udzielił Polski Komisariat Plebiscytowy. Kursem kierował Stanisław Rudnicki¹³. W swoim sprawozdaniu do Naczelnej Rady Harcerskiej z dnia 1 listopada 1920 r. Miłosz Sołtys o kursie napisał:

Rezultaty kursu z powodu nieszczęgólnego doboru kandydatów nie były jednak takie, jakich się należało spodziewać. Kompletna nieznajomość idei harcerskiej i utarte na Górnym Śląsku zdanie, że harcerstwo jest tylko pewną odmianą sportu, spowodowały wysłanie na kurs ludzi o dobrze wyrobionych mięśniach i płucach, a zupełnie nieprzygotowanych ani ideowo, ani umysłowo na instruktorów. Skutek tego był też taki, że z całej liczby 12 kursistów zaledwie 4 pozostało przy pracy, w czym połowa nie odpowiada swemu zadaniu. Kurs ten jednak mimo swych stron ujemnych stał się zaczątkiem pracy harcerskiej na Górnym Śląsku¹⁴.

Zatem powstanie harcerstwa na Górnym Śląsku było ściśle związane z akcją plebiscytową.

Pierwsza górnośląska drużyna harcerska powstała 1 kwietnia 1920 r. w Szczygłowicach¹⁵. Do organizowania drużyn harcerskich oraz utworzenia

¹¹ M. Pionk, *op. cit.*, s. 27; M. Lis, *Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech. Wybór tekstów źródłowych (1933–1939)*, Opole 1983, s. 8–9.

¹² P. Stawecki, *Sprawozdania z pracy Inspektoratu Harcerskiego Okręgu Górnego Śląska w 1920 r.*, „Kwartalnik Opolski” 1974, t. 19, s. 74; F. Hawranek, *Wydział...*, s. 622–623.

¹³ *Harcerstwo na Górnym Śląsku. Kronika*, „Harcerz Śląski”, nr 1 z 1 XI 1920 r., s. 6; F. Hawranek, *Wydział...*, s. 622–623; P. Stawecki, *op. cit.*, s. 73–74.

¹⁴ P. Stawecki, *op. cit.*, s. 73–74.

¹⁵ W raporcie komendy Męskiej Chorągwi Śląskiej do Głównej Kwatery Męskiej za rok kalendarzowy 1923 z 20 marca 1924 r. znajduje się wykaz drużyn pracujących na terenie województwa śląskiego. Uwagę przyciągają daty powstania dwóch z nich: w Rudzie – 2 stycznia 1920 oraz w Siemianowicach – 2 lutego 1920 r. Można by to uznać za błąd podczas pisania raportu, gdyby nie zapisy w *Jednodniówce Rybnickiego Hufca Harcerzy* z 1939 r. o istnieniu drużyn harcerskich w Siemianowicach i Wójtowej Wsi już w 1919 r.,

komendy harcerskiej na Górnym Śląsku Naczelnictwo ZHP upoważniło Miłosza Sołtysa¹⁶, który funkcję kierownika śląskich drużyn objął dopiero w połowie czerwca 1920 r.¹⁷

Powstające drużyny przyjmowały za patronów bohaterów narodowych, najczęściej był nim Tadeusz Kościuszko – 19 drużyn. Jako patroni dwóch drużyn pojawili się również ks. Antoni Mackiewicz i ks. Augustyn Kordecki, jednak w sprawozdaniu Inspektoratu Harcerskiego podano, że drużyny te noszą imię Kościuszki. Już po pierwszych dwóch miesiącach od utworzenia harcerstwa na Górnym Śląsku, według stanu na 1 czerwca 1920 r., na osiem istniejących drużyn pięć – w Hucie Laura, Ligocie, Mikołowie, Paruszowcu i Wójtowej Wsi – nosiło imię Kościuszki¹⁸, a 1 grudnia 1920 r. na 61 męskich drużyn harcerskich przypadało ich aż 19¹⁹.

1. 1 Drużyna Harcerzy im. T. Kościuszki w Wójtowej Wsi

oraz w „Na Tropie” o drużynach powstałych w tymże roku w Bytomiu i Wójtowej Wsi. W tym miejscu warto poruszyć sprawę powstania w kwietniu 1919 r. Drużyny Harcerskiej (DH) im. W. Janasa w Bogucicach. Z dokumentów wynika, że miało to miejsce 1 listopada 1920 r. Oczywiście jest możliwe, że drużyna mogła powstać wcześniej i działać do 1920 r. niezależnie od Inspektoratu Harcerskiego.

¹⁶ Na Śląsk przyjechał dopiero 28 kwietnia 1920 r.

¹⁷ Kopia pisma Naczelnictwa ZHP do Miłosza Sołtysa z 1 IV 1920 r.; Kopia pisma Naczelnictwa ZHP do Stefana Stęślickiego z 1 IV 1920 r.; P. Stawecki, *op. cit.*, s. 74.

¹⁸ *Statystyka harcerstwa na Górnym Śląsku. Kronika i sprawozdania*, „Harcerz Śląski”, nr 3 z 1 XII 1920 r., s. 7.

¹⁹ P. Stawecki, *op. cit.*, s. 95–97.

W kronice Drużyny im. T. Kościuszki z Rydułtów kronikarz skreślił kilka słów o jej patronie, wspominając o wyjątkowym pomniku, jaki ufundowało mu polskie społeczeństwo:

(...) kopiec usypany prawie wiek temu – wzniesiono na cześć Tadeusza Kościuszki, największego bohatera Polski porozbiorowej. Co oznacza, co symbolizuje raczej taki kopiec usypany temu, który się za swój naród i za swoją ziemię poświęcił?

Oto przypomina od wieków i przypominać wieki całe będzie, iż związany jest nierozzerwalnie z tą ziemią. Symbolizuje związek ścisły wewnętrzny i nierozzerwalny z narodem.

Nie wynikł on z natchnienia, artystycznie powstał dłońmi rzemieślników, ale powstał, z uświęconej wiekowym obyczajem intuicji ludu, wysiłkiem zbiorowym narodu polskiego. Jest to najwymowniejszy, choć prosty sposób wyrażenia uczuć nagromadzonych w sercach Polaków, jest wyrazem tej czci i miłości, jaką naród cały otacza Kościuszkę. Nasuwa się teraz pytanie, dlaczego Kościuszko został tym wybranym, dlaczego jemu usypano kopiec? W dziejach Polski pojawiają się postacie bohaterów większe od Kościuszki. Dużo wielkich i zasłużonych mężów więcej dla Polski uczyniło, a jednak naród nie oddał im tej czci osobliwej²⁰.

Powszechnie znana postać Kościuszki znakomicie się wpisywała w toczącą się walkę o Górny Śląsk. W „Harcerzu Śląskim” czytamy:

Jaki to był król... bez korony, a jednak chyliły się przed nim rzesze ludu, a jednak spieszyły pod jego rozkazy szeregi braci, a jednak naród uznał go Naczelnikiem i Obrońcą wolności.

Tadeusza Kościuszkę wyniosło ponad innych ludzi jego epoki wielkie ukochanie Ojczyzny, swobody i sprawiedliwości. Całe życie jego było nieprzerwaną, szlachetną walką o lepsze jutro dla swego narodu i całej ludzkości. Młoda dusza bohatera zetknęła się z brutalną przemocą, dławiającą Polskę z zewnątrz i z tą biernością, upodleniem, które były chorobą naszego społeczeństwa. Sąsiednie państwa sprzysięgły się, aby zetrzeć Polskę z oblicza ziemi, podzielić między sobą jej skarby, ludzi uczynić niewolnikami – a naród zdeptany, upokorzony stracił wiarę w swe siły, zapomniał o dawnej potędze i staczał się w przepaść dawnych nałogów, zwątpienia i niemocy. Cały szereg ludzi mądrych i dobrej woli pracował nad uratowaniem kraju od ostatecznej zagłady i brakło jednego człowieka, któryby poprowadził naród na bój o swe podeptane prawa i znieważony honor²¹.

²⁰ Tadeusz Kościuszko. Patron drużyny, [w:] *Nasze Rocznice. Kronika drużyn harcerzy hufca rydułtowskiego 1923–1934*, Rydułtowy 1934, [za:] *Ocalić od zapomnienia. Historia harcerstwa w Rydułtowach. Praca zbiorowa*, red. R.F. Zawisz, Rydułtowy 2016, s. 19.

²¹ N.S., *Dlaczego czcimy Kościuszkę?*, „Harcerz Śląski” 1921, nr 11.

2. 1 Drużyna Harcerzy im. T. Kościuszki w Wójtowej Wsi na wycieczce do Krakowa, w centrum Jan Bek, za nim po lewej Antoni Powiecka, 1921 r.

Był to idealny patron dla powstających drużyn harcerskich. Oddziaływał na wyobraźnię i pobudzał świadomość narodową młodych Ślązaków. Mobilizował do działań na rzecz przyłączenia Górnego Śląska do Polski. Podnosił na duchu, dając nadzieję na wolność i sprawiedliwość. Dlatego też organizatorzy harcerstwa polskiego na Śląsku tak często sięgali po postać Kościuszki.

Powstające na Śląsku harcerstwo miało służyć propagandzie plebiscytowej. Przy tym nie chodziło o jakość drużyn, ale głównie o ich liczebność. W tym czasie nie przestrzegano ściśle prawa harcerskiego, szczególnie w odniesieniu do abstynencji chłopców. Drużyny angażowały się głównie w akcje propagandowe przed plebiscytem. Polegały one na propagowaniu i budzeniu polskości wśród mieszkańców Śląska. Działalność harcerska była głównie pracą oświatową. Powstała sieć bibliotek harcerskich, kolportażu polskich książek, czasopism i plakatów. Urządzano przedstawienia zespołów amatorskich, defilady i imprezy patriotyczne, prelekcje na temat znaczenia i sensu plebiscytu. Ważnym aspektem działalności drużyn męskich była ochrona polskich wieców i zebrań przed napadami bojówek niemieckich. Powstające na Śląsku drużyny skupiały przede wszystkim młodzież pracującą (młodzież szkolna stanowiła w nich niewielki odsetek). Wraz z powstawaniem kolejnych drużyn zaczęto w stosunku do nich używać nazwy „Harcerstwo” Polskie Pogotowie Młodzieży²².

²² *Harcerstwo na Górnym Śląsku. Kronika*, „Harcerz Śląski”, nr 1 z 1 XI 1920 r., s. 6; *Na posterunku. Jednodniówka Rybnickiego Hufca Harcerzy*, red. Z. Ciętak, Rybnik 1939, s. 7;

Utrata Zagłębia Ostrawsko-Karwińskiego na rzecz Czechów zmusiła Polskę do wzmożenia działań w celu przyłączenia Górnego Śląska do jednoczących się ziem polskich. Działania szły z jednej strony w kierunku intensyfikacji agitacji i propagandy na rzecz Polski, a z drugiej – konspiracyjnej realizacji zadań obronnych ludności polskiej i walki o przejęcie Górnego Śląska²³. W tej sytuacji 30 lipca 1920 r. w Bytomiu powstał Inspektorat Harcerski Okręgu Górnego Śląska, który podlegał Wydziałowi Plebiscytowemu Naczelnictwa ZHP w Warszawie. Inspektorem w porozumieniu z Korfantym i z upoważnienia Naczelnictwa ZHP został Sołtys. Łącznikiem pomiędzy Inspektoratem a Komisariatem Plebiscytowym stała się dotychczasowa Sekcja Harcerska, która wspierała wtedy finansowo działania Inspektoratu i firmowała wydawanie czasopisma „Harcercz Śląski”²⁴. Wkrótce rozpoczęło się intensywne szkolenie drużynowych. Nastąpił rozwój ilościowy drużyn. O ile w okresie od 1 kwietnia do 1 września, czyli w ciągu pięciu miesięcy, powstało 21 drużyn męskich, to od 1 września do 1 grudnia – w ciągu zaledwie trzech miesięcy – powstało ich 39. Według stanu na 1 grudnia 1920 r. śląskie harcerstwo męskie liczyło 2006 harcerzy²⁵, w tym drużyn im. T. Kościuszki – 505 harcerzy (tab. 1).

20 marca 1921 r. odbył się plebiscyt na Śląsku. Harcerstwo wzięło w nim czynny udział. Harcerze pełnili służbę kurierską, pomocniczą, biurową i kontrolowali w domach, czy wszyscy Polacy brali udział w głosowaniu²⁶. Niestety plebiscyt został przez Polskę przegrany i o podziale miała zadecydować Rada Ambasadorów. W tym momencie w numerze 11 „Harcercza Śląskiego” ukazał się artykuł podpisany „N.S.” i zatytułowany *Dlaczego czcimy Kościuszkę?*²⁷

Opisywał życie Kościuszki, jego dobre i złe dni. Analogie działalności Kościuszki do ówczesnej sytuacji panującej na Śląsku nasuwały się same. Najciekawsze w tym tekście było to, co można wyczytać pomiędzy wierszami.

W. Jordanówna, *Ruch harcerski na Górnym Śląsku*, [w:] *Dzieje pracy Górnego Śląska 1922–1927*, red. H. Cepnik, Lwów–Katowice 1927, s. 38–39; J. Grzbiela, *Harcerstwo na Śląsku – wspomnienia instruktora harcerskiego*, Bielsko-Biała b.d., mps, s. 2; M. Pionk, *op. cit.*, s. 29; P. Stawecki, *op. cit.*, s. 74, 79.

²³ F. Hawranek, *Wydział...*, s. 622–623; J. Kramsztyk, *Związek gospodarczy Górnego Śląska z Polską a Niemcami*, „Przegląd Gospodarczy” 1921, nr 1, 2.

²⁴ *Głos Bucza. Pisemko Złotu Jubileuszowego Komendy Choraqwi*, nr 4 z 5 VII 1930 r., s. 4; P. Stawecki, *op. cit.*, s. 75.

²⁵ *Statystyka harcerstwa na Górnym Śląsku*, „Harcercz Śląski”, nr 3 z 1 XII 1920 r., s. 7; *Złot drużyn harcerskich Okręgu G. Śląska. Dział sprawozdawczy*, „Harcercz Śląski”, nr 4 z 24 XII 1920 r., s. 10–11.

²⁶ *Górny Śląsk. Z naszego życia*, „Harcercz”, nr 21–22 z 4 VI 1921 r., s. 159.

²⁷ N.S., *op. cit.*

Naczelnik Kościuszkowski daje włościanom Uniwersał połaniecki, a Naczelnik Państwa Józef Piłsudski daje Ślązakom autonomię; Kościuszkowski był powstańcem, Ślązacy też są powstańcami po dwóch zrywach; w 1794 r. lud poszedł do powstania i walczył o swoją wolność, Ślązacy też są obrońcami swojej ziemi; szczęśliwie zakończona walka Stanów Zjednoczonych z Anglią to nawiązanie do wojny polsko-bolszewickiej, gdzie w jednym i drugim przypadku tylko wola i czyn narodu dały zwycięstwo; jest nawiązanie do przegranych powstań – zginęło państwo, ale ocalał naród i honor narodu. Artykuł to jednocześnie przekaz, że Ślązacy mogą obudzić się z obojętności i z niewyzyskanej skarbnicy, jaką jest lud, uczynić go wolnym jego własną mocą.

Tekst nieprzypadkowo ukazał się już po przegranych przez Polskę plebiscycie. Jego zadaniem było wlanie nadziei w serca harcerskiej braci. Podniesienie na duchu, że nie wszystko jest przegrane, bo ocalał naród i jego honor. Spełnieniem tych nadziei był wybuch w nocy z 2 na 3 maja 1921 r. III powstania śląskiego.

W momencie wybuchu powstania stan harcerstwa śląskiego wynosił ponad 6000 członków. Przed wybuchem walk oraz po ich rozpoczęciu z terenu Polski na Górny Śląsk przechodziły spore grupy harcerzy z Częstochowy, Krakowa, Lwowa, Poznania, Radomia i Zagłębia Dąbrowskiego, którzy wzięli udział w walkach powstańczych. Wśród nich na Górny Śląsk przybyli ochotnicy z drużyn im. T. Kościuszki: 1 KDH z Krakowa, 8 DH z Sosnowca i 14 DH z Czeladzi. Harcerze zagłębiowscy udzielali także pomocy w przerzucie krakowskich drużyn harcerskich na teren Górnego Śląska. Spośród śląskich drużyn im. T. Kościuszki mamy pewne informacje, że w powstaniu uczestniczyły 1 DH z Wójtowej Wsi i 1 DH z Raciborza.

Choć pomimo udziału harcerzy w powstaniu nie zostały utworzone odrębne oddziały harcerskie, to jednak pod harcerskim sztandarem²⁸, który otrzymał swój chrzest bojowy pod Łabędami, walczył powstańczy²⁹ oddział. Śląscy harcerze walczyli z bronią w ręku lub współdziałali w organizowaniu broni i przerzucie ludzi przez granicę. Inni działali w służbach pomocniczych: łączności, wywiadzie i służbie sanitarnej. Wśród powstańców znalazła się też grupa nastoletnich, najmłodszych harcerzy-powstańców, którzy pełnili służbę pomocniczą w charakterze łączników; był tam Leon Głogowski (ur. 1908) z DH im. T. Kościuszki w Szobiszowicach k. Gliwic.

²⁸ W czasie powstania oddziały powstańcze wykorzystywały sztandary organizacji i towarzysystw polskich działających na Śląsku. E. Wyglenda, *Sztandary powstańcze*, [w:] EPŚ, s. 544–545.

²⁹ Prawdopodobnie chodzi o kompanię dowodzoną przez Franciszka Powieckę, w której znaczną część powstańców stanowili harcerze z knurowskiej 1 DH im. H. Dąbrowskiego.

3. Wycieczka 1 Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki do Wieliczki, 27 sierpnia 1921 r.

Naczelna Komenda Wojsk Powstańczych oceniła liczbę harcerzy biorących udział w III powstaniu na 600–700. Według przybliżonych danych wysłannika Naczelnictwa ZHP w zbrojnym ruchu III powstania wzięło udział 70% harcerzy z samego Śląska³⁰.

Po powstaniu działalność harcerska na Górnym Śląsku na krótko wygasła. W końcu 1921 r. działały na tym obszarze 24 drużyny męskie, w tym 19, które wznowiły pracę po III powstaniu śląskim, oraz pięć nowo powstałych. Harcerstwo rozwijało się głównie w powiatach przemysłowych; w lublinieckim, pszczyńskim,

³⁰ Rozkwit, *dzieje i prace harcerstwa polskiego*, „Polska Zachodnia”, nr 313 z 11 XI 1928 r., s. 8–9; *Harcerstwo śląskie 1920–1930. Wydawnictwo zbiorowe*, Katowice 1931, s. 43; A. Kwiatek, *Gliwicki Pułk Powstańczy im. Stefana Batorego*, [w:] EPŚ, s. 140–141; M. Lis, *Związek Harcerstwa Polskiego*, [w:] EPŚ, s. 660–661; W. Niederliński, *Początki ruchu harcerskiego na Górnym Śląsku oraz okres Plebiscytu i Powstań Śląskich*, [w:] *Z dziejów harcerstwa śląskiego. Rozwój i działalność harcerstwa na Górnym Śląsku w latach 1920–1945*, red. W. Janota, Katowice 1985, s. 20; *Nie rzucim ziemi skąd nasz ród. Wspomnienia instruktorów Związku Harcerstwa Polskiego w Niemczech*, red. nauk. M. Lis, Opole 1987, s. 153–154; B. Cimała, *Zagłębie Dąbrowskie a powstania śląskie*, [w:] EPŚ, s. 638–639; P. Jankowski, *Życiorys w historię Ojczyzny i miłość do dziecka wpisany*, „Nowiny Raciborskie” 2019, nr 16, s. 1; W. Jordanówna, *op. cit.*, s. 38–39; W. Nekrasz, *op. cit.*, s. 296–300; M. Pionk, *op. cit.*, s. 38.

rybnickim i tarnogórskim wszystkie drużyny znajdowały się w stanie „uśpienia”, którego powodem był brak odpowiedniej, miejscowej kadry instruktorskiej. Spośród 19 drużyn, które przetrwały, osiem nosiło imię Kościuszki – były to drużyny z Goduli, Janowa, Lipin, Małej Dąbrówki, Orzegowa, Rudy i Tychów³¹.

Liczba drużyn im. Tadeusza Kościuszki na Górnym Śląsku w latach 1920–1939

Jak już powiedziano, w grudniu 1920 r. na całym obszarze plebiscytowym istniało 61 drużyn męskich; w tym 19 nosiło imię T. Kościuszki, co stanowiło 31,1%. Natomiast na obszarze, który ostatecznie został po III powstaniu przyznany Polsce, ten odsetek wynosił 26,4%, gdyż na 53 drużyny 14 nosiło imię T. Kościuszki. W 1924 r. na terenie województwa śląskiego istniały 93 drużyny, w tym 27 im. T. Kościuszki, co stanowiło 29%; w 1927 r. na 129 drużyn – 29 (22,5%); w kolejnym roku na 153 – 28 (18,3%); w 1931 r. na 166 – 27 (16,3%); w 1938 r. na 257 – 41 (15,9%)³². Procentowy udział drużyn im. T. Kościuszki w stosunku do wszystkich drużyn działających na Śląsku systematycznie malał. Spadek był spowodowany stałym wzrostem liczby patronów drużyn, aż do 57 w 1938 r. Jednak imię drugiego najpopularniejszego patrona śląskich harcerzy, ks. Józefa Poniatowskiego, nosiło tylko 19 drużyn, a trzeciego – Jana Sobieskiego – 15. To ponaddwukrotnie mniej niż noszących imię Tadeusza Kościuszki.

W latach 1920–1939 na Górnym Śląsku łącznie 89 drużyn nosiło im. T. Kościuszki. W tym okresie część drużyn zaniechała swojej działalności, szczególnie po III powstaniu, a część zmieniła Tadeusza Kościuszkę na innego patrona (w Jankowicach Rybnickich, Kończycach, Ligocie Pszczyńskiej, Niewiadomiu). Ale było też odwrotnie, kiedy drużyna zmieniała swojego dotychczasowego patrona na Kościuszkę (w Niedobczycach). Istnieją również przypadki, że drużyna przestawała działać, po czym w tej samej miejscowości powstawała nowa, przyjmująca nowego patrona (w Tychach), a bywało i tak, że nowa drużyna przyjmowała patrona swojej poprzedniczki (w Kaletach, Ligocie Rybnickiej, Żorach), nie będąc jej kontynuatorką. Szczególny przypadek stanowiła drużyna z Niwki, która działała na terenie Śląskiej Chorałgi, pomimo że

³¹ *Sprawozdanie Męskiej Komendy Okręgu Górnego Śląska z I I 1923 r.*

³² E. Loska, *Kronika górnośląskiego harcerstwa 1920–1939*, Katowice 2021, mps, s. 498–645.

terytorialnie przynależała do Chorągwi Zagłębiowskiej, do której w 1936 r. ją przeniesiono (tab. 2)³³.

Należy dodać, że oprócz drużyn harcerzy im. T. Kościuszki na Śląsku działały drużyny harcerek, skautów oraz kręgi starszoharcerskie noszące imię tego wielkiego Polaka (tab. 2–4).

4. Pierwsze przyrzeczenie harcerskie na Górnym Śląsku – 1 Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki, 14 listopada 1920 r.

Działalność drużyn im. Tadeusza Kościuszki

- **1 Drużyna im. T. Kościuszki z Wójtowej Wsi**

W dniu 14 listopada 1920 r. w drużynie odbyło się pierwsze przyrzeczenie harcerskie na Górnym Śląsku. Przyrzeczenie złożyło 12 członków drużyny³⁴. Po podziale Górnego Śląska pozostała ona po niemieckiej stronie.

- **1 Drużyna im. T. Kościuszki z Bielska**

W 1929 r. pięciu harcerzy wzięło udział w Jamboree w Anglii, a drużyna była jedną z najliczniej reprezentowanych drużyn polskich w tym zlocie. W 1934 r. uczestniczyła ona w „Święcie Morza”, w ramach którego zwiedziła Gdynię, odbyła wycieczkę motorówką po porcie gdyńskim oraz statkiem z Helu do

³³ *Ibidem*.

³⁴ A. Olbromski, *Przyrzeczenie*, „Harczer Śląski”, nr 3 z 1 XII 1920 r., s. 2.

Gdyni. Ponadto zwiedziła Poznań i Warszawę. Drużyna wzięła udział w obchodach 15. rocznicy odzyskania niepodległości, w obchodach imienin marszałka Piłsudskiego i w uroczystościach święta 3 maja. O jej pracy świadczy liczba zdobytych stopni. Na 62 członków przypadało dwóch harcerzy orlich, czterech ćwików, 15 wywiadowców, 27 młodzików i 14 harcerzy bez stopni harcerskich. W 1935 r. jeden z członków drużyny należał do reprezentacji ZHP w wycieczce do Belgii i Francji. 22 harcerzy uczestniczyło w Jubileuszowym Zlocie Harcerstwa Polskiego w Spale, gdzie spisali się dobrze, zdobywając I miejsca w biegu harcerskim zastępów starszych, w harcach z samarytanki i z terenoznawstwa³⁵.

5. 1 Drużyna Harcerzy z Bielska na defiladzie z okazji 3 maja, prowadzi Stanisław Pacut, 3 maja 1938 r.

- **6 Drużyna im. T. Kościuszki z Chorzowa (do 1934 – 1 DH z Hajduk Nowych)**

W 1932 r. drużyna przy współpracy z 2 DH im. T. Kościuszki z Kochłowic zorganizowała biwak, podczas którego drużyny realizowały wspólny program³⁶. Jesienią 1935 r. wzięła udział w korespondencyjnych zawodach strzeleckich o mistrzostwo Śląskiej Chorągwi Harcerzy³⁷.

³⁵ *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Bielsku za rok szkolny 1929/1930*, Bielsko 1930, s. 38–39; *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Bielsku za rok szkolny 1933/1934*, Bielsko 1934, s. 42; *10-lecie Beskidzkiego Hufca Harcerzy w Bielsku. Jednodniówka*, Bielsko 1935, s. 16–17.

³⁶ *Z życia harcerzy*, „Górnoślązak”, nr 114 z 19 V 1932 r., s. 3.

³⁷ *Kącik Harcerski*, „Śląski Kurier Poranny”, nr 35 z 5 II 1936 r., s. 7.

- **1 Drużyna im. T. Kościuszki z Chropaczowa**

W 1937 r. drużyna obchodziła 15. rocznicę swojego istnienia. Z tej okazji odbył się zlot Hufca Harcerzy w Świętochłowicach oraz uroczystość poświęcenia sztandaru drużyny. W ognisku uczestniczyli przedstawiciele władz i organizacji, miejscowe duchowieństwo oraz goście³⁸.

6. 9 Drużyna Harcerzy im. T. Kościuszki z Chwałowic na biwaku, w środku leży Józef Pukowiec

- **9 Drużyna im. T. Kościuszki z Chwałowic**

Drużyna w 1927 r. zdobyła mistrzostwo rybnickiego hufca, a w 1929 r. – mistrzostwo Chorągwi Śląskiej w zawodach sportowych i grach ruchowych. W 1931 r. w jej składzie istniał specjalny harcerski oddział przysposobienia wojskowego³⁹.

- **3 Drużyna im. T. Kościuszki z Cieszyna**

Jesienią 1937 r. drużyna zdobyła mistrzostwo Hufca Harcerzy w Cieszynie w biegu harcerskim oraz w zawodach lekkoatletycznych, a w 1938 r. – I miejsce w zawodach tenisa stołowego. Podczas kryzysu czechosłowackiego podzielono ją w ramach Pogotowia Harcerzy na zastępy: sanitarny, obrony przeciwlotniczej, łączności i kwaterunkowo-aprowizacyjny.

³⁸ *Uroczystość harcerska w Chropaczowie*, „Polska Zachodnia”, nr 232 z 24 VIII 1937 r., s. 8.

³⁹ *Na posterunku...*, s. 36; *Z dziejów rybnickiego harcerstwa*, red. E. Soroczan, Z. Soroczan, Katowice 2013, s. 79–83.

Ponadto jeden z harcerzy był kurierem przy komitecie „Walki o prawa Polaków na Zaolziu”⁴⁰.

7. 5 Drużyna Harcerzy im. T. Kościuszki z Czerwionki na biwaku w Żorach, 1933 r.

- **5 Drużyna im. T. Kościuszki z Czerwionki**

W 1935 r. w Knurowie odbyły się drużynowe zawody lekkoatletyczne i strzeleckie. Drużyna zwyciężyła w konkurencjach pchnięcia kulą, siatkówce i koszykówce⁴¹.

- **2 Drużyna im. T. Kościuszki z Hajduk Wielkich**

W 1933 r. drużyna z okazji dnia patrona harcerzy św. Jerzego zorganizowała ognisko harcerskie. Na program złożyły się ćwiczenia z tropienia, sygnalizacji oraz podchody⁴².

⁴⁰ *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Koedukacyjnego Gimnazjum Kupieckiego oraz Państwowej 3-klasowej Koedukacyjnej Szkoły Handlowej z IV Klasą Specjalną o Kierunku Ekonom.-Handlowym w Cieszynie za rok szkolny 1937/38*, Cieszyn 1938, s. 13–14; *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Koedukacyjnego Gimnazjum Kupieckiego oraz Państwowej 3-klasowej Koedukacyjnej Szkoły Handlowej z IV Klasą Specjalną o Kierunku Ekonom.-Handlowym w Cieszynie za rok szkolny 1938/39*, Cieszyn 1939, s. 68–69.

⁴¹ *Odprawa drużynowych Hufca knurowskiego ZHP. Kącik Harcerski*, „Śląski Kurier Poranny”, nr 282 z 14 XI 1935 r., s. 4.

⁴² *Ognisko harcerskie. Listy naszych Czytelników*, „Górnoślążak”, nr 107 z 10 V 1933 r., s. 6.

8. 1 Drużyna Harcerzy im. T. Kościuszki z Kalet na wycieczce z obozu w Gdyni, 1938 r.

- **1 Drużyna im. T. Kościuszki z Kalet**

W 1932 r. trzech harcerzy z tej drużyny wchodziło w skład załogi wodniaków z Lublińca, którzy wzięli udział w spływie na Międzynarodowy Zlot Skautów Wodnych w Garczynie, pokonując drogą wodną prawie 1000 km z Mysłowic do Krakowa, a następnie Wisłą do Tczewa. Stąd łódź została przewieziona do Garczyna⁴³.

- **2 Drużyna im. T. Kościuszki z Katowic**

W 1932 r. w drużynie powstał zastęp morski. W celu uzyskania funduszy na zakup żaglówek członkowie zastępu urządzili dwie imprezy, a ponadto otrzymali subwencję z Ligi Morskiej i Rzecznej w Katowicach. W 1934 r. była drużyną reprezentacyjną hufca harcerzy w Katowicach. W drużynie znalazło się czterech ćwików, 12 wywiadowców i 20 młodzików. W 1935 r. w Jubileuszowym Zlocie Harcerstwa Polskiego w Spale udział wzięły trzy zastępy. W 1936 r. jako pierwsza jednostka w Polsce zapoczątkowała akcję wymiany obozowej z Węgrami, realizując postulaty zlotu w Spale. 11 harcerzy z drużyny uczestniczyło w czterotygodniowym obozie na Węgrzech. W zamian drużyna gościła sześciu skautów węgierskich na swoim obozie w Jaremczu. W 1937 r. drużyna jako jedna z najstarszych na Śląsku obchodziła 15-lecie swego istnienia. Z tej okazji pod patronatem przewodniczącego ZHP wojewody Michała Grażyńskiego odbyło się poświęcenie sztandaru

⁴³ Hufiec ZHP im. 74 Górnośląskiego Pułku Piechoty w Lublińcu, [on-line:] <http://www.historia.lubliniec.zhp.pl> – 17 IV 2018 r.

i harcówki drużyny. W 1938 r. drużyna otrzymała pochwały za reprezentowanie harcerstwa katowickiego podczas uroczystych powitań skautów węgierskich, kanadyjskich, rumuńskich i słowackich. Uczestniczyła we wszystkich okolicznościowych uroczystościach harcerskich lub lokalnych. Duży nacisk kładziono na pracę społeczną, m.in. opiekowano się szkołą powszechną w Łatyholu w województwie wileńskim, wysyłając jej wychowankom zebraną odzież, żywność i pomoce naukowe⁴⁴.

- **2 Drużyna im. T. Kościuszki z Kochłowic**

W 1932 r. drużyna przy współpracy z 1 DH im. T. Kościuszki z Hajduk Nowych zorganizowała biwak, podczas którego drużyny realizowały wspólny program⁴⁵.

- **1 Drużyna im. T. Kościuszki z Murcek**

W 1931 r. członkowie drużyny posiadali stopnie: ćwika – jedna osoba, wywiadowcy – trzy i młodzika – 17⁴⁶.

- **5 Drużyna im. T. Kościuszki z Mysłowic**

Drużyna uczestniczyła w Zlocie Jubileuszowym Chorągwi Śląskiej. Wydawała własne pismo zatytułowane „Echo V-ki”⁴⁷.

- **1 Drużyna im. T. Kościuszki z Niwki**

W 1924 r. drużyna wybudowała własnymi siłami swój dom harcerski, pierwszy taki na terenie Katowickiej Chorągwi. W 1926 i 1927 r. drużyna zdobyła II miejsce w zawodach o mistrzostwo Chorągwi Śląskiej, a w 1928 r. – miano Mistrzowskiej Drużyny Śląskiej. Na Jamboree do Anglii wyjechał zastęp, a cała drużyna wzięła udział w Zlocie Narodowym Harcerzy w Poznaniu, gdzie zdobyła I miejsce w konkursie na wyekwipowanie. W 1931 r. w drużynie było trzech podharczmistrzów, jeden harcerz Rzeczypospolitej, 10 ćwików, 18 wywiadowców, 17 młodzików i 10 harcerzy bez stopnia⁴⁸.

⁴⁴ *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Katowicach za rok 1931/1932*, Katowice 1932, s. 28–29; *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Katowicach za rok 1933/1934*, Katowice 1934, s. 65; *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Katowicach za rok 1934/1935*, Katowice 1935, s. 37–38; *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Katowicach za rok 1935/1936*, Katowice 1936, s. 22; *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Katowicach za rok 1936/1937*, Katowice 1937, s. 23, 69; *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Katowicach za rok 1937/1938*, Katowice 1938, s. 31–32.

⁴⁵ *Życia harcerzy*, „Górnoślązak”, nr 114 z 19 V 1932 r., s. 3.

⁴⁶ *Wykaz drużyn męskich*, [w:] *Harcerstwo śląskie 1920–1930...*, s. 48.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 47.

⁴⁸ Rozkaz Komendy Chorągwi Męskiej L. 9 z 18 IV 1929 r.; *Dom harcerski w Niwce*, „Harcerz Opolski” 1924, nr 2, s. 11; *Dom harcerski w Niwce*, „Harcerz Opolski” 1924, nr 2, s. 11; *Wykaz drużyn męskich...*, s. 47.

9. 1 Drużyna Harcerzy im. T. Kościuszki z Pszczyny na II Narodowym Zlocie w Poznaniu w czasie przygotowania obiadu, 1929 r.

- **1 Drużyna im. T. Kościuszki z Pszczyny**

W 1929 r. drużyna wzięła udział w II Zlocie Narodowym Harcerzy w Śródcie k. Poznania, zorganizowanym z okazji 10-lecia odzyskania niepodległości. W 1930 r. zdobyła tytuł mistrza Hufca Męskiego w Pszczynie w piłce polskiej i w nagrodę otrzymała obraz *Straż nad Wisłą*. W 1931 r. drużynę stanowili: jeden podharcemistrz, dwóch harcerzy Rzeczypospolitej, dwóch ćwików, 10 wywiadowców i 18 młodzików⁴⁹.

- **2 Drużyna im. T. Kościuszki z Rudy**

W 1938 r. w Rudzie został poświęcony proporzec drużyny. Uroczystość odbyła się w ramach obchodów 15-lecia istnienia harcerstwa na tym terenie⁵⁰.

- **1 Drużyna im. T. Kościuszki z Rydułtów**

W 1926 r. drużyna uczestniczyła w spotkaniu opłatkowym z udziałem rodziców harcerzy i grona nauczycielskiego. Podczas spotkania wystąpił zespół muzyczny drużyny, akompaniując do sztuki teatralnej pt. *Wódz Sokole Oko*⁵¹.

⁴⁹ Rozkaz Komendy Chorągwi Męskiej L. 9 z 18 IV 1929 r.; *Sprawozdanie gimnazjum za rok szkolny 1929/30. Państwowe Gimnazjum im. Bolesława Chrobrego w Pszczynie*, Pszczyna 1930, s. 44, 72; *Wykaz drużyn męskich...*, s. 47.

⁵⁰ *Świętochłowice. 15 lat harcerstwa w Rudzie Śl.*, „Polska Zachodnia”, nr 127 z 10 V 1938 r., s. 7.

⁵¹ *Ocalić od zapomnienia...*, s. 22.

• 3 Drużyna im. T. Kościuszki z Siemianowic

W 1923 r. drużyna uczestniczyła w obchodach 25. rocznicy powstania siemianowickiego gniazda TG „Sokół”. Z tej okazji gniazdo otrzymało nowy sztandar, do którego jeden z 18 pamiątkowych gwoździ ufundowała drużyna⁵².

Działające na Śląsku drużyny w zasadzie realizowały podobny program i zadania. W 1936 r. Główna Kwatera Harcerzy zainicjowała Trzyletni Wyścig Pracy. Z zestawienia wszystkich drużyn im. Kościuszki wynika, że spośród 41 z nich w I roku Trzyletniego Wyścigu Pracy otrzymały kwalifikacje: cztery jako czołowe, 11 jako przodujące i 13 jako pracujące, a w II roku trwania Trzyletniego Wyścigu Pracy cztery jako czołowe, 16 jako przodujące i 13 jako pracujące.

Obozy śląskich drużyn im. Tadeusza Kościuszki

W 1923 r. odbyła się pierwsza akcja obozowa harcerstwa śląskiego. Wtedy została zorganizowana również pierwsza wspólna kolonia katowickich drużyn – 1 im. Tadeusza Kościuszki i 4 DH im. ks. Józefa Poniatowskiego w Łańcach. W kolejnych dwóch latach spośród interesujących nas drużyn jedynie 1 DH im. T. Kościuszki organizowała samodzielne obozy. Mówimy tu wyłącznie o drużynach im. tego patrona, harcerze innych drużyn przebywali na obozach i kursach organizowanych przez chorągiew czy hufce. Pierwsze kolonie i obozy na terenie województwa śląskiego były organizowane w Łańcach i Czarnym Lesie. W 1926 r. 2 DH z Hajduk Wielkich zorganizowała obóz w Ostrzeszowie w województwie wielkopolskim. Był to pierwszy obóz drużyny im. T. Kościuszki poza województwem śląskim. W 1927 r. 1 DH im. T. Kościuszki z Niwki jako jedna z pierwszych drużyn Śląskiej Chorągwi Męskiej obozowała w Husiatynie na terenie Korpusu Ochrony Pogranicza. Kolejną miejscowością poza województwem śląskim, gdzie obozowała drużyna im. T. Kościuszki, była Pewel Mała w województwie krakowskim. W 1928 r. odbył się pierwszy obóz drużyny im. T. Kościuszki nad Bałtykiem w Wielkiej Wsi Hallerowo. W 1929 r. zorganizowano II Zlot Narodowy Harcerstwa w Poznaniu, gdzie drużyny z Niwki i Pszczyny obozowały w składzie Śląskiej Chorągwi. Wybrani członkowie drużyn im. T. Kościuszki wzięli udział w Jamboree w Anglii.

W latach trzydziestych wzrosła liczba obozów organizowanych poza województwem śląskim, takich jak obozy wędrownie, spływy kajakowe i górskie

⁵² *Z życia Sokola w Siemianowicach. Korespondencye*, „Polak”, nr 192 z 24 VIII 1923 r., s. 3.

wędrówki. Przed wyjazdem harcerze urządzali zbiórkę książek i odzieży dla ludności miejsca obozowania, a na miejscu rozpalali ogniska i przygotowywali wieczornice dla żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza⁵³. Udział drużyn im. T. Kościuszki w akcji obozowej w latach 1923–1939 przedstawia tabela 5. Ponadto drużyny odbywały jedno- lub dwudniowe biwaki mające charakter pokazów dla miejscowego społeczeństwa lub przygotowawcze przed większymi imprezami harcerskimi, jak zlot czy zlot narodowy.

10. Obóz 14 Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki z Niewiadomia w Istebnej, 1933 r.

Obozy oceniano na podstawie lustracji, dzieląc je na kategorie: wzorowe (A), spełniające warunki (B) i niespełniające warunków obowiązujących w ZHP (C). W 1934 r. obozy zorganizowane przez drużyny im. T. Kościuszki zostały zakwalifikowane następująco:

- w kategorii A: 1 DH z Chropaczowa, 9 DH z Chwałowic, 2 DH i 9 DH z Katowic, 3 DH z Leszczyn, 12 DH z Niedobczyc;
- w kategorii B: 1 DH z Bielska, 1 DH z Bytkowa, 1 DH z Kalet, 1 DH z Koszęcina, 2 DH z Mikołowa, 1 DH z Niwki, 2 DH z Nowego Bytomia, 2 DH z Nowej Wsi, 17 DH z Boguszowic, 1 DH z Orzegowa, 1 DH z Obszar, 1 DH z Murcek, 1 DH z Mikołowa, 1 DH z Bierunia Starego, 2 DH z Katowic, 2 DH z Rudy;
- w kategorii C: 2 DH z Kochłowic, 1 DH z Pszowa⁵⁴.

⁵³ E. Loska, *op. cit.*, s. 77, 86–87, 96, 119–120, 138–139, 163–164, 187–188, 196–197, 217–219, 239–240, 257–258, 275–282, 296–298, 314–325, 346–353, 387–388.

⁵⁴ Załącznik do Rozkazu Komendy Śląskiej Chorągwi Harcerzy L. 9 z 6 XII 1934 r.

Natomiast w 1937 r. obozy drużyn zostały zakwalifikowane następująco:

- w kategorii A: 1 DH z Bielska, 1 DH z Chropaczowa;
- w kategorii B: 1 DH z Ustronia, 2 DH z Katowic, 9 DH z Dębu, 13 DH z Małej Dąbrówki, 3 DH z Leszczyn, 7 DH z Wilczy Górnej, 2 DH z Mikołowa, 5 DH z Mysłowic, 2 DH z Nowej Wsi, 9 DH z Chwałowic, 10 DH z Niedobczyc, 1 DH z Orzegowa;
- w kategorii C: 1 DH z Bielska, 1 DH z Mikuszowic, 1 DH z Bierunia Starego, 1 DH z Koszęcina, 2 DH z Nowego Bytomia, 1 DH z Pszczyny, 7 DH z Pszowa, 2 DH z Hajduk Wielkich, 1 DH z Obszar⁵⁵.

Drużyny im. T. Kościuszki działały również na terenach Górnego Śląska należących do Czechosłowacji (Śląsk Zaolziański) i Niemiec (Śląsk Opolski). W 1921 r. drużyny, które znalazły się w granicach Czechosłowacji, rozpoczęły starania o zalegalizowanie swej pracy. Dopiero 2 czerwca 1924 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Czechosłowacji zatwierdziło statut Harcerstwa Polskiego w Czechosłowacji. W tym czasie na terenie czeskiej części Śląska Cieszyńskiego istniały dwie drużyny, w Karwinie i Orłowej. Drużyna w Karwinie nosiła imię T. Kościuszki⁵⁶. 14 grudnia 1924 r. w Czeskim Cieszynie odbyło się walne zebranie konstituujące Harcerstwo Polskie w Czechosłowacji⁵⁷.

We wrześniu 1938 r. w czasie kulminacji konfliktu niemiecko-czechosłowackiego Polska podjęła działania dywersyjne na terenie Zaolzia. W sytuacji wzrostu napięcia na terenach przygranicznych 23 września naczelnik harcerzy powołał Pogotowie Harcerzy dla czterech śląskich powiatów przygranicznych: bielskiego, cieszyńskiego, pszczyńskiego i rybnickiego. Pogotowie objęło również dotychczasowe drużyny Harcerstwa Polskiego w Czechosłowacji. Drużyny na Zaolziu otrzymały wskazówki, jak mają postępować w powstałej sytuacji⁵⁸. Z początkiem października rozpoczął się proces zajmowania zachodniej części Śląska Cieszyńskiego przez wojsko, a następnie cywilną administrację polską. 4 grudnia 1938 r. w Katowicach odbyła się uroczystość połączenia Harcerstwa

⁵⁵ *Klasyfikacja obozów letnich Komendy Śląskiej Chorągwi Harcerzy za 1937 r.*, załącznik do Okólnika Komendanta Śląskiej Chorągwi Harcerzy w Katowicach L. 13 z 28 II 1938 r.

⁵⁶ Bob, *Harcerze polscy w Czechosłowacji*, „Harcerz Opolski” 1925, nr 4, s. 5–6; *Historja i rozwój Harcerstwa Polskiego w Czechosłowacji*, „Harcerz Polski w Niemczech. Wydanie uroczyste z okazji I-go Walnego Zjazdu Harcerzy Polskich w Niemczech odbytego w Bytomiu (Śląsk Opolski) dnia 9-go maja 1926 r.” 1926, nr 1, s. 12–13; *Czuwaj. Jednodniówka Harcerstwa Polskiego w Czechosłowacji...*, s. 13.

⁵⁷ *Czuwaj. Jednodniówka Harcerstwa Polskiego w Czechosłowacji...*, s. 6, 13.

⁵⁸ *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za rok 1938*, Warszawa 1939, s. 105; *Pogotowie harcerzy na Śląsku Cieszyńskim w okresie przyłączenia Zaolzia w 1938 r.*, „Harcerstwo” 1939, nr 2, s. 89–90.

Polskiego w Czechosłowacji z ZHP. Hufce harcerek i harcerzy w Cieszynie Zachodnim, Karwinie, Orłowej i Nowym Boguminie włączono do Śląskich Chorągwi Harcerek i Harcerzy⁵⁹.

Drużyny im. Tadeusza Kościuszki na Śląsku Cieszyńskim i Śląsku Opolskim

W latach 1924–1938 w Harcerstwie Polskim w Czechosłowacji drużyny im. Kościuszki pracowały w Bystrzycy n. Olzą i Karwinie. Działały tam także dwie drużyny żeńskie im. Kościuszki – we Fryszacie i w Nowym Boguminie (tab. 6).

11. Biwak 1 Męskiej Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki w Karwinie

W 1922 r., po podziale pruskiego Górnego Śląska, na terenie Śląska niemieckiego zostały dwie drużyny. W Wójtowej Wsi i Żernikach⁶⁰. W celu stworzenia warunków do wznowienia działalności harcerskiej w grudniu 1923 r. (Henryk

⁵⁹ *Harcerstwo Zaolzia w szeregach Związku Harcerstwa Polskiego*, „Polska Zachodnia”, nr 336 z 6 XII 1938 r., s. 4; *Harcerstwo z Zaolzia złączyło się z ZHP. Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1938, nr 19, s. 286.

⁶⁰ M. Lis, *Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech (1922–1939)*, Opole 2003, s. 45.

Kapiszewski podaje rok 1922) w Bytomiu odbył się kurs dla działających na terenie Niemiec drużyn harcerskich, który prowadziła Wanda Jordanówna⁶¹.

11 marca 1924 r. powstał Związek Harcerstwa Polskiego w prowincji Górny Śląsk, na którego terenie już w tym czasie działało osiem drużyn⁶². W 1925 r. po połączeniu ze środowiskiem berlińskim powstał Związek Harcerzy Polskich w Niemczech, a dwa lata później Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech⁶³. Od początku istnienia harcerstwo działało w trudnych warunkach, a jego aktywnością interesowała się policja. Organizacja była szykanowana, stwarzano jej trudności przy organizacji akcji obozowej, a wreszcie zakazano noszenia mundurów i odznak. Wraz z wybuchem wojny Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech przestał działać. 7 września 1939 r. Niemcy formalnie rozwiązali organizację⁶⁴. W latach 1923–1939 w ramach ZHP w Niemczech drużyny im. T. Kościuszki działały w Gliwicach, Wójtowej Wsi i Zaborzu (tab. 7).

Tab. 1. Śląskie drużyny im. Tadeusza Kościuszki, stan na 1 grudnia 1920 r.

Lp.	Miejscowość	Liczba harcerzy
1.	Huta Laura	29
2.	Kalety	18
3.	Kamień	35
4.	Koszęcin	24
5.	Ligota	41
6.	Łaziska Dolne I	27
7.	Łaziska Dolne II	15

⁶¹ *Ibidem*, s. 46; H. Kapiszewski, *Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech. Zarys historyczny ze szczególnym uwzględnieniem lat 1933–1939*, Warszawa 1969, s. 42, 53.

⁶² H. Kapiszewski, *op. cit.*, s. 42–43; M. Lis, *Harcerstwo polskie na Śląsku Opolskim w latach 1922–1939*, [w:] *Z dziejów harcerstwa śląskiego...*, s. 127–128; *idem*, *Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech na Śląsku (1920–1939). Wybór źródeł*, Opole 2000, s. 19–24; *idem*, *Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech. Wybór tekstów źródłowych (1933–1939)*, Opole 1983, s. 14–15.

⁶³ W.M. [W. Michałek], *Rozwój i historia harcerstwa polskiego na Śląsku Opolskim*, „Harcerz Polski w Niemczech. Wydanie uroczyste z okazji I-go Walnego Zjazdu Harcerzy Polskich w Niemczech odbytego w Bytomiu (Śląsk Opolski) dnia 9-go maja 1926 r.” 1926, nr 1, s. 5–7; *Związek Harcerstwa Polskiego w mieście Opolu 1919–1979*, red. S. Grobelny, Opole 1981, s. 29–30; *Harcerstwo polskie w Niemczech*, „Młoda Polska”, nr 23 z 3 XII 1925 r., s. 4; *Walne zebranie Związku Harcerzy*, „Katolik Codzienny”, nr 43 z 23 II 1927 r., s. 3; *Dzielnica I. Kronika*, „Polak w Niemczech”, nr 4 z 1 IV 1927 r., s. 11; M. Lis, *Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech. Wybór tekstów...*, s. 18.

⁶⁴ H. Kapiszewski, *op. cit.*, s. 44–45, 155–158, 164–183.

Lp.	Miejscowość	Liczba harcerzy
8.	Mikołów	18
9.	Nowa Wieś	17
10.	Orzegów	66
11.	Paruszowiec	18
12.	Racibórz	30
13.	Smolnica	25
14.	Szobiszowice	9
15.	Tychy	•
16.	Wójtowa Wieś	67
17.	Wiry	23
18.	Zaborze	25
19.	Żerniki	18
Razem		505

Źródło: P. Stawecki, *Sprawozdania z pracy Inspektoratu Harcerskiego Okręgu Górnego Śląska w 1920 r.*, „Kwartalnik Opolski” 1974, t. 19, s. 95–97.

Uwagi: kropka (•) – brak danych

Tab. 2. Drużyny im. Tadeusza Kościuszki na Śląsku w latach 1920–1939

Lp.	Miejscowość	Numer drużyny	Data/rok założenia	Uwagi
Drużyny żeńskie/harcerek				
1.	Chropaczów	1	1928	przy szk. powsz., w Hufcu Harcerzek w Świętochłowicach
2.	Nowy Bytom	2	•	przy szk. powsz., w Hufcu Harcerzek w Świętochłowicach, a od 22 X 1932 r. w Nowym Bytomiu
Drużyny męskie/harcerzy				
1.	Bielsko	1	4 II 1925	przy Państw. Gimn. Polskim w Bielsku, w Hufcu Harcerzy w Bielsku
2.	Bielszowice	2	•	w Hufcu Harcerzy w Bielszowicach, odwieczona 22 X 1932 r.
3.	Bieruń Stary	1	15 I 1923	przy szk. powsz., w Hufcu Harcerzy w Mysłowicach, od 5 IX 1932 r. w Tychach, od 28 IX 1933 r. w Imielinie; działała z przerwami, reaktywowana w 1933 r.
4.	Bluszczów	•	•	później im. T. Rejtana
5.	Brzeziny [Śląskie]	3	25 III 1924	w Hufcu Harcerzy w Brzezinach; działała do 1930 r.; reaktywowana 28 II 1934 r. jako 3 DH im. płk. L. Lisa-Kuli

Lp.	Miejscowość	Numer drużyny	Data/rok założenia	Uwagi
6.	Bykowina	1	•	w Hufcu Harcerzy w Nowej Wsi
7.	Bytków	2	•	w Hufcu Harcerzy w Bytkowie; rozwiązana w 1939 r.
8.	Chropaczów	1	13 VIII 1922	w Hufcu Harcerzy w Świętochłowicach; w 1928 r. zawieszona, w V 1929 r. reaktywowana
9.	Chwałowice	9	29 XI 1925	w Hufcu Harcerzy w Rybniku; zał. jako 1 DH w Chwałowicach (w Milowcu)
10.	Cieszyn	3	1921	przy Gimn. Kupieckim i Szk. Handlowej, zał. jako 3 DH; w Hufcu Harcerzy w Cieszynie; w latach 1936–1937 jako Pluton Harcerzy im. T. Kościuszki, skreślona z ewidencji w III 1939 r.
11.	Czerwionka	5	25 III 1923	w Hufcu Harcerzy w Knurowie; zał. jako 1 DH
12.	Giszowiec	2		w Hufcu Harcerzy w Mysłowicach
13.	Godula	2	1925	w Hufcu Harcerzy w Rudzie; zał. w 1925 r., zaprzystała pracy w 1929 r.
14.	Hajduki Nowe	1		istniała w 1924 r.
15.	Hajduki Nowe	1	10 VI 1926	w Hufcu Harcerzy w Królewskiej Hucie (od 1934 Chorzów); zał. jako 1 DH, od 1934 r. jako 6 DH w Chorzowie
16.	Hajduki Wielkie	2	28 VI 1923	w Hufcu Harcerzy w Świętochłowicach, a od 1939 r. w Chorzowie
17.	Huta Laura (Siemianowice)	•	4 IV 1920	
18.	Jankowice Rybnickie	14	X 1933	w Hufcu Harcerzy w Rybniku; od 1938/1939 r. im. H. Dąbrowskiego
19.	Janów		21 I 1921	
20.	Jaroszowice	4		w Hufcu Harcerzy w Tychach
21.	Kalety	1	1920	w Hufcu Harcerzy w Lublińcu; istniała w 1927 r.; reakt. w 1934 r., zawieszona w III–IV 1939 r.
22.	Kamień	•	10 IX 1920	
23.	Kamień	2	•	w Hufcu Harcerzy w Brzezinach
24.	Katowice	2	22 V 1922	przy Gimn. Klasycznym; w Hufcu Harcerzy; zał. jako 1 DH
25.	Katowice	9	•	w Hufcu Harcerzy w Katowicach; zał. jako 1 DH w Dębie
26.	Knurów	2	1923	w Hufcu Harcerzy w Rybniku
27.	Kochłowice	2	4 III 1923	w Hufcu Harcerzy w Nowej Wsi; zał. jako 1 DH; od 1928/1929 jako 2 DH
28.	Kokotek	1	1928	w Hufcu Harcerzy w Lublińcu

Lp.	Miejscowość	Numer drużyny	Data/rok założenia	Uwagi
29.	Kończyce	1	1924	od 1927 r. im. A. Mickiewicza
30.	Koszęcin	1	VI 1920	w Hufcu Harcerzy w Lublińcu; reaktywowana w 1934 r.
31.	Królewska Huta	2	•	w Hufcu Harcerzy w Królewskiej Hucie, od 1934 r. w Chorzowie
32.	Leszczyny	3	1932	w Hufcu Harcerzy w Knurowie
33.	Ligota Pszczyńska	1	1923	zmiana patrona na K. Pułaskiego i Jana Sobieskiego
34.	Ligota Rybnicka	1	5 V 1920	zał. z 7 zastępu 1 DH im. A. Mickiewicza w Rybniku; reaktywowana 1 IV 1923 r. przez Marię Kostecką jako 1 DH im. S. Żółkiewskiego w Ligocie Rybnickiej
35.	Lipiny		•	w Hufcu Harcerzy w Świętochłowicach
36.	Lubliniec	1	IX 1922	przy gimn., w Hufcu Harcerzy w Lublińcu; reaktywowana w 1925 r.
37.	Lubomia	12	1930	w Hufcu Harcerzy w Wodzisławiu, a od 31 I 1934 r. w Rydułtowach
38.	Łagiewniki	1	29 VI 1923	w Hufcu Harcerzy w Rudzie, a od 15 X 1929 r. w Świętochłowicach
39.	Łaziska Dolne	1	10 VII 1920	
40.	Łaziska Dolne	2	1920	
41.	Łaziska Górne	1	•	w Hufcu Harcerzy w Mikołowie; istniała w r. 1927/1928
42.	Łaziska Średnie	•	•	
43.	Łąka	7	•	w Hufcu Harcerzy w Pszczynie
44.	Mała Dąbrówka	1	1920	działała w roku 1922/1923; reaktywowana 9 VI 1924 r. w Hufcu Harcerzy w Bytkowie, od 15 V 1931 r. 13 DH w Hufcu Harcerzy w Katowicach
45.	Marklowice Dolne	1	•	w Hufcu Harcerzy w Wodzisławiu; istniała w 1939 r.
46.	Miasteczko [Śląskie]	13	15 XI 1925	zał. przy 7-klasowej szk. powsz. jako 1 DH koedukacyjna; w Hufcu Harcerzy w Tarnowskich Górach; od 1933 r. jako 17 MDH im. T. Kościuszki w Miasteczku
47.	Mikołów		25 IV 1920	
48.	Mikołów	2	IX 1925	przy Gimn. Męskim; w Hufcu Harcerzy w Katowicach, a od 1927 r. w Mikołowie;zał. jako 2 DH, a w ewidencji Kom. Chor. jako 3 DH; zawieszona w 1938 r.

Lp.	Miejscowość	Numer drużyny	Data/rok założenia	Uwagi
49.	Mikuszowice Śląskie	5	1929	w Hufcu Harcerzy w Bielsku; zał. 1 MDH
50.	Murcki	1	1925	w Hufcu Harcerzy w Tychach; od III 1939 r. jako Druż. Skautów
51.	Mysłowice	5	8 X 1923	przy Szk. Powsz. nr 4; w Hufcu Harcerzy w Mysłowicach; reaktywowana w 1927 r.; od 1929 r. pozaszkolna; od 1939 r. jako Druż. Skautów
52.	Mysłowice	2	20 IX 1922	w Hufcu Harcerzy w Mysłowicach
53.	Niedobczyce	10	17 IX 1936	w Hufcu Harcerzy w Rybniku; powstała z połączenia 10 DH im. ks. J. Poniatowskiego i 12 DH im. T. Kościuszki
54.	Niedobczyce	12	15 XI 1928	w Hufcu Harcerzy w Rybniku; zał. na os. kopalni Römer jako 12 DH im. R. Traugutta; później im. T. Kościuszki; 17 IX 1936 r. połączona z 10 DH im. ks. J. Poniatowskiego w 10 DH im. T. Kościuszki
55.	Niewiadom	15	ok. 1930	w Hufcu Harcerzy w Rybniku; od 1938/1939 im. J. Sobieskiego
56.	Nikiszowiec	2	IV 1928	w Hufcu Harcerzy w Mysłowicach, a od 12 X 1937 r. w Janowie
57.	Niwka	1	1 V 1923	w Hufcu Harcerzy w Mysłowicach; w Śląskiej Chorągwi Harcerzy do 1 I 1936 r.
58.	Nowa Wieś	•	10 VIII 1920	
59.	Nowa Wieś	1	1 III 1923	
60.	Nowy Bytom	2	1923	w Hufcu Harcerzy w Nowym Bytomiu
61.	Obszary	1	17 VII 1924	w Hufcu Harcerzy w Wodzisławiu
62.	Olszyna	1		w Hufcu Harcerzy w Lublińcu; działała do 1930 r.
63.	Orzegów	1	2 IX 1920	w Hufcu Harcerzy w Rudzie, a od 1929 r. w Świętochłowicach
64.	Orzesze	2	•	w Hufcu Harcerzy w Mikołowie
65.	Paniówki	1	1929	w Hufcu Harcerzy w Bielszowicach
66.	Paruszowiec	1	5 V 1920	w Hufcu Harcerzy w Rybniku; zał. z 4, 5 i 6 zastępu 1 DH im. A. Mickiewicza w Rybniku
67.	Pszczyna	1	28 III 1925	przy Gimn. Męskim; w Hufcu Harcerzy w Katowicach, a od 1927 r. w Pszczynie
68.	Pszów	4	19 X 1932	w Hufcu Harcerzy w Wodzisławiu, a od 31 I 1934 r. w Rydułtowach, gdzie działała jako 14 DH, a później jako 7 DH
69.	Radlin	1	17 VII 1924	w Hufcu Harcerzy w Wodzisławiu; na osiedlu kopalni Emma (ob. Marcel)

Lp.	Miejscowość	Numer drużyny	Data/rok założenia	Uwagi
70.	Roździeń	1	27 XI 1922	
71.	Ruda	3	•	w Hufcu Harcerzy w Rudzie, a od 1929 r. w Nowym Bytomiu; od 1928/1929 jako 2 DH
72.	Rydułtowy	1	1 V 1923	reaktywowana 14 X 1924 r.; 1 XI 1932 r. przyłączono do niej 6 DH im. J. Rymera; 28 I 1937 r. drużynę włączono do 5 DH
73.	Rydułtowy	7	17 I 1932	w Hufcu Harcerzy w Rydułtowach; zał. jako 7 DH im. Zawiszy Czarnego
74.	Siemianowice	1	2 II 1920	
75.	Siemianowice	3	•	w Hufcu Harcerzy w Bytkowie, a od I 1939 r. w Siemianowicach Śląskich
76.	Szarlej	2	VI 1924	w Hufcu Harcerzy w Brzezinach; od 1935 r. jako 5 DH w Piekarach Śląskich; w 1939 r. przekształcona w drużynę skautów
77.	Szopienice	1	1930	w Hufcu Harcerzy w Mysłowicach, a od 12 X 1937 r. w Janowie
78.	Tarnowice Stare	•	1 X 1934	przy szk. powszechnej; w Hufcu Harcerzy w Tarnowskich Górach
79.	Tarnowskie Góry	1	7 X 1923	
80.	Tychy	•	1920	reaktywowana 12 VIII 1923 r. jako 1 DH im. Bolesława Chrobrego w Tychach
81.	Ustroń	1	•	w Hufcu Harcerzy w Cieszynie, a od 1939 r. w Skoczowie
82.	Wełnowiec	1	1923	w Hufcu Harcerzy w Bytkowie, a od I 1939 r. w Siemianowicach; w 1927/1928 jako 3 DH
83.	Wilcza Góra	7	1933	w Hufcu Harcerzy w Knurowie; zawieszona w III–IV 1939 r.
84.	Woźniki	1	•	w Hufcu Harcerzy w Lublińcu; zawieszona w III–IV 1939 r.
85.	Wyry	•	21 X 1920	
86.	Wyry	1	V 1925	w Hufcu Harcerzy w Mikołowie; od III 1939 r. jako Druż. Skautów
87.	Zawodzie	1	1924	w Hufcu Harcerzy w Katowicach; zawieszona z braku kadry
88.	Zgoda	2	1923	w Hufcu Harcerzy w Świętochłowicach
89.	Żory	1	1924	w Hufcu Harcerzy w Rybniku
90.	Żory	9	12 X 1937	przy szk. powsz.

Źródło: E. Loska, *Kronika górnośląskiego harcerstwa 1920–1939*, Katowice 2021, mps, s. 498–645.

Uwagi:– kropka (•) – brak danych

Tab. 3. Drużyny skautów im. Tadeusza Kościuszki na Śląsku w latach 1938–1939

Lp.	Miejscowość	Numer	Data/rok założenia	Uwagi
1.	Chwałowice	9	•	
2.	Cieszyn	3	•	utworzona z 3 DH
3.	Łaziska Górne	1	•	
4.	Murcki		od III 1939	
5.	Mysłowice	5	1939	powstała z 5 DH
6.	Obszary	1	1939	
7.	Piekary Śląskie	5	od III 1939	powstała z 2 DH w Piekarach Śląskich (Szarleju)
8.	Wiry		od III 1939	

Źródło: E. Loska, *op. cit.*, s. 514, 533, 572, 578, 604, 633, 638.

Uwagi:– kropka (•) – brak danych

Tab. 4. Kręgi starszoharcerskie im. Tadeusza Kościuszki na Śląsku w latach 1934–1939

Lp.	Miejscowość	Numer	Uwagi
1.	Chorzów	•	istniał w 1939 r.
2.	Chropaczów	•	
3.	Chwałowice	9	zał. 1 IX 1934 r.
4.	Mikołów	•	istniał w 1939 r.

Źródło: E. Loska, *op. cit.*, s. 523, 572, 605, 621.

Uwagi:– kropka (•) – brak danych

Tab. 5. Obozy drużyn śląskich im. Tadeusza Kościuszki w latach 1923–1939, wg niepełnych danych

Lp.	Rok	Rodzaj placówki	Organizator	Miejscowość	Województwo
1.	1923	kolonia	1 DH z Katowic	Łańce	śląskie
2.	1924	obóz stały	1 DH z Katowic	Łańce	śląskie
3.	1925	obóz stały	1 DH z Katowic	Czarny Las	śląskie
4.	1926	obóz stały	1 DH z Katowic	Bełk	śląskie
		obóz stały	1 DH z Niwki	Rojca	śląskie
		obóz stały	2 DH z Hajduk Wielkich	Ostrzeszów	wielkopolskie

Lp.	Rok	Rodzaj placówki	Organizator	Miejscowość	Województwo
5.	1927	obóz stały	1 DH z Małej Dąbrówki	Pewel Mała	krakowskie
		kolonia	1 DH z Murcek	Wiry	śląskie
		obóz stały	3 DH z Rudy	Jaworze	śląskie
		obóz stały	1 DH z Wełnowca	Jaworze	śląskie
		obóz stały	1 DH z Niwki	Husiatyn	tarnopolskie
6.	1928	obóz stały	1 DH z Murcek	Kamesznica	krakowskie
		obóz stały	1 DH z Pszczyny	Kamesznica	krakowskie
		obóz stały	1 DH z Katowic	Siedliska	krakowskie
		obóz stały	1 DH z Niwki	Wielka Wieś Hallerowo	pomorskie
		obóz stały	1 DH z Katowic	Niżniów	stanisławowskie
		kolonia	1 DH z Wełnowca	Brenna	śląskie
7.	1929	obóz stały	1 DH z Katowic	Siedliska	krakowskie
			1 DH z Niwki	Śródka k. Poznania ^a	wielkopolskie
			1 DH z Pszczyny		
8.	1930	obóz stały	1 DH z Katowic	Tarnów	krakowskie
		biwak	5 DH z Mysłowic	Jęzor	krakowskie
		biwak	1 DH z Bielska	Niżniów	stanisławowskie
		biwak	1 DH z Pszczyny	Dobrowlany	tarnopolskie
9.	1931	obóz stały	1 DH z Pszczyny	Konieczpol	kieleckie
		obóz stały	1 DH z Bielska	Rytro	krakowskie
		wędrowny	9 DH z Chwałowic	Beskid Śląski	śląskie
		obóz stały	12 DH z Niedobczyc	Pogrzebień	śląskie
10.	1932	obóz stały	12 DH z Niedobczyc	Słowik	kieleckie
		obóz stały	1 DH z Wełnowca	Jeleśnia	krakowskie
		wędrowny	1 DH z Chropaczowa	Zakopane – Bielsko	krakowskie/ śląskie
		obóz stały	1 DH z Pszczyny	Zwierzyniec	lubelskie
		obóz stały	9 DH z Chwałowic	Gdynia	pomorskie
		obóz stały	1 DH z Rożdżenia	Sidorów	tarnopolskie
		obóz stały	1 DH z Chropaczowa	Panewnik	śląskie
11.	1933	obóz stały	1 DH z Bielska	Wielka Wieś Hallerowo	pomorskie
		obóz stały	9 DH z Chwałowic	Łańce	śląskie

Lp.	Rok	Rodzaj placówki	Organizator	Miejscowość	Województwo
12.	1934	obóz stały	1 DH z Kalet	Gdynia	pomorskie
		obóz stały	1 DH z Pszowa	Jastarnia	pomorskie
		obóz stały	1 DH z Bielska	Worochta	stanisławowskie
		obóz stały	9 DH z Chwałowic	Boronów	śląskie
13.	1935	obóz stały	2 DH z Rudy	Pewel Mała	krakowskie
		obóz stały	9 DH z Chwałowic	Spała	łódzkie
		obóz stały	2 DH z Mikołowa	Spała	łódzkie
		wędrowny	1 DH z Bielska	Spała – Zakopane	łódzkie/ krakowskie
		obóz stały	2 DH z Hajduk Wielkich	Brenna-Leśnica	śląskie
		obóz stały	1 DH z Katowic	Brenna	śląskie
		obóz stały	9 DH z Katowic	Golasowice	śląskie
		obóz stały	3 DH z Leszczyn	Olza	śląskie
		obóz stały	1 DH z Lublińca	Lisów	śląskie
		obóz stały	2 DH z Kochłowic	Sośnia Góra	śląskie
		obóz stały	9 DH z Chwałowic	Chwałowice	śląskie
		obóz stały	1 DH z Orzegowa	Oblaziec	śląskie
		obóz stały	1 DH z Obszarów	Odra	śląskie
		obóz stały	2 z Nowego Bytomia	Rudno	•
14.	1936	obóz stały	1 DH z Kalet	Worochta	stanisławowskie
		obóz stały	9 DH z Chwałowic	Żory	śląskie
		obóz stały i kolonia zuchowa	1 DH z Wełnowca	Kalety	śląskie
15.	1937	obóz stały	2 DH z Nowego Bytomia	Podegrodzie	krakowskie
		kolonia zuchowa	1 DH z Kalet	Zagórnik	krakowskie
		obóz stały	10 DH z Niedobczyc	Koszarawa	krakowskie
		obóz stały	1 DH z Pszowa	Zakopane	krakowskie
		obóz stały	1 DH z Chropaczowa	Ojców	krakowskie
		obóz stały	2 DH z Katowic	Orłowo-Kolibki	pomorskie
		obóz stały	2 DH z Mikołowa	Brenna	śląskie
		obóz stały	1 DH z Bielska	Porąbka	śląskie
		obóz stały	9 DH z Chwałowic	Rogalin	wielkopolskie

Lp.	Rok	Rodzaj placówki	Organizator	Miejscowość	Województwo
16.	1938	obóz stały	1 DH z Bielska	Augustów	białostockie
		obóz stały	1 DH z Wełnowca	Gołkowice Polskie	krakowskie
		obóz stały	2 DH z Nowego Bytomia	Kiełbasów	krakowskie
		obóz stały	2 DH z Rudy	Ropica Ruska	krakowskie
		obóz stały	1 DH z Kalet	Gdynia	pomorskie
		obóz stały	3 DH z Leszczyn	Istebna	śląskie
		obóz stały	2 DH z Orzesza	Bujaków	śląskie
		obóz stały	5 DH z Mysłowic	Paprocany	śląskie
		obóz stały	9 DH z Chwałowic	Grzawa	śląskie
		obóz stały	1 DH z Pszowa	Dobrowlany	tarnopolskie
		obóz stały	1 DH z Lublińca	Rakalnia	wileńskie
17.	1939	obóz stały	9 DH z Chwałowic	Gdynia	pomorskie
		obóz stały	1 DH z Bielska	Smołwy	wileńskie

Źródło: E. Loska, *op. cit.*, s. 77, 86–87, 96, 119–120, 138–139, 163–164, 187–188, 196–197, 217–219, 239–240, 257–258, 275–282, 296–298, 314–325, 346–353, 387–388.

Uwagi: kropka (•) – brak danych, a – II Zlot Narodowy

Tab. 6. Drużyny im. Tadeusza Kościuszki w Harcerstwie Polskim w Czechosłowacji w latach 1924–1938

Lp.	Miejscowość	Numer	Data założenia
1.	Bystrzyca nad Olzą	1	czerwiec 1925 r.
2.	Frysztat	•	1926 r.
3.	Karwina	1	18 III 1918 r.
4.	Morawska Ostrawa	•	20 II 1921 r.
5.	Nowy Bogumin	•	1 VI 1925 r.

Źródło: E. Loska, *op. cit.*, s. 703, 705, 707, 708.

Uwagi: kropka (•) – brak danych

Tab. 7. Drużyny im. Tadeusza Kościuszki w Związku Harcerstwa Polskiego w Niemczech w latach 1923–1939

Lp.	Miejscowość	Data założenia
1.	Gliwice	•
2.	Wójtowa Wieś	4 IV 1920 r.
3.	Zaborze	26 IV 1926 r.

Źródło: E. Loska, *op. cit.*, s. 720.

Uwagi: kropka (•) – brak danych

Tadeusz Kościuszko w drużynach harcerek

Tadeusz Kościuszko – patron drużyn żeńskich

Skauting polski, zakorzeniony w etosie walk o niepodległość, w sposób naturalny stawiał za wzór do naśladowania postacie, które deklarowały wierność najwyższym ideałom i potwierdzały ją swym życiem. Przysięga Tadeusza Kościuszki jest nieomal dosłownie przejęta przez przyrzeczenie tak skautowe, jak i harcerskie, toteż był on i nadal jest pierwowzorem postaw harcerskich.

Imię Tadeusza Kościuszki na terenie zaborów, a później w wolnej Polsce, nosiły także szkoły żeńskie, w których powstawały zastępy – załóżki przyszłych drużyn. Większość drużyn żeńskich przyjmowała za patronki kobiety, dla których dobro ojczyzny było wartością najwyższą. Wiele z nich wybrało imię Emilii Plater, bohaterskiej kapitan Wojska Polskiego z czasów powstania listopadowego, z powodzeniem wykorzystującej, tak jak Kościuszko, wiedzę i umiejętności fechtunku oraz inżynierii wojennej. Szkoły polskie propagowały postać naszego bohatera, programy były przepełnione wiedzą o jego dokonaniach, postawie. Dziewczęta upamiętniały toczne bitwy, pisały rozprawki, wykonywały prace plastyczne, kopiowały obraz Matejki *Kościuszko pod Racławicami* itp.

Kilka drużyn przyjęło imię Tadeusza Kościuszki

Pierwszą chronologicznie wymienianą w źródłach drużyną dziewcząt, która przyjęła za patrona Tadeusza Kościuszkę, jest 1. Drużyna Skautowa Żeńska w Przemyślu, działająca od listopada 1911 r.¹

¹ A. Pankowicz, J. Wojtyca, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Skauting polski w Galicji w latach 1911–1918*, red. H. Madurowicz-Urbańska, Kraków–Warszawa 2000, s. 60, *Informatory Statystyczne do Dziejów Społeczno-Gospodarczych Galicji*, 14.

Drużyny skautowe, a później harcerskie, najliczniej gromadziły uczennice seminariów oraz szkół powszechnych. Władze harcerskie doceniły popularność harcerstwa w seminariach i faktycznie stały się one kolebką kadry instruktorskiej. W jednym z seminariów w Krakowie drużyna nosiła imię Tadeusza Kościuszki. Ewa Grodecka, opisując skauting żeński w okresie I wojny światowej, podaje informację o istniejącej w Krakowie w roku szkolnym 1915/1916 drużynie skautek im. T. Kościuszki przy seminarium². W czasie wojny skautki „organizowały się [...] w celu niesienia pomocy legionistom. Pracowały dzielnie w szwalni [...], w pralni i w różnych magazynach. [...] często rwały się do pracy ponad siły³. Część starszych wciągnęła się do prac społecznych, [...] z Czerwonym Krzyżem [...] pełniła dyżury na dworcu kolejowym przy transportach rannych żołnierzy niosąc pomoc rannym”⁴. Skautki ponadto wykonywały i poddawały wyjałowieniu opatrunki, kompletowały zestawy podręcznych apteczek wojskowych itp.

Harcerki przemyskie tak określały swoje obowiązki: „ukrywanie więźniów politycznych (legionistów z Huszt); przeprowadzanie i przewożenie więźniów w bezpieczne miejsca, dostarczanie im żywności, odzieży, dokumentów; praca sanitarna w szpitalach; praca w Polskiej Organizacji Wojskowej”⁵.

Drużyny żeńskie kształtowały sprawność fizyczną poprzez ćwiczenia gimnastyczne w „Sokole”. Ważnym elementem pracy w drużynach było samokształcenie – lekturami były wydane przez Ossolineum broszury Tadeusza Kościuszki i utwory Adama Mickiewicza. Organizowanie rzemiosł (wyrób guzików, piłek itp.) miało ułatwić umundurowanie oraz organizowanie wycieczek⁶. Mimo bardzo niesprzyjających okoliczności zorganizowano kilka wycieczek poza miasto, w tym na Kopiec Kościuszki, aby uczcić pamięć naczelnika insurekcji.

Kolejna żeńska drużyna skautowa na terenie przyszłej Krakowskiej Chorągwi Harcerok nosząca imię Tadeusza Kościuszki istniała w Limanowej. W *Materiałach do historii krakowskiego harcerstwa żeńskiego w latach 1911–1939* zacytowano notatkę z czasopisma „Na Przełomie” o wycieczce 1 Żeńskiej Drużyny Skautowej im. T. Kościuszki z Limanowej, istniejącej przy prywatnej szkole wydziałowej. Wycieczkę prowadziła nauczycielka p. Fiderkiewicz oraz

² M.I. Mileska, *Materiały do historii krakowskiego harcerstwa żeńskiego w latach 1911–1939*, t. 1, red. J. Wojtycza, Kraków 2003, s. 42.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, s. 44.

⁵ E. Grodecka, *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii*, cz. 3: *Służba wojenna 2*, Warszawa 1938, s. 19, *Przywrócić Pamięć*.

⁶ M.I. Mileska, *op. cit.*, s. 43.

drużynowa dh. M. Kublińska. Skautki zwiedzały Kraków, a także weszły na Kopiec Kościuszki⁷.

W Wilnie „[n]a jesieni 1914 r. istnieje już drużyna im. T. Kościuszki licząca 100 dziewcząt. Ogromne trudności organizacyjne związane z ruchami wojsk wpływały na słabe krzewienie się idei skautowej. Zorganizowano jednak kolonię i obóz wędrowny”⁸.

Muzeum Fotografii MuFo w Krakowie otrzymało zbiory byłego Muzeum Historii Fotografii im. Władysława Bogackiego. W zbiorach tych znajduje się m.in. portret zbiorowy (nr MHF 47831/F) 1 Żeńskiej Drużyny Harcerskiej im. T. Kościuszki Harcerstwa Polskiego w Republice Czeskiej (HPC), w Nowym Boguminie. Na rewersie zdjęcia jest widoczna pieczęć, gdzie drużynę podpisano jako „im. Kościuszki”. Powiązane są z nią także fotografie z tego samego okresu, czyli lat dwudziestych i trzydziestych XX w. – widoczni są na nich inni członkowie i członkinie HPC współtworzący pierwszą żeńską drużynę, komendantki i komendanci.

1. 1 Żeńska Drużyna Harcerska w Nowym Boguminie, 1931 r.
W środku hufcowa Genowefa Ślusarczyk

⁷ M.I. Mileska, *Materiały do historii krakowskiego harcerstwa żeńskiego w latach 1911–1939*, t. 2, red. J. Wojtycza, Kraków 2004, s. 196, [za:] „Na Przełomie” 1919, nr 3, s. 14.

⁸ *Harcerki 1911–1939. Historia, program, wychowanie*, red. J. Raniecka-Bobrowska, Warszawa 1990, s. 42, [za:] E. Gulbinowa, *Wileńskie harcerstwo żeńskie*, „Skrzydła” 1930, nr 6, s. 8–9.

Opisane powyżej drużyny były jednolicie żeńskimi. Obecnie drużyny noszące imię Tadeusza Kościuszki są przeważnie drużynami koedukacyjnymi. Wszystkie mają w swych programach pracę z bohaterem. Postać Tadeusza Kościuszki jest wzorem wysokiego morale, szacunku dla tradycji, postawy patriotycznej tak w dążeniu do odzyskania niepodległości, jak i w doskonaleniu umiejętności pracy dla niej. Jego tolerancja oraz szacunek i dążenie do zapewnienia wolności ludziom sprawiły, że przekazał wszystkie apanaże otrzymane za stworzenie fortyfikacji na rzecz likwidacji niewolnictwa w Ameryce.

Po powrocie do kraju ograniczył pańszczyznę w swym majątku. Zreformował armię polską. Inicjując powstanie, złożył przysięgę narodowi, a także rozpoczął starania o zniesienie pańszczyzny. Niestety wojska rosyjskie w bitwie pod Maciejowicami pokonały wojska polskie. Dziesiątki tysięcy walczących Polaków poddano prześladowaniom, ranny naczelnik został uwięziony w Petersburgu. Car zażądał od Kościuszki natychmiastowego opuszczenia terenów Polski zajętych przez zaborcę w zamian za uwolnienie 20 000 zesłańców z Sybiru. Decyzją o przyjęciu wyroku przymusowej emigracji Kościuszko udowodnił, że człowiek honoru potrafi ponosić odpowiedzialność za współtowarzyszy, którzy pod jego dowództwem przegrawszy, nie powinni ponosić kary za porażkę.

Cechy odpowiedzialnych zachowań są podstawowym wymogiem przyznania stopnia instruktorskiego w harcerstwie. Przrzeczenie i Prawo Harcerskie są dobrowolnym wyborem stylu życia mającego za cel dobro ojczyzny, każdego człowieka oraz szanowanie przyrody. Stąd i wybór patronów.

Tadeusz Kościuszko nadal jest dla nas wzorem. Jesteśmy dumni, że przed laty udało się komendantowi chorągwi uzyskać aprobatę dla przyjęcia jego imienia dla Chorągwi Krakowskiej, chociaż wtedy także wymagało to szczególnych starań.

Tadeusz Kościuszko patronem pomorskich harcerzy

Tadeusz Kościuszko, tak popularny w Galicji bohater narodowy, patronował również jednostkom harcerskim na Wielkim Pomorzu, obejmującym obok Kaszub także część Kujaw i Pałuki, oraz Krajnę. Pokróćce spróbuję przedstawić, jak to wyglądało na północy Polski.

Idea harcerstwa, ruch skautowy dotarł na Pomorze z lekkim opóźnieniem, jak w całym zaborze pruskim. Wprawdzie pierwsza drużyna skautowa powstała w Chojnicach już 5 września 1911 r., ale faktyczny rozwój ruchu skautowego/harcerskiego na Pomorzu nastąpił dopiero po kursie w Skolem w 1912 r., w którym uczestniczyli także działacze tajnego Towarzystwa Tomasza Zana. To przy TTZ powstawały pierwsze drużyny albo koła TTZ, które przekształcały się następnie w drużyny skautowe. Patronem pierwszych z nich nie był jednak nasz bohater Tadeusz Kościuszko¹.

W 1915 r. we Włocławku powstała 2 Drużyna Męska, która przyjęła imię Tadeusza Kościuszki. Początkowo skupiała uczniów miejscowego gimnazjum, w końcu jednak została drużyną środowiskową². W jej ślad poszły drużyny w Lipnie³, Strzelnie⁴ oraz w Dobrzyniu⁵, które działały od 1916 r.

Wielka wojna, ogarniając Europę, zahamowała rozwój skautingu/harcerstwa, zwłaszcza na terenach zaborczych Prus, gdzie działalność skautingu była zabroniona przez władze okupacyjne. Proces tworzenia nowych drużyn został utrudniony, ale nie zahamowany. Nadal, choć w mniejszym stopniu, powstawały nowe drużyny, w tym noszące imię Tadeusza Kościuszki. W kronikach odnotowano,

¹ J. Jankowski, *Harcerstwo Pomorza Gdańskiego i Kujaw 1911–1945*, Toruń 1988, s. 35–36.

² *Ibidem*, s. 50, 52.

³ *Ibidem*, s. 53.

⁴ *Ibidem*, s. 57.

⁵ *Ibidem*, s. 51.

że w 1917 r. w Brodnicy działało Towarzystwo Skautów, które wzięło udział w obchodach setnej rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki⁶. Jego imię nosiła powstała w tymże roku 2 Drużyna pozaszkolna w Kole⁷ oraz 1 Drużyna Skautów w Toruniu⁸. Z tej ostatniej wywodzą się wybitni instruktorzy harcersey: Teodor Żuchowski, Roman Truszczyński, Bernard Myśliwek i Feliks Beszczyński. W okresie międzywojennym okazała się jedną z najsilniejszych drużyn harcerzy na Pomorzu⁹. Kościuszkę patronował też 1 Drużynie Harcerzy z Golubia¹⁰, 1 Drużynie Harcerzy z Kowalewa¹¹ oraz 1 Drużynie Harcerzy z Lubicza¹². Jego imię nosiła także działająca od 1919 r. Drużyna Harcerzy w Brześciu¹³.

Po przyłączeniu przez Błękitną Armię gen. Józefa Hallera Pomorza do macierzy na północnych terenach Rzeczypospolitej wznowiły działalność polskie organizacje, zauważalny był też rozkwit harcerstwa. Wśród nowo powstałych drużyn były i takie, które za swojego bohatera obrały Tadeusza Kościuszkę. Należały do nich powstałe w 1920 r. drużyny: w Wyrzysku¹⁴, w Mątwach¹⁵, która w 1936 r. otrzymała sztandar, 1 Drużyna Harcerzy w Szubinie¹⁶. Ta ostatnia pozaszkolna drużyna dała początek konspiracji na terenie swojego działania już w październiku 1939 r. Przy okazji warto wspomnieć, że 23 harcerzy z 79 Drużyny Harcerzy w Brusach pod kierunkiem Stefana Dziekana zainicjowało tajną działalność już w pierwszych dniach II wojny światowej¹⁷.

Ponadto w pierwszej połowie lat dwudziestych minionego stulecia imię Tadeusza Kościuszki przyjęły następujące drużyny: 1 Drużyna Harcerzy przy Państwowym Gimnazjum Męskim w Wąbrzeźnie¹⁸, 6 Drużyna Harcerzy przy Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym w Bydgoszczy¹⁹, 1 Drużyna Harcerzy

⁶ *Ibidem*, s. 44.

⁷ *Ibidem*, s. 53.

⁸ *Ibidem*, s. 40, 120, 123, 133.

⁹ *Znani harcerze z Kujaw i Pomorza*, [on-line:] <https://www.kujawsko-pomorskie.pl/historia-harcerstwa-na-kujawach-i-pomorzu/znani-harcerze-z-kujaw-i-pomorza> – 20 IX 2021 r.

¹⁰ J. Jankowski, *op. cit.*, s. 123.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, s. 124.

¹³ *Ibidem*, s. 174.

¹⁴ *Ibidem*, s. 194.

¹⁵ *Ibidem*, s. 201.

¹⁶ *Ibidem*, s. 190, 262.

¹⁷ *Ibidem*, s. 261.

¹⁸ *Ibidem*, s. 14, 123.

¹⁹ *Ibidem*, s. 192, 194, 211.

w Nakle²⁰, 1 Drużyna Harcerzy przy gimnazjum w Starogardzie Gdańskim²¹. Ostatnia z wymienionych poniosła ogromne straty w okresie II wojny światowej. W bezpośredniej walce zamordowanych lub zamęczonych w obozach zagłady zostało jej 15 członków. Należy dodać, że w Inowrocławiu²² w 1923 r. powstała Drużyna Wilczków, która przyjęła imię Tadeusza Kościuszki, co było wyjątkiem, gdyż drużyny/gromady zuchów i wilcząt z reguły przyjmowały nazwy, a nie patronów. Natomiast w Rypinie²³ od 1926 r. przy szkole męskiej działała 2 Drużyna Harcerzy im. T. Kościuszki, która została reaktywowana wkrótce po zakończeniu działań wojennych.

2. 1 Drużyna Harcerzy im. T. Kościuszki w Brodnicy

Omawiając ten okres, nie sposób pominąć istniej „perełki”, jaką był Hufiec Syberyjski²⁴ w Wejherowie. Jego początków należy szukać na dalekim wschodzie. Pod koniec listopada 1917 r. we Władywostoku została założona pierwsza

²⁰ *Ibidem*, s. 194.

²¹ *Ibidem*, s. 93.

²² *Ibidem*, s. 186.

²³ P. Gałkowski, *Z dziejów rypińskiego harcerstwa (cz. I. 1921–1946)*, [on-line:] <https://rypin-cry.pl/artukul/z-dziejow-rypinskiego/273317> – 26 VI 2023 r.

²⁴ *Leksykon Chorągwi Gdańskiej ZHP*, red. Z. Kuligowski, Gdańsk 2018, s. 63–64.

nad Pacyfikiem polska drużyna harcerska. Należały do niej dzieci miejscowej Polonii, a także ewakuowane w czasie wojny polskie sieroty. Patronat nad drużyną objął Polski Komitet Wojenny, który ufundował jej sztandar wręczony w pierwszą rocznicę powstania drużyny oraz przyjęcia przez nią imienia Tadeusza Kościuszki. Z czasem na podstawie umów międzynarodowych polskie sieroty w kilku turach zostały ewakuowane do Polski. Drużyna formalnie została rozwiązana, gdy w 1922 r. Syberię opuściła ostatnia grupa sierot. W kraju dzieci zostały ulokowane w kilku zakładach opiekuńczych. Jeden z nich, założony i kierowany przez doktora Józefa Jakóbkiewicza, znajdował się w Wejherowie. Tu właśnie Jakóbkiewicz odtworzył syberyjską drużynę harcerską, a na jej bazie powołano do życia Hufiec Syberyjski, który działał do 1928 r., kiedy to zlikwidowano Zakład Wychowawczy dla Dzieci Syberyjskich. Warto zwrócić uwagę, że wśród Polonii Tadeusz Kościuszko cieszył się popularnością, czego efektem był częsty wybór jego osoby na patrona drużyn skautowych i harcerskich. Jego imię nosiła m.in. powstała w 1918 r. Drużyna Męska w Kownie²⁵ oraz 1 Męska Drużyna Skautowa w Humaniu²⁶, w której pierwsze harcerskie kroki stawiał, a następnie nią kierował Aleksander Kamiński.

3. 1 Męska Drużyna Skautowa im. T. Kościuszki w Humaniu

²⁵ A. Gąsiorowski, *Z dziejów Harcerstwa Polskiego w Republice Litewskiej 1918–1940*, „Przegląd Wschodni” 2015, t. 14, z. 1 (53), s. 1–27.

²⁶ *Historie pomocy. Kamiński Aleksander*, [on-line:] <https://sprawiedliwi.org.pl/pl/historie-pomocy/historia-aleksandra-kaminskiego> – 26 VI 2023 r.

Po zakończeniu II wojny światowej harcerze zdomowili się na całym Pomorzu, w nowych granicach państwa. Niestety, brak kompleksowych opracowań historii harcerstwa pomorskiego nie pozwala na szczegółowe wskazanie jednostek harcerskich noszących imię Tadeusza Kościuszki. Z nielicznych przekazów wiemy o powstałej w 1947 r. 8 Drużynie Pożarniczej im. T. Kościuszki w Brodnicy oraz o utworzonej w 1957 r. w Sopocie²⁷ 8 Drużynie Harcerzy im. T. Kościuszki.

4. 12 Drużyna Harcerska im. T. Kościuszki w Kaliskach

Z elektronicznej ewidencji TiPi możemy się dowiedzieć, że na terenie Gdańskiej Chorałgi ZHP działa tylko jedna drużyna nosząca imię naszego bohatera. Jest to powstała w końcu maja 2018 r. 12 Drużyna Harcerska im. T. Kościuszki w Kaliskach – Hufiec ZHP Czarna Woda²⁸. Do niedawna w Hufcu ZHP Skarszewy działała 86 Drużyna Harcerska im. T. Kościuszki, a Hufiec ZHP Sztum – niestety już nieistniejący – nosił imię 1. Warszawskiej Dywizji Piechoty Tadeusza Kościuszki (zwany był także Hufcem im. 1 Dywizji Kościuszkowskiej)²⁹. W 1973 r. imię 1 Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki otrzymał szereg harcerski działający od 1959 r. przy Szkole Podstawowej im. T. Kościuszki

²⁷ D. Szczecina, *Księga stulecia sopockiego harcerstwa*, Sopot 2019, s. 93, *Biblioteczka Stulecia Sopockiego Harcerstwa*.

²⁸ System Ewidencji ZHP „TiPi”.

²⁹ System Ewidencji ZHP „TiPi”.

nr 7 w Sopocie³⁰. Podobnie przy Szkole Podstawowej nr 52 im. T. Kościuszki w Gdańsku-Wrzeszczu przez lata prężnie działał Szczęp Harcerski im. Kościuszkowskich Kosynierów. Pomimo bogatej tradycji oba szczepy zaprzestały działalności pod koniec XX w.³¹ Natomiast na terenie Chorągwi Kujawsko-Pomorskiej ZHP działa 10 Drużyna Harcerska im. T. Kościuszki w Inowrocławiu oraz 60 Drużyna Harcerska im. T. Kościuszki w Radoszkach – Hufiec Brodnica³².

³⁰ D. Szczecina, *op. cit.*, s. 34.

³¹ Informacje p.wd. Pawła Majewskiego.

³² System Ewidencji ZHP „TiPi”; *Hufiec Brodnica im. Ziemi Michałowskiej*, [on-line:] <https://brodnica.zhp.pl/jednostki/60-druzyna-harcerska/> – 26 VI 2023 r.

Kościuszko – bohater Chorągwi Krakowskiej ZHP

W 1966 r. po przeprowadzonej w Chorągwi Krakowskiej dyskusji zdecydowano, że jej bohaterem będzie Tadeusz Kościuszko, jako wzór patriotyzmu, a równocześnie postać najbardziej związana z ziemią krakowską. Oczywiście mało kto wtedy wiedział, że sprawa nie była taka prosta. W swoich wspomnieniach ówczesny komendant chorągwi napisał, że władze partyjne początkowo wyraziły sprzeciw, proponując, aby wybrać dla niej imię Bohaterów Pracy Socjalistycznej lub Budowniczych Polski Ludowej. Dlatego był on osobiście w tej sprawie w Głównej Kwaterze i w Wydziale Nauki i Oświaty KC PZPR, gdzie jednak uznano, że Rada Chorągwi wybrała właściwe imię i nie ma potrzeby tego zmieniać¹.

Tak to skomentował jeden z instruktorów:

Komendant Chorągwi hm. Władysław Pancerz, odbudowujący prestiż funkcji po swoim poprzedniku, już lubiany, lecz wciąż traktowany z dystansem jako przyśłany z Warszawy w 1964 r. „komisarz”, szybko zrozumiał nastroje i tradycje krakowskiego harcerstwa. Interweniował w GK ZHP, a Naczelnik ZHP hm. Wiktor Kinecki wstawił się za stutysięczną chorągwią w Komitecie Centralnym PZPR².

Podjęta została kampania sztandarowa, która trwała przez cały rok harcerski 1966/1967. W treści uchwały Rady Chorągwi zapisano, że aby chorągiew zasłużyła na sztandar i imię Tadeusza Kościuszki, wszystkie jednostki harcerskie muszą polepszyć pracę metodyczną, realizować wszelkie zadania programowe

¹ W. Pancerz, *Wspomnienia z okresu pełnienia funkcji komendanta Chorągwi Krakowskiej w latach 1967–1971*, [w:] *Komendanci Chorągwi Krakowskiej ZHP z lat 1956–1996 o swojej pracy*, red. J. Wojtycza, K. Wojtycza, Kraków 1999, s. 65.

² T. Perzanowski, *Kantata historyczna Marsz Zielonego Szczepu opus 27 KDH*, Kraków 2020, s. 74.

zgodnie z systemem, każdy zuch musi zdobyć kolejną gwiazdkę, a każdy harcerz kolejny stopień. Drużyny muszą okrzepnąć organizacyjnie i podjąć właściwą pracę programową, a przede wszystkim zaś w 100% wykonać dyrektywy programowe kampanii sztandarowej.

Zdecydowano, że w wyniku wizytacji prowadzonej według jednolitego arkusza wizytacyjnego wyłonione zostaną najlepsze drużyny każdego pionu w związkach drużyn, a spośród nich najlepsza drużyna zuchowa, młodszoharcerska i starszoharcerska w każdym hufcu wezmą udział w Zlocie Chorągwanym. W skład wymagań Odznaki Chorągwaniej³, skierowanych do drużyn, wchodziły dwa zadania związane z akcją sztandarową i trzecie z kampanii macierzystego hufca⁴.

1. Odznaka Chorągwana „Kościuszkowcy” Chorągwi Krakowskiej, zdobywana w 1967 r. podczas kampanii „Bohater”

Rok harcerski 1966/1967 został ogłoszony przez Radę Chorągwi Rokiem Sztandarowym i zainaugurowany uroczyscie na dziedzińcu wawelskim. Uroczystość tę opisano w tygodniku harcerskim „Drużyna”⁵. Ogłoszono współzawodnictwo drużyn Chorągwi Krakowskiej o tytuł „Drużyny Kościuszkowskiej”. Regulamin współzawodnictwa zobowiązywał drużyny do poznania postaci Tadeusza

³ Odznaka chorągwana – zestaw konkretnych zadań odpowiadających potrzebom środowiska, a czasem nawiązujących w treści do patrona chorągwi, zróżnicowany w stosunku do poszczególnych grup wiekowych harcerstwa. *Leksykon harcerstwa*, red. O. Fietkiewicz, Warszawa 1988, s. 301.

⁴ „Wewnętrzny Biuletyn Informacyjny Związku Harcerstwa Polskiego”, nr 4 z XI 1967 r., s. 1.

⁵ S. Kojło, *Inauguracja Roku Sztandarowego*, „Drużyna”, nr 46 (413) z 13 XI 1966 r., s. 3.

Kościuszki oraz kontynuacji jego narodowych i społecznych ideałów aż do szlaku bojowego I Dywizji im. T. Kościuszki. Wymagał także bardzo dobrej pracy drużyny dla siebie, szkoły, środowiska. Harcerze należący do drużyn, które uzyskały tytuł, otrzymywali prawo noszenia znaczka „Kościuszkowcy 67”.

W ciągu roku harcerskiego w trakcie realizacji kierunku programowego „Gospodarze” kładziono szczególny nacisk na tę jego część, która mówiła o współgospodarzeniu własną drużyną. Podkreślano udział naczelnika w walce o narodowe i społeczne wyzwolenie.

Władze partyjne wysunęły kolejne zastrzeżenia. Tym razem sprzeciwiano się, aby uroczystość odbyła się na Rynku Głównym i proponowano w zamian Błonia krakowskie, jednak w końcu zgodzono się, aby część oficjalna miała miejsce na Rynku, a część artystyczna i imprezy towarzyszące na Błoniach. Ówczesny komendant chorągwi wspominał:

Następną kontrowersyjną sprawą było miejsce zorganizowania uroczystości. Sprzeciwiono się, aby uroczystość odbywała się na Rynku Głównym i proponowano nam Błonia krakowskie. Na moją argumentację, że powinien to być Rynek, ponieważ tam Tadeusz Kościuszko składał przysięgę, odpowiedziano iż na Błoniach będą imprezy towarzyszące, będzie też miasteczko zlotowe. Wtedy oświadczyłem, że jeżeli uroczystość ma się odbyć na Błoniach, to tam ją zorganizujemy. Przecież na Błoniach też odbywały się doniosłe imprezy i manifestacje, np. marszałek Piłsudski przyjmował defilady wojska właśnie na Błoniach! Po tej wypowiedzi zgodzono się, aby impreza odbyła się na Rynku⁶.

W przeddzień uroczystości, 7 października 1967 r., odbyło się posiedzenie Rady Chorągwi, na którym podsumowano przebieg Roku Sztandarowego. Uznano, że drużyny wyraźnie polepszyły systematyczność pracy i coraz konsekwentniej współgospodarzyły w szkole i środowisku. Tytuły Drużyn Kościuszkowskich uzyskało 80% drużyn w chorągwi. Podjęto też uchwałę w sprawie dalszej pracy z bohaterem chorągwi i wychowania patriotycznego⁷.

W uchwale zapisano:

Proponując drużynom zdobywanie tytułu „Drużyn Kościuszkowskich” postawiliśmy bardzo wysokie wymagania. Dotyczyły one podniesienia stanu organizacyjnego drużyn, pełnej realizacji w nich systemu metodycznego w oparciu o podejmowanie zadań z kierunku „Gospodarze” i rzecz najważniejsza, podjęcie

⁶ W. Pancierz, *op. cit.*, s. 65.

⁷ *Sprawozdanie Rady Chorągwi Krakowskiej za okres od 19.XII.1965 do 19.IV.1969*, Kraków 1969, s. 11–12.

przez każdą drużynę w dostosowany do wieku jej członków sposób działalności, zmierzającej do zapoznania z postacią i działalnością Naczelnika Kościuszki, z rozwojem jego społeczno-narodowościowych idei wyzwoleniczych w historii naszego narodu, poznania historii I Dywizji Wojska Polskiego im. Tadeusza Kościuszki i działalności tych wszystkich, którzy walczyli o utrwalenie władzy ludowej i odbudowę kraju, a których symbolicznie nazwaliśmy Kościuszkowcami.

Do zdobywania tytułu „Drużyn Kościuszkowskich” przystąpiły wszystkie drużyny Chorągwi, a 56% drużyn wszystkich pionów tytuł ten zdobyło. Użytkane przy podsumowaniach w hufcach dane świadczą o tym, że w zdecydowanej większości zarówno kadra jak i młodzież poważnie potraktowała stawiane wymagania, a ocena ich realizacji była bardzo surowa i krytyczna. Z tego też powodu mimo tego, iż niewiele ponad połowa drużyn w Chorągwi tytuły uzyskała uważamy, że osiągnęliśmy zakładane efekty wychowawcze, bo nawet w tych drużynach, które tytułu „Drużyn Kościuszkowskich” nie zdobyły, realizacja zadań regulaminu stała się bodźcem do lepszej z wychowawczego punktu widzenia pracy.

Kończąc Rok Sztandarowy Rada Krakowskiej Chorągwi ZHP stwierdza, że Chorągiew właściwie przygotowała zuchy, harcerzy i instruktorów do przyjęcia za bohatera chorągwi – bohatera narodowego Tadeusza Kościuszkę i zasługuje na nadanie jej sztandaru⁸.

W sobotę 7 października 1967 r. na Błoniach zorganizowane zostało miasteczko zlotowe, w którym pod namiotami znalazła się wystawa dorobku hufców, szczepów i drużyn. Wieczorem odbyło się tam ognisko z występami zespołów artystycznych. W zlocie uczestniczyło ponad 15 tysięcy harcerzy z całego województwa i delegacje chorągwi z całej Polski.

Ognisko na krakowskich Błoniach rozpalono od płomienia, który przywieziono z ogniska z Raławic. Tak to wspominał komendant Hufca Miechów hm. Henryk Jurkowski, na terenie którego znajdowały się Raławice i który przez to miał do odegrania tę ważną rolę przywiezienia ognia na Błonia:

We wrześniu 1967 r. Krakowska Chorągiew Harcerstwa miała otrzymać sztandar wraz z nadaniem jej imienia Tadeusza Kościuszki. Z tej okazji zwołano na niedzielę zlot harcerzy i zuchów Chorągwi na Krakowskim Rynku – miejscu przysięgi T. Kościuszki. Ustalono, że w sobotę wieczorem na krakowskich Błoniach harcerze i zuchy z krakowskich dzielnicowych hufców spotykają się przy wspólnym ognisku rozpalonym od ognia przywiezionego z ogniska wcześniej rozpalonego przez harcerzy i zuchów naszego hufca na kopcu T. Kościuszki w Raławicach. Na szczęblu hufca ustaliliśmy, że:

⁸ „Wewnętrzny Biuletyn Informacyjny Związku Harcerstwa Polskiego”, *op. cit.*, s. 10–11.

- na zlocie w Krakowie hufiec reprezentować będą drużyny harcerskie z Goszczy i Kacic oraz „Raclawickie Zuchy” z Raclawic⁹;
- w sobotnim ognisku na kopcu w Raclawicach wezmą udział określone drużyny z ośrodków Raclawice, Słaboszów i Miechowa oraz Pałecznicza z Hufca Proszowice;
- sztafetę na motorach miała przygotować drużyna MSR Witka Piekoszowskiego ze szczepu przy Technikum Mechanicznym w Miechowie, którą ja miałem osobiście poprowadzić. [...]

2. Warta honorowa przy Kopcu Kościuszki w Raclawicach, 7 października 1967 r.

Weczesnym popołudniem na Górę Zamkową zaczęły ściągać drużyny. Wartę honorową przy płycie pamiątkowej na kopcu zaciągnęli harcerze i zuchy z Raclawic. Nie spodziewałem się, że może zgromadzić się tak wiele harcerzy i harcerek oraz niezrzeszonych uczniów. Przybyli bezpośrednio po lekcjach z tornistrami na plecach, wraz ze swoimi drużynowymi i nauczycielami. Było wielu mieszkańców Janowiczek i Raclawic z kierownikiem Ośrodka Zdrowia dr. Adamem Różańskim. Poprosiłem go, by w imieniu raclawickiej społeczności wraz ze mną i podinspektorem Tadeuszem Nowakiem wspólnie rozpalili ognisko. Gawędę wygłosił T. Nowak, który w imieniu wszystkich zebranych przy ognisku, jak i całej młodzieży miechowskiego powiatu, wręczając nam zapaloną w ognisku pochodnię, przekazał również pozdrowienia i życzenia krakowskiemu harcerstwu z okazji otrzymania sztandaru.

⁹ „Raclawickie Zuchy” nosiły białe sukmany, krakowskie czapki i małe kosy osadzone na sztorc jak prawdziwi kosynierzy z powstania kościuszkowskiego. H. Jurkowski, „*Mój harcerski szlak*”. *Wspomnienia hm. Henryka Jurkowskiego*, wydruk komp., s. 72.

Żegnani harcerskim „Czuwaj” z zapaloną pochodnią zesłaliśmy do stojących u podnóża góry motorów. Prowadziłem jadąc „Junakiem”. Na siedzeniu za mną harcerz z palącą pochodnią. Dalej w parze dwóch z biało-czerwonymi proporcami, a zamykał Witek Piekoszewski. Czas przejazdu przez Miechów i Słomniki był uzgodniony z miejscowymi drużynami, które stojąc przy trasie witały i pozdrowiały naszą przejeżdżającą sztafetę. Od granic Krakowa na Błonia pilotował nas patrol MSR z któregoś miejscowego hufca krakowskiego. Wraz z pozdrowieniami i życzeniami z Raławic przekazaliśmy komendantowi chorągwi przywieziony ogień, od którego zapalono ognisko. [...]

Nazajutrz z samego rana wyznaczone drużyny naszego hufca w pełnym, nie-nagannym umundurowaniu stanęły w wyznaczonym nam miejscu w pobliżu Głównego Rynku. Na dany znak przy dźwiękach wojskowej orkiestry „Czerwonych Beretów” defilowaliśmy przed licznie zebranymi krakowianami, którzy stanowiących czoło naszej kolumny „Raławickich Zuchów” witali ogromnymi brawami. Stanęliśmy w wyznaczonym miejscu harcerskiego czworoboku. Wręczenie sztandaru komendantowi chorągwi hm. Władysławowi Pancerzowi odbyło się w miejscu, gdzie T. Kościuszko składał przysięgę walczyć o niepodległość ojczyzny. To miejsce i tamta Kościuszki przysięga łączyła nas, kiedy śpiewaliśmy w tym momencie „Wszystko co nasze Polsce oddamy”. Zupełnie jak przed 170 laty, kiedy też na sztandar przysięgał Kościuszko, a jego wojsko tak jak my teraz stało i słuchało też w czworoboku. Wspaniała i wzruszająca chwila zakończona defiladą przed otrzymanym sztandarem, władzami i liczным zgromadzonym społeczeństwem Krakowa. Potem jeszcze krótki spacer, pamiątkowe zdjęcie przy Sukiennicach i powrót do domu¹⁰.

Rok Sztandarowy zakończył Złot Chorągwi w Krakowie 8 października 1967 r., w czasie którego na Rynku krakowskim nastąpiło uroczyste nadanie chorągwi imienia Tadeusza Kościuszki i wręczenie sztandaru. Obowiązki drużyny sztandarowej pełnił Szczep „Dzieci Pioruna” z Hufca Kraków-Zwierzyniec¹¹.

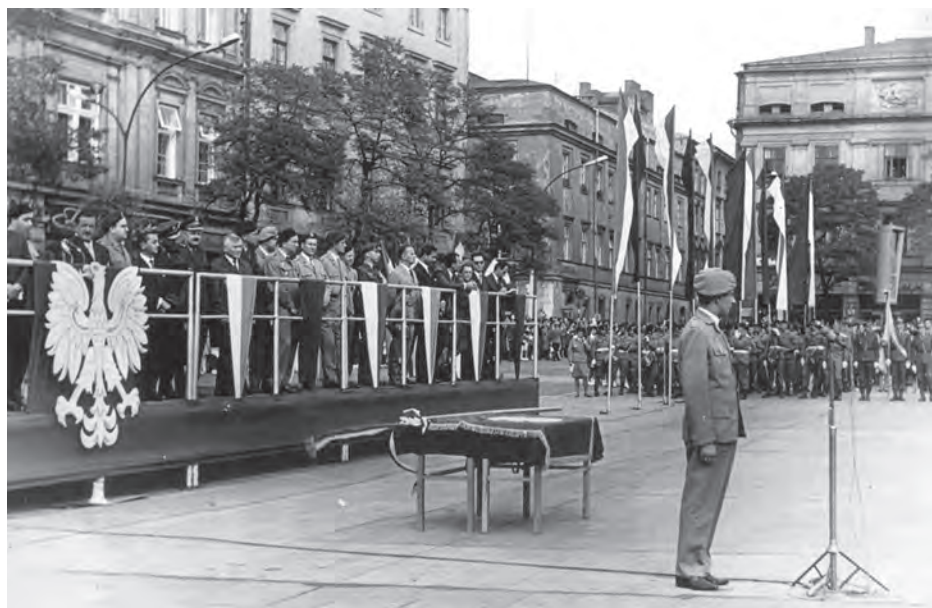
Podczas uroczystości sztandar Krakowskiej Chorągwi ZHP został odznaczony Złotą Odznaką „Za Pracę Społeczną dla Miasta Krakowa”, a niedługo później Złotą Odznaką „Za Zasługi dla Ziemi Krakowskiej”.

W uroczystości wzięli udział przedstawiciele władz państwowych i wojewódzkich, przedstawiciele Głównej Kwatery, dowódca 6 Pomorskiej Dywizji Powietrzno-Desantowej, gen. bryg. Edwin Rozłubirski, kompania honorowa Wojska Polskiego, orkiestra garnizonu krakowskiego, hufce krakowskie, delegacje pozostałych hufców Krakowskiej Chorągwi, delegacje chorągwi

¹⁰ H. Jurkowski, *op. cit.*, s. 76–81.

¹¹ Rozkaz L 7/67 z 8 X 1967 r., [w:] *Rozkazy Krakowskiej Chorągwi ZHP z lat 1957–1975*, zebr. i oprac. J. Wojtycza, Kraków 2019.

katowickiej, opolskiej, dolnośląskiej, rzeszowskiej, kieleckiej i warszawskiej oraz przedstawiciele redakcji pism harcerskich, radia, prasy i telewizji. Sztandar chorągwi wręczali przewodniczący Wojewódzkiej Rady Narodowej Józef Nagórzański i przewodniczący Rady Miasta Krakowa Zbigniew Skolicki. Po okolicznościowych przemówieniach i prezentacji sztandaru na płycie Rynku w miejscu, gdzie 24 marca 1794 r. Kościuszko składał przysięgę narodowi polskiemu, oraz u stóp jego pomnika na Wawelu zostały złożone kwiaty. W czasie uroczystości harcerze z Raławic wręczyli komendantowi Chorągwi kosę ustawioną na sztorc – taką, w jakie byli uzbrojeni kosynierzy w czasie bitwy pod Raławicami. Przy aplauzie zebranych komendant przekazał tę kosę zastępcy naczelnika ZHP hm. Włodzimierzowi Saranowi z prośbą o przekazanie jej naczelnikowi hm. Wiktorowi Kineckiemu. Do końca swej kadencji naczelnik przechowywał kosę w swoim gabinecie w Głównej Kwaterze. Uroczystość, którą utrwaliła krakowska telewizja, zakończona została defiladą jednostek harcerskich.

3. Wręczenie sztandaru Krakowskiej Chorągwi ZHP 8 października 1967 r.
Komendant uroczystości, zastępca komendanta chorągwi hm. Tadeusz Prokopiuk

4. Poczet z dopiero co wręczonym sztandarem chorągwi, 8 października 1967 r.

W trakcie uroczystości została odśpiewana przez chór pod kierownictwem hm. Jadwigi Skiby z towarzyszeniem orkiestry wojskowej „Czerwonych Beretów” specjalnie na tę uroczystość przygotowana pieśń Wincentego Fabera i Franciszka Zielińskiego *Drużyny Kościuszkowskie*:

Tu jest miejsce, gdzie stał Kościuszko,
ruszył stąd w bój o lepsze dni,
przysięgł walczyć za sprawę słuszną
przysięgamy dzisiaj także my.

Jeszcze raz śmiały marsz,
o tę ziemię twój ojciec się bił,
tysiąc miejsc czeka nas,
a do pracy wystarczy nam sił.

Do tej ziemi później Kościuszkowcy
wśród pocisków aż od Oki szli.
Każdy świt, każdy krok
zbliżał ich do tych pól podkrakowskich.

A nas dziś nowy trud,
nowy sens czeka znów,
ziemia chce naszych sił, naszych snów...¹²

¹² J. Skiba, *Działalność kulturalna Chorągwi Krakowskiej ZHP w latach 1956–2006*, Kraków 2006, wydruk komp., s. 30.

Pod koniec uroczystości harcerz Zbigniew Filk tymi słowami podziękował za wręczony sztandar:

Wszystkie zuchy, harcerki i harcerze Chorągwi Krakowskiej dziękują dziś serdecznie naszym dorosłym przyjaciołom za wręczenie nam tego pięknego sztandaru i uznanie nas godnymi noszenia imienia wielkiego patrioty – Naczelnika Tadeusza Kościuszki.

W ich imieniu przyrzekam, że wszystkimi siłami będziemy się starać nie splamić honoru tego sztandaru, a nasze wyniki w nauce i działalność drużyn w dalszym ciągu świadczyć będą o tym, że na miarę naszych sił czujemy się współgospodarzami miasta Krakowa i województwa krakowskiego.

Przyrzekam: że harcerze Kościuszkowcy będą zespołami, w których każdy dobrze się czuje, wspólnie pracuje i wspólnie się bawi, zespołami cenionymi w szkole i w środowisku¹³.

Należy dodać, że program uroczystości opracowany był co do minuty, a koordynatorem całokształtu przygotowań i przebiegu uroczystości był zastępca komendanta chorągwi hm. Tadeusz Prokopiuk¹⁴. O randze nadania imienia i wręczenia sztandaru Chorągwi Krakowskiej w skali ZHP może świadczyć fakt, że imprezie został poświęcony cały numer wewnętrznego biuletynu informacyjnego Związku¹⁵.

„Gazeta Krakowska” już trzy tygodnie wcześniej informowała o przygotowaniu do uroczystości¹⁶, a po niej opublikowała na pierwszej stronie obszerną relację z tego wydarzenia ilustrowaną zdjęciami¹⁷.

Od momentu wręczenia sztandaru chorągwi nazwa „Kościuszkowcy” przyjęła się jako hasło wywoławcze corocznych zadań Odznaki Chorągwianej. Kolejne jej zadania realizowane były przez wszystkie drużyny zuchowe, harcerskie i starszoharcerskie, przyczyniając się do rozwijania zainteresowania historią, dorobkiem i znaczeniem własnego regionu, swojej miejscowości, miasta czy dzielnicy.

W roku harcerskim 1971/1972 w związku z tym, że od opisanych uroczystości upłynęło pięć lat i ówczesne zuchy były już w drużynach harcerskich, a harcerze w szkołach średnich, postanowiono I zadanie Odznaki Chorągwianej poświęcić

¹³ „Wewnętrzny Biuletyn Informacyjny Związku Harcerstwa Polskiego”, *op. cit.*, s. 21.

¹⁴ Rozkaz L.7/67 z 8 X 1967 r., [w:] *Rozkazy Krakowskiej Chorągwi ZHP z lat 1957–1975...*

¹⁵ „Wewnętrzny Biuletyn Informacyjny Związku Harcerstwa Polskiego”, *op. cit.*

¹⁶ (zg) [Z. Guzowski], *Krakowska Chorągiew ZHP otrzyma imię Tadeusza Kościuszki*, „Gazeta Krakowska”, nr 224 (6091) z 17 IX 1967 r., s. 2.

¹⁷ (zg) [Z. Guzowski], *Na sztandarze Chorągwi imię Tadeusza Kościuszki*, „Gazeta Krakowska”, nr 241 (6108) z 9 X 1967 r., s. 1–2.

intensyfikacji pracy z bohaterem chorągwi w drużynach. Szukając nowej, atrakcyjnej, ale i bogatej w wartościowe treści wychowawcze formuły pracy z bohaterem, opracowano dla zuchów półcykl – „Zuch z Kościuszki bierze wzór”, wiążący pracę z Prawem Zucha i poznaniem przez dzieci bohatera chorągwi. Dla harcerzy młodszych organizowane były „Manewry Kościuszkowskie” obejmujące zaznajomienie z postacią Kościuszki i kontynuatorami jego idei – żołnierzami I Dywizji oraz „przeżycie” szlaku bojowego od Lenino do Berlina; wszystko w formie atrakcyjnej gry terenowej, zakończonej ogniskiem tematycznym poświęconym bohaterowi chorągwi. Natomiast harcerze starsi realizowali zadanie „Szlakiem walk o wolność i postęp”, zawierające ładunek treści patriotycznych i internacjonalistycznych¹⁸.

W następnym roku ogłoszona została centralna akcja programowa „Kościuszkowcy-73”, związana z 30-leciem Ludowego Wojska Polskiego. W ramach akcji drużyny wykonywały w okresie wiosenno-letnim 1973 r. „Czyn Kościuszkowski” na rzecz szkoły, miejsca zamieszkania lub obozowania, oraz realizowały wspólnie z młodzieżą niezorganizowaną zadania proponowane w programie z okazji 30-lecia LWP, np. spotkania z byłymi żołnierzami, sesje popularnonaukowe, wycieczki do jednostek i szkół wojskowych, wystawy i rysunkowe konkursy tematyczne, organizacja imprez, zawodów i biegów sprawnościowych o charakterze obronnym, opieka nad mogiłami poległych¹⁹.

5. Inauguracja roku harcerskiego 1972/1973, 24 września 1972 r.

¹⁸ *Sprawozdanie rady chorągwi za okres 19 IV 1969–10 III 1974 r.*, Kraków 1974, s. 10–11.

¹⁹ *Leksykon harcerstwa...*, s. 216.

W 1974 r. uchwałą Rady Chorągwi wprowadzono nowe zasady programowo-organizacyjne zdobywania Odznaki Chorągwianej i opracowano czteroletni cykl programowy. W kolejnych latach drużyny i szczepy, wykonując metodycznie opracowane zadania, poznawały osiągnięcia i dorobek województwa w zakresie: turystyki, sportu i rekreacji (1974/1975); kultury materialnej i duchowej (1975/1976); nauki i techniki (1976/1977).

W roku harcerskim 1977/1978 podsumowano cały cykl: drużyny organizowały rajdy turystyczno-sprawnościowe – również pod kryptonimem „Rajdów Kościuszkowskich”. Uczestnicy rajdu zwiedzali ośrodki kultury, nauki, zakłady pracy, a na poszczególnych jego etapach utrwalali wiadomości zdobyte w kolejnych latach realizacji odznaki. Następnie odbywały się rajdy szczepów, hufców i – jako podsumowanie – rajd chorągwiany. Dzięki tej koncepcji nastąpił znaczny rozwój turystyki w drużynach i szczepach, a konkretne materiały zebrane podczas rajdów posłużyły do wydania *Harcerskiego przewodnika po województwie krakowskim*²⁰.

Trudno wyliczyć zadania, kampanie programowe i akcje, w których centralną postacią był bohater Chorągwi Krakowskiej – Tadeusz Kościuszko. Poniżej wymieniono tylko kilka:

- w 27. rocznicę nadania imienia chorągwi, w 1994 r., w Nowohuckim Centrum Kultury odbyło się uroczyste spotkanie kadry instruktorskiej. Zorganizowała je komenda chorągwi oraz Nowohuckie Centrum Kultury. Odbył się harcerski apel, kominek instruktorski oraz koncert zespołów harcerskich²¹;
- w czasie Zlotu Krakowskiej Chorągwi zorganizowanego w 90-lecie powstania harcerstwa w dniach 14–16 września 2001 r. w „Domu Harcerza” odbył się patriotyczno-harcerski kominek z udziałem Barbary Wachowicz poświęcony bohaterowi chorągwi²²;
- z okazji Święta Chorągwi Krakowskiej powstał krótki film *O Kościuszko, piękny wzorze* nakręcony przez Krakowski Harcerski Krąg Akademicki „Diablak” oraz została wydana kartka pocztowa na Święto Chorągwi z wizerunkiem naczelnika²³;
- w 2006 r. zostały opracowane nowe wymagania Odznaki Chorągwianej. We wstępie regulaminu krótko przedstawiono sylwetkę Tadeusza Kościuszki oraz

²⁰ *Ibidem*, s. 215–216.

²¹ J. Skiba, *op. cit.*, s. 34.

²² *Sprawozdanie Komendanta i Komendy Krakowskiej Chorągwi za okres 11 grudnia 1999–20 kwietnia 2002 roku. Zjazd Sprawozdawczy*, Kraków 2002, s. 58.

²³ M. Leńczuk, *Święto Chorągwi Krakowskiej 20–26 marca 2006*, [w:] *Zjazd Chorągwi Krakowskiej ZHP im. Tadeusza Kościuszki*, oprac. A. Żugaj et al., Kraków 2006, s. 215–216.

- napisano: „W tym roku pragniemy wam zaproponować wielką przygodę: bliższe zapoznanie z sylwetką tego niezwykłego człowieka”. Dla zuchów przewidziano dotyczący go zwiad tematyczny, a dla harcerzy realizację zadania zespołowego wiążącego się z jednym z tematów: „Poznaj epokę Tadeusza Kościuszki”, „Tadeusz Kościuszko jako genialny taktyk wojskowy”, „Tadeusz Kościuszko obywatelem świata”, „Jak żył i jaki był Tadeusz Kościuszko”. Natomiast dla harcerzy starszych i wędrowników przeznaczono realizację dwóch zadań spośród zaproponowanych trzech: „Tropienie śladów Tadeusza Kościuszki w swoim mieście/wsi”, „Przygotowanie imprezy na temat bohatera chorągwi”, „Dlaczego Tadeusz Kościuszko jest bohaterem naszej chorągwi”²⁴;
- z okazji Jubileuszowego Złotu Stulecia Harcerstwa „Kraków 2010”, odbytego w dniach 16–24 sierpnia 2010 r. w Krakowie z okazji 100. rocznicy powstania harcerstwa²⁵, wydano kieszonkowy przewodnik po miejscach w Krakowie i okolicy związanych z Tadeuszem Kościuszką²⁶, który został zadedykowany w następujący sposób:

Druhu Czytelniku!

Imię Tadeusza Kościuszki towarzyszy polskiemu harcerstwu od zarania. Pierwsza oficjalnie powołana 22 V 1911 roku drużyna na ziemiach polskich – 1 Lwowska Drużyna Skautowa – nosiła imię Tadeusza Kościuszki. W Krakowie także pierwsza, powstała we wrześniu 1911 roku drużyna przy I Gimnazjum im. św. Anny, przyjęła imię Tadeusza Kościuszki. W wielu innych miastach także przestrzegano zwyczaju, że pierwsza drużyna nosiła właśnie jego imię.

Wiedząc jak wyjątkowo mocne są więzi Tadeusza Kościuszki z Ziemią Krakowską, Krakowska Chorągiew Związku Harcerstwa Polskiego, w 1967 roku, w 150. rocznicę śmierci – przyjęła jego imię jako swego bohatera. W okresie kampanii programowej przygotowującej młodzież do tej uroczystości, jedna z gier terenowych kończąca się *nomen omen* w rejonie Kopca Kościuszki, zaczynała się od hasła: „Kogo dziś szukamy?”, odpowiedzią było: „Jest na dziesiątce!” (w tym czasie na najczęściej używanej monecie dziesięciozłotowej – był właśnie wizerunek Tadeusza Kościuszki).

Korzystając z tego przewodnika i wiedząc, gdzie w naszym mieście znajdują się miejsca z nim związane, możesz zorganizować zwiad i wysłać tam swoich harcerzy, żeby je zobaczyli. Możesz na przykład dać zastępom kserokopie mapki

²⁴ *Zjazd Chorągwi Krakowskiej ZHP im. Tadeusza Kościuszki...*, s. 218–221.

²⁵ W czasie złotu decyzją Komitetu Kopca Kościuszki harcerze mieli bezpłatny wstęp na Kopiec Kościuszki.

²⁶ K. Wojtycza, *Śladami Tadeusza Kościuszki po Ziemi Krakowskiej. Kieszonkowy przewodnik po miejscach w Krakowie i okolicy i Rowerowym Szlakiem Kościuszkowskim*, Kraków 2010.

dołączonej do przewodnika i zadanie sfotografowania jak największej liczby miejsc związanych z Kościuszką, a na następnej zbiórce omówienie upamiętnionych wydarzeń. Możesz zrobić to w formie konkursu między zastępami, a punktować miejsca w zależności od ich ważności lub np. lokalizacji (oczywiście wyżej punktować te trudniej dostępne z Waszego terenu działania). Możesz zorganizować wycieczkę lub kilkudniowy obóz wędrowny Rowerowym Szlakiem Kościuszkowskim. Punktem wyjścia wycieczki może być niekoniecznie nasze miasto, ale na przykład któraś ze stacji kolejowych (np. Słomniki). Resztę pozostawiamy Twojej pomysłowości i życzymy powodzenia²⁷;

- w roku harcerskim 2015/2016 i 2016/2017 zespół programowy komendy chorągwi wspólnie z Małopolskim Kuratorium Oświaty zorganizował konkurs „Nasz Bohater – Tadeusz Kościuszko”, a jego uczestnicy korzystali z wymienionego przewodnika. Cieszył się on dużym zainteresowaniem. W pierwszej edycji wzięło udział 180, a w drugiej 112 uczestników z całego województwa;
- w 40 lat po uroczystości nadania imienia i wręczenia sztandaru Chorągwi Krakowskiej ówczesny komendant chorągwi hm. Andrzej Żugaj rzucił pomysł, aby otrzymała ona nowy sztandar. Został on wykonany według projektu artysty plastyka hm. prof. Andrzeja Ziemblińskiego i uroczyście wręczony 18 września 2011 r.

6. Wręczenie nowego sztandaru Krakowskiej Chorągwi ZHP, stadion KS „Korona”, 18 września 2011 r.

²⁷ *Ibidem*, s. 64–65.

Podgórskie szczepy im. Tadeusza Kościuszki

Od blisko stu lat na prawym brzegu Wisły działa Hufiec Kraków-Podgórze, hufiec „za Wisłą” lub jak zwykł go nazywać druh hufcowy hm. Wojciech Beliczyński¹ – „Harcerska Rzeczpospolita Podgórska”. Tadeusz Kościuszko był popularnym patronem jednostek harcerskich działających na tym terenie. Przedstawiając wybrane środowiska, posłużono się tradycyjnymi, znanymi od wielu lat nazwami wsi i osad wpisanymi w aktualne dzielnice². W poniższej prezentacji wykorzystano informacje zawarte w wydanej niedawno monografii Hufca Kraków-Podgórze³.

Dzielnica VIII Dębники

Dębники i okolice

Szczep „Dzieci Pioruna”

Szczep „Dzieci Pioruna” im. T. Kościuszki⁴, którego drużyny nosiły chusty bordowe w Hufcu Kraków-Zwierzyniec i któremu przydzielono w 1957 r. numer piąty, przyjął tradycje „Piątki Krakowskiej”. Był to bardzo liczny i prężnie działający szczep na terenie Technikum Łączności i Zasadniczej Szkoły Łączności im. Obrońców

¹ Wojciech Beliczyński, pseud. „Wosiek” (1917–1985), harcmistrz, referent prasy i propagandy Kieleckiej Chorągwi Harcerzy (1936–1937), drużynowy 1 Podgórskiej Drużyny Harcerzy (1937–1939), działacz RGO, członek Szarych Szeregów, hufcowy hufców Harcerzy Kraków V Podgórze (1945–1949) i Harcerstwa Kraków-Podgórze (1956–1957), komendant m. Krakowa (1949), instruktor komendy Krakowskiej Chorągwi Harcerzy (1945–1949) i Harcerstwa (1956–1957).

² *Szczepy i drużyny Podgórskiego Hufca*, [w:] *Harcerstwo Podgórza*, red. S. Spólnik et al., Kraków 1978, *passim*.

³ A. Gaczorek, J. Klinik, W. Wójcik, *Hufiec Kraków-Podgórze w latach 1957–1989*, Kraków 2022.

⁴ Obszerne omówienie działalności szczepu znajduje się w artykule hm. Andrzeja Gaczorka.

Poczty Polskiej w Gdańsku (ul. Łobzowska 22). W latach 1957–1968 działał na terenie hufców: Kraków-Zwierzyniec, Kraków-Łobzów, Kraków Kleparz-Łobzów i ponownie Kraków-Zwierzyniec. 18 maja 1958 r. w ramach obchodów 45-lecia powstania 5 Krakowskiej Drużyny Skautowej drużyna otrzymała sztandar ufundowany przez dawnych harcerzy „Piątki” oraz członków Koła Przyjaciół Harcerstwa (KPH). Gdy we wrześniu 1968 r. szkołę przeniesiono do nowego obiektu w dzielnicy Podgórze przy ul. Zielnej (obecnie ul. Monte Cassino), szczerp został oficjalnie przekazany do Hufca Kraków-Podgórze. Funkcję szczerpowego pełnili: phm. Zygmunt Dyląg⁵ (1957–1959, 1963–1965 i 1966/1967), phm. Ryszard Gerhardt (1959–1962), phm. Maria Piotrowicz (1962–1963)⁶, phm. Adam Kamisiński (1965–1966), phm. Henryk Pryka (1966), phm. Jan Błaszczak (1967/1968).

1. Poczet i drużyna sztandarowa Krakowskiej Chorągwi ZHP wystawiona przez Szczerp „Dzieci Pioruna” z nowo wręczonym sztandarem, 8 października 1967 r.

⁵ Zygmunt Dyląg (1922–1986), nauczyciel, harcmistrz, żołnierz AK i BCh, drużynowy 5 Krakowskiej Drużyny Harcerzy (KDH) (1958–1959), komendant Szczepu 5 KDH „Dzieci Pioruna” (1957–1959, 1963–1975), zastępca hufcowego Hufca Łobzów (1957), Kleparz-Łobzów (1959–1960, 1961), instruktor komend Hufca Kraków-Podgórze i Krakowskiej Chorągwi ZHP (od 1967 r.).

⁶ Maria Piotrowicz (1929–2010), mgr chemii, harcmistrzyni, kierownik referatu organizacyjnego (1957–1958) Hufca Kraków-Łobzów, szczerpowa Szczepu „Dzieci Pioruna” (1962–1963), kierownik referatu młodszoharcerskiego (1965), kierownik referatu organizacyjnego (1966–1967) Hufca Kraków Kleparz-Łobzów.

Działając przy Zespole Szkół Łączności (ul. Monte Cassino 31) w Hufcu Kraków-Podgórze, szczep ten przez szereg lat był Szczepem Sztandarowym Chorągwi Krakowskiej, największym szczepem w Hufcu Podgórze, zdobywcą wielu nagród, wyróżnień i mistrzowskich tytułów, a także zwycięzcą kilku manewrów techniczno-obronnych. Wychował liczną kadrę instruktorską. Ważne miejsce w jego działalności specjalnościowej zajmował Harcerski Klub Łączności „Bartek”, który był liczącym się w swej kategorii klubem w Polsce. 22 marca 1975 r. szczep otrzymał nowy sztandar ufundowany przez Koło Przyjaciół Harcerstwa. Dalsze jego losy zostały szczegółowo opisane w osobnym artykule. Szczepowi: hm. Zygmunt Dyląg (do 1 czerwca 1971 r.), phm. Andrzej Kmiecik (1971–1972), hm. Zygmunt Dyląg (1972–1976), pwd. Tadeusz Dziedzic (1976), hm. Andrzej Gaczorek (1976–1984), hm. Krzysztof R. Hubicki (1984–1985), pwd. Stanisław Szuro (1985–1987), phm. Artur Panuś (1987–2012), pwd. Marek Gajda (2012–2014). Szczep rozwiązano 5 maja 2014 r.⁷

Szczep „Fioletowej Trójki”

Szczep powstał 10 lutego 1958 r. przy Szkole Podstawowej nr 24 (ul. Sokolska 13), a jego pierwszym szczepowym był phm. Zdzisław Trylski⁸. Szczep przejął tradycje 3 Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki utworzonej w 1931 r., jednej z najstarszych drużyn w Podgórzu. W 1934 r. drużyna otrzymała sztandar, który nie przetrwał dziejowych burz i zawirowań. W okresie II wojny światowej harcerze „Trójki” walczyli z okupantami; w 1971 r. dla uczczenia pamięci 17 harcerzy, którzy zginęli, umieszczono tablicę na cmentarzu Podgórskim. Fundacja tablicy, sztandaru (10 grudnia 1967 r.) oraz doroczne spotkania byłych i aktualnych członków szczepu w rocznicę powstania drużyny świadczą o silnej więzi między „trójkarzami”.

⁷ Archiwum Komendy Hufca ZHP Kraków-Podgórze (dalej: AHPg), Rozkazy Komendanta Hufca, Rozkaz L. 6/2014 z 5 V 2014 r.

⁸ Zdzisław Trylski (1933–1999), doc. dr inż., harcmistrz, drużynowy 3 Podgórskiej Drużyny Harcerzy i szczepowy Szczepu „Fioletowej Trójki” (1958–1959), zastępca hufcowego (1957–1959) i hufcowy Hufca Kraków-Podgórze (1959–1965), członek Komendy Krakowskiej Chorągwi Harcerstwa i komendant rejonu hufców m. Krakowa (1959–1962), instruktor komendy Krakowskiej Chorągwi Harcerstwa (1958–1959, 1960–1961).

2. 3 Podgórska Drużyna Harcerzy z zuchami i Kołem Przyjaciół w dniu poświęcenia sztandaru na tle niedawno wybudowanego mostu Piłsudskiego, kwiecień 1934 r.

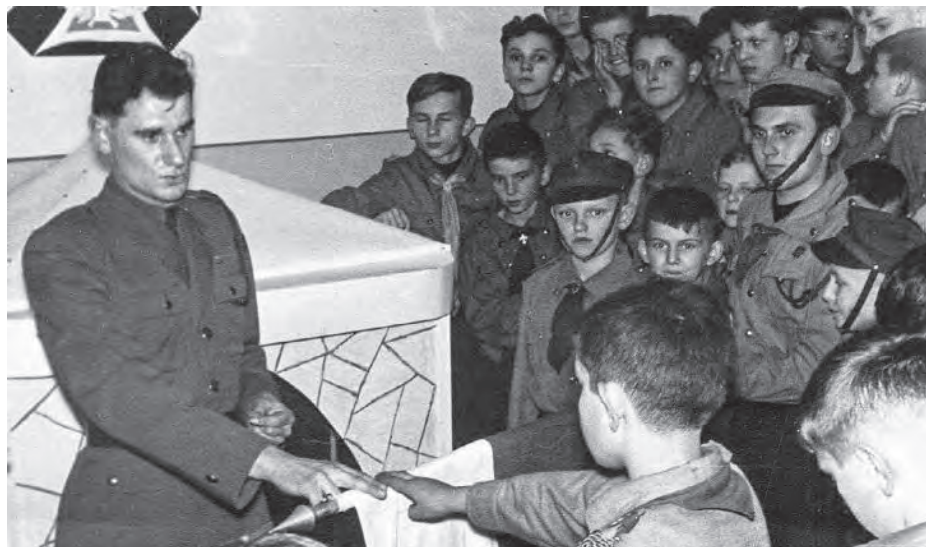
Szczep ten stanowił silne zaplecze kadrowe dla hufca, dając mu komendanta hufca hm. Zdzisława Trylskiego, zastępców komendanta: hm. Tadeusza Trzmiela, hm. Władysława Dobosza i hm. Marka Dobosza, oraz kierowników referatów: hm. Zbigniewa Urbańca, hm. Teresę Smyksy (zam. Żelazny), hm. Tadeusza Żelaznego, hm. Kazimierza Lichnowskiego i hm. Stanisława Wacha. Szczepowi: phm. Zdzisław Trylski (1958–1959), Bogdan Głąb (1959/1960), hm. Władysław Dobosz (1965–1974)⁹.

Lata 1974–1979 to okres zawieszenia działalności Szczepu „Fioletowej Trójki” z powodu zlikwidowania w 1974 r. Szkoły Podstawowej nr 24. Kadra szczepu zorganizowała Szczep Drużyn Harcerskich i Zuchowych nr 73 „Koliba” im. Klimka Bachledy¹⁰ przy Szkole Podstawowej nr 26, do której przeniesiono dużą liczbę dzieci ze zlikwidowanej szkoły. Cyfra „3” w numerze nowego szczepu nawiązywała do „Fioletowej Trójki”, której tradycje kontynuowano. Między innymi corocznie, 29 listopada, w rocznicę powstania tej drużyny, harcerze Szczepu „Koliba” składali przyrzeczenie harcerskie na cmentarzu Podgórskim przed tablicą upamiętniającą „trójkarzy” poległych w czasie II wojny światowej¹¹.

⁹ *Harcerstwo Podgórze...*, s. 42.

¹⁰ AHPg, Rozkazy Komendanta Hufca, Rozkaz L. 7/74 z 7 IX 1974 r.

¹¹ *80 lat Szczepu Fioletowej Trójki 1931–2011*, red. A. Leśniewska, Kraków 2011, s. 38.

3. Phm. Zdzisław Trylski odbiera przyrzeczenie harcerskie w rocznicę powstania drużyny, 29 listopada 1957 r.

29 listopada 1981 r. doszło do symbolicznego przekazania tradycji „Fioletowej Trójki”, tj. barw chust, numeru i nazwy, Szczepowi „Podwawelskiemu” działającemu przy Szkole Podstawowej nr 25 (ul. Komandosów 29)¹².

W latach 1979–1990 szczepem kierowali hm. Grażyna Francuz (1979–1983) i phm. Ryszard Ornat (1983–1990). Przy znacznym zaangażowaniu dawnych harcerzy „Fioletowej Trójki” zorganizowano obchody 50-lecia. Działalność szczepu cechowała dynamika i dbałość o doskonalenie własnego harcerskiego stylu, nawiązującego do starych, przedwojennych tradycji. Jego drużyny zwyciężały w imprezach Hufca Kraków-Podgórze, m.in. Jesiennym Złazie Hufca i Turnieju Zastępowych. Organizowane przez niego liczne imprezy, m.in. rajdy, obozy i zimowiska, wyróżniały się bogatym i starannie przygotowanym programem. Część kadry instruktorskiej szczepu aktywnie uczestniczyła w tworzeniu ZHP r. zał. 1918 w Podgórzu. Począwszy od 1983 r., harcerze i instruktorzy szczepu brali udział w „Białej Służbie” w kraju i poza jego granicami (Lwów, Rzym) podczas pielgrzymek papieskich.

13 września 1990 r. Szczep „Fioletowej Trójki” przeszedł do struktur ZHP r. zał. 1918, który w niedługim czasie połączył się ze Związkiem Harcerstwa Rzeczypospolitej, w szeregach którego obecnie kontynuuje swoją działalność. Jeden

¹² AHPg, Rozkazy Komendanta Hufca, Rozkaz Specjalny z 29 XI 1981 r.

z instruktorów szczeptu – phm. Tomasz Pabian – pełnił funkcję hufcowego Hufca Harcerzy Kraków-Podgórze V i komendanta Małopolskiej Chorągwi Harcerzy.

Szczep nadal co roku organizuje obozy stałe, najczęściej nad jeziorami, a także obozy wędrowne oraz zimowiska. Podczas święta szczeptu, 29 listopada 2001 r., w 70. rocznicę powstania drużyny, szczept otrzymał nowy sztandar. Uroczyscie obchodzono kolejne okrągłe rocznice powstania „Fioletowej Trójki”.

4. Obóz „Fioletowej Trójki” w Gwdzie Wielkiej, 2019 r.

Szczepowi: Grażyna Francuz (1979–1983), phm. Ryszard Ornat (1983–1990), phm. Wojciech Pabian (1990), pwd. Tomasz Pabian (1990–1994), phm. Katarzyna Ćwiklińska-Michalska (1994–1999), phm. Marcin Guzik (1999–2001), phm. Tomasz Międzik (2001–2008), pwd. Katarzyna Baran (2008/2009), pwd. Radosław Podkova (od 2009), phm. Andrzej Dorobisz, pwd. Marta Zając, phm. Maciej Skóra, phm. Radosław Kurek (obecnie)¹³.

Szczep „Podwawelski”

Szczep „Podwawelski” im. Tadeusza Kościuszki powstał w 1973 r. przy Szkole Podstawowej nr 25 (ul. Komandosów 29); został zorganizowany przez hm. Małgorzatę Komorowską. Drużyny szczeptu nosiły numer 2 i pomarańczowe chusty¹⁴. Przy Szczepie „Podwawelskim” istniał 100-osobowy chór harcerski prowadzony

¹³ 80 lat Szczepu Fioletowej Trójki 1931–2011, *passim*.

¹⁴ AHPg, Rozkazy Komendanta Hufca, Rozkaz L. 10/73 z 1 XII 1973 r.

przez druhnę Bożenę Krawczyk. Działające drużyny i chór zawsze mogły liczyć na wsparcie pwd. Bogumiły Spólnik, wicedyrektorki szkoły. Szczepowe: hm. Małgorzata Komorowska (1973–1976), phm. Teresa Zwierzyk (1976), hm. Ewa Kot (1977–1979), phm. Grażyna Francuz (1979–1983). 29 listopada 1981 r. Komenda Hufca Kraków-Podgórze podjęła decyzję o zmianie dotychczasowej nazwy szczepu, jego numeru i barwy chust. Szczep „Podwawelski” przejął tradycje, numer, sztandar i nazwę Szczepu „Fioletowej Trójki”.

Dzielnica XI Podgórze Duchackie

Harcerstwo na Podgórzu Duchackim ma bogate tradycje. W 1945 r. rozkazem komendy chorągwi została powołana 57 Drużyna Harcerzy im. T. Kościuszki, która później otrzymała numer 13. Jej drużynowym był dh Tadeusz Wolny, a harcerze nosili chusty pomarańczowe.

Wola Duchacka Wschód

Szczep „Kościuszkowcy”

Szczep „Kościuszkowcy” im. T. Kościuszki przy Szkole Podstawowej nr 70 na Woli Duchackiej (ul. Malborska 98) został założony 20 września 1969 r. Zorganizował go i został mianowany pierwszym szczepowym pwd. Jacek Wolny¹⁵. Wcześniej istniała tam prowadzona przez jego ojca druha Tadeusza Wolnego 13 Drużyna Harcerzy, nosząca pomarańczowe chusty z czarną obwódką. Szczepowi: pwd. Jacek Wolny (1970–1971), pwd. Janusz Bajer (1971–1972), phm. Bogumiła Kozik (1973/1974), pwd. Elżbieta Wagner (1972/1973, 1974). W 1974 r. został przemianowany na Szczep „Swarożyca” im. T. Kościuszki¹⁶.

Szczep „Swarożyca”

Szczep „Swarożyca” im. T. Kościuszki powstał 1 grudnia 1974 r. przy Szkole Podstawowej nr 70 na Woli Duchackiej (ul. Malborska 98). Wówczas grupa instruktorów z „Czarnej Trzynastki Krakowskiej” przeszła do hufca z Hufca Kraków-Śródmieście i wspólnie z kadrą szczepu „Kościuszkowcy” utworzyła nowy szczep. Szczepowym został hm. Zbigniew Burzyński

¹⁵ AHPg, Rozkazy Komendanta Hufca, Rozkaz L. 7/70 z 30 X 1970 r.

¹⁶ AHPg, Rozkazy Komendanta Hufca, Rozkaz L. 1/75 z 1 I 1975 r.

„Strzeżywój”. 31 grudnia 1974 r. w szczepie działało pięć drużyn oraz Krąg Instruktorski „Swarogowa Brać”. Drużyny miały numer 13 i nosiły czarne chusty z pomarańczowym słońcem oraz wpisana w nie liczbą 13. Od „Czarnej Trzynastki” szczep przejął obrzędowość słowiańską, a od drużyn wcześniej istniejących na tym terenie – patrona Tadeusza Kościuszkę. Działając prężnie, szybko dołączył do najlepszych w hufcu. Już w 1975 r. zorganizował pierwszy obóz, a rok później posiadał kompletny sprzęt obozowy i samochód GAZ-69.

5. Harcerki i harcerze Szczepu „Swarożyca” nad Morskim Okiem z komendantem szczepu hm. Zbigniewem Burzyńskim, 1975 r.

Szczep nawiązał kontakty z innymi środowiskami, a w Rosnowie k. Koszalina, gdzie w 1976 r. odbył się obóz, powstała nawet filia szczepu. Co roku był organizowany obóz letni (wyjątkiem był rok 1978). Odbyło się także kilkanaście zimowisk oraz obóz wędrowny¹⁷. W latach osiemdziesiątych kilkakrotnie obozowano latem i zimą ze Szczepem „Z Dębowego Lasu”. Od 1981 r. szczep organizował Halowe Zawody Harcerek Hufca, wielokrotnie w nich zwyciężając. 25 kwietnia 1987 r., podczas obchodów 13-lecia, szczep otrzymał sztandar i samodzielną harcówkę. Kadra Szczepu „Swarożyca” zasiłowała bratni Szczep „Żagiew” oraz kilka innych, m.in. „Dębnicki” – phm. Michał Tryański, „Słoneczny” – hm. Janusz Kuczyński, „Szwolężerów” – phm. Zbigniew Socha. Wśród wielu instruktorów działających

¹⁷ Jubileusz 13-lecia 13 Szczepu ZHP „Swarożyc” Kraków-Podgórze, Kraków 1987, s. 4–5.

w szczepie na wyróżnienie zasługują m.in. harcmistrze: Anna Baścik-Danis, Elżbieta Chomiak-Stachyra, Dariusz Cygał, podharcmistrze: Marek Barczuk, Zbigniew Danisz, Grażyna Jarosz-Gremian, Beata Mróz, Józef Ślizowski, szczepowi: hm. Zbigniew Burzyński (1975–1976), phm. Elżbieta Wagner-Radzicka (1977–1978), hm. Grażyna Tekieła (1978–1981), hm. Anna Lewadny (zam. Koczanowska) (1981–1984), phm. Piotr Komornicki (1984–1990). Szczep działa obecnie przy Zespole Szkół Ogólnokształcących Integracyjnych nr 7 w Krakowie (ul. Czarnogórska 14). Aktualnie komendantką szczepu jest phm. Karolina Kruk.

6. Szczep „Swarożyca” na obozie, 2021 r.

Dzielnica XII Biezanów-Prokocim

Prokocim Stary

Pracę skautową na terenie Prokocimia zapoczątkował w 1911 r. druh Stanisław Pigoń¹⁸, założyciel 1 Drużyny Skautowej, która działała do wybuchu I wojny światowej. Na przełomie lat 1937 i 1938 druh Stanisław Prokop przekształcił filię

¹⁸ Stanisław Pigoń (1885–1968), historyk literatury, rektor i prof. Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1926–1928), prof. UJ (1931–1939, 1945–1960), współorganizator harcerstwa w Krakowie, drużynowy w Prokocimiu (1911), więziony przez Niemców w Sachsenhausen, uczestnik konspiracji i tajnego nauczania.

drużyny kolejowej z ul. Lubicz w 17 Kolejową Drużynę Harcerską im. kpt. Rudolfa Brandysa, która należała do Hufca Kraków-Podgórze.

17 Drużyna Harcerzy im. T. Kościuszki

Tuż po wyzwoleniu Krakowa w 1945 r. na terenie Prokocimia powstała Drużyna im. T. Kościuszki o tradycyjnym przedwojennym numerze 17. Drużynowym był druha Mieczysław Kasiuk, przed wojną jej zastępowy. Drużyna działała bardzo prężnie i jeszcze w tym samym roku otrzymała własny sztandar ufundowany przez rodziców. Liczący 75 lat sztandar zachował się do dziś w dobrym stanie. Drużyna została rozwiązana w latach pięćdziesiątych.

7. Obóz 17 Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki w Dobrej, 1958 r.

Po odrodzeniu harcerstwa w styczniu 1957 r. wznowiono działalność 17 Podgórskiej Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki przy Szkole Podstawowej nr 61. Jej odnowicielem i pierwszym drużynowym był druha Stefan Schab¹⁹. Drużyna stała się załącznikiem Szczepu „Prokocimskiego”, założonego w 1957 r. Po roku działalności „Prokocimski Szczep Harcerzy” został oficjalnie powołany rozkazem komendy hufca. W latach 1958–1962 szczep był organizatorem czterech obozów stałych, dwóch obozów żeglarskich, trzech obozów wędrownych

¹⁹ Archiwum Komisji Historycznej ZHP Chorągwi Krakowskiej (dalej: AKH), Rozkazy Komendanta Chorągwi, Rozkaz L. 7/57/58 z 15 VI 1957 r.

i jednego zimowiska. Po rezygnacji grupy instruktorów z działalności harcerskiej 31 października 1962 r. szczep został rozwiązany²⁰.

Szczip „Promyto”

Na terenie Szkoły Podstawowej nr 61 (ul. Biezanowska 70, obecnie ul. Popławskiego 17) od 1957 r. działały drużyny o numerze 17, noszące niebieskie chusty. W 1971 r. drużynową 17 Podgórskiej Drużyny Harcerzy mianowana została hm. Maria Trzmiel, nauczycielka tej szkoły. Z czasem drużyna rozrosła się do szczepu o nazwie Szczip „17-tek”, przemianowanego na Szczip „Promyto” im. T. Kościuszki. Skupiał on do ośmiu drużyn oraz od września 1977 r. krąg instruktorski prowadzony przez phm. Małgorzatę Dudek (zam. Słowik), Drużynową Roku 1977 w pionie zuchowym hufca. Szczip był organizatorem pięciu obozów stałych pod namiotami, czterech kolonii zuchowych, obozu wędrownego i zimowiska. Szczipowi: hm. Maria Trzmiel (1971–1980) i pwd. Ewa Mamoił (1980–1982). Wśród instruktorów tego szczepu na wyróżnienie zasługują: phm. Bogumiła Kasperska (zam. Naumiak), phm. Małgorzata Dudek (zam. Słowik), phm. Władysław Reczyński, pwd. Zbigniew Tęczar, phm. Barbara Zielińska, Jadwiga Turek, Renata Wajda, Ewa Kalebuk, Krystyna Macheta.

Szczip „Promyto” zakończył działalność w 1981 r., a od 16 września 1982 r. jego teren działania objął Szczip „Gwiazdzisty” im. M. Zaruskiego²¹.

Dzielnica XIII Podgórze

Centrum

Szczip „Kosynierzy”

Szczip „Kosynierzy” działał w latach 1968–1981 przy IV Liceum Ogólnokształcącym (ul. Zamoyskiego 5, obecnie w gmachu przy ul. Krzemionki 11). Powstał w 1968 r. na bazie jednej z najstarszych drużyn harcerskich Podgórze, 1 Drużyny Harcerzy im. Dionizego Czachowskiego, która od 1921 r. tworzyła zręby hufca i działała w środowisku uczniów i absolwentów dawnego VI Gimnazjum Państwowego w Krakowie-Podgórzu. „Jedynka” wznowiła działalność w 1945 r. i w krótkim czasie osiągnęła wysoki poziom. Nowy okres „Błękitna

²⁰ AHPg, Rozkazy Komendanta Hufca, Rozkaz L. 11/62 z 31 X 1962 r.

²¹ *Kalendarium Szczepu „17-tek”, później „Promyto” 1963–1981*, [w:] *Na harcerskim szlaku. 100 lat harcerstwa w Prokocimiu*, red. K. Balog et al., Kraków 2011, s. 183.

Jedynka” rozpoczęła 23 grudnia 1956 r. zjazdem 35-lecia drużyny. Jej drużynowym był dh Franciszek Wesołowski. W 1960 r. drużyna rozpadła się, a próby jej reaktywowania okazały się nieskuteczne.

W 1968 r. zadanie powołania na tym terenie drużyny harcerskiej oraz organizacji szczepu podjęli instruktorzy Szczepu 5 KDH „Dzieci Pioruna” im. T. Kościuszki: phm. Adam Kamisiński, pwd. Irena Burzyńska i pwd. Bogdan Czura²². Do chwili, gdy 20 września 1981 r. przywrócono mu nazwę Szczep „Błękitnej Jedynki”²³, nosił nazwę Szczep „Kosynierzy” im. T. Kościuszki. Skupiał on drużyny starszoharcerskie noszące numer 37 i błękitne chusty, a także harcerskie kluby specjalnościowe. Szczep współorganizował m.in. galowy koncert „Harcerze – ludziom pracy Podgórze”, przygotowany z okazji VI Zjazdu ZHP. Zaangażowaniem i pracą w środowisku wyróżniali się: hm. Wojciech Beliczyński, phm. Jerzy Talaga, hm. Edward Poradzisz, pwd. Jerzy Pietrzyk, hm. Stanisław Czareński. Funkcję szczepowego pełnili: hm. Adam Kamisiński (1968–1973) i hm. Elżbieta Capiga (1973–1983).

Autor dziękuje hm. Andrzejowi Gaczorkowi za pomoc w przygotowaniu artykułu.

²² AHPg, Rozkazy Komendy Hufca, Rozkaz L. 9/68 z dnia 1 XI 1968 r.

²³ AHPg, Rozkazy Komendanta Hufca, Rozkaz L. 8/81 z 20 IX 1981 r.

5 Krakowska Drużyna Harcerska i Szczęp „Dzieci Pioruna” im. Tadeusza Kościuszki

W grudniu 2021 r. zbiegły się rocznice dwóch ważnych wydarzeń dla drużyn kontynuujących tradycje Krakowskiej „Piątki” – 110. rocznica powstania 5 Krakowskiej Drużyny Skautowej im. płk. M. Wołodyjowskiego i 65-lecie założenia w Technikum Łączności w Krakowie¹ 5 Drużyny Harcerskiej im. T. Kościuszki.

Formowanie drużyn harcerskich męskiej i żeńskiej rozpoczęto po zakończeniu Krajowego Zjazdu Działaczy Harcerskich (Łódź, 8–10 grudnia 1956 r.), na przełomie grudnia 1956 i stycznia 1957 r. Znaczącą rolę w tym okresie odgrywał dh Zygmunt Dyląg – nauczyciel Technikum Łączności, wychowanek 1 Miechowskiej Drużyny Harcerzy im. R. Traugutta. Dużą pomoc powstającemu harcerstwu okazywała ówczesna dyrekcja szkoły oraz grono pedagogiczne.

Obie drużyny przyjęte zostały do Hufca Kraków-Zwierzyniec w styczniu 1957 r. Pełnienie obowiązków drużynowych powierzono Jerzemu Ciołkowi oraz Marii Piotrowicz². Po złożeniu meldunków o zorganizowaniu jako drużyny próbne otrzymały numery: drużyna męska – 5, natomiast drużyna żeńska – 9 (zmieniony w maju 1957 r. na 19). Harcerze nosili chusty koloru karminowo-bordowego ze złotą strzałą, natomiast harcerki – brązowe z podwójną zieloną lamówką.

Gdy z funkcji drużynowego drużyny męskiej wycofał się druh Ciołek, jego miejsce zajął dh Zygmunt Dyląg. W czerwcu 1957 r. jego drużyna uznana została

¹ Od roku szkolnego 1972/1973 Zespół Szkół Łączności im. Obrońców Poczty Polskiej w Gdańsku.

² Archiwum Komisji Historycznej ZHP Chorągwi Krakowskiej (dalej: AKH), Rozkazy Komendy Hufca Kraków-Zwierzyniec, Rozkaz L. 1/57 z 30 I 1957 r.

przez Komendę Hufca Kraków-Łobzów „za pełnoprawną drużynę ZHP”³. Pierwszy rok jej działalności zakończył obóz letni w Zawoi.

Znaczący wpływ na dalszą działalność drużyny męskiej miał fakt przydzielenia jej numeru 5 należącego do 5 Krakowskiej Drużyny Harcerskiej (KDH) im. ks. I. Skorupki „Dzieci Pioruna”, istniejącej w latach 1929–1939 i 1945–1949, a więc drużyny kontynuującej tradycję 5 Krakowskiej Drużyny Skautowej im. płk. M. Wołodajowskiego założonej na przełomie lat 1911 i 1912.

Krakowska „Piątka” szczyciła się udziałem swoich członków w walkach o odzyskanie niepodległości i utrwalenie granic Polski w latach 1914–1920, powstaniach śląskich oraz w wojnie obronnej w roku 1939 i działaniach krakowskich Szarych Szeregów; chlubnymi tradycjami przedwojennej i powojennej pracy harcerskiej. W latach 1929–1949, z przerwą na okres II wojny światowej, „Piątka” działała na terenie V Gimnazjum im. Jana Kochanowskiego.

Symboliczne przekazanie tradycji, barw, numeru, hymnu i nazwy 5 KDH „Dzieci Pioruna” męskiej drużynie z Technikum Łączności odbyło się 22 lipca 1957 r. na obozie letnim w Zawoi. Jej patronem został Tadeusz Kościuszko. Łącznikami tradycji „starej” i „nowej” „Piątki” byli członkowie drużyny z okresu międzywojennego oraz lat 1945–1950, a także Kręgu Totemowego „Synów i Dzieci Pioruna”. Krąg utworzony w 1936 r. przez phm. Antoniego Karnasiewicza pełnił bardzo ważną funkcję w utrwalaniu historii i tradycji „Krakowskiej Piątki”⁴.

Dodać należy, że drużyna żeńska nosiła nazwę „Dzieci Lasu”, a jej patronką była Emilia Plater⁵.

To, że terenem działalności drużyn była szkoła zawodowa, której uczniowie mieli określone zainteresowania, wpłynęło na stworzenie specjalistycznych plutonów-zastępów: łączności, wodnego i ogólnoharcerskiego. W listopadzie 1957 r. powstał pluton muzyczny, w skład którego weszli harcerze z rozwiązanej 33 Drużyny Harcerzy (próbnej) przy Szkole Muzycznej.

³ J. Zipser, Raport z lustracji 5 Drużyny Harcerzy przy Technikum Łączności Ministerstwa Łączności w Krakowie, 20 VI 1957 r., w posiadaniu autora; AKH, Rozkazy Komendy Hufca Kraków-Łobzów, Rozkaz L. 2/57 z 18 VI 1957 r.

⁴ Relacja hm. Antoniego Gryglowskiego, [w:] A. Gaczorek, W. Hausner, *Dzieje 5 Krakowskiej Drużyny Harcerzy 1911–1986*, Kraków 1989, s. 105.

⁵ Nazwa „Dzieci Lasu” towarzyszyła „Dziewiętnastce” do września 1968 r. – wtedy to drużyny harcerskie z Technikum Łączności w związku ze zmianą lokalizacji budynku szkolnego przeniesiono z Hufca Kraków-Zwierzyniec do Hufca Kraków-Podgórze. Komenda Hufca nadała wówczas wszystkim drużynom z Technikum Łączności numer 5. Hymnem „Dziewiętnastki” była piosenka *My w blasku ognia* (słowa: Bronisława Szczepańczówna, muzyka: Stanisław Bugajski).

Współpraca obu drużyn – męskiej i żeńskiej – sprzyjała rozwojowi harcerstwa. W celu koordynacji ich wystąpień w stosunku do szkoły komenda hufca mianowała szczepowym phm. Zygmunta Dyląga⁶.

Rok harcerski 1957/1958 zdominowała akcja sztandarowa i obchody 45-lecia powstania 5 Drużyny Skautowej. Już w trakcie obozu w Zawoi (lipiec 1957), a także miesiącach poprzedzających wręczenie sztandaru harcerze poznawali dzieje drużyny w latach 1911–1949, organizowano spotkania z byłymi „piątkami”. Podjęto też bezskuteczną próbę odnalezienia sztandaru z roku 1946. W uroczystości wręczenia sztandaru drużynie męskiej w dniach 17–18 maja 1958 r. uczestniczyli: naczelniczka Harcerstwa hm. Zofia Zakrzewska, komendant Chorągwi Krakowskiej hm. Eugeniusz Fik, przedstawiciele władz, Ministerstwa Łączności, dyrekcji szkoły oraz kilkuset widzów – delegacje drużyn hufca, przyjaciele i sympatycy odradzającego się harcerstwa⁷.

1. Przemarsz harcerzy 5 KDH „Dzieci Pioruna” i ich gości ulicami Krakowa w dniu uroczystości wręczenia sztandaru, 18 maja 1958 r.

Działalność drużyny na terenie szkoły zawodowej, wsparcie ze strony nauczycieli pracujących w szkole oraz specjalistów ze współpracujących z nią zakładów pracy stanowiły podstawę do powołania Harcerskiego Ośrodka Technicznego. Ośrodek w ciągu kilku lat (1958–1963) przygotował liczne grono harcerzy i instruktorów do działalności w drużynach specjalnościowych na terenie całego Krakowa.

⁶ AKH, Rozkazy Komendy Hufca ZHP Kraków-Łobzów, Rozkaz L. 4/57/58 z 10 XII 1957 r.

⁷ „Echo Krakowa”, nr 125 z 30 V 1958 r. s. 5

W szczepie działały komisje prób na stopnie ćwika i pionierki, sprawności i Znak Służby Technicznej złożone wyłącznie z instruktorów drużyn 5 i 19. Jako że drużyny szczepu „Dzieci Pioruna” specjalizowały się w powszechnej samobronie, jego członkowie otrzymali prawo noszenia czerwonych beretów. Na lewym rękawie, 3–5 cm poniżej wszycia, członkowie szczepu nosili plakietki z nazwą szczepu i lilijką przeszytą błyskawicą. Szczep został mianowany Szczepem Sztandarowym Hufca Kraków-Łobzów, a także Chorągwi Krakowskiej, reprezentując ją przez wiele lat na licznych imprezach harcerskich i państwowych.

Wyraz przywiązania i pamięci o tradycjach „Krakowskiej Piątki” stanowiła pomoc w reaktywowaniu harcerstwa w III Liceum Ogólnokształcącym, dawnym V Gimnazjum im. Jana Kochanowskiego – szkole, z którą związana była działalność 5 KDH im. ks. I. Skorupki „Dzieci Pioruna”. Zadania tego podjął się dh Jan Błaszczak przy udziale pwd. Urszuli Puchackiej, pwd. Zbigniewa Zachary i phm. Stanisława Suleja. Założone przez nich drużyny stworzyły podstawy utworzenia Szczepu „Wichry” im. K.K. Baczyńskiego. Obecnie patronem Szczepu „Wichry” jest phm. Stanisław Okoń⁸.

Oba szczepy, mimo że pracowały w różnych hufcach, utrzymywały kontakty i więzi między instruktorami. Organizowano wspólne obozy, zloty, obchody jubileuszowe, a ich delegacje uczestniczyły w uroczystościach nadania imion i wręczenia sztandarów. Ukazały się też dwie monografie „Piątki”: pierwsza z okazji 75-lecia oraz druga z okazji 90-lecia.

Członkowie młodzieżowych kręgów instruktorskich „Piorun I” i „Piorun II” – kadra i starsi harcerze szczepu – wnosili do działalności szczepu i jego drużyn wiele cennych inicjatyw i pomysłów, dzięki czemu odgrywały one wiodące role w Hufcu Kraków-Zwierzyniec. Tradycją było przyjmowanie przez nowo powstałe drużyny nazw związanych ze zjawiskami atmosferycznymi, np. „Huragan”, „Grom”, „Błyskawica”, „Burza” itp., a łączących się z mianem „Dzieci Pioruna”. Nawiązując do dawnej tradycji harcerskiej, dokonywano również wyboru bohatera-patrona drużyny.

W przeszłości bohaterami 5 Drużyny Skautowej byli płk Michał Wołodyjowski i ks. Józef Poniatowski, natomiast 5 Drużyny Harcerzy Marian Langiewicz (1920–1925), hetman Stanisław Żółkiewski (1925–1929) i ks. Ignacy Skorupka (1929–1949).

⁸ M. Stachura, *Dzieje szczepu 5 KDH „Wichry” w latach 1964–1977*, [w:] *Monografia „Piątki Krakowskiej”. Dzieje drużyny z lat 1911–2001*, red. W. Hajos, M. Stachura, Kraków 2001, s. 79–82.

Bohaterami drużyn Szczepu „Dzieci Pioruna” im. T. Kościuszki byli: mjr Henryk Dobrzański „Hubal”, Ignacy Fik, Bartosz Głowacki, Tadeusz Kościuszko, Aniela Krzywoń, Andrzej Małkowski, Obrońcy Helu, Obrońcy Poczty Polskiej w Gdańsku, Władysław Orkan, Emilia Plater, mjr Henryk Sucharski, Jan Surzycki, Leonid Teliga, Józef Wąsik, Helena Wolf „dr Anka”, Tadeusz Zawadzki „Zośka” i Zawisza Czarny.

Zgodnie z zasadami metodyki harcerskiej praca z bohaterem polegała na poznaniu jego postaci, działalności, zalet charakteru i zasług dla ważnych społecznie spraw. Zadania związane z poznaniem bohatera harcerze wykonywali przez kilka miesięcy. Wiedzy o bohaterze wymagano od harcerzy zdobywających stopnie harcerskie oraz składających Przysiężenie Harcerskie. Uroczystości upamiętniające bohatera organizowano w dniach rocznic wydarzeń z nim związanych.

Praca z bohaterem drużyny i szczepu oraz kontakty z kombatanami i świadkami historii odgrywały ważną rolę w kształtowaniu postaw i ambicji młodzieży. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych do grona kombatanów i świadków historii należeli działający w „Piątce” lub związani z nią: hm. Zygmunt Dyląg, hm. Antoni Gryglowski, phm. Zbigniew Nalepa, płk dypl. Władysław Smolarski, hm. Zdzisław Tarkowski, Wojciech Wasiak HR. Żywymi lekcjami historii były spotkania z obrońcami Poczty Polskiej w Gdańsku i na Westerplatte. W programach specjalnych zbiorów znalazły się okolicznościowe gawędy drużynowych lub zaproszonych gości, inscenizacje słowno-muzyczne. W uroczystościach uczestniczyli zaproszeni goście, np. władze dzielnicy, harcerskie, dyrekcja szkoły, reprezentacje drużyn, nauczyciele, rodzice.

Działalność drużyn szczepu odzwierciedlała kierunki programowe ZHP. Harcerze brali udział w licznych akcjach, m.in. zawodach o charakterze obronnym (kościuszkowskie i walterowskie), alertach naczelnika ZHP, zbiorce makulatury i surowców wtórnych, zbieraniu funduszy na książeczki mieszkaniowe dla dzieci z domów dziecka, w pracach społecznych na rzecz dzielnicy i miasta. W drugiej połowie lat sześćdziesiątych pracowali przy budowie nowego budynku szkolnego, warsztatów i internatu w prawobrzeżnej dzielnicy Krakowa – Podgórze przy ul. Zielnej, obecnie Monte Cassino.

Wpływ na kształtowanie zainteresowań młodzieży miały również kontakty z jednostkami wojskowymi, straży pożarnej czy MO. Obok już działających powstawały kolejne drużyny o specjalnościach: młodzieżowej służby ruchu, służby zdrowia (sanitarna), turystyczno-krajoznawczej, artystycznej, czerwonych beretów. W zastępach rozwijano inne specjalności, np. pożarniczą, strzelecką. Ważną rolę w działalności programowej odgrywał Młodzieżowy Krąg Instruktorski „Iskra” im. T. Kościuszki.

Największą popularnością i zasłużonym uznaniem cieszyły się poczynania pierwszego w Krakowskiej Chorągwi Harcerskiego Klubu Łączności (HKŁ) „Bartek” i stacji krótkofalowej o znaku SP 9 ZAA, która rozpoczęła swoją pracę 4 grudnia 1967 r. Stacja klubowa funkcjonowała również na obozach i zimowiskach szcze- pu oraz imprezach harcerskich. Krótkofalowcy spod znaku SP 9 ZAA nadawali m.in. z wieży kościoła Mariackiego w Krakowie, Kopca Kościuszki, pokładu samo- lotu, a nawet kosza balonu. Mają na swoim koncie wiele ciekawych łączności z kró- tkofołowcami z całego świata. Na uwagę zasługują również łączności, dzięki któ- rym ratowali ludzkie zdrowie i życie czy zapobiegali pożarom lasów. Znaczącym osiągnięciem kadry instruktorskiej klubu jest zdobycie 84 licencji krótkofalarskich⁹.

8 października 1967 r. na Rynku Głównym w Krakowie odbyła się uroczystość nadania Chorągwi Krakowskiej im. T. Kościuszki i wręczenia sztandaru. Szczep „Dzieci Pioruna” wystawił poczet sztandarowy i drużynę sztandarową. Świetnie prezentujące się „Pioruny” przez wiele lat występowały ze sztandarem Chorągwi Krakowskiej, a nawet ZHP, na uroczystościach harcerskich i państwowych.

2. Poczet sztandarowy w oczekiwaniu na wręczenie sztandaru chorągwi, obok stoją phm. Adam Kamiński, drużynowy drużyny sztandarowej, oraz hm. Zygmunt Dyląg, szcze- powy Szczepu „Dzieci Pioruna”, 8 października 1967 r.

⁹ A. Gaczorek, *Harcerski Klub Łączności „Bartek” SP 9 ZAA przy Szczepie 5. KDH „Dzieci Pioruna” im. Tadeusza Kościuszki w Krakowie 1967–2003*, Kraków 2004, *Zeszyty Histo- ryczne – Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Zespołu Szkół Łączności w Krakowie*, 3.

3. Hm. Adam Kamisiński na czele drużyny sztandarowej chorągwi wystawionej przez Szczep „Dzieci Pioruna” przed trybuną honorową, 8 października 1967 r.

W ramach akcji sztandarowej była realizowana akcja programowa chorągwi współzawodnictwa drużyn o tytuł „Drużyny Kościuszkowskiej”. Jej regulamin wymagał poznania postaci bohatera oraz współczesnych tradycji kościuszkowskich. W latach 1967–1974 zadania Odznaki Chorągwianej, nawiązującej do postaci bohatera chorągwi, realizowane były corocznie, a następnie w cyklach czteroletnich.

W związku z przeniesieniem siedziby szkoły na teren dzielnicy Podgórze – na podstawie decyzji terenowych władz oświatowych i Komendy Chorągwi Krakowskiej 1 września 1968 r. Szczep „Dzieci Pioruna” został przeniesiony organizacyjnie do Hufca Kraków-Podgórze¹⁰. Wcześniej drużyny z Technikum Łączności wchodziły w skład hufców: Kraków-Zwierzyniec (styczeń–czerwiec 1957, wrzesień 1963–wrzesień 1968), Kraków-Łobzów (czerwiec 1957–październik 1958) i Kraków Kleparz-Łobzów (październik 1958–wrzesień 1963).

W kompleksie budynków szkoły do dyspozycji harcerzy oddano szereg pomieszczeń. Urządzono harcówkę „Koliba”, pokój instruktorski i sklepik szkolny „Piorunek”. W internatowych podziemiach znalazły się: radioklub „Bartek”,

¹⁰ AKH, Rozkazy Komendy Hufca Kraków Zwierzyniec, Rozkaz L. 6/68 z 6 X 1968 r.; Rozkazy Komendy Hufca Kraków Podgórze, Rozkaz L. 8/68 z 6 X 1968 r.

modelarnia „Aero”, ciemnia fotograficzna oraz magazyny sprzętu biwakowego i obozowego. Harcerze mogli korzystać z sali gimnastycznej, strzelnicy pneumatycznej, a także niektórych pomieszczeń warsztatów i pracowni. Zajęcia organizowano również na Zakrzówku i Skałach Twardowskiego położonych w sąsiedztwie szkoły. Dzięki kontaktom Koła Przyjaciół Harcerstwa (KPH) przed zawodami sprawnościowymi, manewrami techniczno-obronnymi oraz zawodami drużyn sanitarnych harcerze i uczniowie szkoły mogli korzystać z placów ćwiczeń jednostek wojskowych i strzelnic WKS „Wawel”.

Członkowie szczebu aktywnie uczestniczyli także w życiu szkoły, m.in. prowadzili szkolny radiowęzeł, organizowali dyskoteki dla młodzieży szkolnej, imprezy mikołajkowe dla dzieci pracowników szkoły i DOPiT w Krakowie¹¹, apele i inne uroczystości szkolne. Wiele godzin przepracowano też przy zagospodarowaniu i porządkowaniu terenu wokół pomnika patrona Szkoły Obrońców Poczty Polskiej w Gdańsku.

Organizowane przez Szczęp 5 KDH „Dzieci Pioruna” obozy i zimowiska stanowiły istotny akcent całorocznej pracy drużyn. Co roku popularne „Pioruny” obozowały w różnych regionach kraju, a także poza jego granicami. Program każdego obozu zakładał organizację licznych mikrokursów specjalnościowych i metodycznych, udział w zwiadach środowiskowych, wycieczkach, biegach harcerskich, zawodach sportowych. Stałymi elementami programu były: współpraca i kontakty z terenowymi organizacjami społecznymi i młodzieżowymi, niesienie pomocy miejscowej ludności w akcji żniwnej przez bezpośrednią pracę w polu lub pośrednio poprzez opiekę nad dziećmi w tzw. zielonych przedszkolach.

Kiedy w pobliżu miejsc obozowania znajdowały się jednostki wojskowe, w ramach współpracy prowadzono kilkugodzinne nocne gry terenowe z wykorzystaniem środków pozoracyjnych (świec dymnych, petard, ślepej amunicji) oraz środków łączności, a gdy pozwalały na to warunki terenowe, także sprzętu pływającego. Niezapomnianych wrażeń dostarczyły ćwiczenia w pasie umocnień Wału Pomorskiego w rejonie jeziora Dołgie k. Szczecinka w 1966 r. Podobne gry terenowe przeprowadzono na obozach w Mostach k. Chęcina (1967) i Lesicy nad Orlicą (1973). Harcerze uczestniczyli także w patrolowaniu i obserwacji strefy granicznej (Jaworki k. Szczawnicy, Lesica nad Orlicą).

W 1965 r. zapoczątkowano międzynarodowe kontakty z organizacjami młodzieżowymi i pionierskimi z Węgier, ZSRR, Bułgarii i NRD. W ich ramach organizowano wakacyjne wyjazdy do tych krajów, a także wymianę bezdewizową (głównie z Węgrami).

¹¹ Dyrekcja Okręgu Poczty i Telekomunikacji w Krakowie.

4. Szczep „Dzieci Pioruna” jako szczep sztandarowy ZHP,
inauguracja roku harcerskiego 1972/1973 w Krakowie, 24 września 1972 r.

Po wprowadzeniu programu Harcerskiej Służby Polsce Socjalistycznej (1973/1974) szczep był jedyną organizacją społeczno-polityczną w szkole. Przed trudną próbą stanęli mało doświadczeni i młodzi stażem instruktorzy, którym przyszło zmierzyć się z nowymi wymaganiami programowymi oraz oczekiwaniami władz harcerskich i szkoły utrzymania dotychczasowego poziomu oraz jakości działania. Działalność drużyn szczepu w tym okresie nadal odzwierciedlała kierunki programowe działania ZHP. Harcerze uczestniczyli w licznych akcjach, m.in. alertach naczelnika ZHP, zbiórce funduszy na budowę Centrum Zdrowia Dziecka i żaglowca „Dar Młodzieży”, kolejnych edycjach centralnych manewrów techniczno-obronnych oraz olimpiad: Wiedzy o Polsce i Świecie Współczesnym, Wiedzy Technicznej, Wiedzy o Wojsku i Obronności. Z sukcesami kontynuowano udział w imprezach sportowych i turystycznych organizowanych przez Komendę Hufca Kraków-Podgórze. Rozwijała się akcja letnia.

Drużyny szczepu i krąg instruktorski wielokrotnie uzyskiwały tytuły Drużyny Sztandarowej ZHP w ogólnopolskim współzawodnictwie Ruchu Drużyn Sztandarowych organizowanym przez Główną Kwaterę ZHP, a szczep „Dzieci Pioruna” Tytuł Szczepu Sztandarowego ZHP.

5. Drużyna sztandarowa Hufca Kraków-Podgórze w czasie uroczystości wręczenia sztandaru Szczepowi „Dzieci Pioruna” im. T. Kościuszki, 22 marca 1975 r.

6. Naczelnik Dzielnicy Podgórze Marian Kulig dekoruje sztandar Szczepu „Dzieci Pioruna” Srebrną Odznaką „Za Pracę Społeczną dla Miasta Krakowa”, 22 marca 1975 r.

22 marca 1975 r. szczep „Dzieci Pioruna” otrzymał nowy sztandar ufundowany przez KPH¹². Uroczysty apel zorganizowano na terenie Zespołu Szkół Łączności (ZSŁ) w okresie obchodów 181. rocznicy insurekcji kościuszkowskiej.

W latach 1981–2014 wyraźnie malała liczba członków szczepu, rozwiązywano kolejne drużyny. Nadeszły inne czasy, w których spadało zainteresowanie działalnością harcerską. Swoój wpływ miały także naturalne prawa życia – topniały szeregi „Piorunów” z dawnych lat, odchodzących na wieczną wartę. Działalność szczepu w dłuższym okresie dezorganizowały rezygnacje kolejnych szczepowych, a młodzi instruktorzy nie wykazywali dawnego ducha i zapału i zwykle dość szybko (jeszcze przed maturą) kończyli swoją działalność.

Były też okresy poprawy. Wznowiono kontakty z drużynami z Technikum Łączności w Gdańsku. W życiu szczepu w tym czasie widoczna była działalność HKŁ „Bartek” i stacji klubowej SP 9 ZAA, a także klubu turystycznego, który promował turystykę i krajoznawstwo, wspinaczkę skałkową i na sztucznych ścianach oraz zjazdy na linie. Rozpoczęła działalność baza obozowa w Ostrowie k. Jastrzębiej Góry.

Śledząc dzieje Szczepu 5 KDH im. T. Kościuszki z ZSŁ, można zauważyć, że działał on zgodnie z życzeniami władz. Zmiany, jakie następowały w życiu ZHP i całego kraju, miały swój (bezpośredni i pośredni) wpływ na jego działalność.

Osiągnięcia w pracy wychowawczej i działalności harcerskiej były efektem wysiłków liczego zespołu instruktorów i harcerzy – każdy ma w nich swoją cegiełkę. W szczepie działało 285 instruktorów, w tym: 16 harcistrzów, 35 podharcistrzów, 138 przewodników i 96 organizatorów. Działali oni także w komendach hufców i wydziałach Komendy Chorągwi Krakowskiej oraz miejscach stałego zamieszkania po ukończeniu nauki w ZSŁ.

Kadra szczepu była organizatorem 56 obozów stałych, 23 wędrownych, 22 zimowisk oraz 14 obozów zagranicznych – każdy z nich był wysoko oceniany przez wizytujących.

Bardzo ważne miejsce w działalności szczepu miała pomoc rodziców harcerzy i harcerek – członków KPH, założonego w 1957 r. Przybierała ona różną formę: jego członkowie nieśli pomoc w nieodpłatnym pozyskiwaniu sprzętu przydatnego na biwakach i obozach, ułatwiali kontakty z formacjami mundurowymi, transport sprzętu oraz przewóz uczestników obozów i zimowisk, a także

¹² Pierwszy, historyczny sztandar 5 KDH „Dzieci Pioruna” im. T. Kościuszki otrzymała 18 maja 1958 r. w ramach jubileuszu 45-lecia 5 KDH; w czasie obchodów 60-lecia 5 KDH 23 września 1972 r. wręczono szczepowi okolicznościowy proporzec jubileuszowy (na prawach sztandaru).

zagospodarowywanie terenów obozowych, byli pomysłodawcami akcji zarobkowych, tworzyli komitety honorowe uroczystości jubileuszowych. Wiele osób zasłużonych dla szczepu – rodziców i nauczycieli ZSŁ – zostało wyróżnionych Honorowymi Odznakami Ruchu Przyjaciół Harcerstwa.

Sztandar szczepu odznaczono z kolei Odznaką Opiekuna Miejsc Pamięci Narodowej (1970), Krzyżem „Za Zasługi dla ZHP” (1970), Srebrną Odznaką „Za Pracę Społeczną dla Miasta Krakowa” (1975), Honorową Odznaką Inspektoratu Specjalności Obronnych Ośrodka Chorągwi Krakowskiej ZHP (1982), Srebrnym Medalem Opiekuna Miejsc Pamięci Narodowej (1982), Odznaką „Za Zasługi dla ZBOWiD” (1985), Złotą Odznaką „Zasłużony Pracownik Łączności” (1986).

Działalność szczepu została zawieszona w roku 2014¹³.

¹³ Rozkaz Komendanta Hufca Kraków Podgórze L. 6/2014 z 5 V 2014 r.

Sztandary kościuszkowskich środowisk harcerskich w zbiorach Muzeum Harcerstwa w Warszawie

W zbiorach warszawskiego Muzeum Harcerstwa – placówki, utworzonej przed dwiema dekadami decyzją naczelnika ZHP – wśród ponad 150 000 zgromadzonych tu różnorodnych pamiątek i dokumentów znalazło się przeszło 400 sztandarów. Zostały one wykonane i były używane na przestrzeni ostatnich 110 lat przez rozmaite środowiska skautowe i harcerskie, zarówno na ziemiach polskich, jak i na obczyźnie. Zaledwie osiem spośród wspomnianych weksyliów jest związanych z drużynami, szczepami lub hufcami, których patronem był Tadeusz Kościuszko lub – w jednym wypadku – jednostką wojskową o tradycjach kościuszkowskich.

1. Płat sztandaru 1 Amurskiej Męskiej Drużyny im. T. Kościuszki,
Władywostok, 1918 r., strona odwrotna

Najstarszym spośród wspomnianych wyżej ośmiu znaków jest sztandar 1 Amurskiej Męskiej Drużyny im. T. Kościuszki¹ wchodzącej przed przeszło wiekiem w skład Hufca Syberyjskiego. Do jej powstania przyczynił się Zygmunt Jankowski, przybyły do Władywostoku z Kijowa. Zebrał on spośród tamtejszej Polonii grupę młodzieży, wśród której znalazła się również spora liczba sierot. Pośród tych młodych ludzi krzewiono idee niepodległościowe, zachęcano ich do udziału w uroczystościach o charakterze narodowym i uczestnictwa w świątkach kościelnych. Pierwsza zbiórka nowo utworzonej drużyny odbyła się 29 listopada 1917 r. Już wkrótce to sami harcerze organizowali dla miejscowej Polonii wieczorki poświęcone historii i kulturze polskiej. W październiku 1918 r. Zygmunt Jankowski z powodu choroby zrezygnował z funkcji drużynowego. Jego miejsce zajął Karol Zalewski, który podzielił drużynę na plutony: męski i żeński. Na czele plutonu żeńskiego stanęła Maria Miecznikowska, a na czele męskiego – Antoni Gregorkiewicz. W pierwszą rocznicę założenia drużyny nadano jej imię Tadeusza Kościuszki. W lutym 1919 r. drużynowym został Józef Jakóbkiewicz, mianowany kilka miesięcy później komendantem Hufca Dalekowschodniego. Wówczas oddał liczącą 136 osób drużynę wymienionemu wyżej Antoniemu Gregorkiewiczowi.

2. Płat sztandaru 1 Amurskiej Drużyny im. T. Kościuszki, Władywostok, 1918 r., strona główna

¹ Nr inw. MH/58/ZG.

Amurską Drużynę im. T. Kościuszki rozwiązano oficjalnie w 1922 r. W tym samym czasie, dzięki staraniom Polskiego Komitetu Ratunkowego, zorganizowano ewakuację dzieci polskich z Rosji. Część sierot – w tym dotychczasowi członkowie drużyny – trafiła do Wejherowa, gdzie umieszczono je w Zakładzie Wychowawczym Dzieci Syberyjskich. Kierownictwo nad nim objął wspomniany już Józef Jakóbkiewicz. Praca harcerska została wznowiona, powstał Harcerski Hufiec Syberyjski w Wejherowie, który kontynuował tradycje środowiska z Władywostoku. Zlikwidowano go w październiku 1928 r. wraz z rozwiązaniem zakładu.

Sztandar, ufundowany we Władywostoku przez miejscową Polonię, został wręczony harcerzom w 1918 r. podczas obchodów pierwszej rocznicy powstania drużyny, zorganizowanych w Domu Polskim. Jego poświęcenia dokonał biskup władywostocki Karol Śliwowski. Dwustronny, prostokątny płat sztandaru ma wymiary 93 × 66 cm. Trzy wolne krawędzie zostały obszyte srebrnymi, metalizowanymi frędzlami, a wzdłuż czwartej wszyto sześć kółek² służących zamocowaniu go do drzewca. Strona główna sztandaru została wykonana z amarantowego jedwabiu. Wyhaftowano na niej – białą, żółtą i brązową wełną – wypukły wizerunek Orła Białego, nawiązującego do godeł stosowanych m.in. przez niektóre oddziały Korpusów Polskich w Rosji. Nad godłem umieszczono biegnący po łuku napis: „WSZYSTKO CO NASZE”, pod nim zaś – faliście rozmieszczony: „POLSCIE ODDAMY”. Stronę odwrotną sporządzono z białej tkaniny bawełnianej, na której ciemnożółtą i białą nicią wyhaftowano lilijkę harcerską z literami „ONC” na górnych płatkach i „ZHP” na pierścieniu, a po jej obu stronach napis „CZU / WAJ”. Wokół wizerunku lilijki rozmieszczono stylizowany napis wyszyty brązowymi, wełnianymi nićmi: „HUFIEC SYBERYJSKI” / „Isza Amurska Męska Drużyna”, zaś równoległe do dolnej krawędzi płata: „im. Tadeusza Kościuszki”. Co ciekawe, omawiany tu sztandar powrócił do Polski dopiero w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia dzięki Polonii rosyjskiej.

Drugim pod względem wieku obiektem tworzącym omawiany zbiór jest sztandar I Mińsko-Mazowieckiej Drużyny Harcerskiej im. T. Kościuszki³, pochodzący najprawdopodobniej z lat 1926–1939. Dwustronny, prostokątny płat o wymiarach 94 × 77 cm został wykonany z jedwabiu, wszystkie hafty sporządzono jedwabnymi i metalizowanymi nićmi oraz bajorkiem. Trzy wolne krawędzie obszyto metalizowaną frędzlą w kolorze złotym, czwartą, zaopatrzoną w 13 stalowych niklowanych karabińczyków – taśmą tejże barwy.

² Z których zachowały się trzy.

³ Nr inw. MH/165/ZG.

3. Płat sztandaru I Mińsko-Mazowieckiej Drużyny Harcerskiej im. T. Kościuszki, lata 1926–1939, strona odwrotna

Na stronie głównej sztandaru, wykonanej z czerwonego jedwabiu, znajduje się – haftowany jedwabnymi nićmi w trzech odcieniach bieli i szarości oraz złotymi, metalizowanymi – wizerunek Orła Białego, nawiązujący do przedstawień stosowanych przed wprowadzeniem ustawą z 1 sierpnia 1919 r. godła i herbu, używanego do roku 1927. Pod nim, równoległe do dolnej krawędzi płata, biegnie aplikowany napis: „OJCZYŻNA, NAUKA I CNOTA”, złożony z liter wyszytych żółtymi i złotymi nićmi. Na stronie odwrotnej, sporządzonej z niebieskiego jedwabiu, wyszyto barwnymi⁴ jedwabnymi nićmi i złotym bajorkiem wizerunek Krzyża Harcerskiego. Nad nim znalazł się aplikowany żółto-złoty napis w dwóch wierszach: „Z. H. P. / ODDZ. WARSZ. CHORĄGIEW MĘSKA”, zaś pod nim – podobnie wykonany i rozmieszczony: „I-A MIŃSKO-MAZ. DRUŻYNA HARCERSKA / IM. TAD. KOŚCIUSZKI”. Omawiany tu sztandar jest przewidziany do konserwacji. Warto nadmienić, iż nosi też widoczne ślady dawniejszych napraw, dokonanych zapewne w środowisku, które używało go w latach II Rzeczypospolitej.

⁴ W odcieniach szarości, beżu, żółcieni i brązu.

4. Płat sztandaru 71 Mazowieckiej Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki w Tworzech, Pruszków, 1946 r., strona główna

Zachowany wraz z drzewcem sztandar 71 Mazowieckiej Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki w Tworzech⁵ pochodzi już z lat powojennych. Wykonany w Pruszkowie, w 1946 r., z wykorzystaniem rozmaitych technik i dostępnych wówczas materiałów, ma kształt zbliżony do kwadratu. Dwustronny płat o wymiarach 71 × 75 cm, mocowany do drzewca za pomocą dziewięciu żelaznych kółek owiniętych pierwotnie żółtą nicią, uszyty z wzorzystego adamaszku i gładkiego płótna, obszywając go z trzech stron żółto-zieloną, wiskozową (?) frędzlą. Na stronie głównej, wykonanej z białego adamaszku, naszyto cztery kliny z czerwonego (obecnie mocno spłowiałego) płótna, obszyte po krawędziach czerwonym (spłowiałym) sznureczkiem i – biegnącym równoległe do nich – żółtym sutaszem, tworząc w efekcie kształt białego krzyża kawalerskiego. Pośrodku płata wyhaftowano niemi w kilku odcieniach bieli i szarości wizerunek Orła Białego, nawiązujący do wzoru godła wprowadzonego 13 grudnia 1927 r., jednak (pierwotnie) pozbawiony korony⁶. Na tułowiu orła

⁵ Nr inw. MH/410/ZG.

⁶ Wyhaftowano ją najprawdopodobniej po roku 1990.

został nałożony ryngraf w postaci olejnego wizerunku Matki Boskiej Częstochowskiej, okolonego metalową nicią w kolorze starego złota. Nad godłem zamieszczono łukowato biegnący skrót: „71 M.D.H.”, a pod nim – półkolisty napis: „Im. T. Kościuszki w Tworkach”. Wszystkie znaki wyszyto żółtymi i brązowymi nićmi. Tą samą metodą wykonano napisy na stronie odwrotnej sztandaru: biegnące po okręgu hasło „Ojczyzna / Nauka i Cnota” oraz datę „19 / 46”, rozmieszczoną poziomo po obu stronach wizerunku Krzyża Harcerskiego. Sam krzyż wyszyto nader umiejętnie barwnymi⁷ oraz srebrnymi i złotymi, metalizowanymi nićmi, na tle sporządzonym z zielonego (obecnie – silnie już spłowiałego), wzorzystego adamaszku. Dwuczęściowe drzewce o łącznej długości około 220 cm sporządzono z ciemno lakierowanego drewna, zaopatrując je w mosiężne okucia. Głowica w formie lilijki z podstawą, pochromowana, o wysokości 18 cm, została najprawdopodobniej dodana w późniejszym okresie, podobnie jak 12 spośród 36 gwoździ fundacyjnych.

5. Płat sztandaru Drużyny Harcerskiej nr 1 im. T. Kościuszki OH ZMP, lata 1949–1956, strona odwrotna

Niezwyczajnie ubogo wypada na tym tle płat sztandaru Drużyny Harcerskiej nr 1 im. T. Kościuszki Organizacji Harcerskiej Związku Młodzieży Polskiej⁸ pochodzący z lat 1949–1956, z terenów Lubelszczyzny. Dwustronny, prostokątny,

⁷ W odcieniach bieli, beżu, żółci, szarości, zieleni i brązów.

⁸ Nr inw. MH/466/ZG.

o wymiarach 113×80 cm, został uszyty z czerwonego i białego rypsu. Obsztyty wzdłuż wolnych lik żółtą bawełnianą frędzlą, był mocowany do drzewca przy pomocy tulei utworzonej z zawiniętej tkaniny płata, zdublowanej (?) szeregiem metalowych kółek⁹. Strona główna czerwona, z zatartym biało-żółtym nadrukiem przedstawiającym wizerunek odznaki OH ZMP oraz rozmieszczony wokół niego w trzech wersach napis: „W NAUCE / PRACY I WALCE / CZUWAJ”. Strona odwrotna biało-czerwona, na białym tle drukowany żółtą farbą owalny napis: „DRUŻYNA HARCERSKA”, zaś w miejscu styku obu sfer – takież, biegnący poziomo: „IM. TADEUSZA KOŚCIUSZKI NR 1”.

6. Płat sztandaru 11 Warszawskiej Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki, 1967 r., strona główna

Z 1967 r. pochodzi, przekazany przez Hufiec Warszawa-Mokotów, sztandar 11 Warszawskiej Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki¹⁰. Dwustronny, niemal kwadratowy płat o wymiarach 96×97 cm został sporządzony z czerwonego i szaro-niebieskiego (silnie spłowiałego) rypsu, obsztyty wokół trzech wolnych krawędzi białą (obecnie zszarzałą) bawełnianą frędzlą. Był mocowany do drzewca za pomocą 11 metalowych kółek; dodatkowo, wzdłuż górnej krawędzi,

⁹ Zachowało się pięć z nich, rozmieszczonych niesymetrycznie wzdłuż krótszej krawędzi, na stronie odwrotnej sztandaru, obok wspomnianego tunelu.

¹⁰ Nr inw. MH/423/ZG.

doszyto jeszcze sześć, nieco mniejszych, równomiernie rozmieszczonych elementów tego typu¹¹. Na stronie głównej omawianego sztandaru znajduje się wizerunek Orła Białego, nawiązujący do wzoru opisanego w Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r. i w dekreście z 7 grudnia 1955 r., wypukło haftowany srebrnymi i złotymi, metalizowanymi nićmi, z detalami wyszytymi kolorową bawełną. W narożnikach płata rozmieszczono cztery srebrne, wypukło haftowane lilijki, skierowane wierzchołkami na zewnątrz, zaś między nimi, wokół godła – takież, trójdzielny napis o treści: „OJCZYŻNA / NAUKA / CNOTA”. Strona odwrotna zawiera wizerunek Krzyża Harcerskiego ze złotą lilijką, kręgiem i wieńcem, wyszyty bawełnianymi i metalizowanymi nićmi. Powyżej krzyża, w dwóch wersach, umieszczono srebrny, wypukło haftowany napis: „ZWIĄZEK HARCERSTWA / POLSKIEGO”, zaś poniżej, w trzech – wykonaną również wspomnianą techniką inskrypcję: „11 WARSZAWSKA DRUŻYNA / HARCERZY / IM. TADEUSZA KOŚCIUSZKI”.

Najprawdopodobniej na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. powstała para niemal bliźniaczo podobnych do siebie gdańskich sztandarów: 64 Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki¹² oraz Szczepu Drużyn Harcerskich „Kościuszkowcy”¹³. Oba uszyto z zielonej, białej i czerwonej tkaniny, a wszelkie motywy na nich wykonano metodą aplikacji. W obydwu przypadkach herb Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej ma postać białego gumowego natrysku na czerwonym filcu, Krzyż Harcerski – aplikacji z szarego i złotego atlasu z haftowanymi barwną¹⁴ bawełną detalami, a wszystkie napisy – z ozdobnie tkanej kremowej tasiemki. Płat pierwszego ze wspomnianych tu sztandarów ma wymiary 81 × 81 cm, został uszyty z tkaniny przypominającej atlas, obszyty wzdłuż trzech wolnych krawędzi srebrną metalową frędzlą i zaopatrzony w sześć plastikowych kółek przy liku przylegającym do drzewca, obszytym z kolei podwójnie złożonym pasem białej tkaniny. Strona główna, podzielona skośnie na pole białe i czerwone, prócz aplikacji w postaci herbu PRL zawiera napisy, rozmieszczone równolegle do krawędzi płata: „HUFIEC / HARCERSTWA / GDAŃSK / ŚRÓDMIEŚCIE”. Na stronie odwrotnej, wokół wizerunku krzyża, naszyto wpisany w kwadrat napis: „64 GDAŃSKA / DRUŻYNA / HARCERZY / IM. T. KOŚCIUSZKI”. Dwuczęściowe drzewce o łącznej długości około 215 cm wieńczy głowica w formie metalowej, 18-centymetrowej lilijki.

¹¹ Umożliwiających przede wszystkim wyeksponowanie pionowo zawieszonego sztandaru w gablocie.

¹² Nr inw. MH/223/ZG.

¹³ Nr inw. MH/224/ZG.

¹⁴ Szarą i brązową.

7. Płat sztandaru 64 Gdańskiej Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki, lata 1960–1970, strona odwrotna

8. Płat sztandaru Szczepu Drużyn Harcerskich „Kościuszkowcy”, lata 1960–1970, strona główna

Płat drugiego sztandaru z tej pary ma wymiary $81 \times 86,5$ cm, został uszyty z zielonego i białego atłasu oraz czerwonej satyny i obustronnie obszyty wzdłuż wolnych krawędzi białą frędzlą. Krawędź przylegającą do drzewca wzmocniono podwójnie złożoną białą taśmą, zaś zawieszeniu sztandaru służy pięć przymocowanych do niej kółeczek z jasnego tworzywa sztucznego. Aplikację w postaci godła na tarczy herbowej, umieszczoną na dzielonej w skos stronie głównej, obszyto wspomnianą już ozdobną tasiemką. Z niej też wykonano wpisane w prostokąt napisy: „HUFIEC / HARCERSTWA / GDAŃSK / ŚRÓDMIEŚCIE”.

Na stronie odwrotnej, wokół krzyża, równoległe do krawędzi płata, rozmieszczono aplikowany napis: „SZCZEP / DRUŻYN / HARCERSKICH / KOŚCIUSZKOWCY”. Zwieńczenie drzewca tego sztandaru ma formę pogrubionego u góry cylindra, z zamocowaną nań lilijką.

9. Płat sztandaru Hufca Warszawa-Praga Południe, lata 1957–1989, strona odwrotna

Ostatni z omawianych dziś obiektów jest jedynie pośrednio związany z osobą Tadeusza Kościuszki jako patrona środowiska. Mowa tu o sztandarze Hufca Warszawa-Praga Południe im. I-szej Warszawskiej Dywizji Piechoty T. Kościuszki¹⁵. Jest on wstępnie datowany na lata 1957–1989, jednak sposób jego wykonania i zastosowane materiały zdają się wskazywać raczej na stosunkowo wczesne lata wspomnianego okresu. Dwustronny płat o wymiarach 112 × 110 cm, wykończony bawełnianą frędzlą o złotawym odcieniu, został uszyty z czerwonego jedwabnego rypsu. Wszystkie hafty wykonano z użyciem nici metalizowanych, nici bawełnianych i bajorku. Mocowaniu go do drzewca służyło

¹⁵ Nr inw. MH/156/ZG.

pierwotnie¹⁶ 12 metalowych kółek. Na stronie głównej sztandaru znalazł się wizerunek orła wedle wzoru obowiązującego w PRL, wypukło haftowany kilkoma rodzajami nici metalizowanych i bawełną. Nad godłem umieszczono słowo: „ZWIĄZEK”, zaś pod, w dwóch wersach, słowa: „HARCERSTWA / POLSKIEGO”, wyszyte metalizowanymi nićmi barwy złotej. W ten sam sposób wyhaftowano inskrypcje na stronie odwrotnej – biegnący wokół wizerunku Krzyża Harcerskiego napis: „* HUFIEC WARSZAWA * PRAGA POŁUDNIE” oraz rozmieszczony pod nim w trzech wersach: „IM. I-SZEJ WARSZAWSKIEJ / DYWIZJI PIECHOTY / T. KOŚCIUSZKI”. Sam krzyż został wyszyty szaro-kremowymi nićmi bawełnianymi, nićmi metalizowanymi barwy srebrnej i złotej oraz złotym bajorkiem.

Przedstawiony tu pokrótce zbiór sztandarów jednostek harcerskich, związanych poprzez nazewnictwo z osobą naczelnika insurekcji 1794 r., stanowi zaledwie niewielki procent weksyliów zgromadzonych w zbiorach opisywanej w tym artykule placówki. Sztandary i proporce kolekcjonowane przez Muzeum Harcerstwa od chwili jego powołania, a zatem od przeszło 20 lat, są sukcesywnie poddawane przeglądowi, a – w razie potrzeby – również pracom konserwatorskim. Powinniśmy bowiem pamiętać, że misją muzeów, czy także np. izb pamięci, jest nie tylko gromadzenie, opracowywanie i udostępnianie zbiorów, ale również pieczołowite przechowywanie skautowych i harcerskich pamiątek przeszłości dla kolejnych pokoleń.

¹⁶ Elementy niezachowane.

Sztandar harcowski 2 Męskiej Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki w Płocku

W Muzeum Szkolnym Liceum Ogólnokształcącego im. Marszałka Stanisława Małachowskiego w Płocku, zwanym popularnie Małachowianką, eksponowany jest niezwykle sztandar harcowski. Jest to najstarszy sztandar harcowski w Płocku, który należał do 2 Męskiej Drużyny Harcerskiej im. T. Kościuszki. Drużyna powstała jesienią 1915 r. i działała na terenie II Gimnazjum Męskiego Polskiej Macierzy Szkolnej; od 1921 r., po upaństwowieniu, Gimnazjum Państwowego im. Marszałka Stanisława Małachowskiego w Płocku¹.

Uwagę zwraca niezwykle kształt sztandaru – wydłużony prostokąt składający się z dwóch części: głównej kwadratowej oraz pionowej prostokątnej zakładki.

Na awersie, na czerwonym tle, widnieje srebrzysty krzyż harcowski i wokół mocno już zatarty i niepełny napis: „BÓG I OJCZYŻNA [II] DRUŻYNA HARCERSKA W PŁOCKU 22 STYCZNIA 1920 R. [CZUWAJ]”, a na zakładce portret Tadeusza Kościuszki.

Na rewersie, również na czerwonym tle, znalazł się z kolei Orzeł Biały ze złotą koroną. Wokół mocno już zatarty i niepełny napis: „BOGURODZICA DZIEWICA BOGIEM SŁAWIENA MARYJA TWEGO [SYNA GOSPODZINA] MATKO ZWOŁENA MARYJA ZYSZCZY NAM [SPUŚCI NAM

¹ Dzieje drużyny i sztandaru udokumentował i opisał hm. Cezary Gedroyc. Zob. C. Gedroyc, *Przyczynek do dziejów drużyny harcowskiej przy gimnazjum i liceum im. Marszałka Stanisława Małachowskiego*, [w:] *Małachowianka. Dzieje najstarszej z istniejących polskich szkół Liceum Ogólnokształcącego im. Marszałka Stanisława Małachowskiego w Płocku*, red. W. Koński, Płock 2000, s. 415–429; idem, *Przyczynek do dziejów drużyny harcowskiej przy Liceum Marsz. Stanisława Małachowskiego w Płocku*, [w:] *Dzieje harcerstwa płockiego 1912–2012. Studia i materiały*, red. B. Sandomierski, M. Kacprzak, Płock 2013, s. 183–196; idem, *Szkic historii sztandaru drużyny harcowskiej przy Liceum um. Marsz. Stanisława Małachowskiego w Płocku*, [w:] *Dzieje harcerstwa płockiego 1912–2012...*, s. 298–304.

KIRIELEJSON?]", na zakładce wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej. Drzewce wraz z pamiątkowymi gwoźdźmi nie zachowały się.

Uroczystość poświęcenia i wręczenia sztandaru związana była z 57. rocznicą wybuchu powstania styczniowego i zgodnie z ówczesną tradycją odbyła się w najbliższą niedzielę, czyli 25 stycznia 1920 r. Kronikarski opis uroczystości zamieścił „Kurjer Płocki”:

W niedzielę dn. 25 bm. w pięknej i starożytnej kaplicy II gimn. męskiego w Płocku po odprawionej o godz. 9 rano Mszy św., prefekt tejże uczelni ks. H. Godlewski² dokonał poświęcenia sztandaru 2 drużyny męskiej harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki.

Po dokonanej ceremonii ks. prefekt wygłosił gorące okolicznościowe przemówienie, w którym podkreślił trzy zbiegające się z tym momentem chwile historyczne: Obchód powstania styczniowego, rewindykację Ziemi Polskich na Zachodzie i powołanie do życia przez Naczelnika Państwa, zgniecionej przez Mikołaja I-go, kapituły krzyża „Virtuti Militari”.

Te trzy uroczystości niech będą symbolem dla członków drużyny, która w dniu tym święci swój sztandar. Niech hasła wypisane na nim „Bóg i Ojczyzna” oraz „Czuwaj”! świecą jej, jak gwiazdy przewodnie.

Po uroczystości kościelnej na podwórzu gimnazjalnym drużyny harcerskie i delegacje utworzyły czworobok, w którym znaleźli się zaproszeni goście. Do zebranych przemówił p. dyr. M. Olszowski³ wzywając gości do dokonania ceremonii wbijania gwoździ w drzewce sztandaru i podpisywania aktu uroczystego. Przedstawiciele władzy, instytucji różnych i prasy dokonali tej ceremonii. Z kolei naczelnik harcerstwa płockiego p. Romanowski⁴ ucałował świeżo poświęcony sztandar przed którym rozpoczęła się defilada.

Dziarsko postępowały drużyny harcerskie wśród chłodnego ale czystego poranka. Powiał lekki wiatr od Wisły. Załopotał i rozwinął się sztandar, ukazując zebranym przepięknej roboty olejnej prof. Czesława Idźkiewicza⁵ dzieło wysoce artystyczne i bogate.

² Henryk Godlewski (1886–1946), ksiądz katolicki, w latach 1915–1939 katecheta (prefekt) II Gimnazjum Męskiego Polskiej Macierzy Szkolnej, po upaństwowieniu w 1921 r. – Państwowego Gimnazjum im. Marszałka Stanisława Małachowskiego w Płocku.

³ Mieczysław Olszowski (1880–1937), nauczyciel języka łacińskiego, w latach 1918–1934 dyrektor II Gimnazjum Męskiego Polskiej Macierzy Szkolnej, po upaństwowieniu w 1921 r. – Państwowego Gimnazjum im. Marszałka Stanisława Małachowskiego w Płocku.

⁴ Leon Romanowski, w latach 1920–1921 komendant (inspektor) męskich drużyn harcerskich w Płocku.

⁵ Czesław Idźkiewicz (1889–1951), artysta malarz i pedagog, w latach 1919–1939 nauczyciel rysunków w Państwowym Seminarium Nauczycielskim Męskim w Płocku.

Po jednej stronie błyszczy na niej godło państwowe, Orzeł Biały, Matka Boska Częstochowska i godło harcerstwa, lilia oraz napis: Boga Rodzico Dzie-wico i.t.d. Po drugiej stronie – widnieje krzyż harcerski, wizerunek Tadeusza Kościuszki i hasło „Bóg i Ojczyzna”, „Czuwaj!”.

Zaprzysiężeniem 7 nowych harcerzy uroczystość zakończono⁶.

1. Awers i rewers sztandaru 2 Męskiej Drużyny Harcerskiej im. T. Kościuszki w Płocku

⁶ *Kronika Płocka. Poświęcenie sztandaru harcerskiego*, „Kurjer Płocki”, nr 21 z 25 I 1920 r., s. 3.

W latach 1918–1922 drużynowym był Stefan Górzyński⁷ i to dzięki jego inicjatywie oraz staraniom drużyna otrzymała sztandar. Kto był fundatorem, nie udało się ustalić, można się jedynie domyślać, że byli to gospodarze uroczystości, czyli dyrekcja gimnazjum wraz z kołem rodziców.

W 1931 r., po połączeniu Chorągwi Płocko-Włocławskiej z Chorągwią Mazowiecką, nastąpiła w Płocku zmiana numeracji drużyn. Dotychczasowa 2 Płocka Drużyna Harcerska im. T. Kościuszki zmieniała nazwę na 89 Mazowiecką Drużynę Harcerską (MDH) im. T. Kościuszki. Sztandar przechowywano w izbie harcerskiej w gimnazjum. Towarzyszył drużynie w ważnych wydarzeniach, defiladach i uroczystościach do 1939 r. Po raz ostatni uczestniczył w manifestacji patriotyczno-antywojennej, która odbyła się 31 sierpnia 1939 r. w Płocku na placu Gabriela Narutowicza. Ponieważ wiec zakończył się wieczorem, a budynek gimnazjum był już zamknięty, chorąży Zdzisław Kisiel zabrał sztandar do domu.

1 września 1939 r. nastąpił atak Niemiec na Polskę i bombardowanie Płocka. Około 7 września, wraz z cofającymi się oddziałami Wojska Polskiego, wielu mieszkańców Płocka opuściło miasto, kierując się do Warszawy. Zdzisław Kisiel, uciekając wraz z rodziną, zabrał ze sobą sztandar drużyny. Dotarłszy do Warszawy, zatrzymał się w podziemiach tzw. Galerii Luksenburga. Po kapitulacji Warszawy wrócił do Płocka, który został włączony bezpośrednio do III Rzeszy. Sztandar ukryto w pracowni usług malarskich w domu u zbiegu ulic Misjonarskiej i Padlewskiego, a później przeniesiono do innego zakładu rzemieślniczego przy ul. Padlewskiego, bliżej koszar 4 pułku strzelców konnych. Ukrywany był przez harcerza Lucjana Majewskiego w magazynku, a następnie w różnych zakamarkach strychu i piwnic aż do końca okupacji⁸.

Po wojnie, w grudniu 1945 r., Zdzisław Kisiel przekazał sztandar dyrektorowi szkoły Tadeuszowi Synoradzkiemu. Jeszcze w tym samym miesiącu został on uroczystie przekazany Andrzejowi Frankemu, drużynowemu 89 MDH. Służył drużynie do czerwca 1949 r., kiedy to prezentowany był na wystawie poświęconej organizacjom młodzieżowym działającym w Małachowiance. Likwidacja ZHP w latach 1949–1950 i odrzucenie całej dotychczasowej tradycji harcerskiej stało się zagrożeniem dla bytu sztandaru. Aby uchronić go przed konfiskatą i ewentualnym zniszczeniem, Cezary Gedroyć, drużynowy 89 MDH od lipca 1948 do lutego 1949 r., ukrył sztandar wraz z dokumentami i pamiątkami

⁷ Stefan Górzyński (1901–1979), uczeń Małachowianki, odznaczony Krzyżem Walecznych za obronę Płocka w 1920 r.

⁸ C. Gedroyć, *Szkic historii...*, s. 191

drużyny we własnym mieszkaniu, a w 1950 r., w związku z wyjazdem z Płocka, umieścił je w mieszkaniu byłego już harcerza Janusza Kołakowskiego przy ul. Nowej 5 w Płocku. W latach 1951–1957 znajdował się on kolejno w kilku mieszkaniach prywatnych w Płocku⁹.

W 1957 r., po reaktywowaniu ZHP, sztandar został odnaleziony i oddany byłemu komendantowi Hufca Harcerzy w Płocku Ryszardowi Wodzyńskiemu, który z kolei przekazał go dyrektorowi Liceum im. Małachowskiego. W latach sześćdziesiątych sztandar umieszczono w Szkolnej Izbie Pamięci, a w 1979 r. w Muzeum Szkolnym Małachowianki, gdzie znajduje się do dziś¹⁰.

W latach 1981–1982 sztandar został poddany gruntownej odnowie w Pracowni Konserwacji Zabytków w Warszawie. Lata służby w drużynie (1920–1939 i 1945–1949) i ukrywanie w bardzo często nieodpowiednich warunkach (1939–1945 i 1949–1957) spowodowały jego degradację. Był bardzo zniszczony, a jego faktura niepełna i niezupełnie czytelna. Z powodu niemożności odczytania pełnego tekstu napisów na sztandarze przyjęto zasadę pozostawienia wolnych miejsc zamiast nanoszenia domniemyanych i nieudokumentowanych słów czy liter. Odtworzono natomiast pierwotną kompozycję malarską. Koszty konserwacji pokryło Liceum Ogólnokształcące im. Marszałka Stanisława Małachowskiego w Płocku. Przekazanie odnowionego sztandaru do Muzeum Szkolnego Małachowianki nastąpiło 7 sierpnia 1982 r. Do pomyślnego przeprowadzenia całego procesu renowacyjnego przyczyniło się wielkie i bezinteresowne zaangażowanie wielu osób, m.in. Cezarego Gedroycia, Anny Grabowskiej, Heleny Hryszko, Kazimierzy Kawy, Tomasza Kuby Kozłowskiego, Andrzeja Markowskiego, Stanisława Stefańskiego, Stanisława Starczewskiego, Stanisława Tomaszewskiego, Andrzeja Wawrzewskiego i Macieja Zaborowskiego¹¹.

Był trzykrotnie eksponowany na wystawach czasowych: w 1980 r. na wystawie poświęconej działalności 89 MDH, zorganizowanej z okazji 800-lecia macierzystej szkoły Liceum Ogólnokształcącego im. Marszałka Stanisława Małachowskiego, od kwietnia do 30 września 1981 r. na wystawie „70 lat harcerstwa polskiego” w Muzeum Woli w Warszawie i jesienią 1982 r. na wystawie poświęconej 70. rocznicy powstania harcerstwa w Płocku.

⁹ *Ibidem*, s. 192.

¹⁰ *Ibidem*, s. 193.

¹¹ *Ibidem*, s. 194; G. Gedroyć, *Przyczynek do dziejów...*, s. 419–420.

Harcerskie odznaki i medale kościuszkowskie

Jedną z pierwszych niepodległościowych organizacji młodzieżowych przysposobienia wojskowego, która nawiązywała do tradycji kościuszkowskich, były Drużyny Bartoszewskie. Powstały w 1908 r. we lwowskim środowisku wiejskiej młodzieży szkolnej. Odznaką organizacyjną była okrągła, metalowa odznaka z symbolami nawiązującymi do insurekcji kościuszkowskiej (ryc. 1). Struktura organizacyjna, a także nazewnictwo Drużyn Bartoszewskich były później wykorzystane przy tworzeniu polskiego skautingu. Nazwy: „chorągiew”, „drużyna”, „druh”, „naczelnik” i zawołanie „czuwaj!” nadal funkcjonują w harcerstwie, a pierwotnie używano ich właśnie w Drużynach Bartoszewskich¹.

Za datę utworzenia struktur organizacyjnych polskiego skautingu przyjmuje się dzień powołania trzech/czterech lwowskich drużyn skautowych oraz Naczelnej Komendy Skautowej rozkazem Andrzeja Małkowskiego z 22 maja 1911 r. Rozkaz ten został wydany po informacyjnym kursie skautowym, który był prowadzony od 20 marca 1911 r. przy „Sokole-Macierzy” we Lwowie. Wśród pierwszych powołanych drużyn znalazła się 1 Lwowska Drużyna Skautowa Naczelnika Kościuszki². Pojawiające się na terenie Galicji nowe drużyny, zwłaszcza pierwsze w danej miejscowości, przyjmowały jako patrona Tadeusza Kościuszkę. Podobnie było w Krakowie, gdzie organizująca się już od września 1910 r., a oficjalnie założona 16 września 1911 r. 1 Sokola Drużyna Skautowa przyjęła za patrona właśnie Kościuszkę³.

Niestety pomimo dość licznych drużyn, których bohaterem był naczelnik, wśród znanych odznak harcerskich sprzed 1939 r. nie ma takich, które zawierałyby wizerunek tego patrona ani też zawarta na nich symbolika nie pozwala

¹ P. Niwiński, *Tajemnicze początki harcerstwa – nowe odkrycia*, „Harczerz Rzeczypospolitej. Internetowe pismo Ruchu Harcerskiego” z 8 IV 2009 r., [on-line:] http://www.hr.bci.pl/articles.php?article_id=161 – 24 VIII 2023 r.

² W. Błażejowski, *Z dziejów harcerstwa polskiego (1910–1939)*, Warszawa 1985, s. 26–27.

³ B. Leonhard, *Kalendarium z dziejów harcerstwa krakowskiego 1910–1950*, Kraków 2001, s. 15.

jednoznacznie przypisać ich do tradycji kościuszkowskich. Wydana w 1935 r. z okazji 25-lecia 1 Krakowskiej Drużyny Harcerskiej im. T. Kościuszki nie posiada żadnych informacji ani elementów nawiązujących do bohatera tej harcerskiej jednostki (ryc. 2). Również wydana w 1938 r. odznaka dwudziestolecia 34 Drużyny Harcerskiej im. T. Kościuszki w Dyneburgu na Łotwie nie zawiera żadnego elementu, który nawiązywałby do jej patrona (ryc. 3). Należy tu wyjaśnić dość wysoki numer drużyny – 34, mimo że była to pierwsza drużyna harcerska w Dyneburgu. Skautowe drużyny mniejszości narodowych zostały zmuszone do wstąpienia do łotewskiej organizacji skautowej (LSCO). Numeracja łotewskich drużyn obejmowała całe państwo i z tego powodu dyneburskiej drużynie harcerskiej został przydzielony numer 34⁴.

Jedyną chorągwią Związku Harcerstwa Polskiego, która przyjęła jako bohatera Tadeusza Kościuszkę, jest Chorągiew Krakowska. Dość ciekawa jest historia samego wyboru patrona, gdyż w tym czasie władze polityczne sugerowały innych bohaterów. Na szczęście, jak wspomina ówczesny komendant chorągwi Władysław Pancerz, po interwencjach w Warszawie Tadeusz Kościuszko został ostatecznie zaakceptowany. Sama uroczystość nadania chorągwi jego imienia oraz wręczenia sztandaru odbyła się 7 października 1967 r. na placu Rynku Głównego w Krakowie⁵. Rok 1967 był rokiem realizacji kampanii „Bohater”. Wtedy też wydano odznakę chorągwaną zaprojektowaną przez instruktora ZHP, obecnie profesora ASP, Andrzeja Zięblińskiego (ryc. 4). Prof. Ziębliński jest również autorem kolejnych odznak chorągwanych wydanych w 1969 i 1972 r., które nawiązywały symboliką do insurekcji kościuszkowskiej (ryc. 5 i 6). Niestety w kolejnych latach potwierdzenie zdobycia odznaki chorągwanej zamiast odznak miało formę plaketek. Dopiero od 2017 r., w nawiązaniu do 200. rocznicy śmierci patrona chorągwi, rozpoczęto wydawać odznaki metalowe, trzystopniowe: brązowe, srebrne i złote. Złota odznaka może być nadana najwcześniej po trzech latach pracy programowej z bohaterem chorągwi. Wizerunek Tadeusza Kościuszki w krakusce został opracowany według wzoru Józefa M. Męciny-Krzesza (ryc. 7).

W Hufcu Kraków-Podgórze prowadzi działalność kilka szczepów, których patronem jest Tadeusz Kościuszko, ale nie wszystkie wydały metalowe odznaki ani tym bardziej medale pamiątkowe. Jedną z najstarszych odznak jest

⁴ R.K. Daszkiewicz, *Harcerstwo polskie poza granicami kraju, od zarania do 1930 roku w relacjach i dokumentach*, Lublin 1983, s. 106–107.

⁵ *Komendanci Chorągwi Krakowskiej ZHP z lat 1956–1996 o swojej pracy*, red. J. Wojtycza, K. Wojtycza, Kraków 1999, s. 64–65.

ta należąca do Szczepu „Dzieci Pioruna” im. T. Kościuszki, wydana w 1972 r. z okazji 60-lecia 5 Krakowskiej Drużyny Harcerzy (5 KDH) (ryc. 8). Szczęp ten w swojej działalności nawiązywał do tradycji 5 KDH, choć sama jego historia rozpoczyna się od 1956 r., gdy powołano drużyny starszoharcerskie przy Technikum Łączności przy ul. Łobzowskiej. W 1968 r. szkoła, a zarazem szczep, zostały przeniesione do Podgórza, do budynku przy ul. Zielnej (ob. Monte Cassino). Kolejną odznakę jubileuszową Szczepu „Dzieci Pioruna” wydano w 1982 r., jednak na odznace niekonsekwentnie podano rok 1911, jako rok powstania 5 KDH (1911–1982), co sugeruje, że upamiętnia ona 71. rocznicę (ryc. 9). Szczęp prowadził pracę do 2014 r.⁶

Innym podgórskim szczepem o bogatej historii jest Szczęp „Fioletowej Trójki” im. T. Kościuszki. Kontynuuje on tradycje 3 Podgórskiej Drużyny Harcerskiej utworzonej w 1931 r. Sam szczep powstał w 1958 r., a po 1989 r. wszedł w skład ZHP rok zał. 1918. Od 1992 r. działa w strukturach ZHR⁷. W 1981 r. wydano małą odznakę z okazji 50-lecia 3 Podgórskiej Drużyny Harcerzy, przy czym na odznace wymieniono jako patrona Kościuszkę (ryc. 10). Od kilku lat funkcjonuje odznaka honorowa szczepu; srebrna w wersji dla harcerzy, a dla instruktorów – złota (ryc. 11).

W 1999 r. została wydana odznaka 25-lecia podgórskiego 13 Szczepu Swarżycza im. T. Kościuszki, na której zamieszczono wizerunek patrona (ryc. 12). Szczęp powstał w 1974 r., gdy część instruktorów „Czarnej Trzynastki” przeszła do Hufca Kraków-Podgórze. Wraz z instruktorami Szczepu „Kościuszkowców” rozpoczęli oni działalność jako nowa jednostka harcerska⁸. Szczęp ten nadal działa i jest jedną z wyróżniających się jednostek hufca.

W Hufcu Kraków-Nowa Huta najstarszy jego szczep – Szczęp „Tęczowy”, działający od 1959 r. – ma za patrona Tadeusza Kościuszkę. Jego jednostki stale prowadzą pracę z bohaterem, a od dłuższego już czasu organizują w marcu rajd „Kosa”, który zwykle ma zakończenie w Raławicach, miejscu słynnej bitwy z czasów insurekcji kościuszkowskiej⁹. Szczęp wydał wiele plaketek nawiązujących do postaci Tadeusza Kościuszki lub tradycji kościuszkowskich, jednak tylko jedną metalową, honorową odznakę szczepu, o kształcie zbliżonym do „krakuski” – od 1997 r. (ryc. 13). Szczęp nadal działa w Hufcu Kraków-Nowa Huta.

⁶ A. Gaczorek, J. Klinik, W. Wójcik, *Hufiec Kraków-Podgórze w latach 1957–1989*, Kraków 2022, s. 53–55.

⁷ *Ibidem*, s. 52–53.

⁸ *Ibidem*, s. 64–65.

⁹ J. Wojtycza, *Hufiec Kraków-Nowa Huta w latach 1957–1989*, Kraków 2017, s. 58.

W 2006 r. nowohucki Szczęp „Bartoszewcy” im. Wojciecha Bartosza Głowackiego wydał z okazji 40-lecia odznakę jubileuszową wykonaną metodą galwanoplastyki (ryc. 14). Powstał w 1966 r., a jego jednostki kultywują tradycje kościuszkowskie podczas pracy. Szczęp nadal działa w ramach Hufca Kraków-Nowa Huta¹⁰.

Odnaką pośrednio związaną z naczelnikiem jest wydana w 1988 r. z okazji 20-lecia Wojskowego Kręgu Instruktorskiego ZHP przy Wyższej Szkole Oficerskiej Wojsk Zmechanizowanych im. Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu (WSOWZ) (1968–1988). Patron szkoły, przy której działał krąg, pozostał nim nadal dla nowo utworzonej w miejsce WSOWZ Akademii Wojsk Lądowych. Wojskowy Krąg Instruktorski zaprzestał działalności po 1989 r. (ryc. 15).

Do harcerskich odznak turystycznych związanych z Tadeuszem Kościuszką należą też te wydane przez Harcerski Klub Turystyczny „Wyga” w Warszawie (HKT „Wyga”). HKT „Wyga” powstał w 1956 r. i co roku wydaje kilka odznak upamiętniających rajdy, dlatego czasem jest trudno datować kolejne odznaki. Odnakę 110. Rajdu Dzieje Oręża Polskiego wydano w 1976 r. z okazji 20-lecia klubu (ryc. 16). Kolejną odznakę HKT „Wyga” z symboliką insurekcji kościuszkowskiej, 113. Rajdu Dzieje Oręża Polskiego, trudno jest datować, gdyż nie podano na niej roku wydania (ryc. 17). Z kolei odznakę 120. Rajdu Dzieje Oręża Polskiego wydano podczas jubileuszu 25-lecia HKT „Wyga” w 1981 r. (ryc. 18).

Międzynarodowe Spotkania Kolekcjonerów Skautowych były organizowane przez Komisję Historyczną Krakowskiej Chorągwi ZHP w Krakowie od 2001 r. Od 2008 r. spotkania odbywają się w różnych miastach, często przy współpracy różnych jednostek, nie tylko harcerskich. W 2017 i 2021 r. współorganizatorem spotkań był Komitet Kopca Kościuszki, dlatego jednym z elementów odznak wydanych z okazji XVI i jubileuszowego XX spotkania są wizerunki Tadeusza Kościuszki (ryc. 19 i 20). Spotkania są nadal corocznie organizowane, więc niewykluczone, że w kolejnych latach współorganizatorem może być Komitet Kopca Kościuszki, a na odznakach pojawiają się symbole związane z tradycją kościuszkowską¹¹.

Przeglądając publikację Krzysztofa Lachowicza z 2014 roku pt. *Tadeusz Kościuszko w medalierstwie*, można znaleźć tylko jeden medal związany z postacią naczelnika i jednostką harcerską. Medal został wydany w 1983 r. z okazji odsłonięcia pomnika Tadeusza Kościuszki w Rawiczu oraz nadania Hufcowi

¹⁰ *Ibidem*, s. 57.

¹¹ T. Sikorski, *Krzyż harcerski 1913–2013*, Warszawa 2014, s. 316–320.

ZHP Rawicz imienia Saperów WP. Jednak Tadeusz Kościuszko nie widnieje na tym medalu jako patron hufca (ryc. 21).

Starszym medalem jest ten wykonany z okazji nadania imienia Tadeusza Kościuszki oraz wręczenia sztandaru XII Szczepowi przy Szkole Podstawowej nr 9 w Grudziądzu. Upamiętniona nim uroczystość odbyła się w styczniu 1971 r. Medal stanowi kompilację – na jednej stronie znajduje się popiersie Tadeusza Kościuszki skopiowane z XIX-wiecznego medalu nieznanego autora¹², a na drugiej stronie wygrawerowany tekst, podający informacje dotyczące upamiętnionej uroczystości (ryc. 22).

Komenda Krakowskiej Chorągwi im. Tadeusza Kościuszki honoruje zasłużonych dla chorągwi medalami „Za Zasługi dla Krakowskiej Chorągwi ZHP”. Znane są dwie wersje medalu. Pierwszy został zaprojektowany z inicjatywy komendantki hm. Danuty Noszki przez artystkę plastyczkę z ASP w Krakowie. Jest on w opinii autora najładniejszy wśród prezentowanych. Jego pierwsze nadanie odbyło się podczas Świąta Chorągwi, upamiętniającego rocznicę przysięgi Tadeusza Kościuszki na Rynku krakowskim, 24 marca 1984 r.¹³ Medal jest nieregularny, patynowany, z bardzo ładnym udanym rzeźbiarskim portretem naczelnika na jednej stronie. Nadawany był w latach 1984–2000. Każdego roku miało miejsce tylko kilka nadań, wręczono łącznie ok. 80 szt. (ryc. 23). Druga wersja medalu została zaprojektowana przez hm. Ryszarda Korskiego w 2001 r., a wykonana z inicjatywy komendanta chorągwi hm. dr. Jerzego Klinika. Niestety na medalu nie ma już żadnego odniesienia do Kościuszki ani do tradycji kościuszkowskich. Medal jest regularny, okrągły, odlewany i patynowany. Pierwsze nadanie odbyło się z okazji Jubileuszowego Zlotu Chorągwi Krakowskiej ZHP w 90. rocznicę powstania harcerstwa w Krakowie na Błoniach krakowskich (14–16 września 2001 r.). Medal ten jest nadal nadawany (ryc. 24). Aktualnie są prowadzone prace nad honorowym odznaczeniem wstążkowym, z popiersiem Kościuszki, przewidzianym dla wyróżnienia zasłużonych instruktorów. Odznaczenie planowane jest w trzech stopniach, a zaprojektowane zostało przez hm. artystę plastyka Józefa Marka. Przedstawiona wizualizacja projektu może jeszcze ulec modyfikacji w trakcie opracowywania matrycy (ryc. 25). Wprowadzenie odznaczenia wpłynie na ograniczenie liczby nadawanych medali.

W 2017 r. z inicjatywy hm. Andrzeja Żugaja, komendanta Krakowskiej Chorągwi w latach 2002–2010, wydano Medal Kościuszkowski z okazji 200-lecia

¹² *Tadeusz Kościuszko (1746–1817). Syn wolności*, red. K. Ślipko-Jastrzębska, Wrocław 2018, s. 64.

¹³ *Komendanci Chorągwi Krakowskiej...*, s. 97.

śmierci Tadeusza Kościuszki. Emitentami medalu były Fundacja „Wczoraj i Dziś” oraz Referat Starszyny Harcerskiej i Seniorów Chorągwi Krakowskiej. Autorem projektu jest Józef Marek. Medal uświetnił XVI Międzynarodowe Spotkanie Kolekcjonerów Skautowych, którego współorganizatorem był Komitet Kopca Kościuszki. Wykonano 44 numerowane medale odbite w mosiądzu patynowanym oraz dodatkowo 10 srebrzonych z odbitą literą K – kolekcjonerskich (ryc. 26).

Na koniec należy wspomnieć o odznace pamiątkowej 1 Warszawskiej Dywizji Piechoty im. T. Kościuszki (1 WDP), określanej mianem Odznaki Kościuszkowskiej. Na mundurach niektórych instruktorów można było zauważyć tę charakterystyczną odznakę wojskową z popiersiem Tadeusza Kościuszki, jednak jej obecność nie wskazywała na to, że jej posiadacz służył podczas służby wojskowej w 1 WDP. Jej nadanie było wynikiem uznania ze strony wojska dla wyróżnionych instruktorów (ryc. 27).

1. Odznaka Drużyn Bartoszewych, bita w mosiądzu, srebrzona i oksydowana; częstsze są ażurowe, mocowane na szpilę (spotykane są mocowania na agrałkę). Na rewersie widoczna słaba kontra, bez innych oznaczeń. Wym. 29 × 32 mm. Wykonywana od 1908 r. przez grawera Eugeniusza Mariana Ungera we Lwowie

2. Odznaka 25-lecia 1. Krakowskiej Drużyny Harcerskiej im. T. Kościuszki, lata 1910–1935. Bita w mosiężnej blaszce, srebrzona i patynowana, na rewersie słaba kontra bez innych oznaczeń. Wym. 26 × 26 mm, mocowana na szpilę. Spotykane współczesne kopie, odlewane w brązie, srebrzone i oksydowane

3. Odznaka 20-lecia 34 Drużyny Harcerskiej w Dyneburgu (Daugavpils, Łotwa) im. T. Kościuszki, lata 1918–1938, bita w mosiądzu, srebrzona, oksydowana. Mocowana na szpilę. Na rewersie widoczna kontra, brak innych oznaczeń. Wym. 25 × 26 mm

4. Odznaka Chorągiewna „Kościuszkowcy” Chorągwi Krakowskiej, zdobywana w 1967 r. podczas kampanii „Bohater”. Proj. Andrzej Ziębliński, bita bez kontry w aluminium. Wym. 15 × 40 mm, mocowana na agrałkę

5. Odznaka Chorągiewiana „Kościuszkowcy” Chorągwi Krakowskiej, wydana w 1969 r.

Proj. Andrzej Ziębliński, bita bez kontry w aluminium lub miedzi (rzadsza).

Wym. 19 × 29 mm, mocowana na dwa zaczepy (blaszki). Mosiężna – mocowana na dwa druty

6. Odznaka Chorągiewiana „Kościuszkowcy” Chorągwi Krakowskiej,

wydana w 1972 r. Proj. Andrzej Ziębliński, bita bez kontry

w miedzi patynowanej. Wym. 16 × 24 mm, mocowana na szpilkę

7. Odznaka Chorągiewna Chorągwi Krakowskiej wykonywana od 2017 r. metodą chemigraficzną (trawiona blacha miedziana lub mosiężna). Posiada trzy stopnie o różnej barwie metalu: miedziana, alpaka i mosiądz.

Wym. 33 × 33 mm, mocowana na pin. Proj. Józef Marek, wykonana przez zakład „Metaloplastyka”

Z. A. Kowalski w Lublinie

8. Odznaka Szczepu „Dzieci Pioruna” im. T. Kościuszki wydana z okazji 60-lecia 5 Krakowskiej Drużyny Harcerzy, lata 1912–1972. Bitą z kontry w mosiądzu, tombaku, brązie – trzystopniowa. Wym. 21 × 21 mm. Mocowana na słupek z nakrętką

9. Odznaka Szczepu „Dzieci Pioruna” im. T. Kościuszki wydana z okazji 71-lecia 5 Krakowskiej Drużyny Harcerzy, lata 1911–1982. Bitą bez kontry, w tombaku (srebrne dla harcerzy) i mosiądzu (złote dla instruktorów), wypełnienia zieloną emalią piecową. Wym. 17 × 31 mm.

Mocowana na słupek z nakrętką. Wykonawca Foto-Pam Kraków (?)

10. Odznaka 50-lecia 3 Podgórskiej
Drużyny Harcerzy „Fioletowa Trójka”
im. T. Kościuszki, lata 1931–1981,
tłoczona w mosiądzu, emalia.
Wym. 16 × 24 mm. Mocowana na szpilę.
Wykonawca: Foto-Pam Kraków (?)

11. Odznaka Honorowa Szczepu
„Fioletowa Trójka”, Hufiec Kraków-Podgórze,
wycinana w białym metalu i mosiądzu (dwa
stopnie – srebrna i złota). Wym. 14 × 20 mm.
Mocowana na pin. Wykonawca: grawer Andrzej
Kołodziejczyk, Kraków

12. Odznaka 25-lecia 13 Szczepu Swarożycy
im. T. Kościuszki z 1999 r. Wykonana
metodą chemigraficzną w blasze alpakowej,
wytrawienia wypełnione lakierem.
Wym. 25 × 25 mm. Mocowana na pin

13. Odznaka Honorowa Szczępu „Tęczowego” im. T. Kościuszki, Hufiec Kraków-Nowa Huta, wykonywana od 1997 r. metodą chemigraficzną (trawiona blacha miedziana lub mosiężna). Posiada trzy stopnie o różnym lakierze i barwie metalu: granatowa – miedziana blacha, zielona – srebrzysta alpaka, czerwona – mosiądz. Proj. Andrzej Grabowski. Wym. 40×34 mm, mocowana na pin, wykonana przez zakład „Metaloplastyka” Z. A. Kowalski Lublin

14. Odznaka 40-lecia Szczępu „Bartoszewcy” im. Bartosza Głowackiego, Hufiec Kraków-Nowa Huta, wydana w 2006 r. Wykonana metodą kopii galwanicznej w miedzi, cynowana, w liczbie ok. 40 szt. Proj. Zbigniew Babiuch, Jacek Nawrocki, wym. 24×25 mm, mocowana na słupek z nakrętką

15. Odznaka 20-lecia Wojskowego Kręgu Instruktorskiego ZHP przy Wyższej Szkole Oficerskiej Wojsk Zmechanizowanych im. T. Kościuszki we Wrocławiu, lata 1968–1988. Odznaka trawiona w mosiężnej blaszce, wym. 27×41 mm, mocowana na słupek z nakrętką

16. Odznaka 110. Rajdu Dzieje Oręża Polskiego HKT „Wyga”, PTTK Warszawa, lata 1956–1976. Odznaka bita bez kontry w mosiężnej blaszce, wym. 40×40 mm, mocowana na słupek z nakrętką. Istnieje wersja bita w srebrzystej blaszce (alpaka)

17. Odznaka 113. Rajdu Dzieje Oręża Polskiego HKT „Wyga”, PTTK Warszawa. Odznaka wybijana bez kontry w mosiężnej blaszce, wym. 24×50 mm, mocowana na słupek z nakrętką

18. Odznaka 120. Rajdu Dzieje Oręża Polskiego, wydana na 25-lecie HKT „Wyga” (1981), PTTK Warszawa. Odznaka bita bez kontry w mosiężnej blaszce, wym. 36×25 mm, mocowana na słupek z nakrętką

19. Odznaka XVI Międzynarodowego Spotkania Kolekcjonerów Skautowych z 2017 r. Wykonana metodą chemigraficzną w blaszce mosiężnej. Wym. 40×37 mm, mocowana na pin. Proj. Jacek Nawrocki, Józef Marek, wykonana przez zakład „Metaloplastyka” Z. A. Kowalski w Lublinie

20. Odznaka XX Międzynarodowego Spotkania Kolekcjonerów Skautowych z 2021 r. Wykonana metodą chemigraficzną w blaszce mosiężnej. Wym. 40×37 mm, mocowana na pin. Proj. Jacek Nawrocki, Marek Bieżanowski, wykonana przez zakład „Metaloplastyka” Z. A. Kowalski w Lublinie

21. Medal wydany z okazji odśłonięcia pomnika T. Kościuszki w Rawiczu oraz nadania Hufcowi Rawicz imienia Saperów WP. Medal odlewany o wymiarach 90×59 mm, wykonany w 1983 r. w dwóch wersjach – brąz oksydowany i brąz złocony. Proj. Zbigniew Łukowiak

22. Medal wykonany z okazji nadania XII Szczepowi przy Szkole Podstawowej nr 9 w Grudziądzu imienia T. Kościuszki i wręczenia sztandaru. Medal odlewany z brązu, patynowany, wym. 78 × 78 mm, wykonany w styczniu 1971 r.

23. Medal „Za Zasługi dla Krakowskiej Chorągwi ZHP” wykonany w 1984 r. Proj. artystki plastyczki z ASP w Krakowie, sygnatura na awersie BAS (?), medal w etui ze skóry. Odlew z brązu, patynowany. Wym. 87 × 80 mm. W latach 1984–2000 nadano ok. 80 szt.

24. Medal „Za Zasługi dla Krakowskiej Chorągwi ZHP” wykonywany od 2001 r.
Proj. Ryszard Korski, odlew w brązie, patynowany. Wym. 85 × 85 mm

Medal „Za Zasługi dla ZHP Chorągwi Krakowskiej”
w stopniu złotym

25. Projekt wstążkowych medali „Za Zasługi dla ZHP Chorągwi Krakowskiej”,
autor: Józef Marek, w trzech wersjach: brązowy, srebrny i złoty. Realizacja planowana w 2023

Medal „Za Zasługi dla ZHP Chorągwi Krakowskiej”

baretki medalu
srebrnego

złotego

brązowego

Medal „Za Zasługi dla ZHP Chorągwi Krakowskiej”
w stopniu brązowym

26. Medal Kościuszkowski z okazji 200-lecia śmierci T. Kościuszki wykonany w 2017 r.
Emitenci: Fundacja „Wczoraj i Dziś” i Referat Starszyny Harcerskiej i Seniorów Chorągwi
Krakowskiej. Proj. Józef Marek, wykonawca: firma Polmet w Częstochowie. Medal bity
w miedzi, patynowany, wym. 68 × 68 mm, wykonano 44 sztuki numerowane oraz 10 sztuk
kolekcyjnych w miedzi srebrzonej (oznaczonych literą K zamiast numeru)

27. Odznaka pamiątkowa 1 Warszawskiej Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki, określana mianem Odznaki Kościuszkowskiej. Bitą w mosiądzu z kontrą, srebrzona wraz z emalią. Wym. 36×42 mm, mocowana na słupek z nakrętką. Wykonana przez Mennicę Państwową w Warszawie

Postać Tadeusza Kościuszki – aspekty pracy metodycznej z bohaterem jako wzorcem osobowym w drużynach harcerskich

Rozważając znaczenie pracy z bohaterem w drużynie harcerskiej dla samorozwoju harcerzy, należy zacząć od pytania – jakie powody zadecydowały o tym, że Andrzej Małkowski wybrał postać gen. Tadeusza Kościuszki na bohatera pierwszej drużyny skautowej na ziemiach polskich? Wszak historia Polski znana jest aktywnością wielu wybitnych postaci (królów, rycerzy, naukowców, odkrywców czy artystów).

By zrozumieć powody tej decyzji 22-letniego twórcy harcerstwa, warto spojrzeć na problem oczami nastoletniego młodzieńca w pierwszych latach XX w. Jako uczeń Małkowski chłonił atmosferę i idylliczną piękność epopei narodowej *Pan Tadeusz* wieszczą Adama Mickiewicza, duchowego idola młodzieży polskiej. To na cześć Kościuszki tytułowy bohater nosi jego imię – Tadeusz. Kościuszko w epopei jest m.in. „Naczelnikiem naszego narodu”, wielkim człowiekiem, mimo że „chodził w krakowskiej sukmanie”¹, a także geniuszem wojennym, „jak wielki Cesarz Bonaparte”². Liczne są tam epizody insurekcyjne, m.in. przysięga naczelnika na krakowskim Rynku³, bitwy pod Racławicami i Michałowicami⁴, sztańce płonącej Pragi⁵.

Do Krakowa Małkowski przybył jako nastolatek. Mieszkał m.in. przy ul. Wolskiej 26 (obecnie ul. Piłsudskiego). Uczył się w c.k. I Wyższej Szkole Realnej (obecnie gmach V Liceum Ogólnokształcącego przy ul. Studenckiej 12).

¹ A. Mickiewicz, *Dzieła*, t. 4: *Pan Tadeusz, czyli ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z r. 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem*, Warszawa 1955, księga IV, s. 401–403.

² *Ibidem*, księga VII, s. 13–15.

³ *Ibidem*, księga I, s. 59–61.

⁴ *Ibidem*, księga X, s. 132–137.

⁵ *Ibidem*, księga I, s. 65–68.

Po lekcjach wychodził z budynku szkoły w lewo i brzegiem ówczesnej Rudawy (aktualnie ul. Garbarska, Wenecja, dalej Retoryka) dochodził do ul. Wolskiej. By dotrzeć do gmachu Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” lub do miejskiego parku dr. Henryka Jordana, gdzie uczestniczył w ćwiczeniach dla uczniów, przechodził przez mostek nad rzeką, za którym rozciągały się Błonia czarnowiejskie (obecnie krakowskie). Wśród istniejących wówczas pomników 32 znamienitych Polaków, w centrum koła pomnikowego parku wyeksponowano popiersie Kościuszki. Perspektywę widoku z mostku na Rudawie zamykało wzgórze św. Bronisławy zwieńczone austriackim fortem i Kopcem Kościuszki górującym nad wieżami wszystkich krakowskich kościołów. Zapewne dociekliwy młodzieniec zastanawiał się, jakże zacnym człowiekiem musiał być ów generał, skoro w mieście królów i świętych, mającym kopce Kraka i Wandy, Polacy właśnie jemu usypali kopiec przewyższający wszystko. Gdy zaś wychodząc z budynku szkoły, zwrócił swe kroki w prawo, to w kierunku domu siedł wzdłuż klasztornej muru Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów, by za rogiem, przy ul. Loretańskiej 11, na klasztornej domku loretańskim natknąć się na płaskorzeźbę upamiętniającą poświęcenie szabli przez naczelnika insurekcji w kościółku tego zakonu. Zapewne głowa nastolatka musiała być pełna myśli o człowieku, którego postać licznymi śladami pamięci przykuwała uwagę każdego przybysza i mieszkańca. A że każdy krakowianin przynajmniej raz dziennie przechodził przez Rynek Główny, to ruchliwy Małkowski, mijając gmach Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Wiślną wchodził na największy rynek Europy. Tam u stóp wieży ratuszowej natrafiał na granitową płytę upamiętniającą przysięgę Kościuszki na wierność narodowi polskiemu. Zapewne uganiając się za rówieśniczymi uczennicami szkoły panien prezentek, po drugiej stronie Sukiennic wzrok zatrzymywał na monumentalnym pomniku wieszczki Mickiewicza z alegorycznymi postaciami pieśni filareckiej: ojczyzny, nauki, cnoty (rycerstwa), z których harcerstwo stworzyło triadę wartości najwyższych dla młodzieży, oraz z alegoryczną postacią poezji. W którąkolwiek stronę Małkowski by nie spojrzał, jego uwagę musiały przyciągać kamienice – Pod Orłem z tablicą upamiętniającą miejsce zatrzymania się Kościuszki w 1775 r. oraz Szara, będąca miejscem siedziby Głównej Kwatery i Sztabu Naczelnika w 1794 r.

Po ponad stu latach od narodowego zrywu Kraków cyganerii Tadeusza Boya-Żeleńskiego, Stanisława Przybyszewskiego, Ludwika Solskiego, Teodora Talowskiego czy Stanisława Wyspiańskiego nadal tętnił duchem Kościuszki. Po wycofaniu się wojsk austriackich z zamku na Wawelu w 1905 r. młodzież krakowska miała swobodny wstęp do narodowej nekropolii. Małkowski w krypcie św. Leonarda, obok sarkofagów monarchów: Jana III Sobieskiego, Michała

Korybuta Wiśniowieckiego, a także księcia Józefa Poniatowskiego, mógł znaleźć sarkofag nie króla, lecz jedynie skromnego szlachcica Kościuszki, będącego symbolem polskiej wolności. Kult najwybitniejszego z bohaterów narodowych musiał się odcisnąć na wyobraźni nastolatka piętnem potęgi ducha, pamięci i szacunku narodu dla nieskazitelnych cnót, męstwa i zasług naczelnika. W świadomości twórcy harcerstwa postać Kościuszki stała się znamienitym wzorcem cech osobowych godnych naśladowania przez młodych Polaków miłujących ojczyznę, której na mapach nie było. O ile honor rycerza Zawiszy Czarnego został określony przez Małkowskiego w redakcji Prawa Harcerskiego jako norma, o tyle w jego modyfikacji metody skautowej duchowość, moralność i osobowość gen. Kościuszki stały się wzorcem do naśladowania na drodze samorozwoju harcerzy metodą puszczańską w drużynie.

1. Historia jako technika harcerska w harcerskim systemie wychowania

Historia jest nauką humanistyczną i społeczną zajmującą się badaniem przeszłości. Tymczasem harcerstwo koncentruje się na przyszłości, na zmianie świata na lepszy, na samorozwoju harcerzy. Zatem należy postawić pytanie – jakie cele przyświecały ojcom harcerstwa, by w harcerskim wychowaniu historia stała się znaczącym elementem pracy drużyn? Harcerstwo nie poddaje się opisom opartym na terminologiach teorii pedagogicznych. Stanowi bowiem kompilację światowej myśli wychowawczej na przestrzeni tysiącleci różnorodnych kultur, religii, nauk i języków. Posługuje się własnymi terminami, niekiedy z pozoru archaicznymi, typowymi dla nowego wychowania z początku XX w., lecz nadal trafnie określającymi fenomen metody skautowej. Dlatego też należy każdorazowo wyjaśniać znaczenie używanego słownictwa.

W metodzie harcerskiej i harcerskim systemie wychowawczym ważną rolę odgrywają techniki harcerskie⁶. Są to skonkretyzowane sposoby postępowania samorozwojowego w harcerstwie, opartego na określonych umiejętnościach życiowych. Techniki rozwijają ciekawość świata, pozwalają zrozumieć rzeczywistość, kształtują zmysły, zwalczają bezradność, nieśmiałość, uczą komunikacji, współpracy i analizy, a także pobudzają kreatywność harcerza. „Przyczyniają się do kształtowania takich cech charakteru jak wytrwałość, zaradność, opanowanie”⁷.

⁶ Zob. L. Pawelec, *Pedagogika ogólna*, [on-line:] <http://zasobyip2.ore.edu.pl/uploads/publications/13e89dfca8e4199f6aa94638ae095851> – 4 VII 2021 r.

⁷ *Leksykon harcerstwa*, red. O. Fietkiewicz, Warszawa 1988, s. 474.

Zawierają opracowane ćwiczenia i zadania, w które dobrowolnie, z własnego wyboru, angażuje się zuch, harcerz, wędrownik w celu wywołania pożądanych zachowań, kształtowania moralnych i obywatelskich postaw oraz zaradności życiowej. Techniki harcerskie nie mogą być ujmowane i stosowane archaicznie, wprost, tak jak przed stu laty. Powinny zachować tradycyjne formy i sposób oddziaływań, ale z zastosowaniem uzupełnień nowoczesnymi środkami, tak aby nadążać za rozwojem cywilizacji, kultury, nauki i techniki.

W terminologii ZHP do technik harcerskich należą: terenoznawstwo (orientacja w terenie, GPS, mapy i szkice, znaki patrolowe i indiańskie); samarytanka (pierwsza pomoc, ratownictwo); łączność i sygnalizacja (radiostacje, smartfony, telefony satelitarne, informatyka, alfabet Morse'a i szyfry); obozownictwo (pionierka, surwiwal, kuchnia i zdobnictwo); meteorologia i astronomia; przyrodoznawstwo (ekologia, traperstwo i tropienie); symbolika i musztra; historia. Dla tematu niniejszej rozprawy ważna jest historia, współcześnie często pomijana w opracowaniach form pracy drużyn. Tymczasem harcerskie zwiady często mają za cel poszukiwanie śladów przeszłości. W większości gier terenowych i biegów sprawdzających, punktów kontrolnych rajdów, a nawet manewrów techniczno-obronnych historia występuje jako obszar wiedzy i refleksji niezbędny dla intelektualnego, moralnego i duchowego – patriotycznego rozwoju harcerza. Niestety w opracowaniach metodycznych historia rzadko jest przywoływana i traktowana jako technika harcerska. W opracowaniach harcerskich historyków technika historii nie występuje. A przecież każde harcerskie ognisko od 103 lat rozpoczyna się śpiewem słów piosenki: „drużynowy [...] opowiada starodawne dzieje, bohaterski wskrzesza czas, o rycerstwie spod kresowych stanic, o obrońcach naszych polskich granic...”⁸. Historia w harcerstwie ma także formę kolekcjonerstwa – nie seniorów dla lokowania kapitału, lecz jako hobby zuchów i harcerzy dla zdobywania wiedzy, rozwoju zainteresowań, gromadzenia unikatów, kształtowania poczucia estetyki, nauki systematyki. Był czas, gdy każdy harcerz był filatelistą – zbierał znaczki, stemple pocztowe i poczt harcerskich – lub filumenistą, a więc gromadził etykiety z pudełek zapalczanych albo ekslibrisy, odznaki, plakietki czy inne pamiątki. Zdobywanie sprawności wspierało tę aktywność poznawczą. Obecnie każda pracująca metodycznie drużyna nadal prowadzi własną kronikę, posiada swój lamus, skarbiec, dokumentuje własne dzieje. Każda gromada ma swoje tradycje, zwyczaje, obrzędy, a harcerze tworzą księgi tajemnic. Należy więc zapytać – który z historyków harcerskich opisuje historię jako technikę harcerską w systemie wychowawczym ZHP? Refleksja jest

⁸ J. Braun, *Płonie ognisko*, 1918 (druk: „Czuwaj” [Tarnów] 1920).

smutna, bowiem nie ma świadomości rangi tej techniki harcerskiej, nie tworzy się wartości historii jako modelu postaw harcerzy, jako nauczycielki życia. Warto więc przywrócić właściwą rangę historii w harcerstwie. Historii opisywanej językiem plastycznym, odpowiednim, zrozumiałym dla harcerzy, a nie jedynie językiem teorii używanym przez harcerzy-akademików oderwanych od harcerskiej rzeczywistości wychowawczej, piszących dla własnych karier naukowych. Bez historii harcerstwo nie będzie funkcjonowało. Praca z bohaterem jest ważnym elementem historii jako techniki harcerskiej modelującej postawy obywatelskie.

Efekty jej stosowania w krakowskich drużynach to m.in. wychowanie gorliwych patriotów i elity obywatelskiej, a także np. odnalezienie i uratowanie wartościowego księgozbioru przez harcerzy 28/29 Krakowskiej Drużyny Harcerzy (KDH) (Szczep „Huragan” im. Obrońców Westerplatte), odnalezienie przez harcerzy 27 KDH („Zielony Szczep” im. P. Wysockiego) fragmentów pomnika Grunwaldzkiego zniszczonego przez Niemców w 1939 r. i doprowadzenie do jego odbudowy w latach 1971–1976 czy doprowadzenie przez harcerzy drużyn Chorągwi Krakowskiej ZHP im. T. Kościuszki do odznaczenia Szarych Szeregów Krzyżem Srebrnym Virtuti Militari przez prezydenta Kazimierza Sabbata i Rząd Polski na Uchodźstwie w latach 1981–1989 r. (nadanie – marzec, wręczenie – wrzesień 1989 r.).

2. Idee harcerskie: służby ojczyźnie, postawy rycerskiej – dzielności, pomocniczości, braterstwa, pracy nad swoim rozwojem – leżą u podstaw funkcjonowania drużyny jako środowiska wychowawczego

W globalnych społeczeństwach zniewolonych korporacyjną wizją świata zanika termin idei. Należy więc poszukać odpowiedzi na pytanie – czym współcześnie są idee dla harcerstwa? Idee oznaczają postawy, wzory i poglądy typowe dla kultury lub organizacji społecznej. Wywodzą się od wartości wyznawanych w społeczeństwach. Znaczenie idei zależy od ich urzeczywistniania przez osoby, które dobrowolnie je przyjęły, z nimi się utożsamiają i zgodnie z nimi postępują, poświęcając im swe życie. Stąd często występujące w literaturze harcerskiej sformułowania „Narodziny dzielności”⁹ lub „Całym życiem”¹⁰. Idee określają

⁹ A. Kamiński, *Narodziny dzielności. Opowiadania dla młodzieży*, Katowice 1958, *Biblioteka Szarej Lilijki*.

¹⁰ Zob. S. Broniewski, *Całym życiem. Szare Szeregi w relacji naczelnika*, Warszawa 1982.

głębszy, duchowy sens działań osoby. Nie uległy one zmianie od początków ruchu skautowego, zostały przejęte z najlepszych humanistycznych tradycji narodu, rycerstwa, nauki i wiary. Legły u podstaw wartości ZHP jako elitarnego stowarzyszenia wyższej użyteczności, który ten status ZHP posiadał w latach 1936–2003. Postać harcerza cieszyła się społecznym uznaniem, wręcz kultem, ze względu na wynikające z idei harcerskich postawy bezgranicznej służby ojczyźnie, ustawicznej pracy nad sobą w gromadzie, rycerskości i umiłowania przyrody. Niestety idee te zostały zagubione w imię fałszywie pojętej wolności, skażone liberalizmem („róbta, co chceta”¹¹), totalitaryzmem religijnym i politycznym, przy stosowaniu leninowskiej strategii dezinformacji¹². ZHP utracił społeczny autorytet i wychowawcze znaczenie. Od 2003 r. harcerstwo i ZHP nie mają już charakteru elitarnego, nie wyróżniają się urzeczywistnianiem idei i wartości cenionych przez państwo i społeczeństwo. ZHP jest jedną z 8500 organizacji pożytku publicznego, takich jak np. Klub Rekreacyjno-Sportowy Jestem Sobą Wiele Tańczę (KRS 0000002718), Bractwo Czarnej Wody (KRS 0000003678) czy Niezależne Towarzystwo Wędkarskie w Kwidzynie (KRS 0000011079)¹³. ZHP z roli elity społecznej upowszechniającej najwyższe wartości ogólnoludzkie, postawy budowniczych i obrońców ojczyzny został sprowadzony do korporacji, by zapewnić dobre samopoczucie liderom. Drużyny harcerskie utraciły autonomię, stały się strukturami zadaniowymi, a drużynowi z pozycji wodzów odpowiedzialnych za samorozwój każdego harcerza w drużynie stali się liderami wykonywanych zadań wymyślanych przez komendy. O tych zadaniach nie decydują wartości, lecz możliwość uzyskania finansowych grantów (dotacji) zapewniających liderom pozycję, podreperowanie budżetów i dumy z zarządzania kolejnymi projektami. W dodatku harcerstwo z organizacji młodzieży stało się organizacją dla dzieci i młodzieży. W globalnych korporacjach liczy się realizacja zadania, często socjopatycznie zarządzanego przez lidera¹⁴. Korporacja nie wychowuje, nie ma ojczyzn. Także korporacyjny lider

¹¹ J. Owsiak, *Rozgłośnia Harcerska*, cykl audycji autorskich w 1988 r.; TVP 2, 1991. „Róbtta, co chceta, czyli rockandrollowa jazda bez trzymanki” – hasła dla młodzieży bezideowej.

¹² A. Golicyn, *Nowe kłamstwa w miejsce starych. Komunistyczna strategia podstępów i dezinformacji*, Warszawa 2007, *Biblioteka Służby Kontrwywiadu Wojskowego*, 1.

¹³ Wykaz organizacji pożytku publicznego: [on-line:] e-pity.pl/wykaz-opp/ – 11 VIII 2021 r.

¹⁴ Zob. Badanie „Menedżerowie CSR”, 2015, PBS na zlecenie Forum Odpowiedzialnego Biznesu/Deloitte, [on-line:] <https://odpowiedzialnybiznes.pl/publikacje/wyniki-badania-menedzerowie-csr/> – 10 IX 2021 r.; [on-line:] <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Wlady-korporacji-1801210.html> – 30 IX 2021 r.

nie jest wodzem jak Kościuszko. Wódz w pozycji wyniesionej widzi rzeczywistość i jej perspektywę, potencjał każdego oddziału i harcerza. Obdarza ich zaufaniem i wspiera w osiąganiu własnych celów będących składowymi celu wspólnego. Podczas gdy lider przyjmuje rolę korporacyjnej kasztanki ciągnącej wózek korpozadania, który zespołowo mają popychać harcerze podążający za nim. Lider nie widzi perspektywy ani nie dostrzega potencjału harcerzy, nie wykorzystuje go, nie obdarza ich samodzielnością. Cel takiego działania nie jest dla nich jasny. Do rzadkości należy współcześnie praca harcerza nad sobą. Ważna jest sprawczość w wykonaniu autorytarnie wyznaczonego zadania. Nie ma braterstwa, jest zadaniowy wyścig szczurów bez oglądania się na potrzeby innych. Pomocniczość nie zasługuje na uwagę. W korporacji harcerskiej nie ma wsparcia w samorozwoju. Liczy się tylko prestiż lidera i wykonanie zadania. Najważniejszą z idei harcerskich, zagubioną w harcerstwie, jest rycerska postawa dzielności rozumianej jako umiar, czyli panowanie nad sobą, męstwo, mądrość, sprawiedliwość, innymi słowy – „wspaniała cecha dzielności, jednocząca w sobie zarówno sprężystość czynów, jak i moc moralną. Dzielność jest jakby energią w służbie wartości moralnych”¹⁵.

Stopnie samorozwoju harcerza (od młodzika do harcerza Rzeczypospolitej) i stopnie instruktorskie osiągania mistrzostwa w stosowaniu metody harcerskiej (od przewodnika do haremistrza) myli się z funkcjami kształtującymi zdolność do samorządzenia oraz zarządzania strukturami organizacyjnymi i społecznymi. Drużyna przestała być środowiskiem organizacji samorozwoju swych członków, stała się zespołem zadaniowym. Stąd zamiast zlotów opartych na poradniku *Jak skauci pracują*¹⁶ Małkowskiego w ostatnich latach organizowano spędy młodzieży, np. dla upowszechniania *Tężni ducha*¹⁷, gdyż zapomniano o metodzie harcerskiej jako skutecznym antidotum na zjawisko akceleracji rozwoju¹⁸.

¹⁵ A. Kamiński, *op. cit.*, s. 144–145.

¹⁶ A. Małkowski, *Jak skauci pracują*, Kraków 1914.

¹⁷ Tytuł poradnika dla drużynowych – w jaki sposób należy pracować z osobami płci nie-normatywnych (tożsamości rodzajowych), opracowanego przez Główną Kwaterę ZHP na Zlot Stulecia ZHP w służbie ojczyźnie w 2018 r. Zamiast vademecum drużynowego opisującego metodyczne aspekty pracy z gromadą wszystkich, którzy harcerstwa pragną, lub choćby podręcznika historii harcerstwa, którego w ZHP nie wydano od 50 lat, wydano kompromitującą i nieprofesjonalną publikację z zakresu seksuologii. Blisko 30 tys. osób podpisało listy z protestami do Protektora ZHP – Prezydenta RP przeciwko takiej niekompetencji władz ZHP.

¹⁸ Akceleracja rozwoju – zjawisko nierównomiernego rozwoju, który w sferze biologii (dojrzwania) wyprzedza rozwój sfer psychicznej, emocjonalnej i społecznej, powodując zaburzenia w obszarze płciowości.

Albo tworzy się spędy harcerzy dla „bicia rekordów Guinnessa”, np. w długości rozwiniętej flagi państwowej. Takie działania nie mają nic wspólnego z samorozwojem metodą harcerską. W historii ZHP zloty służyły drużynom do porównywania własnych sprawności, umiejętności w stosowaniu rozwiązań metodycznych dla realizacji podstawowych idei. Zloty ukazywały społeczeństwu, władzom i mediom wartość harcerstwa na przestrzeni dziejów. Zastąpienie ich spędami, po to by pokazać anonimowy tłum plastikowych harcerzy¹⁹ bez ukazania wartości przeszłości, kreatywnej teraźniejszości i kierunków przyszłości, zniechęciło młodzież do organizacji i spowodowało poważny spadek liczebny organizacji. Jeśli historia nie zostanie przywrócona w życiu ZHP, a idee harcerskie nie będą kultywowane, rozwijane i upowszechniane, to harcerze utracą tożsamość organizacyjną, ideową oraz narodową. Zamiast mundurów będą nosili zalecane podkoszulki z „roladami” chust: związkowych, chorągwiowych, hufcowych, zadaniowych. Na barwy drużyny zarówno długości szyi, jak i życia nie starczy. Bo drużyna nie ma znaczenia. Nie służy to wychowaniu – służy ekonomii i budowaniu wizerunku oraz samozadowolenia liderów. A podstarzały, plastikowy lider dla dzieci nie jest bohaterem, uosobieniem cnót, wzorem do naśladowania. W dodatku nie pożytkuje potencjału gromady, lecz sprawnie wykorzystuje układ gwarantujący mu wybór na funkcje w kolejnych kadencjach. Tymczasem dla harcerzy tożsamość drużyny wyznaczają: wspólne idee i cel, metoda puszczańska, gromada, numer, bohater, barwa, godło oraz żywy, naturalny drużynowy – starszy brat.

Dzieci i młodzież pragną kontaktu z dorosłymi o srebrnych włosach, autentycznych autorytetów naukowych, moralnych, rodzinnych, sprawnych zawodowo, z których mogą czerpać przykład, myśl, energię i dobroć. Te autorytety charakteryzuje mądrość życiowa. Wiedzą, że nie należy młodzieży okradać z ich własnych marzeń, z ich chęci do stawania się lepszymi i do zmieniania świata. Nie zawłaszczają dla siebie, a także nie odbierają młodzieży funkcji w ZHP, które są instrumentem rozwoju młodych oraz rozumienia i kształtowania rzeczywistości. Harcerstwo wspierają z pozycji dystansu do organizacji. Dojrzały instruktorzy powinni spoza struktur ZHP tworzyć warunki do działania drużyn. Senior nie może być stetryczalym starcem przyklejonym do funkcyjnego stołka koleśowskim klejem. Taka postawa jest sprzeczna z ideą, metodą harcerską oraz

¹⁹ Tandetne plastikowe odznaki zamiast trwałych, metalowych; plastikowe banery z namalowanymi bramami obozów na Zlocie Stulecia ZHP zamiast bram w technice pionierki; plastikowe jednorazowe naczynia; sztuczne, plastikowe uśmiechy i charaktery.

z wiedzą psychologiczną²⁰. Gdy po 35. roku życia instruktor nakłada ograniczenia na młodość, krępuje jej kreatywność, zaczyna myśleć o jeszcze jednej funkcji czy kadencji, to niszczy ruch harcerski. Odpycha harcerzy. Kościuszko w wieku 23 lat został kapitanem. Małkowski w jego wieku stworzył harcerstwo, a Florian Marciniak zbudował Szare Szeregi. Warto z ich młodości brać przykład i nie odbierać młodym harcerzom pola do zmieniania świata na lepszy.

Efekty realizacji idei harcerskich to wychowanie wybitnych obywateli, to osoby represjonowane przez władze PRL za upominanie się o wolność – z Krakowa np. p.wd. Piotr Brodzicki, phm. Janusz Kamocki „Mamut”, hm. Tadeusz Rokossowski „Miś”, phm. Zbigniew Solak. To także wybitni przedstawiciele polskiej oświaty, nauki, kultury i sztuki. To politycy z najwyższych władz państwa, wszyscy prezydenci RP od 1989 r. A przede wszystkim tysiące harcerzy, którzy podjęli role samorządowców tworzących ten obszar zarządzania po zmianie ustroju Polski w 1989 r.

3. Patron czy bohater? Religijny opiekun, osoba darzona szacunkiem czy postać jako wzorzec osobowy uosabiający cechy, które kształtują u siebie harcerze drużyny?

Rozważając tę kwestię, należy zacząć od pytania – z jakich powodów w życiu społecznym nader często mylone są pojęcia patrona i bohatera? Jest to skutek ekspansji religii, która zawłaszczyła wszelkie sfery życia społecznego na ziemiach polskich od blisko 1160 lat²¹. Zamiast instytucji wspierającej wiarę, dominująca religia w Polsce przyjęła zgubny model korporacji. Jak słusznie zauważył hm. prof. Andrzej Jaczewski – religia nie wychowuje²². Jednakże religijność jest ważna w wychowaniu harcerskim, bowiem metoda harcerska uwzględnia religię wyznawaną w rodzinie harcerza, każdą religię, jakkolwiek by ona była, i tworzy z nią spójny system etyczny w życiu harcerza. Bowiem religie zostały wymyślone przez ludzi po to, by upowszechniać wartości wyznawane przez społeczeństwa, wspólnoty, rodziny. Religijność w metodzie ma

²⁰ Zob. E. Shalit, *Cykl życia. Archetypowa droga człowieka*, tłum. K. Domański, A. Kościuk, Warszawa 2017, *Psychologia Kultury*.

²¹ Zob. Jan Paweł II, Encyklika *Slavorum apostoli*, 1985. Chrystianizację na ziemiach polskich jako pierwsi przeprowadzili Bracia Soluńscy Cyryl i bp Metody w latach 863–885 oraz ich uczniowie.

²² R. Sarnecki, *Niepowodzenia szkolne uczniów reformowanego gimnazjum*, „Nowa Szkoła” 2008, nr 7, s. 32–38.

charakter indywidualny, autonomiczny, nie oznacza podporządkowania harcerstwa religijnym hierarchom czy instytucjom. Współcześnie religie się wyczerpały, zastąpiły je szkoły, uniwersytety i media, które stały się współczesnymi strażnikami moralności.

Patron jest osobą zwykle nieżyjącą, darzoną wielkim szacunkiem, której imię jest nadawane jakiejś instytucji społecznej, np. szkole, jednostce wojskowej lub jakiemuś miejscu. Jest to tytularne uhonorowanie postaci zasłużonej dla instytucji, narodu czy religii. W rozumieniu religijnym do patrona należy się modlić, prosić o jego wstawiennictwo u Boga. Na patrona i modlitwę do niego przenosi się odpowiedzialność za zdarzenia. Wierzy się w moc jego wstawiennictwa, a nie w swoją wolę i sprawczość. Tak tworzy się bierne postawy życiowe, podczas gdy cechą harcerstwa jest celowa aktywność, branie spraw w swoje ręce, zmienianie świata przez osobiste czyny. Także modlitwa w harcerstwie ma postać codziennych własnych dobrych uczynków zmieniających rzeczywistość, a nie powtarzania cudzych słów. Patronem skautów i harcerzy jest św. Jerzy. To przykład kultu, rytuału, religii, nierealności. Modlitwa do niego ma uzdrawiać duchowość religijną, budzić nadzieję na zmianę, ale nie określa drogi do tej zmiany. Tak więc patron nie jest tożsamy z bohaterem. Z bohatera należy brać przykład, być autonomicznym, samemu stanowić o sobie, dążyć do doskonałości, aktywnie wzrastać w dorosłość. Na tym polega zasadnicza różnica pomiędzy koncepcją posiadania patrona a metodą pracy z bohaterem w drużynie harcerskiej.

Słowo „bohater” kojarzone jest z heroizmem i pierwszoplanowością. Bohaterowie są osobami, które działają zgodnie z przyjętymi kanonami kulturowymi i są wzorcami moralnymi dla społeczności. Często pełnią funkcję wychowawczą w socjalizacji jednostki. W drużynie harcerskiej bohater służy drużynowemu do uruchomienia mechanizmu naśladownictwa i identyfikacji. W mitologiach bohaterowie są osobami, które zazwyczaj potrafią dokonać czynów, jakie przysługują tylko bogom. Powszechny mit bohatera szkicuje obraz jakiegoś potężnego mężczyzny, który pokonuje wszelkie dające się personifikować zło, a także wszystkie rodzaje wrogów, olbrzymów, demonów – i tak uwalnia własny naród od zniszczenia i śmierci²³.

Harcerstwo nie opiera się na mitach. Drużyna działa w określonych realnych warunkach i uczy harcerzy konkretnych zachowań oraz postaw w konkretnej rzeczywistości. Typowym przykładem bohatera w harcerstwie jest Zawisza

²³ C.G. Jung, *Symbole und Traumdeutung*, [w:] idem, *Gesammelte Werke*, Bd. 18/1, Freiburg 1993, s. 259.

Czarny z Garbowa, herbu Sulima (ur. ok. 1370 w Garbowie, zm. 12 czerwca 1428 r. pod Gołębciem) – rycerz niepokonany w licznych turniejach, symbol cnót rycerskich, patriota, dyplomata, urzędnik państwowy, mąż, ojciec czterech synów. Jego postawy godności, honoru, niezawodności, pomocniczości, prawdomówności, odpowiedzialności za dane słowo weszły do kanonu wartości określonych w Prawie Harcerskim, do których urzeczywistniania dążą harcerze.

W metodzie harcerskiej bohater drużyny jest realną postacią, mającą wpływ nawet na trudną rzeczywistość, dzięki wyjątkowym cechom charakteru, realizowaniu uznawanych idei i postępowaniu opartemu na konkretnych wartościach. Jest to osoba, która odznaczyła się niezwykle czynami, dzielnością, męstwem, profesjonalizmem zawodowym, pomocą i ofiarnością wobec innych ludzi. Postać bohatera drużyny stanowi wzorzec osobowy, tj. zbiór cech do naśladowania, które pełnią funkcję w rozwoju moralnym harcerzy. Z bohatera należy brać przykład, samemu stanowić o sobie, realizować cele na podstawie uznawanych wartości, rozwijać siłę woli, dokonywać zmian na lepsze we współdziałaniu z innymi.

Bohater drużyny jest wzorcem osobowym dla gromady harcerzy, jest najbliższy harcerzom, uosabia cechy osobowości, charakteru, które kształtują harcerze u siebie, w sobie samych, w codziennej pracy drużyny. Bohater hufca to wzorzec dla wspólnoty hufca – uosabia cechy wspólne dla harcerzy drużyn, ważne dla lokalnej społeczności. Bohater chorągwi – to ideał dla struktury chorągwi, państwa. Każdy z bohaterów określonego szczebla i wszyscy razem uosabiają spójne cechy korzystne dla życia harcerza, rodziny, społeczeństwa.

Bohater jest konkretną osobą, osobowością, nie jest kolektywem. Nie należy więc tworzyć bohaterów zbiorowych. Przynajmniej część osób w kolektywie to postaci anonimowe. Zbiorowość nie posiada indywidualnych cech osobowych. Pojedynczy człowiek nie może się porównać ze zbiorowością składającą się z różnych osób. Uznawanie zbiorowości za bohatera jako wzoru do naśladowania, jako wzorca osobowości, jest błędem metodycznym. Tak więc bohater musi być wzorcem osobowym, spersonalizowanym. Nie może być zbiorowy, anonimowy, nie może nim być relacja społeczna. W okresie socjalizmu w PRL, nurtu wychowania kolektywnego, taką fikcję czyniono z pobudek politycznych²⁴. Zamiast upowszechniania wzorców osobowych tworzone propagandę wizerunków formacji politycznych opartą na dezinformacji, np. Hufiec Jaworzno im. Polskiej Partii Robotniczej, Hufiec Nowa Huta im. Związku Młodzieży Polskiej,

²⁴ Zob. J. Burska, K. Jaskot, M. Zürn, *Metodyka pracy z zespołem harcerskim*, Warszawa 1972; Z. Czarnuch, *Wokół wzorców osobowych*, „Harcerstwo” 1973, nr 11.

Chorągiew Białskopodlaska im. Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, Chorągiew Katowicka im. Bohaterów Pracy Socjalistycznej (wszystkie do 1989 r.).

Ponadto bohater drużyny nie powinien być osobą żyjącą. Musi mieć dorobek całokształtu życia, niepodważalną moralność, duchowość (patriotyzm), osiągnięcia zawodowe i człowiecze. Osoba żyjąca w swym dalszym życiu może mieć różne dokonania – niekoniecznie godne naśladowania. Ponieważ dla harcerza bohater modeluje jego zachowania i postawy przez całe życie, także po zakończeniu członkostwa w ZHP, nie powinno się zdarzyć, że bohater postąpi niegodnie. To byłby zły przykład osobowy, upadek wzorca, klęska metody harcerskiej. A zatem bohaterem może być jedynie ktoś z przeszłości. Ważne jest jednak ukazywanie harcerzom także osób współcześnie żyjących, kultywujących tradycje, idee, wartości z życia bohatera. Poprzez własny przykład takie osoby przybliżają harcerzom w czasie postać bohatera i wartości, które urzeczywistniał. Efekty rzetelnej pracy harcerskiej wpływały na ukształtowanie wybitnych postaci współczesnych duchownych, a zarazem zaangażowanych obywateli, takich jak np. bp Damian Muskus, bp Tadeusz Pieronek, ks. Tadeusz Isakowicz-Zaleski, ks. Jacek Kuczmier, ks. Adam Studziński.

W Krakowie także skauci żydowscy z Ha-Szomer Ha-Cair traktowali Kościuszkę jako swojego bohatera, wzorzec osobowy. W insurekcji kościuszkowskiej Żydzi odegrali ważną rolę, poparli wolnościowy zryw zbrojny. Berek Joselewicz²⁵ w 1794 r. zorganizował żydowski Pułk Lekkokonny Starozakonny, stworzył patriotyczną odezwę w języku jidysz wzywającą do walki. Kultywując tradycje patriotyzmu i walki o niepodległość Polski, 22 grudnia 1942 r. w ramach akcji Żydowskiej Organizacji Bojowej (Ha-Szomer Ha-Cair/Akiba) dokonano zamachu w Krakowie na niemieckie lokale rozrywkowe Cyganeria oraz Bisanz, Esplanada, Zakopianka, teatr Scala. Na miejscu przysięgi Kościuszki w Rynku Głównym bojownicy złożyli wieniec z napisem „Na coś przysięgał, my wykonamy”²⁶, a na mostach wywiesili flagi polskie.

²⁵ Berek Joselewicz (1764–1809), pułkownik legionów Jana Henryka Dąbrowskiego, kawaler orderu *Virtuti Militari* (1808), członek loży wolnomularskiej Bracia Polacy Zjednoczeni. K. Koźmiński, *Pułkownik Berek. Opowieść o Berku Joselewiczu*, Warszawa 1959.

²⁶ Zob. [on-line:] <https://nowahistoria.interia.pl/kartka-z-kalendarza/news-22-grudnia-1942-r-zamach-na-niemiecki-lokal-rozrywkowy> – 30 VIII 2021 r.; A. Bieberstein, *Zagłada Żydów w Krakowie*, Kraków–Wrocław 1986, *Cracoviana. Seria 2: Ludzie i Wydarzenia*.

4. Wzorzec osobowy jako wartość podstawowa dla każdej formacji kulturowej

Młodzi drużynowi często stawiają pytanie: bohater to wzór czy wzorzec osobowy? Rozpatrując pracę drużyny z bohaterem, należy używać terminu „wzorzec” – nie „wzór” – osobowy (ideał osobowy); wzorzec jako zespół norm, cech, postaw, zachowań, autorytetów i wyobrażeń obiegowych w danej zbiorowości społecznej – drużynie harcerskiej; wzorzec kierowany pod adresem harcerzy, charakteryzujący cechy idealnego człowieka, pełniącego też określoną funkcję społeczną.

Wzorzec osobowy ma zawsze charakter normatywny i bywa ideałem dalekim od rzeczywistości. Nie jest to teoretyczny, matematyczny wzór na życie, lecz realny postulat dostosowania się jednostki do norm przestrzeganych przez większość członków gromady, do której harcerz chce należeć. Zawsze istnieje pewna rozbieżność między wzorcami osobowymi upowszechnianymi w procesie wychowania i wzorcami osobowymi faktycznie przez harcerzy naśladowanymi. Wzorce osobowe są historycznie, kulturowo i środowiskowo zróżnicowane. Zazwyczaj, zwłaszcza w społeczeństwach nowoczesnych, są nie tylko różne, lecz również bywają sprzeczne ze sobą. Harcerstwo tego problemu unika. Gromada ma jednego bohatera, a bohaterowie wyższych struktur są z nim powiązani systemem wartości.

Wzorzec osobowy to wyobrażenie zespołu cech, do których posiadania aspiruje członek zbiorowości, chcąc być w zgodzie z postulowanym lub faktycznie w niej panującym systemem wartości (np. wzorzec osobowy rycerza, gentelmana, artysty, żołnierza, uczonego, konstruktora). Właściwie dobrane wzorce osobowe ukazują konkretne wartości do naśladowania w harcerskiej wspólnocie, wpływają na wyobraźnię, psychikę i mobilizują harcerzy do pozytywnego działania. Jest to szczególnie ważne dla kolejnych młodych pokoleń.

W gromadzie każda gawęda, pogadanka, motywacja czy ocena uczynków harcerza przez drużynowego nawiązuje do cech, zachowań, postaw bohatera. Ukazuje sposoby działania i osiągania celu, rozwijania swego charakteru, wzrastania w dorosłość, stawania się coraz doskonalszym na wzór osoby bohatera. Wszelkie próby na sprawności bądź stopnie zawierają zadania rozwijania osobowości harcerza w drodze do doskonałości. W tej technice nie należy porównywać słabości harcerza z większymi osiągnięciami innych rówieśników. Byłoby to sprzeczne z pozytywnym wymiarem działań metodycznych. Każdy ma inne tempo rozwoju. Ważny więc jest sposób rozwiązywania problemu, pokonania słabości, osiągnięcia celu. Można wykorzystać w zakresie szczegółowym (nie

kompleksowym) inne postaci żyjące, np. autorytetów naukowych, idoli młodzieżowych, obywateli jako wzorce pozytywne dla motywowania do pracy nad sobą.

Metoda harcerska jest metodą przeżyciową. Harcerstwo można zrozumieć tylko przez przeżycie jego elementów składowych. Dla malkontentów metodycznych, a raczej harcerzy, którzy nie przeżyli harcerstwa, praca z bohaterem może wydawać się archaizmem. Nic bardziej mylnego. Wystarczy przywołać poszukiwanie idoli młodzieżowych przez nastolatków i ich naśladowanie czy wzorowanie się na wizerunkach celebrytów medialnych, często fałszywych, sztucznych, tworzonych dla uzyskania poklasku i popularności. Tyle że można z nich czerpać tylko fragmentarycznie, zewnątrznie i na krótki czas, np. naśladownictwo fryzury, psychotycznych tatuaży, ekspresyjnego stroju czy ekstrawaganckich zachowań. Wszystko puste, bezduszne, krótkotrwałe, by po latach stwierdzić: to było fajne, ale głupie, bez znaczenia dla przyszłego życia. Młodzież potrzebuje autentycznych wzorców. Jeśli ich nie otrzyma, wówczas marzeniami staną się nierealne, fantazyjne postaci Batmana, Supermana, Harry'ego Pottera. W czymże Kościuszko miałby być gorszy np. od Justina Biebera? Miał nie mniej wielbicielek mimo braku globalnego Internetu, więcej fanów na całym świecie²⁷, sukcesów, światowego uznania nawet od wrogów. Można marzyć o wolności albo współtworzyć wolność. Można śpiewać o miłości albo żyć miłością. Marzenia należy realizować, idee trzeba upowszechniać. Należy żyć zgodnie z przyjętymi wartościami, tak jak Kościuszko, by nie zmarnować szansy na zmianę świata na lepszy. Dlatego nie powinniśmy rezygnować z wartościowej formy pracy drużyny harcerskiej, jaką jest praca z bohaterem – wzorcem osobowym.

Badania wzorca osobowego ukazują, że jest on istotny i zasadny. W ocenie wielu uczonych (np. Maria Ossowska, Ewa Nowicka, Joanna Jelińska, Zygmunt Bauman, Stanisław Jedynak, Janusz Tazbir) wzorzec osobowy jest wartością podstawową dla każdej formacji kulturowej. Pozwala ona ocenić system wartości obowiązujący w danej epoce, etyczne kryteria postępowania, czyli główne elementy konstrukcyjne danej kultury. W ogólnym znaczeniu przez pojęcie to rozumie się „zespół norm i wyobrażeń obiegowych w danej zbiorowości społecznej wysuwany przez uznane w niej autorytety pod adresem jej członków pełniących określone role społeczne, charakteryzujący cechy idealnego członka grupy”²⁸.

²⁷ Zob. M. Rokosz, *Tadeusz Kościuszko – przyjaciel ludzkości*, „Nowy Dziennik”, [on-line:] <http://dziennik.com/polonია/tadeusz-kosciuszko-przyjaciel-ludzkości/> – 23 VIII 2021 r. Generał Gilbert du Motier, markiz de Lafayette, powiedział w Paryżu, że „Kościuszko do całego świata należy, a jego cnoty są całej ludzkości własnością”.

²⁸ *Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 4, Warszawa 1987, s. 812.

Każdy wzorzec osobowy jest pojęciem realnym, pozytywnym wskaźnikiem rzeczywistości. Staje się elementem mentalności i portretem zbiorowych oraz jednostkowych oczekiwań, opartych na tradycjach antycznych, średniowiecza, oświecenia, a także tworzonych przez współczesność. Zatem można wzorce podzielić na minione i obecne, z zaznaczeniem, że przewaga zawsze należała do tych pierwszych²⁹. Na podstawie tego portretu oczekiwań harcerz tworzy własny autoportret psychiczny, emocjonalny, moralny i w kolejnych dniach życia ten autoportret doskonalą.

Twórca skautingu gen. Robert Baden-Powell of Gilwell (B-P) w swym dziele *Skauting dla chłopców*³⁰ w rozdziale VII pt. *Rycerskość* napisał:

Jednym z celów skautingu jest próba przywrócenia do życia niektórych reguł, którymi kierowali się rycerze dawnych czasów i które tak głęboko wpłynęły na swoiste zabarwienie moralne naszej rasy [...] wysiłki nasze nie kierują się ku zdyscyplinowaniu chłopców, lecz ku nauczaniu ich nakładania na siebie samych dyscypliny [...]. Lista cnót wymaganych przez kodeks rycerski da się ująć w trzy naczelné punkty: 1. Rycerskie odniesienie się do bliźnich, 2. Karność wewnętrzna, 3. Doskonalenie się³¹.

W rozdziale tym autor wskazuje jako wzorce osobowości dla skautów m.in. twórcę rycerstwa angielskiego króla Artura, kapitana Johna Smitha, króla Ryszarda I oraz godne naśladowania przykłady postaw rycerskich wielu zwykłych ludzi, także młodych. Natomiast św. Jerzego ujmuje w metodyce skautowej odrębnie, jako patrona rycerzy, żołnierzy i skautów.

Wzorce osobowe w harcerstwie wpraw przyjmuje i urzeczywistnia w swym życiu drużynowy. Stanowią one jego autoportret mentalny. Po ukształtowaniu siebie samego zgodnie z metodą harcerską oddziałuje przykładem osobistym bezpośrednio na harcerzy. A gdy w codzienności nie ma kontaktu bezpośredniego, wówczas drużynowy ma arsenał środków wychowawczych pośrednich, takich jak np. system stopni, system sprawności, odznak, obrzędowość, tradycje oraz funkcje społeczne (przyboczny, zastępowy, kronikarz, skarbnik, zwiadowca itd.), a przede wszystkim bohater jako wzorzec osobowy samorozwoju

²⁹ U. Świdarska-Włodarczyk, *Wzorzec osobowy czy wzorzec postępowania? Przyczynek do nowej definicji formułowanej z punktu widzenia historyka na przykładzie szlachty polskiej przełomu średniowiecza i czasów nowożytnych*, „In Gremio. Studia nad Historią, Kulturą i Polityką” 2015, t. 9, s. 41–50.

³⁰ R. Baden-Powell of Gilwell, *Skauting dla chłopców. Wychowanie dobrego obywatela metodą puszcząską*, tłum. S. Kapiszewski, Warszawa 1938 [reprint: Kraków 2010].

³¹ *Ibidem*, s. 214–223.

każdego harcerza. To instrumentarium sprawia, że w każdym aspekcie życia, na wszystkich jego płaszczyznach, harcerz może utożsamiać się i porównywać z bohaterem drużyny. Dlatego tak ważne jest, by wybór postaci bohatera był starannie przemyślany i dobrany. Harcerstwa się nie uczy. Harcerstwo się przeżywa, rozszerzając krąg tych pozytywnych przeżyć niczym kręgi na wodzie, które ogarniają całe środowisko. Postać bohatera staje się cieniem, za którym harcerz podąża. Wszyscy w harcerskim zespole podążają więc w tym samym kierunku moralnym i duchowym, rozwijając podobne cechy w różnorodności osobowej. Przykłady wzorca osobowego bohatera kultywowanego w całym życiu harcerzy to m.in. 18 KDH „Biały Szczep” o specjalności obronnej im. hetm. S. Czarnieckiego (do 2019 r.), Szczep 44 KDH Harcerskiego Zespołu Artystycznego „Krak” im. K.K. Baczyńskiego, Szczep 33 KDH „Dąbie” im. J. Bytnara.

5. Tadeusz Kościuszko jako wzorzec postaw dla każdego harcerza. Jego cechy osobowe godne naśladowania i naśladowane przez współczesnych harcerzy

Aby skonkretyzować opis cech osobowych bohatera chorągwi, należy zadać pytanie – jakie są główne cnoty, przejawy dzielności Kościuszki? Zapewne z definicji każdy wymieni: 1. Umiar jako panowanie nad sobą; 2. Męstwo; 3. Głęboko zakorzenione poczucie honoru; 4. Mądrość; 5. Sprawiedliwość; 6. Braterstwo; 7. Solidarność. Postawę Kościuszki charakteryzują: ustawiczna praca nad sobą; ukształtowana silna wola; poczucie etyki; duchowość jako patriotyzm, odporność na stres, sens życia, tworzenie piękna; samodyscyplina; rozwój talentów; wszechstronne i różnorodne wykształcenie od artystycznego (plastycznego, muzycznego) po żołnierskie (dowódcze, wojskowo-architektoniczne) i polityczne. Ponadto urzekała jego dbałość o drugiego człowieka, empatia, poświęcenie (potrafił poświęcić się dla innych i dla kraju). Walczył o to, w co wierzył. Te cechy przyczyniły się do jego wielkiej popularności, nie tylko wśród podwładnych. „Wielbiono w nim niezłomność zasad, prawość sumienia, płomiennność serca, dobroć, bezinteresowność i skromność, cnoty bohaterów starożytnych Leonidasa, Cyncynata i Tymoleona”³². Lubił też prace w ogrodzie, grę w szachy, majsterki (wykonywanie szkatulek, cukiernic, pudełeczek), a nawet haft. Artystyczna dusza Kościuszki oraz jego cechy charakteru, takie jak prawość czy moralna nieskazitelność, przejawiające się w aktywności ukierunkowanej

³² W. Smoleński, *Znaczenie Tadeusza Kościuszki w dziejach polskich*, Warszawa 1917, s. 15.

na unikanie niepotrzebnej przemocy i w dążeniu do równości dla wszystkich ludzi, stanowi wyjątkowy składnik osobowości największego polskiego bohatera.

Wyjątkową cechą Kościuszki, zgodną z metodą harcerską (Prawami Gromady), była umiejętność wykorzystania potencjału wszystkich osób, całego społeczeństwa polskiego, polskich Żydów, nawet prostego chłopstwa czy kobiet, do realizacji celów zbrojnej insurekcji, by odzyskanie wolności dokonało się przy udziale wszystkich sfer społecznych.

Współcześni liderzy harcerscy nie powinni zakładać chłopskiej sukmany Kościuszki niczym karnawałowi przebierańcy, lecz dogłębnie naśladować jego cechy charakteru, a przede wszystkim prawość, bez której ani harcerstwo, ani Polska nie będzie istniała. Powinni wykorzystywać niewyobrażalnie duży potencjał harcerzy, instruktorów i doradztwo seniorów, by ruch harcerski nadal się rozwijał, a chorągiew była liczniejsza i sprawniejsza we wspieraniu samorozwoju polskiej młodzieży. By tak się działo, trzeba być jak Kościuszeko – nie stylizowanym strojem, lecz autentycznym charakterem.

Dla harcerskich metodyków w Krakowie Kościuszeko stanowi wspaniały obszar metodyczno-aksjologiczny. W roku nadania chorągwi imienia T. Kościuszki rozpoczęto tworzenie specjalnościowych drużyn czerwonych beretów. Komentant chorągwi hm. mjr (r.) Władysław Pancerz, żołnierz BCh, stworzył ich ponad 40. We współpracy z dywersyjną, elitarną w PRL, 6 Pomorską Dywizją Powietrzno-Desantową, pod komendą hm., obecnie płk. (r.) prof. dr. hab. Sławomira Mazura, powstał samodzielny Inspektorat Specjalności Obronnych, kierujący programem wychowania patriotyczno-obronnego oraz rozwojem specjalności obronnych w Chorągwi Krakowskiej. W 1973 r. harcerstwo uzyskało monopol na działalność w szkołach ponadpodstawowych.

Ta decyzja pozwoliła na rozwój harcerstwa starszego o specjalności obronnej i umocniła drużyny innych specjalności (m.in. motorowe, łączności, turystyczne, wodne, lotnicze). Drużyny czerwonych beretów z powodów politycznych koncentrowały aktywność paramilitarną młodzieży, co pozwalało ją kontrolować. W sferze ideowo-duchowej drużyny te rozwijały zainteresowania harcerzy obronnością ojczyzny, wiedzą i umiejętnościami wojskowymi. Słyszeli ze sprawności fizycznej, wytrwałości, odporności, dyscypliny i zaradności. Wielu krakowskich harcerzy i instruktorów w ramach służby wojskowej, obowiązkowej w PRL, trafiało do dywizji desantowej i jej batalionów, kompanii specjalnych bądź rozpoznania. W hufcach organizowano rywalizację drużyn, w której zwycięzcom nadawano tytuły Drużyny Kościuszkowskiej, organizowano Rajdy Kościuszkowskie czy zdobywanie Odznaki Kościuszkowskiej, a także na wzór strzelców celnych (amerykańskich rangersów) gen. Kościuszki – mistrzostwa

strzeleckie i manewry techniczno-obronne. We współczesnym strzelectwie harcerskim nie chodzi wyłącznie o umiejętność sportową posługiwania się bronią przez dzieci czy młodzież. Strzela się do tarcz, a nie do postaci ludzkich czy zwierząt. Chodzi o atrakcyjną historycznie formę holistycznego rozwoju (rozumu i zmysłów, emocji i psychiki oraz ciała). Ćwiczenia te wzmacniają koordynację wzrokowo-ruchową, prawidłowy oddech, koncentrację, cierpliwość, świadomość swojego ciała.

Współcześnie przykładami pracy z bohaterem chorągwi są m.in. gawędy, obchody rocznicowe i konkursy, Plebiscyt „Tadek” na najlepszych instruktorów chorągwi, specjalność obronna drużyn, udział 18 KDH („Semper Fidelis”) jako reprezentacji chorągwi w kolejnych edycjach Ogólnopolskiego Rajdu Drużyn Specjalnościowych „Puszcza” w Poznaniu, organizowany przez hm. Marcina Perzanowskiego i kierowany przez niego referat specjalności chorągwi, Ogólnopolski Rajd Obronny „Orzeł” na Pustyni Błędowskiej, spotkania harcerzy na Kopcu Kościuszki, konkursy, wystawy czy stworzenie przez prof. Rokosza gry planszowej dla wędrowników we współpracy z harcerzami „Białego Szczepu”³³. Także drużyny służby zabezpieczenia i porządku działające na wzór organizowanej przez Kościuszkę amerykańskiej milicji ruchomej, zabezpieczające np. imprezy chorągwane, Betlejemskie Świątelnice Pokoju, Złot ZHP na Światowe Dni Młodzieży czy obstawę masowego biegu Trzech Kopców. Niestety korporacyjne zmiany w ZHP w ostatnich latach prowadzą do utraty paramilitarnego, patriotycznego oblicza, zaprzestania działalności specjalności obronnych i puszczańskich, a nawet zmiany modelu obozowania szczepów w leśnej głuszy na rzecz wspólnych z innymi kolonii pod namiotami w stałych bazach.

Z postacią bohatera w harcerstwie pracują już nieliczni. Programowcy pracę z bohaterem drużyny minimalizują do faktu posiadania patrona. Chcą wychowywać bez wzorca osobowego, mimo że autorytety naukowe wskazują niepodważalną wartość tego elementu metody harcerskiej.

A przecież warto pamiętać, że wychowanie dokonuje się nie tyle przez nagrody i kary, co przede wszystkim poprzez wzorce do naśladowania. Wzorce postaw ludzi wyjątkowych, ofiarnych, którzy znacząco wpłynęli na kształtowanie duchowego oblicza poszczególnych środowisk, narodów, a nawet całego świata, stały się własnością ogólnoludzką. Pamiętać przy tym należy, że w wychowaniu

³³ Gra planszowa o T. Kościuszcze, *Zabrać mi te armaty! Bóg i Ojczyzna! Naprzód wiara!*, opracowanie merytoryczne w ramach próby na stopień podharcemistrza prof. M. Rokosz, opracowanie graficzne i wykonanie hm. M. Perzanowski z harcerzami „Białego Szczepu” 14, 16, 18 KDH im. hetm. Stefana Czarnieckiego.

moralnym szczególnie znaczenie ma zgodność przeżywanych treści z prawdą własnego życia i stawianie wymagań nie tylko wychowankom, ale także samemu sobie. Ważne jest przy tym dążenie do ich realizacji, bycie przykładem, szukanie i odwzorowywanie właściwych wzorców postępowania. Odpowiednio dobrane przez grupę społeczną lub media wzorce osobowe dają konkretne wartości do naśladowania, wpływają na wyobraźnię, psychikę i mobilizują do pozytywnego działania, co jest szczególnie ważne dla młodego pokolenia³⁴.

Następuje koniec człowieczeństwa, upadek cywilizacji, wyczerpanie się religii miłosierdzia. Trwa zabijanie sumień. Nienawiść i zarządzanie kłamstwem stały się codziennością. Tymczasem ludzkie działanie jest moralne wtedy, gdy służy całości życia ludzkiego. W świecie, w którym przychodzi nam żyć, w wielu obszarach króluje to, co Cyprian K. Norwid w swoich utworach nazywa „nikczemnością”. Moralność uwzględnia wszystkie sfery osobowe człowieka: poznawczą, emocjonalno-wolitywną i behawioralną. Sfera poznawcza umożliwia intelektualne poznanie wartości i przyswojenie określonych norm postępowania; emocjonalno-wolitywna pozwala na przyjęcie i zaakceptowanie tych norm oraz wyrażenie gotowości włączenia ich we własne życie. Sfera zwana behawioralną (działościową) przejawia się w konkretnych czynach wynikających z poznanych i zaaprobowanych treści normatywnych. Wychowanie moralne zakłada etap kształtowania charakteru przez innych, od którego wraz z wiekiem człowiek przechodzi do samowychowania stanowiącego stałą zamierzoną aktywność mającą na celu doskonalenie się w aspekcie moralnym, warunkującym godziwość postępowania³⁵.

W wychowaniu moralnym można wyróżnić dwie dopełniające się dymensje – przekaz wartości moralnych, które odgrywają rolę drogowskazów, znaków, i kształtowanie zmysłu moralnego, który jest formowany od początku życia człowieka. Najczęściej jest to zespół spójnych ze sobą celów życiowych, motywacji, działań i konkretnych zachowań oraz cech osobowościowych. Ossowska, opisując wzorzec osobowy, wskazała, iż jest to postać realna, która zachęca lub powinna zachęcać do naśladownictwa. Szczęście harcerzy krakowskich polega na tym, że mamy za bohatera najwyższy autorytet moralny w osobie generała Kościuszki. Moje osobiste szczęście, że dane mi było jako dziecku i młodzieńcowi, a później jako dorosłemu instruktorowi ZHP, przeżyć swoje życie, mając w wyobraźni i pamięci niezwykłych bohaterów: „Zielonego Szczepu”

³⁴ M. Pronobis, *Media a wzory osobowe dzieci i młodzieży*, Kielce 2006.

³⁵ U. Dudziak, *Wychowanie moralne*, [w:] *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, red. nauk. K. Chałas, A. Maj, Radom 2015, s. 2.

27 KDH im. Piotra Wysockiego, pułkownika WP, inicjatora powstania listopadowego, adiutanta Naczelnego Wodza, zesłańca na Sybir (jego maksyma życiowa to: „Wszystko dla Ojczyzny – nic dla mnie”); Szczepu HZA „Krak” 44 KDH im. Krzysztofa Kamila Baczyńskiego, harcerza 23 Warszawskiej Drużyny Harcerzy (WDH), starszego strzelca podchorążego Kedywu AK, bat. „Parasol”, poległego w powstaniu warszawskim, poety (jego maksyma życiowa: „O, nazwijcie wreszcie Polskę – Polską, nie krzywdą, a miłość – miłością”); w Hufcu ZHP Kraków-Stare Miasto im. Mikołaja Kopernika, kanonika warmińskiego, scholastyka wrocławskiego, prawnika, lekarza, astronoma (maksyma życiowa bohatera: „Nie ma obowiązków większych nad obowiązki względem ojczyzny, dla której nawet życie należy poświęcić”); a w Chorągwi Krakowskiej ZHP im. Tadeusza Kościuszki, plastyka, kompozytora, generała wojska Rzeczypospolitej Obojga Narodów, generała Armii Kontynentalnej Stanów Zjednoczonych, Najwyższego Naczelnika Siły Zbrojnej Narodowej insurekcji kościuszkowskiej (parafraza maksymy życiowej bohatera: „Największym zwycięstwem jest to, które odnosimy nad nami samymi”).

Mając tak porywającą metodę, należy przywrócić wszystkim harcerzom ZHP prawo do osiągania własnego szczęścia poprzez rzetelną pracę z wzorcem osobowym w drużynach harcerskich.

Noty o autorach

dr Paweł Bezak, historyk, muzealnik, podharcistrz, dyrektor Muzeum Harcerstwa w Warszawie, wcześniej pracownik Muzeum Niepodległości w Warszawie, autor i współautor publikacji książkowych, artykułów, katalogów i informatorów wystaw, współautor ekspozycji stałych, czasowych i planszowych w placówkach muzealnych.

Lesław Dall, historyk, muzealnik, harcistrz, twórca i prezes Stowarzyszenia Muzeum Harcerskie im. O. i A. Małkowskich w Zakopanem, pracownik Muzeum Tatrzańskiego im. T. Chałubińskiego, kurator wystaw, autor szeregu książek historycznych, m.in. współautor *Harcerstwo zakopiańskie w latach 1913–1945* (Zakopane 2013), członek redakcji tarnowskiego „Skauta. Harcerskiego Pisma Historycznego”.

Andrzej Gaczorek, mgr pedagogiki, harcistrz, członek Komisji Historycznej Chorągwi Krakowskiej ZHP, autor i współautor opracowań historycznych, m.in. 5 Krakowskiej Drużyny Harcerzy i Szczepu „Dzieci Pioruna”, Stowarzyszenia Przyjaciół Harcerstwa i *Hufca Kraków-Podgórze w latach 1957–1989* (Kraków 2022), artykułów i haseł słownikowych oraz prezentacji multimedialnych o zasłużonych instruktorach.

dr Michał Kacprzak, historyk, nauczyciel LO im. Marszałka Stanisława Małachowskiego, podharcistrz ZHR, autor trzech książek, redaktor i współautor *Dziejów Harcerstwa Płockiego 1912–2012. Studia i materiały* (Płock 2013), członek Towarzystwa Naukowego Płockiego.

Eugeniusz Loska, mgr biologii, harcistrz, członek Komisji Historycznej Hufca Czechowice-Dziedzice, współautor *Kalendarium ważniejszych wydarzeń z historii harcerstwa na terenie miasta i gminy Czechowice-Dziedzice w latach 1911–2011* (Czechowice-Dziedzice 2013), autor artykułów i haseł słownikowych.

dr Marian Miszczuk (1953–2022), medioznawca, dziennikarz, harcmistrz, historyk harcerstwa, autor i współautor licznych prac z zakresu historii harcerstwa, w tym edycji źródeł i bibliografii, m.in. *Bibliografii prasy harcerskiej 1911–1939* (Warszawa 2022), historii najnowszej i mediów, członek redakcji tarnowskiego „Skauta. Harcerskiego Pisma Historycznego”.

dr hab. Jacek Nawrocki, fitopatolog, adiunkt Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, falerysta, kolekcjoner, harcmistrz, przewodniczący Komisji Historycznej Krakowskiej Chorągwi ZHP, organizator szeregu wystaw i corocznych międzynarodowych spotkań kolekcjonerów odznak i pamiątek skautowych i harcerskich (od 2002 r.), wiceprezes Polskiego Towarzystwa Nauk Ogrodniczych.

dr Tadeusz Perzanowski, pedagog, terapeuta, harcmistrz, wykładowca i doradca metodyczny ośrodków szkolenia nauczycieli, autor ponad 300 publikacji naukowych i publicystycznych z zakresu pedagogiki, rehabilitacji, terapii i pomocy społecznej oraz ponad 200 opracowań metodycznych i publikacji z zakresu historii harcerstwa.

Mieczysław Rokosz, dr hab. UJ, prof. Akademii Ignatianum, historyk, taternik, krajoznawca, m.in. członek założyciel Polskiego Klubu Ekologicznego w 1980 r., współreaktywował też Polskie Towarzystwo Tatrzańskie w 1981 r. Do ZHP wstąpił w 1956. Były drużynowy, podharcmistrz, m.in. współautor (z L. Dallem) książki pt. *Harcerstwo zakopiańskie w latach 1913–1945* (2013). Jako prezes Komitetu Kopca Kościuszki w Krakowie inicjator konferencji „Kościuszkowo w Harcerstwie” i jej gospodarz.

Bartosz Rzońca, historyk, podharcmistrz ZHR, kierownik oddziału Muzeum Historycznego Miasta Krakowa – Muzeum i Centrum Ruchu Harcerskiego, autor monografii *Krakowska Chorągiew Harcerzy w latach 1945–1950* (Kraków 2015) oraz szeregu artykułów o tematyce harcerskiej. Kurator wystaw „Wszyscy przed nią drżą – w stulecie Czarnej Trzynastki Krakowskiej im. Zawiszy Czarnego” (BJ 2018), „Duchem wierni, czynami wielcy – skauting polski 1910–1921” (MHMK 2018).

Dariusz Szczecina, harcmistrz, historyk harcerstwa, publicysta, członek Komisji Historycznej Gdańskiej Chorągwi ZHP, autor i redaktor szeregu książek z zakresu historii sopockiego harcerstwa, m.in. *Księgi stulecia sopockiego harcerstwa* (Sopot 2019).

Marta Szymańska, mgr inż., podharcistrz, sekretarz Komisji Historycznej Krakowskiej Chorągwi ZHP, autorka szeregu artykułów z zakresu historii harcerstwa.

dr hab. Janusz Wojtycza, historyk, harcmistrz, profesor i kierownik Katedry Historii Wojen i Wojskowości Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, autor i redaktor licznych książek, edycji źródeł i artykułów z zakresu historii oświaty i wychowania, wojskowości i harcerstwa, redaktor naczelny *Harcerskiego słownika biograficznego*.

Krzysztof Wojtycza, mgr inż., harcmistrz, członek Komisji Historycznej Krakowskiej Chorągwi ZHP, autor serii monografii hufców krakowskich, publikacji *Harcerskie miejsca pamięci na terenie Krakowa* (Kraków 2008), przewodników turystycznych oraz szeregu artykułów i haseł biograficznych.

Indeks nazwisk

- Adam Adam 37
- Babiuch Zbigniew 233
- Bachurzewski Lech 83-84
- Baden-Powell Robert 53-54, 255
- Bajer Janusz 187
- Baliński Ignacy 108
- Balog Kazimierz 191
- Bałabuszyński Zdzisław 64
- Baran Adam 17
- Baran Katarzyna 186
- Barczuk Marek 189
- Baścik-Danisz Anna 189
- Bauman Zygmunt 254
- Bek Jan 131
- Beliczyński Wojciech 181, 192
- Beszczynski Feliks 162
- Białynia-Chołodecki Józef 73
- Bieber Justin 254
- Bieberstein Aleksander 252
- Bieda Stanisław 53
- Biega Bolesław 87
- Biezanowski Marek
- Bilikiewicz Tadeusz 63
- Bilska-Ciećwierz Magdalena 73, 77, 79
- Binder Stanisław 64
- Błaszczak Jan 182, 196
- Błażejowski Wacław 47, 50, 223
- Błoniarz Jarosław 40
- Bober Aleksander 82
- Bober Tomasz 72
- Boratyński Czesław 20
- Borkowski Wojciech 83
- Boy-Żeleński Tadeusz 242
- Brandys Rudolf 190
- Braun Jerzy 20, 244
- Brodzicki Piotr 249
- Broniewski Stanisław 245
- Broniewski Władysław 65
- Broś Bolesław 24, 38, 40
- Brylak Tadeusz 34, 38
- Bucza Michał 83
- Bugajski Stanisław 194
- Burska Jadwiga 251
- Burzyńska Irena 192
- Burzyński Zbigniew 187-189
- Buse Jan 83
- Capiga Elżbieta 192
- Cepnik Henryk 132
- Chałas Krystyna 259
- Chan August 51
- Chomiak-Stachyra Elżbieta 189
- Ciętak Z. 131
- Cimała Bogdan 134
- Ciołek Jerzy 193
- Ciołkosz Adam 106
- Ciupek Henryk 37
- Cygał Dariusz 189
- Cyncynat 256
- Cyryl, św. 249
- Czachowski Dionizy 17
- Czareński Stanisław 192
- Czarnecki Stefan 13, 16, 118-120

- Czarnik Kazimierz 30
Czarnuch Z. 251
Czerwonko Wacław 83
Częstochowska-Jędrzejak Magdalena 71
Czura Bogdan 192
- Ćwikiel Władysław 105
Ćwiklińska-Michalska Katarzyna 186
- Dall Lesław 46-47, 84
Daniłow Artur 83
Danisz Zbigniew 189
Daszkiewicz Robert K. 224
Daszyński Ignacy 103
Dąbrowski Jan Henryk 252
Dąbrowski Przemysław 88
Dąbrowski Włodzimierz 126
Denter Zygmunt 95-96
Dobiecki Józef 27, 31-32, 37-39, 47, 49-50
Dobosz Marek 184
Dobosz Władysław 184
Dobrowolski Jan Marian 13, 55-56
Dobrzański Henryk „Hubal” 197
Dobrzański Stanisław 26-27
Domański Karol 249
Dorobisz Andrzej 186
Drahonowska Olga 54
Duchowicz Bronisław 36
Duda Andrzej 7
Dudek Małgorzata 191
Dudziak Urszula 259
Dybowski Józef 86
Dyląg Zygmunt 182-183, 193, 195, 197
Dziechciowski Marian 52
Dziedzic Tadeusz 183
Dziekan Stefan 162
Dzierżanowski Stefan 82
- Engel Stefan 37
- Faber Wincenty 174
Falkowska Jadwiga 87-88
Falkowski Jerzy 82
- Fangor Mieczysław 37
Fiderkiewicz, nauczycielka 158
Fietkiewicz Olgierd 168, 243
Fik Eugeniusz 195
Fik Ignacy 197
Filk Zbigniew 175
Fiszer Ksawery 18
Forysiak Edward 83
Francuz Grażyna 185-187
Franke Andrzej 83, 220
- Gacek Feliks 54, 60
Gaczorek Andrzej 181, 183, 192, 194, 198, 225
Gajda Marek 183
Gałkowski J. 68
Gałkowski Piotr 163
Gauschelbauer Tadeusz 64
Gąsiorowski Andrzej 66, 164
Gąsiorowski Witold 54
Gedroyć Cezary 66-67, 72, 83-84, 220-221
Gerhardt Ryszard 182
Gibess Stanisław 87, 102
Gigiel Jerzy 37
Giżyński Wojciech 112
Glass Henryk 100
Gloksin Bronisław 66, 71, 73
Gloksin Jan 66, 73
Głąb Bogdan 184
Głogowski Leon 133
Głowacki Bartosz 111, 197
Gnatowski Szczęsny 34, 37
Godlewski Henryk 66, 72, 75, 78, 218
Golicyn Anatolij 246
Gołębiewski Grzegorz 66, 69-70, 73, 76-80
Górzyński Stefan 66-67, 70, 76, 80, 220
Grabowska Anna 221
Grabowski Andrzej 233
Grabska Helena 74
Grabska Maria Karolina 73
Grabski Jan 73-74, 82
Grabski Stanisław 126

- Grabski Tadeusz 73-74, 82
Gradowski Antoni 80
Grajewski Andrzej 127
Grażyński Michał 140
Greggio Roman 52
Gregorkiewicz Antoni 206
Grobelny Stefan 147
Grochowalski Feliks 37
Grodecka Ewa 18, 158
Grodyński Jerzy 31, 61
Grubecki Henryk 71
Gryglowski Antoni 197
Gryszpanowicz Piotr 74
Grzbiela J. 132
Grzegorzek J. 126-127
Grzymała-Sieclecki Adam 77-78
Grzymałowska Zofia 98
Gulbinowa Ewa 159
Guzik Marcin 186
Guzowski Z. 175
- Hajos Wiesław 196
Haller Józef 42, 76, 162
Harkowski Adam 71
Hausner Wojciech 56, 194
Hawranek Franciszek 125, 127-128, 132
Haykowski Michał 127
Heidrich Adolf 104-107
Heitlinger Juliusz 61-63
Hejke Witold 83-84
Hitler Adolf 51
Holstorp Henryk 37
Hryszko Helena 221
Hubicki Krzysztof R. 183
- Idźkiewicz Czesław 74, 218
Isakowicz-Zaleski Tadeusz 252
- Jackowski Marian 71
Jaczewski Andrzej 249
Jakóbkiewicz Józef 164, 206-207
Jan III Sobieski, król Polski 17, 119-120, 242
- Jan Paweł II, papież 249
Jankowski Jan 161-162
Jankowski Piotr 134
Jankowski Zygmunt 206
Janota Wojciech 134
Jarosz-Gremian Grażyna 189
Jasińska Aldona 109
Jaskot Kazimierz 251
Jaźwiński Stanisław 75
Jedynak Stanisław 254
Jelińska Joanna 254
Jeziorowski Tadeusz 76-79
Jędrzejewski Klemens 82
Jętkiewiczowa Z. 89
Jordanówna Wanda 132, 134, 147
Joselewicz Berek 252
Jung Carl Gustav 250
Jurkiewicz Jerzy 37
Jurkowski Henryk 170-172
- Kacprzak Michał 65, 67, 71, 74, 76, 217
Kaczmarek Józef 76-78
Kaleta Emil 126
Kamiński Aleksander 11, 164, 245, 247
Kamiński Edmund 66, 79
Kamisiński Adam 182, 192, 198-199
Kamocki Janusz 249
Kanigowski Wacław 67, 80-81
Kapałka Franciszek 54
Kapiszewski Henryk 146-147
Kapiszewski Stanisław 255
Karnasiewicz Antoni 194
Karpińska Zofia 88
Karśnicki Stanisław 31
Kasiuk Mieczysław 190
Kasperlik Józef 126
Kasperska Bogumiła 191
Kawa Kazimierz 221
Kiełbiński Kazimierz 82
Kiliński Jan 96
Kinałski Władysław 31
Kinecki Wiktor 173
Kisiel Zdzisław 84, 220

- Kleszczyński Zygmunt 37
Klinik Jerzy 181, 225, 227
Klisz Wiesław 31
Kłosiński Mieczysław 82
Kmieć Andrzej 183
Kobyliński Kazimierz 81
Kobyliński Teodor 66-67, 80
Kochanowski Jan Korwin 31
Kocowski Kazimierz 37
Köhler Tadeusz 37
Kojło S. 168
Kolebuk Ewa 191
Kołakowski Janusz 221
Kołłątaj Hugo 111
Kołodziejczyk Andrzej 232
Kołodziejczyk Krzysztof 24, 38
Kołodziejski Wiesław 83
Kołomłocki Władysław 57, 64
Komornicki Piotr 189
Komorowska Małgorzata 186-187
Konarski Kazimierz 73
Kończyc Tadeusz 109
Koński Wiesław 65, 78, 217
Kordecki Augustyn 129
Korewicz J. 68
Korfanty Wojciech 127, 132
Kornecki Jan 87, 105
Kornecki Marian 52, 58-60, 62-63
Kornella Ludwik 31
Korski Ryszard 227
Korzon Tadeusz 13
Kossowski Stanisław 31
Koś Tadeusz 37
Kościuk Adam 249
Kościuszko Tadeusz 8-9, 11-21, 30, 54, 60, 69-72, 75, 85, 93-94, 100, 107-111, 114, 117-120, 129-133, 135, 157-158, 160-162, 164-165, 167-170, 172-19, 188, 197, 205-206, 214, 217, 219, 223-228, 241-243, 247, 249, 252, 254, 256-259
Kot Ewa 187
Kowalczewski Witold 37
Kowalewski Edmund 71
Kowalewski Stanisław 66, 68, 71
Kowalewski Zbyszko 71
Kozielewski Ignacy 12
Kozik Bogumiła 187
Kozimala Irena 31
Kozłowski Tomasz Kuba 221
Kozmiński Karol 252
Kramszyk Jerzy 132
Krassowski Czesław 24, 37
Krawczyk Bożena 187
Kręglewski Władysław 36
Kruk Karolina 189
Krzemiński Józef 81
Krzywoń Aniela 197
Krzyżanowski Władysław 62-64
Kublińska M. 159
Kucharski Michał 46
Kuczmier Jacek 252
Kuczyński Janusz 188
Kulesza Wacław 72
Kulig Marian 202
Kuligowski Zenon 163
Kulwiec Kazimierz 89, 101, 103, 105
Kulwiec Stanisław 105
Kurek Radosław 186
Kutyba, tercjan 57
Kwaśniewicz Władysław 37
Kwaśniewska Zofia 51
Kwiątek Aleksander 134

Lachert Władysław 91
Lachowicz Krzysztof 226
Lafayette Marie Joseph 254
Lange Antoni 54
Langiewicz Marian 196
Lekis Mirosław 83
Lenkiewicz Wacław 72
Leńczuk M. 177
Leonhard Bolesław 19, 54, 56, 60-64, 223
Leonidas, król Sparty 256
Leszczyński Julian 71
Leszczyński Tadeusz 71

- Leśniewska Agnieszka 184
 Leśniewski Józef 110
 Lewadny Anna 189
 Lewakowski Jerzy 24
 Lewandowski Jan 24
 Lichnowski Kazimierz 184
 Lis Michał 125, 127-128, 134, 146-147
 Lis-Kula Leopold 120
 Lisowski Franciszek 35
 Litauer Jan 88, 92
 Loska Eugeniusz 135, 144, 152-153, 156
 Lutosławska Maria 89
 Lutosławska Paulina 89
 Lutosławski Franciszek Dionizy 89
 Lutosławski Jan 89
 Lutosławski Józef 89
 Lutosławski Kazimierz 12, 87-94, 96, 99-101
 Lutosławski Marian 89
 Lutosławski Stanisław 89
 Lutosławski Wincenty 89
 Luzar Marian 60-61

 Łukowiak Zbigniew 235

 Macheta Krystyna 191
 Maciejowski Zygmunt 67, 69-70, 72
 Maciesza Aleksander 73
 Macieszyna Maria 68-69
 Mackiewicz Antoni 129
 Maczunas Aleksander 88, 91-92, 94-95, 100
 Madurowicz-Urbańska Helena 16-17, 61, 157
 Maj Adam 259
 Majewski Lucjan 84, 220
 Majewski Paweł 166
 Makowski Kazimierz 105
 Małkowska Olga 11
 Małkowski Andrzej 9, 11-12, 24-25, 42, 44, 54, 104, 120, 197, 223, 241-243, 247, 249
 Mamoń Ewa 191

 Mańko Tatiana 83
 Marciniak Florian 249
 Marek Józef 227-228, 231, 239
 Maresz (Maresch) Tadeusz 87
 Markowski Andrzej 221
 Matejko Jan 157
 Matusiak Ewa Lilianna 77, 79
 Matysiak Szczepan 83
 Mauersberger Jan 68
 Mazur Jan 14
 Mazur Sławomir 257
 Medyński Władysław 34
 Metody, św. 249
 Męcina-Krzesz Józef 224
 Michalik Jerzy 83
 Michał Korybut Wiśniowiecki, król Polski 242-243
 Michałek W. 147
 Mickiewicz Adam 158, 241-242
 Miecznikowska Maria 206
 Międzik Tomasz 186
 Miklaszewski Walenty Łukasz 101
 Mikołaj I, car Rosji
 Mileska Maria Irena 158-159
 Milke Wacław 84
 Miszczuk Marian 46, 48, 86, 100, 102, 127
 Mitera Stanisław 17
 Młynarski Bronisław 93
 Młynarski Mieczysław 88, 92
 Morawiecki Stanisław 31
 Morawski Franciszek 24, 34-35, 37-38
 Mróz Beata 189
 Mróz Edward 24
 Mucha Marek 89, 91
 Muskus Damian 252
 Muszalski Edward 88
 Myśliwek Bernard 152

 Naganowski Edmund 53
 Nagórzański Józef 173
 Nalepa Zbigniew 197
 Napoleon I Bonaparte, cesarz Francuzów 241

- Nawrocki Jacek 233, 235
Nekrasz Władysław 76-78, 82, 84, 87, 96, 126
Niederliński Wojciech 134
Niklewski Zygmunt 72
Niwiński Piotr 223
Niździński Stanisław 76, 82-83
Norwid Cyprian Kamil 259
Noszka Danuta 227
Nowak Tadeusz 171
Nowakowski Stanisław 37
Nowicka Ewa 254
Nowik Grzegorz 48, 127
- Ohly Jan 38
Okoń Stanisław 196
Olbromski A. 136
Olewiński Piotr 128
Olszowski Mieczysław 75-77, 79, 82, 218
Orkan Władysław 197
Ornat Ryszard 185-186
Ossowska Maria 254, 259
Owsiak Jerzy 246
- Pabian Tomasz 186
Pabian Wojciech 186
Pacut Stanisław 137
Paderewski Ignacy Jan 110-112
Padlewski Zygmunt 79
Pancerz Władysław 167, 169, 172, 257
Panek Kazimierz 47, 61
Pankowicz Andrzej 16-18, 61, 157
Panuś Artur 183
Papierowski Andrzej 73
Paśniewski Henryk 82
Patoczka Sławomir 54
Pawelec Lidia 243
Pawełek Alojzy 87
Pawłowski Antoni 34-37
Paygert Zbigniew 31
Perzanowski Marcin 258
Perzanowski Tadeusz 9, 167
Piasecki Eugeniusz 86-87
- Piątkiewicz Bronisław 54-57, 60-62, 64
Piątkiewicz Marian 31
Piątkowski Władysław 63
Piekoszewski Witold 171-172
Pieniążkiewicz Czesław 11, 24-27, 30, 36-37, 41-50, 54
Pieniążkiewicz Helena 41
Pieniążkiewicz Jan 41
Pieniążkiewicz Stanisław 41
Pieronek Tadeusz 252
Pietrzyk Jerzy 192
Pigoń Stanisław 13, 54, 189
Piłsudski Józef 51, 78, 96, 103, 120, 133, 137, 169
Pionk M. 127-128, 132, 134
Piotrowicz Maria 182, 193
Pisarski Władysław 34
Plater Emilia 194, 197
Plattner Fryderyk 113-114
Podkowa Radosław 186
Podkowa-Kowalski Stanisław 66-67
Poniatowski Józef 13, 16-17, 59, 96, 118-120, 196, 24
Popiel Marek 23, 25, 36, 42
Popow, skaut rosyjski 92
Poradzisz Edward 192
Powiecka Antoni 131
Powiecka Franciszek 133
Prądyński Ignacy 96
Prokop Stanisław 189
Prokopiuk Tadeusz 173, 175
Pronobis Małgorzata 259
Pryka Henryk 182
Przyborowski Janusz 80
Przyborowski K. 82
Przybylski Adam 126
Przybyszewski Stanisław 242
Pukowiec Józef 138
Pułaski Kazimierz 16, 96, 118-119
- Rajewski Leonard 17, 31, 37
Rakowski, arcybiskup 110
Raniecka-Bobrowska Jadwiga 159

- Raniecki Franciszek 68
Rataj Maciej 78
Reczyński Władysław 191
Reutt Jan 39
Rokossowski Tadeusz 249
Rokosz Mieczysław 46, 254, 258
Romanowski Leon 75, 218
Roosevelt Franklin Delano 51
Rospond Stanisław 51
Rościszewska Marcelina 76-77
Rozłubirski Edwin 172
Różański Adam 171
Rudnicki Stanisław 113, 128
Rychter Artur 82
Rydel Lucjan 41, 62
Rydzewska Barbara 77
Ryszard I Lwie Serce, król Anglii 255
Rzymowski Wincenty 42
- Sabbat Kazimierz 245
Salamoński Adolf 94, 96
Sandomierski Benedykt 65, 67, 217
Saran Włodzimierz 173
Sarna Antoni 60
Sarnecki Robert 249
Schab Stefan 190
Schreiber Mieczysław 86
Sedlaczek Stanisław 87, 100, 115
Sękowski Adam 71
Shalit Erel 249
Siedlanowski Władysław 88
Sienkiewicz Henryk 12, 93
Sieroszewski Wacław 114
Siewierski Mieczysław 96
Sikorski Tomasz 49, 226
Siorek Franciszek 13, 17
Skąpski Franciszek 87
Skiba Jadwiga 174, 177
Skolicki Zbigniew 173
Skopowski Adolf 13
Skorupka Ignacy 196
Skóra Maciej 186
Słowacki Juliusz 13, 32
- Smith John 255
Smolarski Władysław 54, 57, 60, 197
Smoleński Władysław 256
Smyksy Teresa 184
Sobolewski T. 66, 71, 83
Socha Zbigniew 188
Solak Zbigniew 249
Solski Ludwik 242
Sołtys Miłosz 128-129, 132
Soroczan Elżbieta 138
Soroczan Zbigniew 138
Sosnowski Józef 104
Spólnik Bogumiła 181
Stachura Michał 196
Starczewski Stanisław 221
Staszewski Stefan 65
Stawecki P. 128-129, 132, 148
Stecki Tadeusz 54, 60
Stefański Stanisław 221
Stęślicki Stefan 128
Stogowska Anna Maria 69, 79
Strojny Tadeusz 17
Studziński Adam 252
Sucharski Henryk 197
Sukiennik Emanuel 126
Sulej Stanisław 196
Sułkowski Józef 104
Surzycki Jan 197
Synoradzki Tadeusz 220
Syrakowski Zygmunt 126
Szayna Mieczysław 37
Szczecina Dariusz 165-166
Szczepanowski Stanisław 13
Szczepańcówna Bronisława 194
Szczepański Jan 24
Szczepkowski Ignacy 82
Szczęścikiewicz Aleksander 31-32, 34-37
Szczurek Jerzy 126
Szczutowski Cezary 83
Szindler Paweł 40
Szlagowski, kanonik 110
Szpala Ryszard 36

- Szuro Stanisław 183
Szydłowski Zdzisław 31
Szymański Brunon 24
Szymczewski Jerzy 83
Szyzkowski Wacław 88
- Ślipko-Jastrzębska Katarzyna 227
Ślisz Andrzej 96
Śliwiński Artur 78
Śliwowski Karol 207
Ślizowski Józef 189
Ślusarczyk Genowefa 159
Śniegocki Bronisław 71
Świdarska-Włodarczyk Urszula 255
Świecki Tadeusz 70
Świstacki Stanisław 111
- Talaga Jerzy 192
Talowski Teodor 242
Tarkowski Zdzisław 197
Tazbir Janusz 254
Tekieła Grażyna 189
Teliga Leonid 197
Teodorowicz Józef 109
Terlikowski Adam 31
Tęczar Zbigniew 191
Thun Stanisław 60, 98, 100
Tomaszewski Stanisław 83, 221
Toporowicz Kazimierz 87
Traugutt Romuald 13, 16, 96, 107, 118
Trąmpczyński Wojciech 111
Truszczyński Roman 162
Trybański Michał 188
Trylski Zdzisław 183-185
Trzmiel Maria 191
Trzmiel Tadeusz 184
Turek Jadwiga 191
Tymoleon 256
- Unger Eugeniusz Marian 229
Usarz Franciszek 24, 26-27, 37, 43-49
Uziebło Antoni 54
Uznański Józef 46
- Wach Stanisław 184
Wagner Ludomir 105
Wagner-Radzicka Elżbieta 187, 189
Wajda Renata 191
Waluś Jan Henryk 78
Waluś Konrad Jan 78
Washington George 16
Wasiak Wojciech 197
Wasiński Jerzy 83
Wawrzewski Andrzej 221
Wąsik Józef 197
Wąsowicz Jan 36
Wejtko J. 102
Wesołowski Franciszek 192
Wesołowski Zygmunt 66-67, 69, 71
Wetmański, harcerz płocki 82
Węgrzyn C. 126
Węsławski Stanisław 88
Wigura Stanisław 120
Wilimowski Maksymilian 127-128
Witkiewicz Stanisław 46
Witos Wincenty 103
Wodzyński Ryszard 221
Wojciechowski Stanisław 35
Wojtulanis Jolanta 65
Wojtycza Janusz 16-18, 46, 61, 102, 117, 122, 157-159, 167, 172, 224-225
Wojtycza Krzysztof 167, 178, 224
Wolańczyk Marian 37, 48
Wolf Helena 197
Wolny Jacek 187
Wolny Tadeusz 187
Wołkowski J. 51
Wójcik Józef 54, 60
Wójcik Wiesław 181, 225
Wójtowicz Mikołaj 30-31, 37
Wronorowski Józef 66
Wścibor, harcerz płocki 68
Wybult Franciszek 70
Wyglenda Ewa 127, 133
Wyrobek Zygmunt 54-57, 60
Wyrzykowski Kazimierz 13, 49

Wysłouch Seweryna 97
Wyspiański Stanisław 242

Zaborowski Maciej 221
Zachara Zbigniew 196
Zaiwsz R.F. 130
Zajac Marta 186
Zakrzewska Zofia 195
Zakrzewski Marek 39
Zalewski Karol 206
Zambrzycki Czesław 72
Zapaśnik Tadeusz 82
Zawadzki Tadeusz 197
Zawidzki Stefan 80
Zawisza Czarny z Garbowa 16, 118-120,
197, 243, 250-251
Zgrzebnik Alfons 127
Zielińska Barbara 191
Zieliński Franciszek 174

Zieliński Karol 80
Zieliński W. 127
Ziemiński Andrzej 179
Zientara Józef 83
Ziębliński Andrzej 224, 229-230
Zipser J. 194
Zmysłowski Zygmunt 71
Zürn Maria 251
Zwierzyk Teresa 187

Żelazny Tadeusz 184
Żelazowski Ładysław 65-66, 83
Żeleski Władysław 37
Żółkiewski Stanisław 13, 16-17, 118,
196
Żuchowski Teodor 162
Żugaj Andrzej 177, 179, 227
Żwirko Franciszek 120
Żychowska Maria 20

UCZESTNICY KONFERENCJI

Stoją od lewej: hm. dr Marian Miszczuk; hm. dr Tadeusz Perzanowski;
hm. mgr inż. Krzysztof Wojtycza; niżej – phm. prof. nadzw. dr hab. Mieczysław
Rokosz; phm. mgr inż. Marta Szymańska; kpt. Tomasz Otrębski; mgr inż. arch. Mikołaj
Kornecki, Krzysztof Lachowicz, Leszek Cierpiałowski; hm. dr Michał Kacprzak;
phm. mgr Bartosz Rzońca; hm. mgr Danuta Noszka-Leśniewska; phm. dr Paweł
Bezak; hm. dr hab. Janusz Wojtycza; hm. Lesław Dall; hm. mgr Andrzej Gaczorek;
hm. Andrzej Żugaj; mgr Roman Heil; siedzi: płk hm. Bronisław Leśniewski;
klęczą: hm. dr hab. Jacek Nawrocki; hm. Jakub Deląg; hm. Marek Stochmiałek;
hm. Jarosław Ziółkowski; hm. mgr inż. Roman Sysło; phm. Bernard Pęcak

Książka jest pokłosiem konferencji zorganizowanej z inicjatywy prezesa Komitetu Kopca Kościuszki przy współpracy Komisji Historycznej przy Komendzie Chorągwi ZHP im. Tadeusza Kościuszki w Krakowie. Naszym celem było pokazanie, jak duch Kościuszki patronował ruchowi harcerskiemu, poczynając od I Lwowskiej Drużyny im. Kościuszki założonej we Lwowie w 1913 r., przez drużyny harcerskie powstające w Galicji, pod zaborem pruskim i w Kongresówce, następnie harcerstwo w odrodzonej Rzeczypospolitej, szaroszeregowe i po 1945 r., aż po odrodzone harcerstwo po październiku 1956 r. Twórcy polskiej odmiany skautingu – harcerstwa wskazali Kościuszkę jako ideał patrioty i osobowościowy wzór do naśladowania. Za swego patrona przyjmowały go nie tylko drużyny męskie, lecz także żeńskie. Harcerstwo aktywnie włączało się w rocznicowy obchód 100-lecia śmierci Kościuszki w 1917 r. Jest tu więc mowa o drużynach, które szły pod swymi sztandarami z imieniem Kościuszki, i o tych sztandarach oraz harcerskich odznakach i medalach kościuszkowskich. „Wszystko porzucić, by służyć Rzeczypospolitej” – harcerstwo w swych dziejach w czasie wojny i pokoju dowiodło wierności tej kościuszkowskiej dewizie. Książka ta nie wyczerpuje jednak tematu, ale może być inspiracją do dalszych badań. Chodzi też o to, by również dziś budzić ducha Kościuszki w harcerstwie, by jego imię nie było tylko dodatkiem do numeru drużyny, ponieważ Kościuszką jest bohaterem wciąż potrzebnym.